

ปรมัตตโชติกะ

ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑

สมถกรรมฐานทีปนี

(หลักสูตรชั้นมัชฌิมอาภิธรรมิกะโท)

รจนาโดย พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ จัดพิมพ์

ปรมาตฺตโชติกะ

ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑

สมถกรรมฐานที่ปณี

(หลักสูตรชั้นมัชฌิมอภิธรรมิกะโท)

รจนาโดย พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ

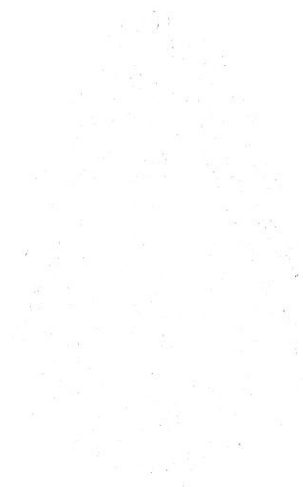
อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ จัดพิมพ์

พิมพ์ครั้งที่ ๖ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๔

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

520 EAST 58TH STREET

CHICAGO, ILLINOIS 60637

TEL: 773-936-5000

FAX: 773-936-5001

WWW.CHICAGO.EDU

1998

1999

2000

พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ
พระบูรพาจารย์ แห่งอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผู้ริเริ่มก่อตั้งมูลนิธิสัทธัมมโชติกะ

คำนำ

สทุทมน รุสสิขาลิโน	ธมฺมา ดิเรกเทสโก
โซ เตสิ สาสนํ วรํ	จ ตฺราสีติสทสฺสํ
ติ โลกานํ ปาปนาย	ริ ปุ่หนตฺวาน นิพฺพานํ
ก ตฺวา โส ชยมงฺคลํ	ย ถิจฺฉิตํ มยฺหํ เทตุ

สมเด็จพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ทรงแผ่ข่ายรัศมี คือ พระสัทธรรม และทรงเป็นผู้ชี้ธรรมอันประเสริฐ คือ พระนิพพานนี้ ทรงเผยแผ่คำสอนอันประเสริฐทั้งแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ให้ปรากฏรุ่งเรือง เพื่อเวไนยสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในโลกทั้งสามจักได้เข้าถึงตรุภายใน คือ กิเลสแล้วให้เข้าถึงซึ่งพระนิพพาน ขอเดชพระพุทธานุญาตให้ข้าพระองค์ได้ตั้งความปรารถนาไว้แล้วนั้น ให้สำเร็จทุกประการด้วย เทอญ

คำแนะนำที่ดี คำสั่งสอนดั่งเดือนกิตติ เหล่านี้ได้ชื่อว่า ศาสนา ลัทธิ ดังนั้นคำสอนนี้ไม่ว่าจะเป็นของศาสนาใดๆ เมื่อพิจารณาดูเพียงผิวเผินก็กล่าวได้ว่าเป็นการดีทั้งสิ้นแต่ถ้าหยิบยกขึ้นมาพิสูจน์ดูกันโดยรอบคอบแล้ว ก็หาเป็นเช่นนั้นไม่ทั้งนี้เพราะบุคคลที่ตั้งตนเป็นศาสดาของชาวโลกมีคุณธรรมและความรู้ ไม่เหมือนกันนั่นเอง คือ ศาสดาบางท่านความรู้ยังไม่ละเอียดถี่ถ้วน จิตใจก็ยังไม่บริสุทธิ์ เคราะห์มองอยู่ด้วย ตัณหา มานะ ทิฏฐิ โทสะ โมหะ อิสสา มัจฉริยะ วิจิกิฉา และสติสัมปชัญญะก็ไม่สมบูรณ์ ฉะนั้น ศาสนาของศาสดาจำพวกนี้ แม้ว่ามีคนนับถือบูชามากมายเพียงใดก็ตาม จะตัดสินชี้ขาดลงไปว่า เป็นคำสอนที่ถูกต้องสมบูรณ์ดีทุกประการโดยอาศัยจำนวนคนนั้นหาถูกต้องไม่ ที่ถูกต้องยกคำสอนนั้นๆ ขึ้นมาพิสูจน์ดูด้วยเหตุผลว่าจะผิดหรือถูกเพียงใด เมื่อพิสูจน์ดูแล้วก็จะเห็นได้ว่า เป็นคำสอนที่มีข้อความในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดที่ต้องตัดออก แก้ไข หรือเพิ่มเติมก็มี

ส่วนศาสดาบางท่าน มีพระโคตมพุทธ พระกัสสปพุทธ เป็นต้นนี้ ความรู้ก็ละเอียดถี่ถ้วน จิตใจก็บริสุทธิ์ผ่องใส ปราศจากตัณหา มานะ ทิฏฐิ โทสะ โมหะ อิสสา มัจฉริยะ วิจิกิฉา และสติสัมปชัญญะก็สมบูรณ์ เหตุนี้ ศาสนาของศาสดาจำพวกนี้ แม้ว่าจะมีคนเคารพนับถือเป็นจำนวนน้อยก็ตาม แต่ก็ถือได้ว่าเป็นคำสอนที่ถูกต้องและสมบูรณ์โดยแน่นอนเพราะมีข้อความในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ไม่ต้องตัด

ออก แก่ใจ หรือเพิ่มเติมโดยประการใดๆ เลย ในเรื่องนี้ ถ้าผู้มีปัญญาอยู่ในเหตุผลดีพอ และมีจิตใจเป็นกลางมิได้มุ่งอยู่แต่ในเรื่องลาภ สักการะ ยศ สรรเสริญแล้ว ก็จะพิจารณาเห็นได้โดยชัดแจ้ง

เมื่อเป็นเช่นนี้ก็อาจมีผู้ถามว่า ถ้าศาสนาของพระโคตมพุทธนี้ดีเลิศถึงปานนั้นแล้ว เหตุไฉนประชาชนชาวโลกจึงมิได้ยอมรับนับถือและประพฤติปฏิบัติตามทั่วไปทั้งหมดเล่า คงมีเพียงแต่บางส่วนเท่านั้นที่เคารพนับถือ ที่เป็นดังนี้ก็เนื่องด้วยเหตุที่เกี่ยวกับภายในพระพุทธศาสนา กับเหตุที่เกี่ยวกับประชาชนชาวโลกติดต่องเนื่องกันทั่วไปไม่ได้นั่นเอง ดังนั้น จึงเป็นที่เคารพนับถือแก่ชาวโลกทั่วไปหมดไม่ได้

เหตุที่เกี่ยวกับภายในพุทธศาสนานั้น คือ:-

๑. เป็นศาสนาที่ดีเลิศ กล่าวคือ ทำการอบรมขัดเกลา กาย วาจา ใจ ของชาวโลกด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา ตั้งแต่ขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุด
๒. มีเนื้อความละเอียด สุขุม คัมภีร์ภาพ
๓. ทำให้ผู้ปฏิบัติตามได้รับผลอย่างมหาศาล คือ พ้นจากอบายภูมิทั้ง ๔ ได้รับความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ตลอดจนเข้าสู่พระนิพพาน
๔. เป็นคำสอนที่ทำลายล้าง ตัณหา มานะ ทิฏฐิ โทสะ โมหะ อิสสา มัจฉริยะ วิจิกิจฉา
๕. การเผยแผ่ของพุทธศาสนิกชนไม่กว้างขวางทั่วไป ทั้งในทางภูมิประเทศและทางภาษา
๖. การรู้ในปริยัติและปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนไม่สมบูรณ์ ยังมีการขาดตกบกพร่องอยู่มาก
๗. ทายกทายิกาที่มีอำนาจและไม่มีอำนาจ ทำการสงเคราะห์ อนุเคราะห์ แก่ภิกษุสามเณรก็หาได้ปรารภถึง ศีลคุณ สมาธิคุณ ปัญญาคุณ หรือ คันถะ วัปปัสสนา ฐานะของภิกษุ สามเณรแต่อย่างใดไม่ มีแต่การปรารภไปในเรื่องชอบพอ รักใคร่ คั่นเคย หรือสมณศักดิ์ ตำแหน่ง
๘. ความสามัคคีภายในวงแห่งพุทธศาสนิกชน ทั้งคฤหัสถ์ และบรรพชิต ก็มีน้อย

เหตุที่เกี่ยวกับประชาชนชาวโลกนั้น คือ:-

๑. ชนชาวโลกส่วนมากมีจิตใจปราศจากอินทรีย์ทั้ง ๕ มีศรัทธาเป็นต้น

ฉะนั้นจึงขัดกันกับ ข้อที่หนึ่ง ฝ่ายพุทธศาสนา

๒. ขนชาวโลกส่วนมากเป็นอันธพาลชน คือ ไม่มีปัญญาที่จะรู้ถึง รูป นาม ชันธ ๕ และเหตุผลได้ ฉะนั้น จึงขัดกันกับ ข้อที่สอง ฝ่ายพุทธศาสนา

๓. ขนชาวโลกที่ไม่มีบุญบารมีนั้นมีจำนวนมากที่มีบุญบารมีนั้นมีจำนวนน้อย ฉะนั้น จึงขัดกันกับ ข้อที่สาม ฝ่ายพุทธศาสนา

๔. ขนชาวโลกมีจิตใจน้อมอยู่แต่ในเรื่องที่เกี่ยวกับ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ โทสะ โมหะ อิสสา มัจฉริยะ วิจิกิจฉามาก ไม่อยากรับฟังการบอกเล่าถึงเรื่องเหล่านี้ว่ามีโทษเพราะกลัวว่าถ้ารับฟังแล้วก็จะทำให้การทำงานที่เกี่ยวกับการบำรุงบำเรอ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ เป็นต้น ที่กำลังเป็นไปอยู่นั้นต้องลดน้อยลง ขาดความสนุกสนาน รื่นเริง เป็นที่น่าอนาถใจยิ่ง ฉะนั้น จึงขัดกันกับ ข้อที่สี่ ฝ่ายพุทธศาสนา

๕. ภูมิประเทศก็ห่างไกลจากกันและกัน ภาษาพูดก็พูดกันไม่รู้เรื่อง ฉะนั้น จึงขัดกันกับ ข้อที่ห้า ฝ่ายพุทธศาสนา

๖. ขนชาวโลกที่มีศรัทธา น้อย วิจิกิจฉามาก และปัญญาความรอบรู้ในเรื่องเหตุผลก็ยังอ่อน มีแต่มีจิตทิฏฐิเหล่านี้ จะต้องได้รับคำสอนจากผู้ที่มีความรู้ในด้านปริยัติ และปฏิบัติอย่างสมบูรณ์โดยถูกต้องเท่านั้น จึงจะทำให้ศรัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใส ปัญญาความรอบรู้ในเรื่องเหตุผลเจริญขึ้น ทำลายวิจิกิจฉา มีจิตทิฏฐิที่มีอยู่ให้หมดไป มิฉะนั้น ก็หมดไปไม่ได้ มีแต่จะเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ ฉะนั้น จึงขัดกันกับ ข้อที่หก ฝ่ายพุทธศาสนา

๗. อินทรีย์ ๕ มีศรัทธา เป็นต้น ที่แก่กล้าจักเกิดขึ้นแก่ชนชาวโลกได้นั้นจะต้องมีการรู้เห็นในเรื่องของพุทธศาสนิกชนที่มีเกียรติมีอำนาจทั้งหลายถวายเป็นการสงเคราะห์อนุเคราะห์ด้วยปัจจัย ๔ แด่ภิกษุสามเณรที่มี ศีลคุณ สมาธิคุณ ปัญญาคุณ หรือ ภิกษุสามเณรที่กำลังดำเนินงานในด้านปริยัติและปฏิบัติอย่างจริงจังเท่านั้น จึงจะทำให้อินทรีย์ ๕ แก่กล้าเกิดขึ้นได้ แต่ถ้ามารู้เห็นในการอนุเคราะห์ สงเคราะห์ นี่เป็นไปตรงกันข้ามแล้ว อย่างว่าแต่ผู้ที่ไม่มีความเคารพนับถือศาสนาพระโคตมพุทธเลยแม้แต่ผู้ที่เป็นพุทธศาสนิกชน อยู่แล้ว อินทรีย์ ๕ ก็จักไม่มีโอกาสเกิดขึ้น มิหนำซ้ำยังเข้าใจผิดไปในพุทธศาสนานี้ ศีลคุณ สมาธิคุณ ปัญญาคุณ การปริยัติ ปฏิบัติ มิใช่เป็นสิ่งสำคัญแต่อย่างใด ฉะนั้น จึงขัดกันกับ ข้อที่เจ็ด ฝ่ายพุทธศาสนา

๘. คนชาวโลกจะเชื่อถือในศาสนาของพระโคตมพุทธได้นั้น จะต้องได้รู้เห็น ความสามัคคีทั้ง กาย ใจ ในกิจการต่าง ๆ ภายในวงพุทธศาสนิกชน ทั้งที่เป็นคุณุหัตถ์ และบรรพชิตที่ดำเนินไปเป็นอย่างดีเท่านั้น จึงจะทำให้มีจิตใจเกิดความเลื่อมใสขึ้น ฉะนั้น จึงขัดกันกับ ข้อที่แปด ฝ่ายพุทธศาสนา

เหตุต่าง ๆ เท่าที่ได้กล่าวแล้วนี้จะเห็นได้โดยง่ายทั่วไป ฉะนั้น พุทธศาสนิกชนที่มีความเลื่อมใสในศาสนาของพระโคตมพุทธด้วยดีอยู่แล้วนั้น จึงพยายามประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนที่พระพุทธองค์ทรงแนะนำไว้ให้บริบูรณ์ด้วยดีทั้งในด้านปริยัติและปฏิบัติตลอดจนการเผยแผ่ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อการทรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา แล้วทำการแก้ไข ปรับปรุง เพิ่มเติมเหตุภายในที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ในข้อ ๕-๖-๗-๘ ซึ่งเป็นกิจการของพุทธศาสนิกชนโดยตรงให้ถูกต้องโดยสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไปโดยลำดับเท่าที่จะทำได้ เมื่อได้พร้อมใจกันประพฤติปฏิบัติและแก้ไขปรับปรุง ในข้อ ๕-๖-๗-๘ ดังที่กล่าวแล้วนั้นให้ดีขึ้นเพียงใด เหตุอันเป็น คุณภาพ ของพระพุทธศาสนาในข้อ ๑ ถึงข้อ ๔ ก็จักแผ่ไปในประชาชนชาวโลกได้มากเพียงนั้น

อาตมาภาพพร้อมด้วยคณะครูอาจารย์ในอภิธรรมมหาวิทยาลัย ได้สำนึกถึงเหตุที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา และเหตุที่เกี่ยวกับประชาชนชาวโลกดังที่ได้กล่าวแล้วเป็นอย่างดีจึงได้มีการสอน การสอบไล่ การส่งครู การแต่งปกรณ์ ด้วยความพยายามเป็นอย่างยิ่งตลอดมาเป็นระยะเวลาถึง ๑๓ ปี การสอน การสอบไล่ การส่งครู ๓ ประการนี้ ทั้งในด้านคุณภาพและปริมาณ ก็เป็นที่เห็นได้โดยประจักษ์ชัดอยู่แล้ว ส่วนการแต่งปกรณ์ก็ได้สำเร็จไปแล้ว เป็นจำนวนถึง ๒๐ เล่ม เฉพาะพระอภิธรรมอย่างเดียว การที่แต่งเสร็จไปเป็นจำนวนมากถึงเพียงนี้ แท้จริงนั้นอาตมาภาพมิได้มุ่งหมายถึงปริมาณ หากแต่มุ่งหมายถึงคุณภาพเป็นส่วนสำคัญ คือ มีเนื้อความที่ถูกต้องและสมบูรณ์ สำนวนโวหารในเนื้อความก็สละสลวยเรียบร้อย อ่านเข้าใจง่าย เหล่านี้เป็นที่ดั่ง ดังนั้น การรจนานหนังสือ สมถกรรมฐานที่ปณี เล่มนี้ แม้ว่าควรจะเสร็จไปแล้วตั้งแต่เดือนมีนาคมแล้ว แต่ก็หาได้สำเร็จไม่ ต่อมา จนถึงวันที่ ๘ สิงหาคมนี้ จึงได้สำเร็จลงเป็นหนังสือที่อำนวยประโยชน์แก่บรรดานักศึกษาในชั้นมัธยมอาชีวธรรมิกะโท และชั้นอาจารย์อภิธรรมกถิกะเอก

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
อภิธานัฒตลสังคหะบาลีและคำแปลเพื่อท่องจำ	๑
พรรณนาเนื้อความในสมถกรรมฐานตามอภิธานัฒตลสังคหะบาลี	๑๔
อธิบายในบาลีข้อที่ ๑ ขยายความคำปฏิญญาของพระอนูรุธาจารย์	๑๔
อธิบายบทโดยเฉพาะ ๆ ในคานานี้	๑๕
ภาวนา	๑๕
สมถภาวนา	๑๖
วิปัสสนาภาวนา	๑๗
กมุทฐาน	๒๓
อธิบายในบาลีข้อที่ ๒ ที่แสดงถึงสมถกรรมฐาน ๗ หมวด	๒๔
อธิบายในบาลีข้อที่ ๓ ที่แสดงถึงจริต ๖	๒๕
จริตโดยพิสดารมีจำนวน ๖๓	๒๕
สุทธจริต ๑๔	๒๕
มิสสกจริต ๔๙	๒๖
ข้อสังเกตในจริตต่างๆ	๒๗
สมุฏฐานของจริต	๓๓
อธิบายในบาลีข้อที่ ๔ ที่แสดงถึงภาวนา ๓	๓๖
อธิบายในบาลีข้อที่ ๕ ที่แสดงถึงนิมิต ๓	๓๗
ความต่างกันระหว่าง บริกรรมนิมิต กับ อุกคหนิมิต	๓๘
ความต่างกันระหว่าง อุกคหนิมิต กับ ปฏิภาคนิมิต	๓๙
อธิบายในบาลีข้อที่ ๖ ที่แสดงถึงกลิน ๑๐	๔๐
ปลวกกลิน	๔๐
บุพพกิจ คือ กิจเบื้องต้นของผู้ที่จะเข้าปฏิบัติ	๔๑
การจัดทำองค์ปลวกกลินและการเพ่ง	๔๗
วิธีป้องกันอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากใจในระหว่างที่อุคคหนิมิตยังไม่ปรากฏ	๕๐
เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏขึ้นแล้ว	๕๑
เมื่อปฏิภาคนิมิตปรากฏขึ้นแล้ว	๕๒

	หน้า
วิธีรักษาปฏิกากนิมิต	๕๔
อธิบายในอัสปายะ และ สัปปายะ ๗ อย่าง	๕๕
๑. อาวาสอัสปายะ และ อาวาสสัปปายะ	๕๕
๒. โคจรอัสปายะ และ โคจรสัปปายะ	๕๕
๓. ภัตตอัสปายะ และ ภัตตสัปปายะ	๕๖
๔. ปุคคลอัสปายะ และ ปุคคลสัปปายะ	๖๑
๕. โกชนอัสปายะ และ โกชนสัปปายะ	๖๒
๖. อุตุอัสปายะ และ อุตุสัปปายะ	๖๒
๗. อิริยาพลอัสปายะ และ อิริยาพลสัปปายะ	๖๒
อัปนาโกศล ๑๐ ประการ	๖๓
การขยายปฏิกากนิมิต	๖๕
ปฐมฌานเกิด	๖๕
เหตุที่ทำให้รู้ได้ว่าเป็นอัปนาฌานหลังจากฌานวิถิได้ดับลงแล้ว	๖๖
ปฐมฌานที่ได้ชื่อว่ารูปาวจรจิต และ การปฏิบัติต่อไปเพื่อให้ทุติยฌานเป็นต้น เกิดขึ้น	๖๖
วจนัตถะของคำว่า วสีภาวะ และ วสี ๕ อย่าง	๖๗
ขั้นสุดท้ายแห่งการปฏิบัติเพื่อให้ทุติยฌานเกิด	๗๐
การปฏิบัติขั้นแรก และ ขั้นสุดท้ายเพื่อจะได้รูปฌานต่อไปตามลำดับ	๗๒
การปฏิบัติขั้นแรก และ ขั้นสุดท้ายของวิญญาณัญญาตนฌาน	๗๕
การปฏิบัติขั้นแรก และ ขั้นสุดท้ายของอาภิกขัญญาตนฌาน	๗๗
การปฏิบัติขั้นแรก และ ขั้นสุดท้ายของเนวสัณญานาสัณญายตนฌาน	๗๘
อรุณฌานทั้ง ๔ มีความประณีตต่างกันยิ่งๆ ขึ้นไปตามลำดับแห่งชั้นของฌานนั้นๆ	๘๐
อาโปกสิณ	๘๑
เตโชกสิณ	๘๒
วาโยกสิณ	๘๔
นิลกสิณ	๘๕
วณณกสิณที่เหลือ ๓ (ปีตกสิณ โลหิตกสิณ โอทาทกสิณ)	๘๕
อาโลกกสิณ	๘๖
ปริจจินนาทาสกสิณ	๘๗
การเพ่งกสิณอย่างหนึ่ง แต่ก็สามารถยังนิมิตที่เกี่ยวกับกสิณอื่นๆ ที่เหลืออีก ๕ ให้เกิดขึ้นได้	๘๘

	หน้า
กรรมฐานที่ทำให้ได้ฉาเร็ว	๘๕
อานุภาพแห่งกลิน ๑๐	๘๕
อธิบายในบาลีข้อที่ ๗ ที่แสดงถึงอสุก ๑๐ พร้อมด้วยแนวทางปฏิบัติ	๘๒
วิธีเจริญอสุกกรรมฐาน และ นิमितทั้งสาม	๘๕
อุทธุมาตกรรมฐาน	๘๕
วินีลกรรมฐาน	๘๖
วิปุกกรรมฐาน	๘๖
วิจิตตกรรมฐาน	๘๗
วิกขาติกรรมฐาน	๘๗
วิกขิตตกรรมฐาน	๘๗
หตวิกขิตตกรรมฐาน	๘๘
โลหิตกรรมฐาน	๘๘
ปุกกรรมฐาน	๘๘
อัฐกรรมฐาน	๘๙
ชี้แจงในเรื่องการเจริญอสุกกรรมฐาน	๑๐๐
การเข้าไปทำการพิจารณาศพ	๑๐๑
ศพที่มีผีเข้าสิงได้	๑๐๒
อุคคหนิมิตจะกลับเป็นภัยแก่ผู้ที่มีนิสัยกลัว	๑๐๒
ความต่างกันระหว่างการเห็นปริกรรมนิมิต และ อุคคหนิมิต	๑๐๓
อสุกกรรมฐานที่อุคคหนิมิตปรากฏเร็วและช้า	๑๐๓
อสุกที่ใช้แทนวันณกลินเพื่อเจริญทุติยฉา เป็นต้นต่อไป	๑๐๕
การพิจารณาอสุกใช้ได้ทั้งสองนัย (สมถนัยและวิปัสสนาณัย)	๑๐๖
อธิบายในบาลีข้อที่ ๘ ที่แสดงถึงอนุสสติ ๑๐ พร้อมด้วยแนวทางปฏิบัติ	๑๐๗
พุทธานุสสติ	๑๐๗
วิธีระลึกถึงพระพุทธุคุณ	๑๐๗
ข้อความที่ควรรู้ในบทพระพุทธุคุณ	๑๐๘
ญะยธรรม	๑๐๘
วิชา	๑๐๘
จระณะ	๑๑๐
จุดปาริสุทธีลจัดเข้าในจระณะ และจำแนกวิชา จระณะ โดยขันธ ๓	๑๑๑

	หน้า
อธิบายในบุญ ๖ ประการ	๑๑๒
ธัมมานุสสติ	๑๑๓
วิธีเจริญธัมมานุสสติ	๑๑๔
ข้อความพิเศษในบทพระธรรมคุณ	๑๑๕
สังฆานุสสติ	๑๑๖
วิธีเจริญสังฆานุสสติ	๑๑๖
ข้อความพิเศษในบทพระสังฆคุณ	๑๑๗
คุณ ๕ ประการที่เป็นเหตุและเป็นผล	๑๑๘
เหตุที่พระอริยบุคคล ๘ จำพวกได้ชื่อว่า สุปปฏิปันนบุคคลเป็นต้น	๑๑๘
ความต่างกันและเหมือนกันในระหว่างคฤหัสถ์กับบรรพชิตที่สำเร็จเป็น อริยบุคคล	๑๑๙
บุคคลที่ไม่ได้ถึงพร้อมด้วยคุณทั้ง ๔ มีสุปปปฏิปันนะเป็นต้น แต่อาหุเนยยะ ปาหุเนยยะ และอัญชติกรณียะ คุณทั้ง ๓ นี้มีได้	๑๒๐
สีถานุสสติ	๑๒๑
วิธีเจริญสีถานุสสติ	๑๒๑
แสดงศีลที่มีโทษ และ พ้นไปจากโทษ	๑๒๒
จาคานุสสติ	๑๒๓
วิธีเจริญจาคานุสสติ	๑๒๓
การปฏิบัติสารณียธรรม	๑๒๕
อานิสงส์ที่ได้รับจากการปฏิบัติสารณียธรรม	๑๒๖
เทวदानุสสติ	๑๒๙
วิธีเจริญเทวदानุสสติ	๑๒๙
อุปสมานุสสติ	๑๓๐
วิธีเจริญอุปสมานุสสติ	๑๓๐
อธิบายการที่พระนิพพานได้ชื่อว่า อุปสมะและมีสันติสุข	๑๓๓
มรณานุสสติ	๑๓๖
วิธีเจริญมรณานุสสติ	๑๓๖
การพิจารณาความตายที่ไม่มีนิมิตเครื่องหมาย	๑๓๙
การพิจารณาความตายโดยความเจริญและความเสื่อมสิ้นไป	๑๓๙
การพิจารณาความตายโดยยกเอาความตายของบุคคลที่เลิกลาเปรียบเทียบ	

	หน้า
กับความตายของตน	๑๔๐
การพิจารณาความตายโดยกำหนดเวลาเล็กน้อย	๑๔๐
มรณสัญญาที่ต้องประสงค์ในการเจริญมรณานุสสติ	๑๔๑
กายคตาสติ	๑๔๒
วิธีเจริญกายคตาสติ	๑๔๒
อุคคหโกสัลละ ๗	๑๔๓
มนสิการโกสัลละ ๑๐	๑๔๓
อธิบายในอุคคหโกสัลละ ๒ ข้อแรก	๑๔๔
ฉานเบื่องบนและมรรค ผล ก็เกิดจากการเจริญกายคตาสติ	
กรรมฐานได้	๑๕๖
อธิบายในอุคคหโกสัลละ ๕ ข้อที่เหลือ	๑๕๗
ประโยชน์ของการพิจารณาโกฏฐาสโดยความเป็นวันฉะ สันฐาน	
ทิศ โอกาส ปริจเฉท	๑๕๘
แนววิธีปฏิบัติในเมื่อนิมิตทั้ง ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งไม่ปรากฏ	๑๕๙
อธิบายในมนสิการโกสัลละ ๑๐ ข้อ	๑๖๐
ความลำบากในการเจริญกายคตาสติกรรมฐาน	๑๖๓
อานาปานัสสติ	๑๖๕
วิธีเจริญอานาปานัสสติ	๑๖๗
คณนานัยมี ๒ นัย	๑๖๙
การลงมือปฏิบัติอานาปานัสสติกรรมฐาน	๑๗๐
ธัญญามกคณนานัย	๑๗๐
โคपालกคณนานัย	๑๗๑
อนุพันธนานัยที่อยู่ในชั้นสุสนา	๑๗๒
คำแนะนำของอาจารย์บางท่าน และการวินิจฉัยในข้อแนะนำนี้	๑๗๔
อาการพิเศษที่เกิดขึ้นในชั้นอนุพันธนานัย	๑๗๔
อนุพันธนานัยที่เข้าถึงขั้นรูปนา	๑๗๕
การปฏิบัติเป็นพิเศษเพื่อรักษาปฏิกาคณิมิตในการที่จะให้ได้รูปฉาน	๑๗๕
อานิสงส์ของการเจริญอานาปานัสสติ	๑๗๖
อธิบายในอนุสสติที่มีคำว่า “อนุ” และ ไม่มีคำว่า “อนุ” อยู่ด้วย	๑๗๗

อธิบายในบาลีข้อที่ ๘ ที่แสดงถึงอัปปมัญญา ๔ พร้อมด้วยแนวทางปฏิบัติ	๑๗๘
อัปปมัญญา ๔ ที่ได้ชื่อว่า พรหมวิหาร	๑๗๙
เมตตา	๑๗๙
บุคคล ๖ จำพวกที่พึงรู้เป็นพิเศษในการแผ่เมตตา	๑๘๐
บุคคลที่จะต้องทำการแผ่เมตตาก่อนพร้อมทั้งเหตุผล	๑๘๑
วิธีแผ่เมตตาแก่ตนและคนอื่น	๑๘๒
การแผ่เมตตาไปในบุคคลตามลำดับ	๑๘๓
ลักษณะอาการของเมตตาที่เป็นสัมสัมเกท	๑๘๕
อนัตตบุคคล ๕ จำพวก	๑๘๖
โอสถบุคคล ๗ จำพวก	๑๘๖
ทิศที่จะทำการแผ่ไป ๑๐ ทิศ	๑๘๗
การแผ่เมตตาตามแบบบริกรรมท่องจำตามลำดับ	๑๘๗
นิมิต ๓ กับ ภาวนา ๓ ในการเจริญเมตตา	๑๘๙
อานิสงส์ที่รับจากการแผ่เมตตา ๑๑ อย่าง	๑๙๐
ข้อความที่ควรรู้ในเมตตากรรมฐาน	๑๙๐
กรุณา	๑๙๑
กรณามี ๒ อย่าง	๑๙๒
การแผ่กรุณาไปในบุคคลตามลำดับ	๑๙๒
คำที่ใช้สำหรับใช้แผ่กรุณา	๑๙๓
แบบบริกรรมท่องจำแผ่กรุณาทั่วไปอย่างสามัญ	๑๙๓
ข้อความ ๘ อย่างที่ควรรู้ในกรุณากรรมฐาน	๑๙๔
มุทิตา	๑๙๕
มุทิตามี ๒ อย่าง	๑๙๕
การแผ่มุทิตาไปในบุคคลโดยลำดับ	๑๙๖
คำที่ใช้สำหรับใช้แผ่มุทิตา	๑๙๖
แบบบริกรรมท่องจำแผ่มุทิตาทั่วไปอย่างสามัญ	๑๙๗
ข้อความ ๘ อย่างที่ควรรู้ในมุทิตากรรมฐาน	๑๙๘
อุเบกขา	๑๙๙
การวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลายมี ๒ อย่าง	๑๙๙

ความแตกต่างระหว่างอุเบกขาพรหมวิหาร กับ อุเบกขาบารมี	๑๕๕
การเจริญอุเบกขากรรมฐานจนถึงได้อัปนา	๒๐๐
กิจขั้นต้นก่อนที่จะทำการเจริญอุเบกขา	๒๐๑
การแผ่อุเบกขาไปในบุคคลโดยลำดับ	๒๐๒
คำที่ใช้สำหรับใช้แผ่อุเบกขา	๒๐๒
แบบบริกรรมท่องจำแผ่อุเบกขาทั่วไปอย่างสามัญ	๒๐๒
ข้อความ ๘ อย่างที่ควรรู้ในอุเบกขากรรมฐาน	๒๐๔
เหตุที่อุปปัสนุญามีเพียง ๔	๒๐๕
อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๐ ที่แสดงถึงอาหาเรปฏิกูลสัญญา พร้อมด้วยแนวทางปฏิบัติ	๒๐๖
วิธีพิจารณาให้ปฏิกูลสัญญาเกิดในการบริโภคอาหาร ๑๐ ประการ	๒๐๖
นิมิต ภาวนา และ ปริญาในการเจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญา	๒๑๒
อานิสงส์ที่ได้รับจากการเจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญา	๒๑๒
อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๑ ที่แสดงถึงธาตุทั้ง ๔ พร้อมด้วยแนวทางปฏิบัติ	๒๑๔
วิธีพิจารณาโดยย่อ	๒๑๕
วิธีพิจารณาโดยพิสดาร	๒๑๗
การพิจารณาธาตุ ๔๒ โดยอาการ ๑๓	๒๑๗
นิมิต ภาวนา และ มรรค ผล ในการเจริญจุธาตุวัตถดาน	๒๒๓
อานิสงส์ ๘ อย่างที่ได้รับจากการเจริญธาตุทั้ง ๔	๒๒๓
อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๒ ที่แสดงถึงอารูป ๔ พร้อมด้วยแนวทางปฏิบัติ	๒๒๔
จำแนกสมถกรรมฐาน ๔๐ โดยภูมิ	๒๒๕
จำแนกสมถกรรมฐาน ๔๐ โดยปรมัตถ์และบัญญัติ	๒๒๖
อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๓ แสดงการจำแนกกรรมฐานที่เหมาะสมแก่จริต	๒๒๗
กรรมฐานที่เหมาะสมแก่จริตทั่วไป	๒๒๘
อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๔ แสดงการจำแนกกรรมฐานโดยภาวนา ๓	๒๒๙
อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๕ แสดงการจำแนกกรรมฐาน ๓๐ ที่เข้าถึงอัปปนา โดยฉานทั้ง ๕	๒๓๑
เหตุผลในการเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา ที่ให้ได้แต่เพียงรูปฉานเบื้องต้น ๔	๒๓๓
เหตุผลของการเจริญอุเบกขาให้ได้เฉพาะแต่รูปฉานจนฉาน	๒๓๔
อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๖ แสดงการจำแนกกรรมฐาน ๔๐ โดยนิมิต ๓	๒๓๕
อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๗ - ๑๘ - ๑๙ - ๒๐	๒๓๖

ข้อความในบาลีข้อที่ ๑๗ แสดงนิมิตและภาวนาที่เกิดเกี่ยวเนื่องกันจนถึง ปฐมฌาน (เนื้อความโดยละเอียดแสดงอยู่ในหน้า ๔๗ - ๖๕)	๒๓๗
ข้อความในบาลีข้อที่ ๑๘ แสดงแนวทางการปฏิบัติเพื่อให้ได้ฌานเบื้องต้น มีทุติยฌานเป็นต้น (เนื้อความโดยละเอียดแสดงอยู่ในหน้า ๖๖ - ๗๒)	๒๓๗
ข้อความในบาลีข้อที่ ๑๙ แสดงอารมณ์ที่ได้ถึงอัปปนาด้วยการเจริญอัปปมัญญา ๔ และ อารูป ๔ (เนื้อความโดยละเอียดแสดงอยู่ในหน้า ๗๒ - ๘๑)	๒๓๗
ข้อความในบาลีข้อที่ ๒๐ แสดงการจำแนกนิมิตและภาวนาในการ เจริญกรรมฐาน ๑๐ อย่าง ที่ไม่ถึงอัปปนา (เนื้อความโดยละเอียดแสดงอยู่ใน กรรมฐานแต่ละอย่างโดยเฉพาะ ๆ)	๒๓๗
อธิบายในบาลีข้อที่ ๒๑ ที่แสดงการปรากฏของอภิญญา	๒๓๗
กรรมฐานที่ให้ได้อภิญญา	๒๓๘
ผู้ที่ไม่ได้สมาบัติ ๕ แต่ก็ได้อภิญญาด้วยอำนาจบารมี	๒๓๘
แนวทางให้ได้อภิญญาสำหรับผู้ที่ได้สมาบัติ ๕ แล้ว	๒๓๙
อธิบายในบาลีข้อที่ ๒๒ ที่แสดงอภิญญา ๕	๒๔๕
อธิบายขยายความในโลเกียอภิญญา	๒๔๕
แสดงการทำอภิญญาต่าง ๆ	๒๕๑
อารมณ์ของอภิญญาต่าง ๆ	๒๕๖
ฤทธิ์ ๑๐ อย่าง	๒๕๗
ปัญหาในสมถกรรมฐาน	๒๕๙
คำปรารภของผู้รจนา	๒๗๐
สารนิยกลจากท่านอาจารย์พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมจาริยะ	๒๗๑
รายชื่อผู้บริจาคค่าพิมพ์	๒๗๓

อักษรย่อที่ใช้ในเชิงอรรถ

ฉ.	=	บาลีอักษรพม่าฉบับฉัฐสังคายนา
สี.	=	บาลีอักษรสิงหล
สยา.	=	บาลีอักษรไทยฉบับสยามรัฐ

ปรหมัดโชติกะ

สมถกรรมฐานที่ปนี

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส ฯ

อภิธัมมัตถสังคหะบาฬีและคำแปลเพื่อท่องจำ

คำปญฺญญาของพระอนุรุธาจารย์

๑. สมถวิปัสสนานํ ภาวนานมิโต ปรี
 กมฺมฏฺฐานํ ปวกฺขามิ ทฺวิธมฺปิ ยถากมํ ฯ

ต่อจากปัจจัยสังคหวิภาคนั้น ข้าพเจ้าจะแสดงกรรมฐาน ๒ ประเภท คือ สมถ-
ภาวนากรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ตามลำดับ

สมถกรรมฐานนัย

แสดงกรรมฐาน ๔๐

๒. ตตฺถ สมถสงฺคเห ตาว ทส กสิณานิ, ทส อสุภา, ทส อนุส-
สติโย, จตฺสฺโส อปฺปมณฺญาโย, เอกา สณฺญา, เอกํ ววตฺถานํ, จตฺตาริ อารูปปา
เจติ, สตฺตวิเชน สมถกมฺมฏฺฐานสงฺคโห ฯ

ในบรรดากรรมฐาน ๒ อย่างนั้น ในสมถกรรมฐานสังคหะ นักศึกษาทั้งหลาย
พึงทราบการรวบรวมสมถกรรมฐาน โดยแบ่งออกเป็น ๗ หมวดก่อน ดังนี้ คือ กสิณ
๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปปมัญญา ๔ สัณฺญา ๑ ววตฺถาน ๑ อารูป ๔

แสดงจริต ๖

๓. รากจริตา โทสจริตา โมหจริตา สทฺธจริตา พุทฺธิจริตา วิตฺกก
จริตา เจติ นพฺพิเชน จริตสงฺคโห ฯ

ฟังทราบการรวบรวมจริต โดยมี ๖ อย่าง ดังนี้ คือ รากจริต โทสจริต โมหจริต
ศรัทธาจริต พุทธิจริต วิตกจริต

แสดงภาวนา ๓

๔. ปริกมฺภาวนา อุปจารภาวนา อปฺปนาภาวนา เจติ ติสฺโส
ภาวนา ฯ

ฟังทราบภาวนา ๓ อย่าง ดังนี้ คือ บริกรรมภาวนา อุปจารภาวนา อปฺปนา-
ภาวนา

แสดงนิมิต ๓

๕. ปริกมฺนิมิตตํ อุคฺคหนิมิตตํ ปฏิภาคนิมิตตฺตฺยเจติ ตีณิ นิมิตฺตานิ
จ เวทิตพฺพานิ ฯ

ฟังทราบนิมิต ๓ ดังนี้ คือ บริกรรมนิมิต/อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต

แสดงกสิณ ๑๐

๖. กถํ ? ปรถฺวิกสิณํ อาโปกสิณํ เตโชกสิณํ วาโยกสิณํ นีลกสิณ
ปีตกสิณํ โลหิตกสิณํ โอทาทกสิณํ อากาสกสิณํ อาโลกกสิณญฺเจติ อิมานิ ทส
กสิณานิ นาม ฯ

จะฟังทราบสมถกรรมฐาน มีกสิณ ๑๐ เป็นต้น เหล่านั้นได้อย่างไร ?

ปรถฺวิกสิณ ดินที่พึงกระทำให้เป็นวงกลม มีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว หรือเท่า
ขันน้ำ เท่ากระดังอย่างเล็ก หรืออย่างใหญ่เท่าลานข้าว นั้นแหละ ชื่อว่า กสิณ เพราะ
พระโยคีบุคคลต้องใช้เพ่งให้ทั่วตลอด อย่างหนึ่ง

อาโปกสิณ น้ำที่มีความใสสะอาดปราศจากสี ใสในภาชนะ มี ขัน บาดร เป็นต้น
ที่ขอบปากกว้างประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว นั้นแหละ ชื่อว่า กสิณ เพราะพระโยคีบุคคล
ต้องใช้เพ่งให้ทั่วตลอด อย่างหนึ่ง

เตโชกสณ เปลวไฟที่กองกฐทไวแล้ว เอาแผ่นหนังหรือผ้าก็ตามเจาะให้เป็น วงกลม มีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว จึงไว้เบื้องหน้านั้นแหละ ชื่อว่า กสณ เพราะพระ โยคีบุคคลดต้องใช้เพ่งให้ทั่วตลอด อย่างหนึ่ง

วาโยกสณ ลมที่พึงกำหนดเห็นได้ด้วยอาศัยยอดไม้ ปลายไม้ไหว หรือที่พึง กำหนดได้ด้วยอาศัยการพัดมาถูกกายของตน นั้นแหละ ชื่อว่า กสณ

นิลกสณ สีเขียวที่ปรากฏในใบไม้ หรือ ในผ้าเป็นต้น ที่กระทำให้เป็นวงกลม มีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว เป็นต้น นั้นแหละ ชื่อว่า กสณ เพราะ ฯลฯ

ปิตกสณ สีเหลืองที่ปรากฏในดอกไม้ หรือ ในผ้าเป็นต้น ที่กระทำให้เป็น วงกลม มีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว นั้นแหละ ชื่อว่า กสณ ฯลฯ

โลหิตกสณ สีแดงที่ปรากฏในดอกไม้ หรือ ในผ้าเป็นต้น ที่กระทำให้เป็น วงกลม มีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว นั้นแหละ ชื่อว่า กสณ ฯลฯ

โอทาดกสณ สีขาวที่ปรากฏในดอกไม้ หรือ ในผ้าเป็นต้น ที่กระทำให้เป็น วงกลม มีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว นั้นแหละ ชื่อว่า กสณ ฯลฯ

อากาศกสณ อากาศที่พึงกำหนดได้โดยการตัดช่องฝา หรือผ้า เป็นต้น ให้ เป็นวงกลม มีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว นั้นแหละ ชื่อว่า กสณ ฯลฯ

อาโลกกสณ แสงสว่างของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงไฟ เป็นต้น ที่ ส่องมาจากช่องฝาเป็นวงกลม มีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว นั้นแหละ ชื่อว่า กสณ ฯลฯ

ตามที่กล่าวมานี้แหละ ชื่อว่า กสณ ๑๐

แสดงอสุภ ๑๐

๗. อุทุมมटकัม วิเนลัม วิปฺพุกัม วิจฺฉิทฺทกัม วิภฺขายิตกัม วิภฺจิตฺตกัม หตฺวิภฺจิตฺตกัม โลหิตกัม ปุพฺพุกัม อฏฺฐิกญฺเจติ อิเม ทส อสุภานาม ฯ

อุทุมมटकอสุภ คือ ศพที่น่าเกลียดโดยมีอาการพองขึ้นภายหลังที่ตายแล้ว ๒ - ๓ วัน อย่างหนึ่ง

วเนลกอสุภ คือ ศพที่น่าเกลียดโดยมีสีต่างๆ ปนกัน คือ ที่มีเนื้อมากก็สี แดง ที่เป็นหนองก็มีสีขาว โดยส่วนมากมีสีเขียว อย่างหนึ่ง

วิปฺพกอสฺส คือ ศพที่น่าเกลียดโดยมีน้ำเหลือง และ น้ำหนองไหลออกจากเนื้อ ที่ปริเปื่อยพัง อย่างหนึ่ง

วิจฺฉิทฺทกอสฺส คือ ศพที่น่าเกลียดโดยร่างกายนั้นขาดออกเป็น ๒ ท่อน อย่างหนึ่ง

วิกฺขยิตฺตกอสฺส คือ ศพที่น่าเกลียดโดยถูกสัตว์มีแรง กา สุนัข กัดทั้งยอแย่งโดยอาการต่างๆ อย่างหนึ่ง

วิกฺขิตฺตกอสฺส คือ ศพที่น่าเกลียดโดยถูกทั้งเรียรายไว้ มือ เท้า ศีรษะ อยู่คนละทาง อย่างหนึ่ง

หตฺวิกฺขิตฺตกอสฺส คือ ศพที่น่าเกลียดโดยถูกสับฟันด้วยอาวุธ เป็นริ้ว เป็นรอย อย่างหนึ่ง

โลหิตกอสฺส คือ ศพที่น่าเกลียดโดยมีโลหิตไหลอาบร่างกาย อย่างหนึ่ง

ปฺปฺพุกอสฺส คือ ศพที่น่าเกลียดโดยมีหนอนไขทั่วร่างกาย อย่างหนึ่ง

อฏฺฐิกอสฺส คือ ศพที่น่าเกลียดโดยมีแต่กระดูก อย่างหนึ่ง

ตามที่กล่าวมานี้แหละ ชื่อว่า อสุก ๑๐

แสดงอนุสสติ ๑๐

๘. พุทฺธานุสสติ ฌมฺมานุสสติ สงฺฆานุสสติ สីลानุสสติ จาคานุสสติ เทวตานุสสติ อุปฺमानุสสติ มรณานุสสติ กายคตาสติ อานาปานุสสติ เจติ อีมา ทส อนุสสติโย นาม ฯ

พุทฺธานุสสติ การระลึกถึงคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มี อรหิ คุณ เป็นต้น และพระสรีรกายอันประกอบด้วยสรีรคุณ เป็นต้น อยู่เนืองๆ อย่างหนึ่ง

ฌมฺมานุสสติ การระลึกถึงคุณทั้ง ๖ มี สวากุขาตตา เป็นต้น ของพระธรรม ๑๐ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน และพระไตรปิฎก อรรถกถา อยู่เนืองๆ อย่างหนึ่ง

สังฆานุสสติ การระลึกถึงคุณทั้ง ๕ มี สุปฏิปนฺตา เป็นต้น ของพระอริยสงฆ์อยู่เนืองๆ อย่างหนึ่ง

สีลานุสสติ การระลึกถึงความบริสุทธิ์ของศีลที่ตนรักษาไว้โดยปราศจากโทษ ๔ อย่าง คือ อชัณทะ ไม่ขาด อภิชะ ไม่ทะลุ อสพละ ไม่ด่าง และ อกัมมาสะ ไม่พร้อย อยู่เนื่องๆ อย่างหนึ่ง

จาคานุสสติ การระลึกถึงการบริจาคทานของตนที่เป็นไปโดยบริสุทธิ์ ไม่มีการไถ้อวด หรือ การเอาหน้าตา ชื่อเสียง ไม่มีการหวงแหน เป็นต้น อยู่เนื่องๆ อย่างหนึ่ง

เทวดานุสสติ การระลึกถึงกุศลกรรมของตน มีศรัทธา เป็นต้นอยู่เนื่องๆ โดยเปรียบเทียบกับ เทวดาพรหมทั้งหลายว่า ผู้ที่บริสุทธิ์ด้วยสัปปริสธรรม ๗ ประการ คือ ศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา หิริ โอตตัปปะ เหล่านี้ เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมไปบังเกิด ในเทวโลก พรหมโลก และกุศลธรรมเหล่านี้ในจิตใจของตนก็มีอยู่เสมออย่างหนึ่ง

อุปमानุสสติ การระลึกถึงคุณของพระนิพพาน ที่มีสภาพสันติสุข คือ มีความสงบ จากกิเลส และความทุกข์ต่างๆ อยู่เนื่องๆ อย่างหนึ่ง

มรณานุสสติ การระลึกถึงความตาย ที่ตนต้องได้ประสบแล้วเกิดความสังเวชสลดใจ อยู่เนื่องๆ อย่างหนึ่ง

กายคตาสติ การระลึกถึง ๓๒ โกฏฐาส มีเกสา โลมา นขา ทันดา เป็นต้น อยู่เนื่องๆ อย่างหนึ่ง

อานาปานัสสติ การมีสติระลึกถึงลมหายใจเข้าออก อยู่เนื่องๆ อย่างหนึ่ง ตามที่กล่าวมานี้แหละ ชื่อว่า อนุสสติ ๑๐

แสดงอัปมัญญา ๔

๕. เมตตา กรุณา มุทิตา อุเปกขา เจติ อีมา จตสุโส อปฺปมญฺญาโย นาม พุทฺธมฺวิหาโรติ จ ปวฺจจติ ฯ

เมตตา การแผ่ความรักใคร่ หวังดี ต่อสัตว์ทั้งหลายโดยไม่มีเลือกชั้น วรรณะ อย่างหนึ่ง

กรุณา การแผ่ความสงสารต่อสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความทุกข์อยู่ และที่จะได้รับความทุกข์ต่อไปข้างหน้า โดยไม่เลือกชั้น วรรณะ อย่างหนึ่ง

มุกตา การแผ่ความยินดีต่อสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความสุขอยู่ และที่จะได้รับความสุขต่อไปข้างหน้า โดยไม่เลือกชั้น วรรณะ อย่างหนึ่ง

อุเบกขา การวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งไม่มีความรักใคร่ ความสงสาร ความยินดีแต่ประการใด โดยไม่เลือกชั้น วรรณะ อย่างหนึ่ง

ทั้ง ๔ อย่างนี้ ชื่อว่า อัปมัญญา เพราะไม่มีประมาณ หรือที่ชนทั้งหลาย เรียกว่า พรหมวิหาร เพราะผู้ที่ปฏิบัติธรรมทั้ง ๔ อย่างๆ ใดอย่างหนึ่งนี้ เหมือนกับความเป็นอยู่ของพรหมทั้งหลาย

แสดงสัญญา ๑

๑๐. อาหาเรปฏิกูลสณฺญา เอกา สณฺญา นาม ฯ

การพิจารณาในอาหารว่า เป็นของที่น่าเกลียด จนมีความรู้สึกเป็นไปตามที่พิจารณานั้น ชื่อว่า สัญญา อย่างหนึ่ง

แสดงวัตถฺตาน ๑

๑๑. จตุธาตฺววตฺถฺตานํ เอกํ ววตฺถฺตานํ นาม ฯ

การกำหนดพิจารณาธาตุทั้ง ๔ มีปฬวิธาตุ เป็นต้น ที่ปรากฏในร่างกาย ชื่อว่า วัตถฺตาน อย่างหนึ่ง

แสดงอารูปป ๔

๑๒. อากาसानญายตนาทโย จตฺตาโร อารูปฺปา นามาติ สพฺพถาปี สมณินทุเทเส จตฺตาลีส กมฺมภูฐานานิ ภวนฺติ ฯ

อากาसानญายตนาตมาน เป็นต้น กล่าวคือ อากาसानญายตนาตมาน ที่เกิดขึ้นโดยมีกสิณคณาภิมาทาสบัญญัติเป็นอารมณ์ วิญญูณญายตนาตมาน ที่เกิดขึ้น โดยมี อากาसानญายตนาตมานเป็นอารมณ์ อากิณฺจญายตนาตมาน ที่เกิดขึ้นโดยมีนัตถิกาว-บัญญัติเป็นอารมณ์ เนวสัณฺญาณาสัณฺญาตนาตมาน ที่เกิดขึ้นโดยมีอากิณฺจญายตนาตมานเป็นอารมณ์ เหล่านี้ชื่อว่า อารูปป ๔

กรรมฐาน ๔๐ ในสมถกรรมฐานนิตเทส โดยประการทั้งปวง เป็นไปดังนี้

สัพพายเภท

แสดงการจำแนกกรรมฐานที่เหมาะสมแก่จริต

๑๓. ก. จริตาสุ ปน ทส อสุภา กายคตาสติสงฆาตา โภฏฐาสภาวนา
จ รากจริตสฺส สปปายา ฯ

ข. จตฺสโส อปฺปมณฺญาโย นีลาทีนํ จ จตุตตาริ กสิณานิ โทส-
จริตสฺส ฯ

ค. อานาปานํ โมหจริตสฺส วิตกฺกจริตสฺส จ ฯ

ฌ. พุทฺธานุสฺสติอาทโย ฉ สทฺธาจริตสฺส ฯ

ง. มรณอุปสมสณฺญาววตฺถานานิ พุทฺธิจริตสฺส ฯ

จ. เสตานิ ปน สพฺพานิปี กมฺมภูฏานานิ สพฺเพสมปี สปปายานิ ฯ

ฉ. ตตฺถาปี กสิณेषฺส ปุณฺณํ โมหจริตสฺส ขุทฺทกํ วิตกฺกจริตสฺ-
เสวติ ฯ

ออยเมตฺถ สปปายเภโท ฯ

ก. สำหรับจริต ๖ อย่างนั้น การเจริญอสุภ ๑๐ โภฏฐาส ๓๒ ที่เรียกว่า
กายคตาสติ เหล่านี้ ย่อมเหมาะสมแก่ผู้ที่มีรากจริต

ข. อัปปมัญญา ๔ กสิณ ๔ มินิลกสิณ เป็นต้นเหล่านี้ ย่อมเหมาะสม
แก่ผู้ที่มีโทสจริต

ค. อานาปานัสสติ ย่อมเหมาะสมแก่ผู้ที่มีโมหจริต และวิตกจริต

ฌ. อนุสสติ ๖ มีพุทธานุสสติ เป็นต้น ย่อมเหมาะสมแก่ผู้ที่มีศรัทธาจริต

ง. มรณานุสสติ อุปสมานุสสติ อาหาเรปฏิกูลสังญญา จตุชาตววัตถาน
เหล่านี้ ย่อมเหมาะสมแก่ผู้ที่มีพุทฺธิจริต

จ. ส่วนกรรมฐานที่เหลือทั้งหมด ซึ่งได้แก่ ปถวิกสิณ อาโปกสิณ
เตโชกสิณ วาโยกสิณ อากาสกสิณ อาโลกกสิณ อรูปกรรมฐาน ๔ เหล่านี้ ย่อม
เหมาะสมแก่บุคคลทั่วไป ไม่ว่าจริตใด

ฉ. บรรดากรรมฐานเหล่านั้น ในกสิณ ๑๐ องค์กสิณต้องมีประมาณ กว้างเท่าลานข้าว ย่อมเหมาะสมแก่ผู้ที่มีโมหจริต องค์กสิณต้องมีประมาณเล็กเท่า กระดัง ย่อมเหมาะสมแก่ผู้ที่มีวิตกจริต

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เป็นการจำแนกกรรมฐานที่เหมาะสมแก่จริต

ภาวนาเภท

แสดงการจำแนกกรรมฐานโดยภาวนา ๓

๑๔. ก. ภาวนาสู ปน สัพพตถาปี ปริกขมภาวนา ลทุกเดว ฯ

ข. พุทธานุสสติอาทิสฺ อญฺญสฺ สณฺญาววตถาเนสฺ จาติ ทสฺส กมฺมฏฐาเนสฺ อุปจารภาวนาว สมฺปชฺชติ นตฺถิ อปฺปนา ฯ

ค. เสเสสฺ ปน สมตฺตีส* กมฺมฏฐาเนสฺ อุปฺปนาภาวนาปี สมฺปชฺชติ ฯ

ก. สำหรับภาวนาทั้ง ๓ นั้น ปริกรรมภาวนา ย่อมได้อยู่เสมอในกรรมฐาน ทั้งหมด

ข. ในกรรมฐาน ๑๐ อย่าง คือ อนุสสติ ๘ มีพุทธานุสสติ เป็นต้น อาหาเรปฏิกูลสํยญา ๑ จตุธาตววัตถาน ๑ ย่อมได้ถึงอุปจารภาวนาเท่านั้น อัปฺปนา- ภาวนา คือ ฌาน ย่อมไม่เกิด

ค. ในกรรมฐาน ๓๐ ที่เหลือ ซึ่งได้แก่กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ กายคตา- สติ ๑ อานาปานัสสติ ๑ อัปฺปมัญญา ๔ อรูป ๔ ย่อมสำเร็จได้ถึงอัปฺปนา คือ ฌาน

แสดงการจำแนกกรรมฐาน ๓๐ ที่เข้าถึงอัปฺปนาโดยฌานทั้ง ๕

๑๕. ก. ตตฺถาปี ทส กสิณานิ อานาปานญจ ปญฺจกขฺฆณิกานิ ฯ

ข. ทส อสุภา กายคตาสติ จ ปฐมขฺฆณิกา ฯ

ค. เมตฺตาทโย ตโย จตฺตกขฺฆณิกา ฯ

ฉ. อุเปกขา ปญจมชฌานิกาติ ฉพพีสติ รูปาวจรชฌานิกานิ กมมฏฐานานิ ฯ

ง. จตตาริ ปน อารูปปา อารูปชฌานิกาติ ฯ

ออยเมตถ ภาวนาเกโท ฯ

ก. บรรดากรรมฐาน ๓๐ ที่ถึงอัปปนาเหล่านั้น กสิณ ๑๐ และอานาปานัสสติ ๑ ย่อมทำให้รูปฌานทั้ง ๕ เกิดขึ้นได้

ข. อสุก ๑๐ และกายคตาสติ ๑ ย่อมทำให้ปฐมฌานเกิดขึ้นได้

ค. พรหมวิหาร ๓ มีเมตตาเป็นต้น ย่อมทำให้รูปฌานเบื้องต่ำเกิดขึ้นได้

ฉ. อุเบกขาพรหมวิหาร ๑ ย่อมทำให้รูปปัญจฌานเกิดขึ้นได้ กรรมฐานที่ทำให้รูปฌานเกิดขึ้นได้นั้นมีจำนวน ๒๖ ดังนี้

ง. ส่วนอรุปกรรมฐาน ๔ เหล่านี้ ย่อมทำให้อรุปฌานเกิดขึ้นได้

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เป็นการจำแนกกรรมฐานโดยภาวนา ๓

โคจรเภท

แสดงการจำแนกกรรมฐาน ๔๐ โดยนิमित ๓

๑๖. ก. นิमितเตสุ ปน ปริกมมนิमितตํ อุกคหนิมิตตยจ สัพพตถาปิ ยถารหิ ปริยาเยน ลพฺภนฺเตว ฯ

ข. ปฏิภาคนิมิตตํ ปน กสิณาสูกโกฏฐาสอานาปานเสว ลพฺภติ, ตตถ หิ ปฏิภาคนิมิตตมารพฺก อุปจารสมาธิ อุปปนาสมาธิ จ ปวตฺตนฺติ ฯ

ก. สำหรับนิमितทั้ง ๓ นั้น บริกรรมนิमित และอุคคหนิมิต ย่อมเกิดขึ้นได้ในกรรมฐานทั้งหมดโดยปริยาย ตามสมควรแก่กรรมฐาน

ข. ส่วนปฏิภาคนิมิตนั้น ย่อมเกิดขึ้นได้ในกสิณ ๑๐ อสุก ๑๐ โกฏฐาส ๑ อานาปานัสสติ ๑ เท่านั้น

ในกรรมฐานเหล่านี้ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ ทั้ง ๒ ย่อมเกิดขึ้นโดยอาศัยปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์

แสดงนิमित และภาวนาที่เกิดเกี่ยวเนื่องกันจนถึงปฐมฌานเกิด

๑๗. ถ้า ?

ก. อาทิกมมิกสสฺส หิ ปถวีมณฺฑลาทิสฺส นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนตฺสส ตมารมมณฺํ ปริกมฺมนิมิตฺตนฺติ ปวฺจจติ, สํ จ ภาวนา ปริกมฺมภาวนา นาม ฯ

ข. ยทา ปน ตํ นิมิตฺตํ จิตฺเตน สมฺภุคฺคหิตํ โหติ จกฺขุณา ปสฺสนตฺสเสว มโนทวารสฺส อปาถมากตํ, ตทา ตเมวารมมณฺํ อุคฺคณฺหนิมิตฺตํ นาม, สํ จ ภาวนา สมาริยติ ฯ

ค. ตถาสมาหิตสฺส ปเนตสฺส ตโต ปรี ตสฺมี อุคฺคณฺหนิมิตฺเต ปริกมฺมสมาธินา ภาวนามนุยุตฺตชตฺสส ยทา ตปฺปฏิกากํ วตฺถุชฺชมฺมวิมฺจจิตํ ปญฺญตฺตติสงฺขาตํ ภาวนามยมารมมณฺํ จิตฺเต สมนิสินฺนํ สมปฺปิตํ โหติ, ตทา ตํ ปฏิกากณฺิมิตฺตํ สมฺภุคฺคณฺนติ ปวฺจจติ ฯ

ฅ. ตโต ปฏฺฐาย ปรีพฺนทวิปฺปหีนา^๑ กามาวจรสมาธิสงฺขาตา อุปจารภาวนา นิปฺพนฺนา นาม โหติ ฯ

ง. ตโต ปรี ตเมว ปฏิกากณฺิมิตฺตํ อุปจารสมาธินา สมาเสวน-ตสฺส รูปาวจรปฐมฌานมปฺเปติ ฯ

ความเป็นไปแห่งภาวนาทั้ง ๓ และนิमितทั้ง ๓ นั้น เป็นไปอย่างไร ?

ก. การเพ่งอารมณ์ของพระโยคีบุคคล ผู้เริ่มทำกรรมฐาน ในองค์กรรมฐานมีปริมณฑลของปถวีกสิณ เป็นต้น อยู่那儿 อารมณ์กรรมฐานที่กำลังเพ่งอยู่那儿 เรียกว่าบริกรรมนิमित ภาวนาจิตที่มีบริกรรมนิमितเป็นอารมณ์นั้นชื่อว่า บริกรรมภาวนา

ข. เมื่อเวลาใด อารมณ์กรรมฐานนั้น เป็นอารมณ์ที่รับได้ชัดเจนด้วยจิต คือ อารมณ์ของกรรมฐานนั้น เข้าสู่เฉพาะหน้ามโนทวารวิถี เหมือนกับเห็นด้วยตาแล้ว เวลานั้นอารมณ์กรรมฐานนั้น ชื่อว่า อุคคหนิมิต และภาวนาจิตที่มีอุคคหนิมิตเป็นอารมณ์ ก็ย่อมสงบ

ค. ต่อจากเวลาที่ได้อุคคหนิมิต ของพระโยคีบุคคล ผู้มีจิตอันสงบตั้ง
อาการที่กล่าวมาแล้วนั้น เมื่อพยายามเจริญ คือ เพ่งอุคคหนิมิตโดยบริกรรมสมาธิอยู่
เรื่อย ๆ เวลาใดอารมณ์ที่เหมือนกับอุคคหนิมิต และพ้นจากปรหมัดธรรม ซึ่งเรียกว่า
บัญญัติ ที่สำเร็จมาจากภาวนาย่อมตั้งมั่นอยู่ในจิต คล้ายกับเอาเข้าไปปักแน่นอยู่ในจิต
เวลานั้นย่อมกล่าวได้ว่า ปฏิภาคนิมิตเกิดขึ้นสมบูรณ์แล้ว

ฅ. ตั้งแต่ปฏิภาคนิมิตเกิดขึ้นเป็นต้นไป ได้ชื่อว่า อุปจารภาวนา คือ
กามาวจรสมาธิ ซึ่งสามารถประหาณนิวรรณ์ทั้ง ๕ ซึ่งเป็นศัตรูของสมาธิเกิดขึ้นแล้ว

ง. ต่อจากเวลาที่อุปจารภาวนาเกิดขึ้นแล้ว เมื่อพระโยคีบุคคลเพ่ง
ปฏิภาคนิมิตนั้น โดยอุปจารสมาธิให้เป็นไปโดยสมบูรณ์ กล่าวคือ พยายามรักษา
ปฏิภาคนิมิตนั้นไม่ให้หายไป แล้วรูปาวจรปฐมฌานก็ย่อมเกิดขึ้น

แสดงการเกิดขึ้นของฌานเบื้องบน มีทุติยฌาน เป็นต้น

๑๘. ตโต ปรี ตเมว ปฐมชฌานํ อวชชนํ สมาปชชนํ อธิญฐานํ
วุญฐานํ ปจฺจเวกฺขณา เจติ อิมานิ ปณฺณหิ วสิตาหิ วสีกฺกุตํ กตฺวา
วิตกฺกาทิกโมพาริกงฺคํ ปหานาย วิจาราทิสูขมฺงฺคฺอุปฺตติยา ปทหโต ยถากมํ
ทุติยชฌานาทโย ยถารหมปฺเปนฺติ ฯ

ต่อจากที่ปฐมฌานเกิดขึ้นแล้ว ฌานลาภิบุคคลกระทำให้ปฐมฌานนั้นเข้าถึง
ความชำนาญ โดยวิธีทั้ง ๕ คือ

๑.) อวชชนวสี ชำนาญในการพิจารณาองค์ฌาน โดยวิธีจิตติดต่อกัน ไม่มี
ภวังก์กันมาก

๒.) สมาปชชนวสี ชำนาญในการเข้าฌานได้โดยรวดเร็ว

๓.) อธิญฐานวสี ชำนาญในการกำหนดเวลาเข้าตามที่ต้องการ น้อยหรือ
มากก็ตาม (เช่นกำหนดเข้า ๕ นาที ก็เข้าเพียง ๕ นาที กำหนดเข้า ๑ ชั่วโมง ก็เข้า ๑
ชั่วโมง ตรงเวลาเป็นต้น)

๔.) วุญฐานวสี ชำนาญในการกำหนดเวลาออกตามที่ต้องการ น้อยหรือ
มากก็ตาม (ตรงเวลา)

๕.) ปัจจเวกขณะวสี ชำนาญในการพิจารณาองค์ฌาน โดยปัจจเวกขณะที่เกิดขึ้นติดต่อกัน ไม่มีวัฏจักรันมาก แล้วก็เพ่งปฏิภาคนิมิต เพื่อละองค์ฌานที่มีสภาพหยาบ มีวิตก เป็นต้น และเพื่อให้องค์ฌานที่มีสภาพสุขุม มีวิจาร์ เป็นต้น เกิดขึ้นดังนี้ แล้วทุติยฌานเป็นต้นย่อมเกิดขึ้นตามสมควรโดยลำดับ

บทอาสน

อิฐเจ้า ปลวีกสถิตาที่สุ ทวาวิสติกมมฏฐาเนสุ ปฏิภาคนิมิตตมุปลพุกติ ฯ
ในกรรมฐาน ๒๒ มีปลวีกสถิต เป็นต้น พึงได้ปฏิภาคนิมิตดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

แสดงกรรมฐานที่เหลืออีก ๘ ที่ถึงอัปปนา พร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งอรุณฌาน

๑๕. ก. อวเสเสสุ ปน อปฺปมณฺญา สตฺตปณฺณตฺติยํ ปวตฺตนฺติ ฯ
ส่วนในกรรมฐานที่เหลืออีก ๘ นั้น อัปปมัญญาทั้ง ๔ ย่อมเกิดขึ้นในอารมณ์ที่เป็นสัจตวบัญญัติ

ข. อากาสวชฺชิตกสิณฺเนสุ ปน ยํ กิณฺจิ กสิณํ อุกฺขมาภฺเฏวาลทฺทฺรมาภาสํ อนนฺตวเสน ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส ปฐฺมารูปมฺปเปติ ฯ

อาภาสณัญญาตณฺณาน ย่อมเกิดขึ้นแก่รูปฌานลาภี ที่กระทำอากาศบัญญัติซึ่งได้มาจากการเพิกกลืนอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดากสิณทั้ง ๕ เว้นอากาศกสิณ ให้เป็นอารมณ์ แล้วบริกรรมว่า อากาโส อนนฺโต อากาสนี้ไม่มีที่สิ้นสุด

ค. ตเมว ปฐฺมารูปวิญฺญาณํ อนนฺตวเสน ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส ทฺติยารูปมฺปเปติ ฯ

วิญญาณัญญาตณฺณาน ย่อมเกิดขึ้นแก่ อาภาสณัญญาตณฺณานลาภี ที่กระทำอาภาสณัญญาตณฺณานให้เป็นอารมณ์ โดยบริกรรมว่า วิญญาณํ อนนฺตํ อาภาสณัญญาตณฺณาน นี้ไม่มีที่สิ้นสุด วิญญาณัญญาตณฺณานก็ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น

ฃ. ตเมว ปฐมารูปปวิญญณากาว ปน นตถิ กิณจิติ ปริกมมํ
กโรนตสฺส ตติยารูปมปเปติ ฯ

อาภิกขัณณายตณณาน ย่อมเกิดขึ้นแก่ วิญญณัณณายตณณานลาภิ ที่กระทำ
นัตถิกาวบัณณัติ คือ ความไม่มีแห่งอาภาสณณายตณณานให้เป็นอารมณ์ โดยปริ-
กรรมว่า นตถิ กิณจิ ไม่มีแม้แต่น้อย

ง. ตติยารูปํ สนุตเมตํ, ปณิตเมตณติ ปริกมมํ กโรนตสฺส
จตุตถารูปมปเปติ ฯ

เนวสัณณานาสัณณายตณณาน ย่อมเกิดขึ้นแก่ อาภิกขัณณายตณณานลาภิ ที่
กระทำอาภิกขัณณายตณณานให้เป็นอารมณ์แล้ว โดยปริกรรมว่า สนุตเมตํ ปณิตเมตํ
อาภิกขัณณายตณณานนี้มีสภาพสงบหนอ มีสภาพประณีตหนอ

แสดงความเป็นไปของปริกรรมภาวนาและอุปจารภาวนา ในการเจริญกรรมฐาน ๑๐ ที่ไม่ถึงอัปปนา

๒๐. อวเสสสุ จ ทสฺส กมมฏฐาเนสุ พุทฺธคฺคณาทิกมารมณมารพฺก
ปริกมมํ กตฺวา ตสฺมี นิमितฺเต สารุกมฺกคฺคหิตะ ตตฺเถว ปริกมฺมณฺจ สมาริยติ
อุปจาโร จ สมปฺพชติ ฯ

ในกรรมฐานที่เหลือ ๑๐ นั้น พระโยคินุคคล กระทำพุทฺธคฺคณ เป็นตัน ให้
เป็นอารมณ์แล้วปริกรรม เมื่อเวลาที่พระโยคินุคคลได้รับอารมณ์พุทฺธคฺคณ เป็นตัน ด้วย
ดีแล้วคือชัดเจนแล้ว ปริกรรมภาวนาของผู้นั้นก็ย่อมตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เหล่านั้น และ
อุปจารภาวนาก็สมบูรณ์ไปด้วย

แสดงการปรากฏของอภิณฺญา

๒๑. อภิณฺญาเวสน ปวตฺตมานํ ปน รูปาจรปณฺจมชฺฌานํ อภิณฺญา
ปาทกปณฺจมชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา อธิฏฺฐเยยฺยาทิกมาวชฺเชตฺวา ปริกมมํ กโร-
นตสฺส รูปาทิสฺส อารมฺมณฺเสสุ ยถารหฺมปเปติ ฯ

สำหรับรูปาวจรปัญจมณที่ที่เกิดขึ้นโดยความเป็นอภิญญานั้น ย่อมเกิดขึ้นใน
 อารมณ์ ๖ มีรูปารมณ์ เป็นต้น (เป็นอารมณ์) ตามสมควร แก่ผู้ที่ออกจากรูปปัญ-
 จมณ ซึ่งเป็นบาทของอภิญญา และพิจารณาอารมณ์ต่างๆ ที่ตนตั้งใจไว้แล้วกระทำ
 บริกรรม (ความหมายว่า เมื่ออธิฐานอภิญญาเสร็จแล้วเข้าปาทกณ การเข้าปาทก-
 ณนี้ เรียกว่า กระทำบริกรรม)

แสดงอภิญญา ๕

๒๒. อภิญญา จ นาม

อิทธิวิธึ ทิพฺพโสธํ ปรจิตตวิชานนา
 ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ ทิพฺพจกฺขุติ ปญฺจธา ฯ

อยมตฺถ โคจรเกโท

นิฏฺฐิตो จ สมถกมฺมฐานนโย ฯ

ชื่อว่าอภิญญานั้นมี ๕ อย่างดังนี้ คือ

- ๑.) อิทธิวิธอภิญญา อภิญญาที่เกี่ยวกับการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่างๆ
- ๒.) ทิพพโสธอภิญญา อภิญญาที่เกี่ยวกับหุทิพย์
- ๓.) ปรจิตตวิชานนอภิญญา อภิญญาที่เกี่ยวกับการรู้จิตใจของผู้อื่น
- ๔.) ปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญา อภิญญาที่เกี่ยวกับการระลึกชาติได้
- ๕.) ทิพพจกฺขุอภิญญา อภิญญาที่เกี่ยวกับตาทิพย์

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้เป็นการแสดงประเภทของนิมิตอารมณ์ในกรรมฐานสังคหะ

พรรณนาเนื้อความในสมถกรรมฐาน ตามอภิธัมมัตถสังคหะบาลี

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑ ขยายความคำปญฺญาของพระอนุรุธาจารย์

อนุสนธิ พระอนุรุธาจารย์ ได้แสดงความเป็นไปของ รูป นาม โดยความ

เป็นอนัตตะ ให้กุลบุตรทั้งหลายได้ทราบ โดยนัยทั้งสอง คือ ปฏิจจสมุปปาตุนัยและ
ปัญฐานนัย จบลงแล้ว ต่อจากนั้นก็ชี้ถึงแนวทางการปฏิบัติ สมถภาวนา และวิปัส-
สนาภาวนา ให้กุลบุตรทั้งหลายได้ทราบ เพื่อเป็นเครื่องดำเนินงานในการปฏิบัติต่อไป

สมถวิปัสสนานัน ภาวนานมิโต ปรี
กมฺมฏฐานัน ปวกุขามิ ทุวิธมปิ ยถากุมม ๑

กาลาปญฺญานีแปลความว่า พระอนุรุธอาจารย์ ได้ให้คำปญฺญานาว่า จะแสดง
กรรมฐาน ๒ ประเภท คือ สมถกรรมฐาน และ วิปัสสนากรรมฐาน ตามลำดับ
ในลำดับแห่งการแสดงปัจจุยสังคหะวิภาคจบลงแล้ว

ปริจเฉทที่ชื่อว่า กรรมฐานสังคหะ หมายความว่า เป็นปริจเฉทที่แสดงการรวบรวม
รวมกรรมฐานต่าง ๆ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า

“กมฺมฏฐานานัน สงฺกโห = กมฺมฏฐานสงฺกโห”

ปริจเฉทที่แสดงการรวบรวมกรรมฐานทั้งหมดชื่อว่า กรรมฐานสังคหะ

อธิบายบทโดยเฉพาะ ๆ ในคถาณีนี

ภาวนา แปลว่า ธรรมที่ควรเจริญ คือ ให้เกิดขึ้นบ่อย ๆ ในสันดานของคน
ชื่อว่า ภาวนา ดังมีวจนัตถะแสดงว่า

“ภาเวตพุพาดิ = ภาวนา”

ธรรมที่บังเกิดทั้งหลาย พึงทำให้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกและครั้งหลัง ๆ ให้ติดต่อกัน
เป็นนิจ จนถึงเจริญขึ้น ฉะนั้น จึงชื่อว่า ภาวนา

การที่แสดงวจนัตถะ คือ เนื้อความของภาวนาดังนี้นั้น เพราะเป็นธรรมที่
อำนวยการประโยชน์ให้แก่ผู้กระทำให้ได้รับความสุขกาย สุขใจ ทั้งในภพนี้และภพหน้า
ตลอดจนกระทั่งพ้นจากวัฏฏสงสาร

ธรรมที่ชื่อว่า ภาวนา นี้มีอยู่ ๒ อย่าง คือ

๑. สมถภาวนา ๒. วิปัสสนาภาวนา

๑. สมถภาวนา “กิเลส สมเด็จพระ = สมโณ” ธรรมใดทำให้กิเลสมีกาม-
ฉันทนิเวศน์ เป็นต้น สงบลง ฉะนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า สมถะ ได้แก่สมาธิ คือ เอกัคค-
ตาที่ในมหากุศลจิต ๘ และ ฐาปนาธรรมฐานกุศลจิต ๑

หรืออีกนัยหนึ่ง “จิตต์ สมเด็จพระ = สมโณ” ธรรมใดทำให้จิตที่ไม่สงบ
เนื่องมาจากการได้รับอารมณ์หลาย ๆ อย่าง สงบลงมาตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียว ฉะนั้น
ธรรมนั้น ชื่อว่า สมถะ ได้แก่ สมาธิ คือ เอกัคคตาที่ใน มหากริยาจิต ๘ และ
ฐาปนาธรรมฐานกริยาจิต ๑

หรืออีกนัยหนึ่ง “วิตถกาทิ โอปาริทธิเม สมเด็จพระ = สมโณ” ธรรม
ใดทำให้องค์ฌานชนิดหยาบมีวิตถ เป็นต้น สงบลง คือ ไม่ให้เกิด ฉะนั้น ธรรมนั้น
ชื่อว่า สมถะ ได้แก่สมาธิ คือ เอกัคคตาที่ใน ทุติยฌานกุศล กริยา เป็นต้น จนถึง
ปัญจฌานกุศล กริยา

อธิบายในวจนัตถะทั้ง ๓ ข้อของสมถะตามลำดับ

๑.) ปุณฺณทั้งหลาย ที่กำลังเจริญสมถกรรมฐานอยู่นั้น ในเวลานั้นมหากุศล-
จิตอุปาทาย่อมเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ถ้าผู้นั้นเป็นดิเหตุกปุณฺณ และมีความพยายามอย่าง
เพียงพอแล้วก็จะสามารถสำเร็จเป็นฌานลาภีบุคคล คือ ฐาปนาธรรมฐานกุศลย่อม
เกิดขึ้น มหากุศลจิตอุปาทายและปฐมฐานกุศลจิตอุปาทาย เหล่านี้ มีเอกัคคตาเจตสิก
เป็นประธาน ท่านมุ่งหมายเอาเฉพาะเอกัคคตาเจตสิกดวงนี้แหละ จึงแสดงวจนัตถะว่า
“กิเลส สมเด็จพระ = สมโณ”

๒.) ผู้ที่สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วแต่กลับมาเจริญสมถกรรมฐาน เพื่อที่จะ
ให้ได้โลกียฌานนั้น ในเวลานั้นมหากริยาจิตอุปาทาย่อมเกิดขึ้นเรื่อย ๆ จนสำเร็จเป็น
ฌานลาภีบุคคล คือ ฐาปนาธรรมฐานกริยาจิตอุปาทาย ย่อมเกิดขึ้น มหากริยาจิตอุปาทาย
และ ปฐมฐาน กริยาจิตอุปาทายเหล่านี้ ไม่ได้ทำการประหาณกิเลสนิเวศน์แต่ประการใด
หากแต่เกิดขึ้นทำให้จิตที่ไม่สงบ เนื่องมาจากการได้รับอารมณ์มากมายหลายประการ
นั้นสงบลงมาตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียว มหากริยาจิตอุปาทายและปฐมฐานกริยาจิต-
อุปาทายเหล่านี้มีเอกัคคตาเจตสิกเป็นประธาน ท่านมุ่งหมายเอาเฉพาะเอกัคคตาเจตสิก

ดวงนี้แหละ จึงแสดง วจันตเถว่า “จิตต์ สมมติติ = สมโถ”

๓.) ปฐมณลาภิกุศลที่เป็นปุถุชนและพระเสกขะ อเสกขบุคคล เหล่านี้ เมื่อเจริญสมถกรรมฐานต่อไป ฌานเบื้องบนมีทุติยฌานกุศล - กริยา เป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นตามลำดับ ทุติยฌานจิตตูปบาทที่เป็นกุศล กริยา เป็นต้นนี้ ไม่ต้องทำการประหาณเกิดสนิธิให้สงบลงอีกแต่ประการใด หากแต่เกิดขึ้น ทำให้จิตใจมีสมาธิแก่กล้า ยิ่งๆ ขึ้นไปตามลำดับ พร้อมกับทำการละองค์ฌานอย่างหยาบมีวิตก เป็นต้น ให้สงบลง กล่าวคือ ทุติยฌานสมาธิก็ละวิตกองค์ฌาน ตติยฌานสมาธิก็ละวิจารองค์ฌาน จตุตถฌานสมาธิก็ละปีติองค์ฌาน ปัญจฌานสมาธิก็ละสุของค์ฌานให้สงบลงไปเป็นขั้นๆ ในทุติยฌานกุศล - กริยาจิตตูปบาทเหล่านี้มีเอกัคคตาเจตสิกเป็นประธาน ท่านมุ่งหมายเอาเฉพาะเอกัคคตาเจตสิกดวงนี้แหละจึงแสดงวจันตเถว่า “วิตกภาทิ โอฬาริทธิเม สมมติติ = สมโถ”

สมถะมี ๒ ประการ

๑.) ปรีตตสมถะ การเจริญสมถกรรมฐานของบุคคลที่ยังไม่เข้าถึงอัปปนาภาวนานั้น ชื่อว่า ปรีตตสมถะ เพราะในขณะนั้นมีแต่มหากุศล หรือ มหากริยาชวนะเท่านั้นที่เกิดขึ้น องค์ฌานที่ประกอบอยู่นั้นก็ยังมีกำลังอ่อนอยู่

๒.) มหัคคตสมถะ การเจริญสมถกรรมฐานของบุคคลที่เข้าถึง อัปปนาภาวนา คือ มหัคคตฌาน ชื่อว่า มหัคคตสมถะ เพราะในขณะนั้นมีมหัคคตกุศล หรือ กริยาชวนะเท่านั้นที่เกิดขึ้น และองค์ฌานที่ประกอบอยู่นั้นก็มีกำลังมาก สามารถเข้าไปเพ่งในสมถอารมณ์อย่างแน่วแน่ ส่วนองค์ฌานที่ประกอบกับมหัคคตกุศลนั้นแล้ว ก็มีกำลังมาก สามารถประหาณนิวิธานธรรม โดยวิกัมภณะอีกด้วย

๒. วิปัสสนาภาวนา

“รูปาทีอารมมณสุ ปญญตติยา จ นิจุจ สุข อตต สุข สณฺญาเย จ วิเสเสน นามรูปภาเวน วา อนิจฺจาทีอาการเณ วา ปสฺสตีติ = วิปัสสนา”

ธรรมชาติโดยย่อเห็นแจ้งในอารมณ์ต่างๆ มีรูปารมณ เป็นต้น โดยความเป็น

นาม รูป ที่พิเศษนอกออกไปจากบัญญัติ โดยการละทิ้งสัททบัญญัติ อัลดบัญญัติเสียสิ้น และยอมเห็นแจ้งในอารมณ์ต่างๆ มีรูปารมณ เป็นต้น โดยอาการเป็น อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุกะ ที่พิเศษนอกออกไปจากนิจสัญญาวิปลาส สุขสัญญาวิปลาส อัลดสัญญาวิปลาส สุขสัญญาวิปลาสเสีย ฉะนั้น ธรรมดาตินั้น ชื่อว่า วิปัสสนา ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ใน มหากุศล มหากริยา

หรืออีกนัยหนึ่ง “ปลุจกขณเรสุ วิวิเรน อนิจจาติอาการณ ปสฺสตีติ = วิปัสสนา”

ธรรมดาติโดยยอมเห็นแจ้งในขันธ ๕ โดยประการต่างๆ มี อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุกะ ฉะนั้น ธรรมดาตินั้นชื่อว่า วิปัสสนา ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ใน มหากุศล มหากริยา

อธิบายในวณัตตะข้อที่ ๑

ในวณัตตะข้อที่ ๑ นี้ ได้แบ่งออกเป็น ๒ ตอน คือ

“รูปาทิอารมมณเรสุ ปลณฺณุตติยา วิเสเสน นามรูปภาเวน ปสฺสตีติ = วิปัสสนา” ตอนหนึ่ง

“รูปาทิอารมมณเรสุ นิจฺจ สุข อตฺต สุข สณฺญาเย วิเสเสน อนิจฺจาติ-อาการณ ปสฺสตีติ = วิปัสสนา” ตอนหนึ่ง

ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเนื่องมาจากคำว่า ‘วิปัสสนา’ นั้นเอง กล่าวคือ วิปัสสนา นี้มีบทอยู่ ๒ บท เป็น ‘วิ’ บทหนึ่ง ‘ปัสสนา’ บทหนึ่ง ‘วิ’ แปลว่า พิเศษ ‘ปัสสนา’ แปลว่า ความเห็นแจ้ง เมื่อรวมเข้าทั้งสองบทแล้วก็คงแปลว่า ความเห็นแจ้ง เป็นพิเศษ ดังแสดงวณัตตะว่า “วิเสเสน ปสฺสตีติ = วิปัสสนา” ธรรมดาติโดยยอมเห็นแจ้งเป็นพิเศษ ฉะนั้น ธรรมดาตินั้นชื่อว่า วิปัสสนา

การเห็นแจ้งเป็นพิเศษซึ่งเป็นตัววิปัสสนาปัญญานี้มีอยู่ ๒ ประการ คือ การเห็นแจ้งเป็นพิเศษในอารมณ์ต่างๆ ที่มาปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยความเป็นรูป นาม ประการหนึ่ง

การเห็นแจ้งเป็นพิเศษในอารมณ์ต่างๆ ที่มาปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยความเป็น อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุกะ ประการหนึ่ง

การเห็นเช่นนี้แหละจึงกล่าวว่าการเห็นเป็นพิเศษ เพราะว่า อารมณ์ต่างๆ ที่มาปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ ในขณะแรกๆ ล้วนแต่เป็นปรมัตถ์ อันได้แก่ รูป นาม ทั้งสิ้น แต่สัตว์ทั้งหลาย ไม่รู้ ไม่เห็น ในความเป็นไปของอารมณ์ เหล่านี้ว่า เป็นรูป เป็นนาม คงรู้คงเห็นที่เป็นไปในฝ่ายบัญญัติอย่างเดียว คือ เมื่อได้ แลเห็นรูปารมณ์ด้วยตา ก็รู้ว่าตนได้เห็นสิ่งนั้น สิ่งนี้ ซึ่งเป็นบัญญัติ ได้ยินสัทธารมณ์ ด้วยหู ก็รู้ว่าตนได้ยินเรื่องนั้น เรื่องนี้ ซึ่งเป็นบัญญัติ ได้รับคันธารมณ์ด้วยจมูก ก็รู้ว่าตนได้กลิ่นชนิดนั้น ชนิดนี้ ซึ่งเป็นบัญญัติ ได้รับรสารมณ์ด้วยลิ้น ก็รู้ว่าตนได้ลิ้ม รสชนิดนั้น ชนิดนี้ ซึ่งเป็นบัญญัติได้รับโผฏฐัพพารมณ์ด้วยกาย ก็รู้ว่าตนได้สัมผัส กับวัตถุชนิดนั้น ชนิดนี้ ซึ่งเป็นบัญญัติได้รับสัมผัสารมณ์ด้วยใจ ก็รู้ว่าเห็นหญิง เป็นชาย เป็นสัตว์ เป็นบุคคล ดี เลว ผิด ถูก ดีใจ เสียใจ โง่ ฉลาด เลื่อมใส สงสาร รักใคร่ ซึ่งเป็นบัญญัติ

ความรู้ ความเห็นเป็นบัญญัติดังกล่าวมาแล้วนี้ ย่อมเป็นไปตามธรรมดา ส่วนความรู้ ความเห็นในอารมณ์ต่างๆ โดยความเป็นรูปนามนั้น เป็นความรู้ ความเห็น เป็นพิเศษ นี่เป็นคำอธิบายในวจนัตตะตอนที่ ๑ ที่แสดงไว้ว่า “รูปาทิอารมณ์มณฺเษ ูปญฺชุตติยา วิเสเสน นามรูปภาเวน ปสฺสตีติ = วิปัสสนา”

ส่วนการเห็นแจ้งเป็นพิเศษในอารมณ์ต่างๆ ที่มาปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยความเป็น อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุกะ ประการที่ ๒ นั้น คือเมื่ออารมณ์ ต่างๆ ที่เป็นภายนอกหรือภายในตนได้มาปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้ว แม้ว่าธรรมชาติของอารมณ์เหล่านี้จะมีสภาพเกิดดับประจำอยู่ก็จริง แต่หาได้รู้เห็นตาม ความเป็นจริง ตามสภาพของอารมณ์ที่มีการเกิดดับอยู่นั้นไม่ มีแต่ความรู้สึกว่าการเห็น การได้ยิน เป็นต้นนี้ตั้งอยู่เสมอโดยไม่ขาดสาย และอารมณ์ที่มาปรากฏเฉพาะหน้านั้น เล่าก็ตั้งอยู่เสมอ ไม่มีการดับไปและเกิดขึ้นใหม่ติดต่อกันแต่ประการใด ในขณะเดียวกัน นั้นเองก็มีความรู้สึกนึกคิดว่า อารมณ์อย่างนี้สวยงาม น่ารัก อย่างนี้ ไม่สวย ไม่งาม ไม่น่ารัก เรื่องนี้ เมื่อจะเปรียบเทียบให้เห็นแล้วเหมือนกันกับความรู้สึกของผู้ที่กำลังดู

ภาพยนตร์อยู่ คือ ในขณะนั้นมีแต่การเห็นภาพต่างๆ ที่สำเร็จเป็นบ้านเมือง ถนน หนทาง ต้นไม้ ภูเขา ตลอดจนกระทั่งสำเร็จในอิริยาบถใหญ่่น้อยของคนหนึ่งๆ โดยครบถ้วน บริบูรณ์แล้ว แต่หาได้เห็นไม่ว่าภาพต่างๆ ก็ดี อิริยาบถใหญ่่น้อยของคนหนึ่งๆ ที่กำลังปรากฏเป็นไปอยู่ก็ดี มีการติดต่อกันเป็นระยะๆ ไปตามลำดับของฟิล์มมากมายหลายร้อยหลายพันแผ่น หาใช่มีแต่เพียงแผ่นเดียวไม่ ข้อนี้ฉันใดอารมณ์ต่างๆ ที่มาปรากฏเฉพาะหน้าทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เหมือนกันกับความเป็นไปของภาพยนตร์ ความรู้สึกต่างๆ ของบุคคล ในขณะที่กำลังได้รับอารมณ์อยู่นั้น เหมือนกับความรู้สึกของผู้ที่กำลังดูภาพยนตร์อยู่

ความรู้สึกในอารมณ์ต่างๆ ที่มาปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยความเป็น นิจะ สุขะ อตตะ สุขะ ดังกล่าวแล้วนี้ เป็นอกุศลก็มี เป็นกุศล ญาณสัมปยุตต์ก็มี ญาณวิปยุตต์ก็มี แต่กุศลญาณสัมปยุตต์นี้ หาใช่ประกอบด้วย วิปัสสนาปัญญาแต่ประการใดไม่ คงเป็นเพียงปัญญาสามัญทั่วๆ ไปเท่านั้น

สำหรับกุศลญาณสัมปยุตต์ที่ประกอบด้วยวิปัสสนาปัญญานั้น เมื่อได้รับอารมณ์ต่างๆ แล้วมีความรู้สึกได้ทันทีว่ามีความดับไป และเกิดขึ้นใหม่ติดต่อกันไป อย่างไม่ขาดสายโดยความเป็น อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุกะ ความเห็นเช่นนี้แหละ เป็นความเห็นที่พิเศษจาก นิจะ สุขะ อตตะ สุขะ ซึ่งมีเป็นประจำตามธรรมดา นี่เป็นคำอธิบายในวจนัตตะตอนที่ ๒ ที่แสดงว่า “รูปาภิอารมมณฺเฐสุ นิจฺจ สุข อตฺต สุข สลฺลญา ย วิเสเสน อนิจฺจาภิอาภาเรน ปสฺสตีติ = วิปัสสนา”

อธิบายในวจนัตตะข้อที่ ๒

ในวจนัตตะข้อนี้ คำว่า ‘วิ’ หมายความว่า ประการต่างๆ ประการต่างๆ นั้นได้แก่ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุกะ ‘ปัสสนา’ หมายความว่า การเห็นแจ้ง เมื่อรวมคำทั้งสองนี้เข้าด้วยกันแล้ว หมายความว่า การเห็นแจ้งโดยประการต่างๆ มี อนิจจะ เป็นต้น

เพราะตามธรรมดา สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ มีความเข้าใจในขั้น ๕ คือ กาย ใจ การเสวยอารมณ์ การจำอารมณ์ การจัดแจงปรุงแต่งในอารมณ์ การรู้อารมณ์ เหล่า

นี้ว่า เป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน อยู่ภายใต้บังคับบัญชา สวยงาม ล้วนแต่เป็นความเห็น ความเข้าใจ ไปในฝ่ายวิปลาส ที่เป็นอกุศลบ้าง กุศลญาณสัมปยุตต์บ้าง ญาณวิปยุตต์บ้าง กุศลญาณสัมปยุตต์ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับวิปลาสธรรมนี้ หาใช่ประกอบด้วยวิปัสสนาปัญญา แต่ประการใดไม่ ส่วนกุศลญาณสัมปยุตต์ที่ประกอบด้วยวิปัสสนาปัญญานั้น ย่อมเห็นแจ้งในชั้น ๕ ว่าเป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุกะ ดังนั้นจึงมีวจนัตถะแสดงว่า “ปญจกฺขนฺธสุ วิวิเรน อนิจฺจาทีอาการณ ปสฺสตีติ = วิปัสสนา”

วิปัสสนามี ๓ ประการ

๑.) สงฺขารปริกคฺคณฺหนกวิปัสสนา คือ วิปัสสนาญาณที่มีการกำหนดรู้ในสังขาร ธรรม รูป นาม

๒.) ผลสมาปตฺติวิปัสสนา คือ วิปัสสนาญาณที่เป็นเหตุให้เข้าผลสมาบัติได้

๓.) นิโรธสมาปตฺติวิปัสสนา คือ วิปัสสนาญาณที่เป็นเหตุให้เข้านิโรธสมาบัติได้

ในวิปัสสนากาวนาทั้ง ๓ ประการนี้ สงฺขารปริกคฺคณฺหนกวิปัสสนา นั้น ไม่ว่าจะ เป็น ชนิด มันทะ หรือ ดิกขวิปัสสนาก็ตาม เมื่อเข้าถึงความเป็นวฏฺฐานคามินิวิปัสสนาแล้ว ก็ย่อมเป็นเหตุไฉไลที่จะให้ได้มรรคทั้งนั้น ต่างกันก็เพียงแต่ว่าได้สำเร็จมรรคช้า หรือ เร็ว คือ ถ้าวิปัสสนาเป็นมันทะก็ให้สำเร็จมรรคช้า มรรคนั้นเรียกว่า ทันทาภิญญามรรค ถ้าวิปัสสนาเป็นดิกขะก็ให้สำเร็จมรรคเร็ว มรรคนั้นเรียกว่า จิปปาภิญญามรรค

ผลสมาปตฺติวิปัสสนา นั้น จะต้องเป็นดิกขวิปัสสนาจึงจะเข้าถึงผลสมาบัติได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่า ดิกขวิปัสสนานี้เป็นปัจจัยช่วยอุปการะ ให้ผลจิตตูปบาทเกิดขึ้นได้ โดยไม่ต้องอาศัยมรรคจิตตูปบาท เช่นเดียวกันกับ มรรคจิตตูปบาท ในมรรควิถีเป็นปัจจัยช่วยอุปการะให้ผลจิตตูปบาทเกิด ๒-๓ ขณะต่อจากตน ฉะนั้น นี่มุ่งหมายเอาเพราะผู้ที่เริ่มเข้าผลสมาบัติใหม่ๆ เท่านั้น ถ้าผู้นั้นชำนาญในการเข้าผลสมาบัติแล้ว มันทวิปัสสนาก็ได้เช่นเดียวกัน

ส่วน นิโรธสมาบัติวิปัสสนา นั้นจะต้องเป็นวิปัสสนากลางๆ จะเป็นมันทะ หรือ ดิกขวิปัสสนาอย่างใดอย่างหนึ่งไปไม่ได้ เพราะว่า นิโรธสมาบัติวิปัสสนา นี้เป็นวิปัสสนา ที่เกิดขึ้นสลับกันไปกับสมณะเรื่อย ๆ ฉะนั้น จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ยุคันทรวิปัสสนา

เนื่องด้วยวิปัสสนา มี ๓ ประการดังกล่าวมาแล้วนี้ ท่านอรรถกถาจารย์จึงได้แสดงไว้ในวิสุทธิมรรคอรรถกถา^๑ และ ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา^๒ ว่า

“วิปัสสนา ปเนสา ติวิธา โหติ สงฺขารปริกคฺชนกวิปัสสนา, ผลสมาปตฺติวิปัสสนา, นิโรธสมาปตฺติวิปัสสนาติ. ตตฺถ สงฺขารปริกคฺชนกวิปัสสนา มนฺทา วา โหตุ ติกฺขา วา มคฺคสฺส ปทฺทฐานํ โหติเยว. ผลสมาปตฺติวิปัสสนา ติกฺขาว วฏฺฐติ มคฺคภาวนาสทิสฺสา. นิโรธสมาปตฺติวิปัสสนา ปน นาติมนฺทนาติติกฺขา วฏฺฐติ. ตสฺมา เอส นาติมนฺทาย นาติติกฺขาย วิปัสสนาย เต สงฺขารे วิปัสสตี.”

วิปัสสนาญาณนี้ มี ๓ อย่าง คือ สังขารปริกคณกวิปัสสนา วิปัสสนาญาณที่กำหนดรู้สังขารธรรม รูป นาม เพื่อจะได้มรรค ผลสมาบัติวิปัสสนา วิปัสสนาญาณที่พิจารณา รูป นาม เพื่อจะเข้าผลสมาบัติ นิโรธสมาบัติวิปัสสนา วิปัสสนาญาณที่มีการพิจารณามัคคคธรรม เพื่อเข้านิโรธสมาบัติ

ในวิปัสสนาญาณทั้ง ๓ นั้น สังขารปริกคณกวิปัสสนา วิปัสสนาญาณที่เป็นมันทะ หรือ ดิกขะก็ตาม ล้วนแต่เป็นเหตุใกล้ให้ได้มรรคทั้งนั้น ผลสมาบัติวิปัสสนา ต้องเป็นดิกขะอย่างเดียว จึงจะสมควร เช่นเดียวกันกับการเจริญขึ้นขององค์มรรคในมรรคจิต (เพราะว่าวิปัสสนาญาณนี้แม้มีสังขารธรรมเป็นอารมณ์ก็ตาม แต่มีความเป็นไปอย่างทอดออกจากสังขารธรรม ประการหนึ่ง และเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ผลจิตอุปบาท ที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ เหมือนกันกับมรรคจิตที่เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ผลจิตอุปบาทในมรรควิถี ประการหนึ่งดังนี้) ส่วน นิโรธสมาบัติวิปัสสนานั้นจะต้องเป็นวิปัสสนาญาณอย่างกลางที่เป็นนาติมันทะนาติติกขะ (เพราะว่าถ้าวิปัสสนาญาณเป็น

๑ ฉ. ทุติยภาค หน้า ๓๔๗ - ๓๔๘

๒ ฉ. ปฐมภาค หน้า ๒๘๗

ชนิดอ่อนแล้วสมาธิก็จะมีกำลังมาก เมื่อสมาธิมีกำลังมาก จิต เจตสิกก็ไม่ดับ คือเข้านิโรธสมาบัติไม่ได้ เพียงแต่มีจิตใจสงบลง เท่านั้น ถ้าวิปัสสนาเป็นชนิดอย่างแก่กล้าก็มี การเห็นโทษในสังขารธรรมเป็นอย่างมาก ก็จะสำเร็จเป็นผลสมาบัติไป)

หมายเหตุ ความที่กล่าวไว้ในวงเล็บนี้ คัดมาจากวิสุทธิมรรคหาฎีกา

กมฺมฏฐาน คำว่า ‘กมฺมฏฐาน’ แปลว่า เป็นที่ตั้งแห่งการเจริญสมณะ และวิปัสสนา เมื่อแยกบทออกแล้วก็คงได้ ๒ บท คือ กมฺม + ฐาน

กมฺม แปลว่า การกระทำ

ฐาน แปลว่า เป็นที่ตั้ง

ดังมีวจนัตถะว่า “กิริยา = กมฺม” การกระทำชื่อว่า กรรม

“ติฏฐติ เอตุภาติ = ฐาน” การเจริญสมณะวิปัสสนา ย่อมตั้งอยู่ในอารมณ์ มีกสิณ เป็นต้น และ รูป นาม ฉะนั้น อารมณ์อันมีกสิณ เป็นต้น และรูป นาม จึงชื่อว่า ฐาน

กรรมฐานมี ๒ อย่าง คือ อารมณ์กรรมฐาน อย่างหนึ่ง อารัมมณิกภาวนา-กรรมฐาน อย่างหนึ่ง ใน ๒ อย่างนี้ อารมณ์กรรมฐาน ได้แก่อารมณ์ของสมณะ มีปลวีกสิณ เป็นต้น และอารมณ์ของวิปัสสนา มี เถฎมกสังขารธรรม คือ รูป นาม ที่เกิดอยู่ใน ภูมิทั้ง ๓ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “กมฺมสฺส ฐานํ = กมฺมฏฐานํ” อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการเจริญสมณะ วิปัสสนา ชื่อว่า กัมมฏฐาน

อารัมมณิกภาวนากรรมฐาน ได้แก่การพยายามเจริญสมณะ และวิปัสสนาที่เกิดขึ้นก่อนๆ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “กมฺมสฺส ฐานํ = กมฺมฏฐานํ” ความพยายามที่เกิดขึ้นก่อนๆ อันเป็นที่ตั้งของความพยายามที่เกิดขึ้นหลังๆ ชื่อว่า กัมมฏฐาน สำหรับวจนัตถะในข้อนี้ นั้น หมายความว่า ความพยายามที่เกิดขึ้นในครั้งหลังๆ นี้ มีความพยายามที่เกิดขึ้นแล้วในขณะก่อนๆ เป็นระยะสืบต่อกันมานั้นเองเป็นที่ตั้ง ฉะนั้น ความพยายามที่เกิดขึ้นก่อนๆ นั้น จึงชื่อว่า อารัมมณิกภาวนากรรมฐาน

เมื่อสรุปความแล้ว อารมณ์สมณะและวิปัสสนา มี กสิณ เป็นต้น ก็ชื่อว่า กรรมฐาน ความพยายามที่เกิดขึ้นก่อนๆ ติดต่อกันมาเป็นลำดับก็ชื่อว่า กรรมฐาน

ทั้งสองประการนี้ต่างก็แต่เพียงอย่างหนึ่งเป็น อารัมมณธรรม อุปมาเหมือนตัว
ละคร ส่วนอีกอย่างหนึ่งเป็น อารัมมณิกธรรม อุปมาเหมือนกับผู้ดูละคร

แสดงวจนัตถะของคำว่า ‘กมฺมภูฐาน’ ตามนัยมูลฎีกา

“กมฺมเมว วิเสสธิกมสฺส ฐานนฺติ = กมฺมภูฐาน”^๑ (วา) “กมฺเม
ภาวนา รพฺโพ ฐานนฺติ = กมฺมภูฐาน”^๒

การเจริญภาวนาทั้งสองนี้แหละ เป็นเหตุแห่งการได้บรรลุดมาน มรรค ผล
นิพพาน ที่เป็นธรรมพิเศษ ฉะนั้น จึงชื่อว่า กรรมฐาน

หรืออีกนัยหนึ่ง ความพยายามเจริญในการกระทำทั้งสองอย่างนี้เป็นเหตุแห่ง
การได้บรรลุดมาน มรรค ผล นิพพาน ฉะนั้น จึงชื่อว่า กรรมฐาน

ตามวจนัตถะทั้งสองนัยนี้ หมายความว่า การเจริญสมถะและวิปัสสนาทั้ง
สองอย่างนี้ชื่อว่า กรรมฐาน เพราะเป็นเหตุให้ผู้เจริญได้บรรลุดมาน มรรค ผล นิพพาน

ยถากุมมฺ คำว่า ‘ยถากุมมฺ’ แปลว่า ตามลำดับ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า
“ขยฺย กโม = ยถากุมโม” ลำดับใด ๆ ชื่อว่า ยถากุมมะ

ในคาถาของพระอนุรุธาจารย์ได้ใช้คำว่า ‘ยถากุมมฺ’ ซึ่งเป็นคำพิเศษไว้ใน
ลำดับสุดท้ายนั้น ก็เพื่อจะให้รู้ในคำปฏิญญาของท่าน ว่าท่านจะแสดงสมถกรรมฐาน
ก่อน แล้วจึงจะแสดงวิปัสสนากรรมฐานต่อไปตามลำดับ

จบอธิบายบทโดยเฉพาะๆ ในคาถาปฏิญญา

อธิบายในบาลีข้อที่ ๒ ที่แสดงสมถกรรมฐาน ๗ หมวด

มี “ตตฺถ สมถสงฺคเห” เป็นต้น จนถึง “สตุตฺติเชน สมถกมฺมภูฐานสงฺคโห”

ตอนใดเป็นที่แสดงการรวบรวมสมถกรรมฐาน ตอนนั้นชื่อว่า สมถสังคหะ

๑ ฉ. วิภังค์มูลฎีกา หน้า ๑๕๕

๒ ฉ. วิภังค์มูลฎีกา หน้า ๑๕๖ แสดงไว้ดังนี้ :- “กมฺเม วา ฐานํ ภาวนารมฺภโก กมฺมภูฐานํ”

หรือ สมถกรรมฐานสังคหะก็ได้ ดังแสดงวจนัดละว่า “สมถกมมณฺฐานํ สงฺคโห กณฺโฑติ = สมถกมมณฺฐานํสงฺคโห”

ตอนใด เป็นตอนที่แสดงการรวบรวมสมถกรรมฐาน ฉะนั้น ตอนนั้นชื่อว่า สมถกรรมฐานสังคหะ

การแสดงรวบรวมสมถกรรมฐานนี้ เมื่อว่าโดยหมวดๆ แล้ว มีอยู่ ๓ หมวด คือ ๑. กสิณ ๒. อสุภ ๓. อนุสสติ ๔. อัปปมัญญา ๕. อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๖. จตุธาตุวัตถาน ๗. อารูป

อธิบายในบาลีข้อที่ ๓ ที่แสดงถึงจริต ๖

มี “รากจริตา” เป็นต้น จนถึง “ฉัพพิเชน จริตสงฺคโห”

คำว่า ‘จริตา’ นั้นได้แก่ บุคคลที่มีกุศลธรรม หรือ อกุศลธรรมเกิดขึ้นบ่อยๆ สำหรับในที่นี้เป็นการแสดงถึงประเภททั้ง ๖ ของจริต ฉะนั้น ควรจะแสดงเป็นคำว่า “รากจริยา โทสจริยา” เป็นต้น จึงจะถูก เพื่อจะได้ตรงกันกับวิสุทธิมรรคอรรรถกา จริยา หมายความว่า เกิดเสมอๆ ดังแสดงวจนัดละว่า

“จรณํ ปวตฺตณํ = จริยา” ความเกิดขึ้นเสมอๆ ชื่อว่า จริยา

“รากสุตฺตจริยา = รากจริยา” ความเกิดขึ้นเสมอๆ แห่งรากะ ชื่อว่า รากจริยา

“รากจริยา เอตฺตสุตฺต อตฺถิติ = รากจริโต” ความเกิดขึ้นเสมอๆ แห่งรากะ มีอยู่แก่บุคคลนั้น ฉะนั้น บุคคลนั้นจึงชื่อว่า รากจริตา

การแสดงวจนัดละของจริตอื่นๆ ก็คงเป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

สำหรับจริตทั้ง ๖ อย่างนี้ เป็นการแสดงรวบรวมโดยสังเขป แต่เมื่อจะแสดง โดยพิสดารแล้วก็มีจำนวนถึง ๖๓ จริตโดยพิสดารมีจำนวน ๖๓ นั้น มีดังนี้ คือ สุทธจริต มี ๑๔ มิสสกกจริต มี ๔๕

สุทธจริต ๑๔ คือ รากจริต โทสจริต โมหจริต รากโทสจริต รากโมหจริต โทสโมหจริต รากโทสโมหจริต ศรัทธาจริต พุทธิจริต วิตกกจริต ศรัทธาพุทธิจริต ศรัทธาวิตกกจริต พุทธิวิตกกจริต ศรัทธาพุทธิวิตกกจริต

มิสสกจริด ๔๕ คือ ในเอกมูล ๒๑ ในทวิมูล ๒๑ ในติมูล ๗

ใน เอกมูล มีจริด ๒๑ คือ

รากมูละ ๑. รากศรัทธาจริต ๒. รากพุทธิจริต ๓. รากวิตกจริต
๔. รากศรัทธาพุทธิจริต ๕. รากศรัทธาวิตกจริต ๖. รากพุทธิวิตกจริต ๗. ราก-
ศรัทธาพุทธิวิตกจริต

โทสมูล ๑. โทสศรัทธาจริต ๒. โทสพุทธิจริต ๓. โทสวิตกจริต
๔. โทสศรัทธาพุทธิจริต ๕. โทสศรัทธาวิตกจริต ๖. โทสพุทธิวิตกจริต ๗. โทส-
ศรัทธาพุทธิวิตกจริต

โมหมูล ๑. โมหศรัทธาจริต ๒. โมหพุทธิจริต ๓. โมหวิตกจริต ๔. โมห-
ศรัทธาพุทธิจริต ๕. โมหศรัทธาวิตกจริต ๖. โมหพุทธิวิตกจริต ๗. โมหศรัทธา-
พุทธิวิตกจริต

ใน ทวิมูล มีจริด ๒๑ คือ

รากโทสมูล ๑. รากโทสศรัทธาจริต ๒. รากโทสพุทธิจริต ๓. รากโทส-
วิตกจริต ๔. รากโทสศรัทธาพุทธิจริต ๕. รากโทสศรัทธาวิตกจริต ๖. รากโทส-
พุทธิวิตกจริต ๗. รากโทสศรัทธาพุทธิวิตกจริต

รากโมหมูล ๑. รากโมหศรัทธาจริต ๒. รากโมหพุทธิจริต ๓. รากโมห-
วิตกจริต ๔. รากโมหศรัทธาพุทธิจริต ๕. รากโมหศรัทธาวิตกจริต ๖. รากโมห-
พุทธิวิตกจริต ๗. รากโมหศรัทธาพุทธิวิตกจริต

โทสโมหมูล ๑. โทสโมหศรัทธาจริต ๒. โทสโมหพุทธิจริต ๓. โทสโมห-
วิตกจริต ๔. โทสโมหศรัทธาพุทธิจริต ๕. โทสโมหศรัทธาวิตกจริต ๖. โทสโมห-
พุทธิวิตกจริต ๗. โทสโมหศรัทธาพุทธิวิตกจริต

ใน ติมูล มี จริด ๗ คือ

รากโทสโมหมูล ๑. รากโทสโมหศรัทธาจริต ๒. รากโทสโมหพุทธิจริต
๓. รากโทสโมหวิตกจริต ๔. รากโทสโมหศรัทธาพุทธิจริต ๕. รากโทสโมหศรัทธา
วิตกจริต ๖. รากโทสโมหพุทธิวิตกจริต ๗. รากโทสโมหศรัทธาพุทธิวิตกจริต ดังมี
บาลี* แสดงว่า

ราคาทิเก ดิเก สตุต สตุต สพุธาทิเก ดิเก

เอกทวิติกมูลมहि มิสฺสโต สตุตสตุตํ ฯ

ในจรีตทั้ง ๓ มีรจกริต เป็นตัน มีจำนวน ๗ ในจรีตทั้ง ๓ มีศรัทธจรีต เป็นตัน มีจำนวน ๗ ในเอกมูล ทวิมูล ติมูล นั้น มีจำนวน ๔๕ โดยประเภทที่ปะปนกัน

การแสดงจรีตพิสดาร ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เป็นการชี้ให้เห็นว่าในคนหนึ่งๆ นั้น ย่อมมีจรีตหลายอย่างปะปนกันได้ คือ ๒ - ๓ - ๔ บ้าง แต่การให้กรรมฐานนี้ จะให้หลายอย่างไปตามจำนวนจรีตที่มีอยู่นั้น ย่อมให้ไม่ได้ เพียงแต่เลือกให้กรรมฐาน อย่างใดอย่างหนึ่งที่เหมาะสมกับจรีตอันหนึ่งที่ได้ปรากฏชัดมากที่สุดกว่าบรรดาจรีตอื่นๆ ที่มีอยู่เท่านั้น

ข้อสังเกตในจรีตต่างๆ

ยกเว้น ปรจิตตวิฆานนอภิญญาณาก็เสียแล้ว ผู้ที่จะรู้ถึงอหยาชัยจิตใจของ บุคคลอื่นอย่างจริงจัง โดยแน่นอนนั้น ย่อมไม่มี จะมีก็เพียงสังเกตดูตามลักษณะที่มี อยู่ภายในร่างกาย หรือ ดวงชะตา แล้วก็ทายไปตามหลักของโหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ เท่านั้น นี่เป็นไปตามโลกียปกรณที่ปรากฏมีอยู่โดยทั่วไป

สำหรับในพระพุทธศาสนานั้น มีหลักที่จะพึงยึดถือเอาไว้เป็นเครื่องสังเกตรู้ได้ ในจรีตต่างๆ ๕ ประการดังต่อไปนี้

อิริยาปโต กิจจา

โภชนา ทสฺสนาทิโต

ธมฺมปฺปวตฺติโต เจว

จิริยาโย วิภาวเยติ ฯ

(มาในวิสุทธิมรรคอรธกถา)*

บัณฑิตพึงทราบจรีตต่างๆ โดยอาศัย อิริยาบถ คือ การเดิน ยืน นั่ง นอน ประการหนึ่ง โดยอาศัย กิจ คือ การงานที่กระทำ ประการหนึ่ง โดยอาศัย โภชนะ คือ อาหารประการหนึ่ง โดยอาศัย ทสฺสนะ เป็นต้น คือ การดู การฟัง การดม การกิน การลูบได้ แต่งตัว ประการหนึ่ง โดยอาศัย ความเป็นไปแห่งธรรม ต่างๆ คือ ความประพฤติดีหรือเลว ประการหนึ่ง รวมเป็น ๕ ประการดังนี้

ผู้มี ราคจริต มีข้อที่จะพึงสังเกตได้ดังต่อไปนี้

๑. ว่าโดยอิริยาบถ ผู้มีราคจริต เมื่อจะเดินไปนั้น ย่อมจะเดินไปตามปกติธรรมดา มีกิริยาท่าทางอันซัดซ้อย ค่อยๆ วางเท้าและยกขึ้น เมื่อจะวางลงนั้น ก็วางลงอย่างสม่ำเสมอ เมื่อจะยกขึ้นนั้น ก็ยกขึ้นอย่างสม่ำเสมอ มีรอยเท้ากระโห้ง เมื่อยืนหรือนั่ง ก็นั่งดู มีอาการอันละมุนละม่อม เวลานอนก็ไม่รีบร้อน การจัดที่นอนก็เรียบร้อยสม่ำเสมอ แล้วจึงค่อยๆ เอนตัวลงนอน มีการวางอวัยวะส่วนต่างๆ น้อยใหญ่ให้เรียบร้อยนอนอยู่ในอาการอันน่าดู เมื่อถูกปลุกให้ลุกก็ค่อยๆ ลุก ให้คำตอบเหมือนกับไม่มีใครเต็มใจ

๒. ว่าโดยกิจ ผู้มีราคจริต เมื่อจะทำการงานอันใด ย่อมกระทำไปอย่างเรียบร้อย เช่น การปักกวาด เป็นต้น สะอาดเตียน หมอจดดี ไม่ให้มีฝุ่นละอองปลิวฟุ้งคลบขึ้นมา มือที่ถือไม้กวาดนั้น ก็ถือไว้เป็นอย่างดี ค่อยๆ กวาดไปๆ อย่างแช่มช้า ไม่รีบร้อน

๓. ว่าโดยโภชนะ ผู้มีราคจริต ชอบอาหารอันละมุนละไม มีรสอร่อยสนิทหวานมัน เมื่อบริโภคก็ทำคำข้าวให้กลมกล่อมพอเหมาะพอควร ไม่เล็กเกินไป หรือโตเกินไป ชอบลิ้มรสแปลกๆ รับประทานไปโดยไม่รีบร้อน ได้อาหารดีที่ถูกปากอย่างเดียวเท่านั้น ก็มีความพอใจมาก

๔. ว่าโดยทัศนะ ผู้มีราคจริต เมื่อได้แลเห็นรูปสวยงามที่เป็นการปลาบปลื้มใจ เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสดี เครื่องสัมผัสละเอียดอ่อน ที่เป็นไปอย่างธรรมดา แม้เพียงนิดๆ หน่อยๆ ก็เพ่งมองดู ตั้งใจฟังอย่างสนใจ เหมือนกับเกิดพิศวงงงงวยอย่างจริงๆ จังๆ คล้ายๆ กับว่าไม่เคยพบเคยเห็นสิ่งเหล่านี้ แม้จะมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง ก็ไม่มีการถือสา ไม่หยิบยกขึ้นมาว่าเป็นผิด หรือ ถูกแต่อย่างใด คงติดใจในคุณภาพ แม้เพียงนิดเดียวที่มีอยู่ในสิ่งเหล่านี้ เมื่อสิ่งเหล่านี้ผ่านเลยไปแล้วก็ยังไม่วอกแวกละ ยังตามดู ตามฟัง อย่างที่เรียกว่าชะเง้อมอง เมื่อจะจากไปก็จากไปอย่างมีอาลัย บางทีถึงกับกลับหลังหันมองอย่างเสียดาย

๕. ว่าโดยธรรมปวัตติ ผู้มีราคจริต ย่อมมีจิตใจต่ำเป็นไปดังนี้ คือ ๑. มายา เป็นผู้เจ้าเล่ห์ ๒. สาธุชย เป็นผู้โอ้อวด ๓. มาน เป็นผู้ถือตัว ๔. ปาปิจจตา

เป็นผู้มีความประสงค์ที่เป็นไปในทางทุจริต ๕. มหิจนตา เป็นผู้ต้องการให้ผู้อื่น ยกย่อง ชมเชย สรรเสริญ ในคุณความดีของตนจนเกินประมาณ ๖. อสนนฺตญฺ๑ฐิตา เป็นผู้ไม่มีความพอใจในเครื่องอุปโภค บริโภค ๗. สิงค เป็นผู้แ่่งอน ๘. จาปลย เป็นผู้ประคิษฐ์ประคอยเครื่องนุ่งห่มพิถีพิถันกับความสวยงามและตกแต่งกายด้วยเครื่องประดับต่างๆ

ผู้มี ศรัทธาจริต มีข้อที่จะพึงสังเกตได้ดังต่อไปนี้

๑. ว่าโดยอิริยาบถ ๒. ว่าโดยกิจ ๓. ว่าโดยโภชนะ ๔. ว่าโดยทศณะ คือการดู การฟัง เป็นต้น เหล่านี้ ย่อมเหมือนกันกับผู้ที่มีรากจริตทั้งสิ้น ต่างกันก็แต่เพียง ธรรมปวัตติ เท่านั้น

คือผู้ที่มีศรัทธาจริตย่อมเป็นผู้ไม่มีมารยาสาไถย เป็นต้น แต่ประการใด คงมีจิตใจสูงที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับผู้ที่มีรากจริต เป็นไปดังนี้ คือ ๑. มุตตจากตา เป็นผู้ยอมเสียสละ กังวลห่วงใยในสิ่งทั้งปวง ๒. อริยานํ ทสฺสนกามตา มีความต้องการพบเห็นพระอริยเจ้า ๓. สทฺธมฺมโสตุกามตา ต้องการฟังพระสัทธรรม ๔. ปาโมหุชฺชพหุลตา มีความปรีดาปราโมทย์อย่างสูงในเมื่อได้พบเห็นพระอริยเจ้าและได้ฟังพระสัทธรรมแล้ว ๕. อสฺสฺฐตา เป็นผู้ไม่โอ้อวด ๖. อมายาวิตา เป็นผู้ไม่มีมารยา ๗. ปสาโท เป็นผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย บิดา มารดา ครู อาจารย์ เป็นอย่างดี

ผู้มี โทสจริต มีข้อที่จะพึงสังเกตได้ดังต่อไปนี้

๑. ว่าโดยอิริยาบถ ผู้มีโทสจริต เมื่อเดินไปนั้นยอมเดินไปประคุดจิกปลายเท้า การวางเท้าลงและยกขึ้นอย่างรวดเร็ว ไม่เรียบร้อย ผลิผลาม มีรอยเท้าจิกปลาย เวลาขึ้นหรือนั่งอยู่นั้นก็มีกิริยาทำทางอันกระด้าง เวลานอนก็รีบร้อนมาก การจัดที่นอนก็จัดตามแต่จะได้อ แล้วทอดกายลงนอนอย่างเกะกะ ไม่เรียบร้อย เมื่อถูกปลุกให้ลุก ก็ลุกขึ้นอย่างผลุนผลัน มีหน้าตาบูดบึ้ง ให้คำตอบอย่างเดี๋ยวๆ คล้ายกันกับว่าคนโกรธกัน

๒. ว่าโดยกิจ ผู้มีโทสจริต ทำการงานสะอาด แต่ไม่เรียบร้อย เช่น การปักกวาด เป็นต้น มีเสียงดังฉาดๆ โครมคราม มือกำไม้กวาดไว้นแน่นอย่างขึงขัง กวาดไปอย่างรีบร้อน สะอาดเป็นหย่อมๆ ทำให้ฝุ่นละอองปลิวฟุ้งตลบขึ้นมาทั้งสองข้าง

๓. ว่าโดยโภชนะ ผู้มีโทสจริตชอบอาหารหยาบๆ รสเปรี้ยว เค็ม ขม ผาดจัด เมื่อบริโภคก็ทำคำโตจนคับปาก ไม่ใช่เป็นนักลิ้มรส รับประทานเร็ว ได้อาหารที่ไม่ถูกใจแม้เพียงอย่างเดียวก็พาลโกรธขึ้นมาได้

๔. ว่าโดยทศณะ ผู้มีโทสจริต เมื่อได้แลเห็นรูปที่ไม่ค่อยสวยไม่ค่อยงาม ไม่เป็นการปลานปลื้มใจ เสียงไม่ค่อยไพเราะ กลิ่นไม่ค่อยหอม รสไม่ค่อยดี เครื่องสัมผัสหยาบ ที่เป็นไปอย่างธรรมดา แม้เพียงนิดๆ หน่อยๆ ก็หงุดหงิดใจ ไม่อยากดู ดูได้ไม่นาน ถ้ามีข้อบกพร่องประกอบอยู่บ้างเพียงนิดหน่อยในสิ่งเหล่านี้ก็ขัดใจ แม้ว่าความดีจะมีอยู่อย่างชัดแจ้งก็ตามที แต่ไม่มีความสนใจในคุณความดีนี้ แต่อย่างใดๆ เมื่อสิ่งเหล่านี้ผ่านเลยไปก็ไม่รู้สึกเสียดาย เมื่อจะจากหรือหลีกไป ก็ใคร่จะพ้นออกไปอย่างเดียว ไม่มีการแลเหลียวคิดพะวงหลงอาลัยติดใจถึงเลย

๕. ว่าโดยกรรมประวัติ ผู้มีโทสจริต ย่อมมีจิตใจดำเป็นไปดังนี้ คือ ๑. โภธ เป็นผู้มักโกรธ ๒. อุปนาห เป็นผู้ผูกโกรธ ๓. มกฺข เป็นผู้ลบหลู่บุญคุณ ๔. ปลาส เป็นผู้ตีเสมอ ๕. อิตฺธา เป็นผู้มีความอิจฉาริษยาในคุณสมบัติของผู้อื่นที่ดีกว่าตน หรือ เสมอตน ๖. มจฺจริย เป็นผู้มีความตระหนี่

ผู้มี พุทธจริต มีข้อที่จะพึงสังเกตได้ดังต่อไปนี้

๑. ว่าโดยอิริยาบถ ๒. ว่าโดยกิจ ๓. ว่าโดยโภชนะ ๔. ว่าโดยทศณะ คือการดู การฟัง เป็นต้น เหล่านี้ย่อมเหมือนกันกับผู้ที่มีโทสจริตทั้งสิ้น ต่างกันก็แต่เพียงกรรมประวัติ เท่านั้น

คือผู้มีพุทธจริตนั้น โภธะ อุปนาหะ มกฺขะ เป็นต้น เหล่านี้ไม่ค่อยจะปรากฏเกิดขึ้นแต่ประการใด คงมีจิตใจสูงที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับผู้ที่มีโทสจริต เป็นไปดังนี้ คือ ๑. โสวจนฺตสฺสตา เป็นผู้ว่าง่ายในการสั่งสอนที่มีประโยชน์ ถึงแม้ผู้นั้นจะมีโทษเป็นบิดา มารดา ครู อาจารย์ ญาติสนิท มิตรสหายก็ตาม ถ้าคำตักเตือนแนะนำสั่งสอนใดๆ ประกอบไปด้วยประโยชน์แล้วก็ยอมรับฟังทั้งสิ้น ๒. กุลฺยาณมิตฺตตา เป็นผู้เลือกคบแต่คนดีเป็นเพื่อน โดยไม่มีการถือชั้นวรรณะ ๓. โภชเนมตฺตตณฺณตา เป็นผู้รู้จักประมาณในการรับอาหารที่เขาให้และในการบริโภค ๔. สติสมฺปชฌณฺญ์ เป็นผู้มี

สติสัมปชัญญะ ๕. ชาคริยานุโยโค เป็นผู้หมั่นประกอบความเพียร มีจิตใจตั้งอยู่เป็นนิมิตในกิจที่ดี ๖. สัมเวโค เป็นผู้มีความเบื่อหน่ายและเห็นโทษในการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ๗. โยนิโสปปธานัม เป็นผู้มีความเพียรโดยสมควร คือ หมั่นประกอบใน ทาน ศีล ภาวนา เพื่อให้ได้คติที่ดีในภพข้างหน้าต่อไปจนถึงที่สุดแห่งทุกข์ทั้งปวง

ผู้มี โมหจริต มีข้อที่จะพึงสังเกตได้ดังต่อไปนี้

๑. ว่าโดยอิริยาบถ ผู้มีโมหจริต เมื่อเดินไปนั้นย่อมเดินไปโดยเปะปะ เมื่อวางเท้าลงและยกขึ้น ดูดจกคนข่มตัว มีรอยเท้าจิกปลายและสัน เวลาขึ้น หรือ นั่ง ก็มีอาการบ่ง เช่อ เหม่อ ๆ ลอย ๆ เมื่อนอนก็ไม่แน่นาคู คือ นอนขว้างมือและเท้าเหวี่ยงเกะกะไปโดยไม่รู้สึกตัว การจัดปูที่นอนก็ไม่เรียบร้อย ส่วนมากชอบนอนคว่ำหน้า เมื่อถูกปลุกให้ลุก ก็ลุกช้า มีการงัวเงีย หาวเรอ ทำอาการกระบิดกระบวนไปมาน่ารำคาญ

๒. ว่าโดยกิจ ผู้มีโมหจริต เมื่อจะทำการงานอันใดมักกระทำไปโดยหยาบ ๆ ไม่ถี่ถ้วน คั่งค้าง เอาดีไม่ได้ เช่น การปักกวาด เป็นต้น มือที่จับไม้กวาดก็จับไว้อย่างหลวม ๆ ทำการกวาดไปตามแต่จะได้อันใด ไม่สะอาด ทั้งไม่เรียบร้อย ทำให้มูลฝอยกระจุยกระจายเกลื่อนขึ้นมากในขณะที่กำลังกวาดอยู่

๓. ว่าโดยโภชนะ ผู้มีโมหจริต เป็นผู้ชอบในรสอาหารไม่แน่นอน เมื่อบริโภคก็ทำคำเล็ก ๆ ไม่กลมกล่อม เมื่อดื่มน้ำก็ดกเรียวรด เกลื่อนลาดกระจายไป ปากและจิตใจฟุ้งซ่าน คิดไปบริโภคไปอย่างคนใจลอย

๔. ว่าโดยทศณะ ผู้มีโมหจริต เมื่อได้เห็นรูปอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ว่าโดยเนื้อแท้ของตนเองแล้วก็เป็นคนเฉย ๆ เพราะความซึ่มที่ไม่รู้นั่นเอง ต่อเมื่อมีผู้หนุนข้างขึ้นมา จึงมีการคล้อยตามเขาไป คือ คนอื่นเขาดีกก็พลอยดึกกับเขาด้วย ถ้าเขารับก็พลอยรับกับเขาด้วย การได้ยิน การรู้กลิ่น เป็นต้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

๕. ว่าโดยธรรมปวัตติ ผู้มีโมหจริต ย่อมมีจิตใจง่วงเหงาหม่น เป็นไปดังนี้ คือ ๑. ถีนมิทฺธ เป็นผู้มึนจิตใจง่วงเหงา หดหู่ ท้อถอย ไม่เข้มแข็ง ๒. กุกกุจฺจ เป็นผู้มีความรำคาญ ๓. วิจิกิฉฺฉา เป็นผู้มีความลังเล สงสัย สนเทห์ ๔. อาทาน-คาหิตา เป็นผู้มีการยึดถือมั่น โดยปราศจากเหตุผล ๕. ทูปฺปญฺฉินิสฺสคฺคิตา เป็นผู้

อบรมสั่งสอนปลดปล่อยความเห็นผิดนั้นๆ ได้ยาก

ผู้มี วิตกจริต มีข้อที่จะพึงสังเกตได้ดังต่อไปนี้

๑. ว่าโดยอิริยาบถ ๒. ว่าโดยกิจ ๓. ว่าโดยโภชนะ ๔. ว่าโดยทศณะ
คือ การดู การฟัง เป็นต้น เหล่านี้ย่อมเหมือนกันกับผู้ที่มีโมหจริตทั้งสิ้น ต่างกันก็
แต่เพียง ธรรมปวัตติ เท่านั้น

คือผู้มีวิตกจริต ย่อมมีจิตใจเป็นไปดังนี้ คือ ๑. ภสสุพหุลตา เป็นคนพูด
พร่ำ ๒. คณารามตา เป็นคนชอบคลุกคลีกับหมู่คณะ ๓. กุสลาอนุโยเค อรติ เป็
นผู้ไม่มีความยินดีในการบุญ บริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ๔. อนวญฺญิต-
กิจจตา เป็นคนชอบพลุกพล่านไปทางโน้นทางนี้ เปลี่ยนงานเรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด
๕. รตติธูมาเยนา กลางคืนชอบคิดวางโครงการแบบสร้างวิมานในอากาศที่จะทำในวัน
รุ่งขึ้น ๖. ทิวาปชฺชลนา พอถึงกลางวันเข้าถึงลงมือทำงานตามโครงการที่ตนได้คิดไว้
ไม่ว่าผิดหรือถูกแต่ประการใด ๗. หุราหุรีชาวนา เป็นคนเจ้าความคิดไปในเรื่องร้อยแปด

ข้อที่จะพึงสังเกตรู้ในจริตต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ พระพุทธองค์มิได้ทรง
วางหลักเกณฑ์ไว้แต่ประการใด ทั้งท่านอรรถกถาจารย์ที่เป็นปฏิสัมภิทาปัตตะ ฉภาภิญญะ
เทวโฆชะ ก็ไม่ได้วางไว้เช่นเดียวกัน เพียงแต่ท่านโบราณจารย์ได้วางหลักไว้สืบต่อเนื่อง
กันมา เพื่อสะดวกแก่การพิจารณาที่จะให้กรรมฐานเท่านั้น

ด้วยเหตุนี้จะถือเอาตามข้อสังเกต ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ว่าเป็นที่ถูกต้องแน
นอนลงไปทีเดียวก็ยังไม่ได้ เพียงแต่อาศัยใช้สังเกตดูอุทธาสัยใจคอตามควรแก่ภูมิชั้น
ของกันและกันอย่างธรรมดาสามัญเท่านั้น เพราะบางคนนั้นหาใช่มีแต่เพียงจริตเดียวไม่
มีถึง ๒-๓-๔ จริตปนกันก็มีอยู่ ดังที่ได้แสดงไว้ในจริตพิสดารนั้น ฉะนั้น จึงยากที่
จะสังเกตให้รู้ชัดลงไปว่าคนๆ นี้เป็นคนมีจริตชนิดไหน

อนึ่งผู้ที่เป็นพหุสูตร ที่มีความรู้ดีเฉลียวฉลาดมาก แม้ว่าจะเป็นผู้ที่มีจริตไม่ดี
มากก็ตามที แต่สามารถอาจข่มจริตเหล่านั้นไว้มิให้ปรากฏออกมาด้วยอำนาจสติสัมป-
ชัญญะก็ได้ ดังนั้น ยกเว้นปรจิตตวิฆานนอภิญญาลาภีเสียแล้ว ผู้อื่นนอกนี้ที่จะล่วงรู้
ถึงจริตของแต่ละบุคคลโดยแน่นอนถูกต้องหาไม่

สมุฏฐานของจริต

ในเรื่องนี้มีข้อนำอรรถรยอยู่อย่างหนึ่งว่า คนเราในโลกนี้ล้วนแต่เกิดมาเป็น คนด้วยกันทั้งสิ้น แต่เหตุอันอรรถยาศัยจิตใจจึงไม่เหมือนกัน แม้ที่สุดจนกระทั่งพี่น้อง ท้องเดียวกัน ก็ยังมีอรรถยาศัยจิตใจแตกต่างกันไปได้ คือ บางคนมีอรรถยาศัยใจคอดี บางคนก็ไม่ได้ คนที่มีอรรถยาศัยใจคอดีก็มีความประพฤติทางกาย วาจา ดีได้ด้วย ส่วนคน ที่มีอรรถยาศัยใจคอง่ายไม่ดี มีความประพฤติทางกาย วาจา ไม่ดีไปด้วย การที่เป็นไปดังนี้นั้น เพราะเหตุอันใดมากระทำให้อรรถยาศัยใจคองของคนเราแตกต่างกันไปเช่นนี้

ที่เป็นเช่นนั้นนั้น ก็เพราะเนื่องมาจากการกระทำกุศลของคนทั้งกลายที่ในชาติ ปางก่อน ซึ่งเป็นตัวเหตุนั้น ได้กระทำลงไปโดยไม่เหมือนกันนั่นเอง

กล่าวคือ ในขณะที่กำลังบริจาทาน รักษาศีล หรือเจริญภาวนาอยู่นั้น กระแส จิตในขณะนั้น ย่อมปรารถนาไปในการมีชื่อเสียงบ้าง มีหน้ามีตาบ้าง อยากได้เสวยผลที่ เป็นทิพยสมบัติ มนุษยสมบัติบ้าง อันเป็นตัณหา มีการถือว่าตนเป็นนั่นเป็นนี่บ้าง อันเป็นตัณหา มี การถือว่า เป็นตัวตนบ้าง อันเป็นตัณหา กุศลที่เกี่ยวเนื่องด้วย ตัณหา มานะ ทิฎฐิ เช่นนี้ จึงเป็นเหตุให้ผู้นั้นเป็นคนมีราคะจริตในภพต่อไป

ถ้ากระแสจิตในขณะนั้นเกิด ความโกรธ ความเสียใจ ความอิจฉาริษยา ความ ตระหนี่ ความเคียดรอนใจอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาแล้ว กุศลที่เกี่ยวเนื่องด้วย โทสะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจะ เช่นนี้แหละ จึงเป็นเหตุทำให้ผู้นั้นเป็นคนมีโทสจริตในภพ ต่อไป

ถ้ากระแสจิตในขณะนั้นมีความโง่เขลา ไม่รู้ในเหตุผลของการกระทำกุศลของ ตนแต่ประการใด หากแต่กระทำไปตามสมัณนิยม ตามกาลเวลา หรือบางทีก็เกิดการ วิพากษ์วิจารณ์เคลือบแคลงสงสัยใน ทาน ศีล ภาวนา ที่ตนกำลังทำอยู่หรือบางทีก็ มีจิตใจฟุ้งซ่านไปในเรื่องอื่น มิได้ตั้งใจในการกุศลที่ตนกระทำไปในขณะนั้น กุศลที่ เกี่ยวเนื่องด้วยโมหะ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ เช่นนี้แหละ จึงเป็นเหตุทำให้ผู้นั้นเป็นคนมี โมหจริตในภพต่อไป

ถ้ากระแสจิตในขณะนั้นมัวแต่คิดไปในความสนุกสนาน เพลิดเพลิน ในเรื่อง

กามคุณอารมณ์ที่เป็นกามวิตก หรือ คิดไปในการปองร้ายผู้อื่นที่เป็นพยาบาทวิตก หรือ คิดไปในทางเบียดเบียนทำลายความสุขคนอื่น สัตว์อื่น ให้ได้รับความเดือดร้อนที่เป็น วิหิงสาวิตก กุศลที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก เช่นนี้แหละ จึงเป็นเหตุทำให้ผู้นั้นเป็นคนมีวิตกจริตในภพต่อไป

ถ้ากระแสนจิตในขณะนั้น ประกอบด้วยความเชื่อ ความเลื่อมใส ในกรรมและ ผลของกรรม คุณของพระรัตนตรัย ตายแล้วเกิดใหม่เรื่อยๆ ไป ในเมื่อยังไม่ได้สำเร็จ เป็นพระอรหันต์ ที่เป็นตัวศรัทธา กุศลที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยศรัทธาเช่นนี้แหละ จึงเป็น เหตุทำให้ผู้นั้นเป็นคนมีศรัทธาจริตในภพต่อไป

ถ้ากระแสนจิตในขณะนั้น ประกอบไปด้วยปัญญา คือ รู้ดีในเหตุผลของกุศล กรรมที่ตนกำลังกระทำอยู่ พร้อมกับความฉลาดในการกระทำกุศลนั้นๆ แล้วปรารภว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน ทรัพย์สิน เงินทอง ภรรยา สามี บิดา มารดา มิใช่เป็นของของตนโดยแท้ ที่เป็นกัมมัสสกตาทิณณวัตถุ ตัวของตนก็ดี คนอื่นก็ดี ล้วนแต่ เป็นรูป นาม ขันธ์ ๕ ทั้งสิ้นอาศัยซึ่งกันและกันเป็นไปอยู่ ที่เรียกกันว่าเป็นสัตว์ เจริญงาน นี่เป็น มนุษย์ นี่เป็นชาย เป็นหญิง คนนั้น คนนี้ เหล่านี้ก็เพียงแค่สมมุติ เรียกขึ้นตามโวหารของโลกเท่านั้น โดยความจริงแล้วหาไม่มี และรูปนามขันธ์ ๕ ที่ อาศัยซึ่งกันและกันเป็นไปอยู่ นั้น ก็มีความเกิดดับที่เป็นตัววิปัสสนาญาณ หรือ มีการ พิจารณาเห็นว่า สัมบุรุษทั้งหลายย่อมตั้ง กาย วาจา ใจ ไว้ใน ทาน ศีล ภาวนา และตนก็ได้เอาเยี่ยงอย่าง เจริญรอยตามความประพฤติอันดีงามของท่านสัมบุรุษเหล่า นี้อยู่ นับว่าเป็นโชคดีเป็นที่พึงของตนได้ ทั้งในภพนี้และภพหน้าอย่างแน่แท้ ที่เป็น ตัวปัจจุเวกขณญาณ หรือ ตั้งใจปรารภว่า ด้วยอำนาจแห่งกุศลผลบุญนี้ ขอให้ตน ได้เป็นคนมีปัญญา กุศลที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยปัญญาต่างๆ ดังกล่าวแล้วเช่นนี้แหละจึงเป็น เหตุทำให้ผู้นั้นเป็นคนมีพุทธิจริตในภพต่อไป

เมื่อสรุปแล้วก็คงได้ความว่า คนทั้งหลายที่มีจริตต่างๆ กันโดยดีบ้าง ไม่ดี บ้างนั้น ก็เพราะเนื่องมาจากกุศลกรรมในภพก่อน ที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยกระแสนจิตต่างๆ เกิดขึ้นแวดล้อมเป็นบริวาร ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นนั่นเอง เป็นเหตุที่ทำให้คนทั้ง หลายมีจริตประจำตัวแตกต่างกัน

ฉะนั้น พุทธศาสนิกชนผู้มีความประสงค์จะให้ตนเป็นคนมีนิสัยใจคอที่เป็น จริตฝ่ายดีในภพข้างหน้าต่อไปแล้ว จำเป็นยิ่งที่จะต้องหมั่นรักษาจิตใจตนไว้ให้ดีใน ขณะที่ทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนา อย่าให้มีจิตใจต่ำเกิดขึ้นแทรกแซงได้ในขณะนั้น

อนึ่ง เมื่อได้เกิดมาเป็นมนุษย์ พบพระพุทธศาสนา และยังมีชีวิตเป็นไปอยู่ในบัดนี้นั้น ถ้าเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอย่างดีแล้วยังมีโอกาสดที่จะแก้ไขปรับปรุง หรือเพิ่มเติมภาวะความเป็นอยู่ของตน ซึ่งเป็นผลกำไรที่จะได้รับในภพต่อไป โดยการสร้าง กุศลต่างๆ กล่าวคือ ถ้าเห็นว่าตนเป็นคนโง่ก็จงเร่งศึกษาวิชาธรรมะ หรือช่วย อุปการะสนับสนุนแก่ผู้ที่กำลังศึกษาวิชาธรรมะ โดยสร้างตำราและสถานที่ศึกษา ถ้า เป็นคนขี้ดสนก็จงเร่งสร้างทานกุศล ถ้าเป็นคนขี้ริ้วก็จงพยายามทำความสะอาดปูชนีย-สถาน ตลอดจนกระทำการถวายทานก็จัดอย่างสะอาดเรียบร้อยทุกสัดส่วน และจง ระวังอย่าให้ความโกรธ ความเสียใจ เกิดขึ้นในขณะนั้น ถ้าเป็นคนขี้โรคก็จงงดเว้นการ เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายให้ได้รับความลำบาก แล้วจงช่วยเหลือแผ้วแผ่แก่ผู้ที่มีโรคโดย การให้ยา ให้เงิน ตลอดจนเครื่องกิน เครื่องใช้ ตามสมควรแก่กำลังของตนในเมื่อ พอดีที่จะช่วยเหลือได้ ถ้าเป็นคนสกุลต่ำก็จงมีความเคารพอ่อนน้อมต่อท่านที่มีคุณวุฒิ วิทยุฒิ อย่าได้เย่อหยิ่งถือตัวแก่คนทั่วไป การประพฤติตนเป็นไปตามดังที่กล่าวแล้วนี้ เป็นการแก้ไข ปรับปรุง ความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้นในภพต่อไป

ส่วนการเพิ่มเติมความเป็นอยู่ของตนให้ดียิ่งๆ ขึ้นไปนั้น ต้องเป็นคนไม่ลืมหืม ใจโดยมากคำนึงถึงตนเองอยู่เสมอว่า การที่ตนมีปัญญาเฉลียวฉลาดก็ดี เป็นคนมั่งมี ศรีสุขก็ดี ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียนแต่ประการใดๆ ก็ดี มีผิวพรรณเปล่งปลั่งสวยงามก็ดี และเป็นคนมีตระกูลสูงก็ดี เหล่านี้ล้วนแต่ได้มาจากการกระทำกุศลที่ปราศจาก กิเลสสมภพในภพก่อนทั้งสิ้น แล้วพยายามสร้างกุศลต่างๆ ที่จะทำให้เกิดปัญญา ทรัพย์สิน เงินทอง มีร่างกายแข็งแรง ปราศจากโรค รูปร่างสวยงาม สกุลสูง ต่อไปเป็นภพหน้า ให้ดียิ่งๆ ขึ้นไปอีก นี่แหละเป็นการเพิ่มเติมความเป็นอยู่ของตน การสร้างกุศลเพื่อ แก้ไขปรับปรุง และเพิ่มเติมดังกล่าวแล้วนี้ ล้วนแต่กระทำให้สำเร็จได้ตามความประสงค์ ทั้งนั้น ฉะนั้น จึงกล่าวว่าผู้ที่มีสติสัมปชัญญะทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมเป็นผู้ได้รับผล กำไรจากการเกิดมาเป็นมนุษย์ พบพระพุทธศาสนา ถ้าหากว่าผู้ใดขาดสติสัมปชัญญะ ในการที่จะแก้ไขปรับปรุง หรือ เพิ่มเติมความเป็นอยู่ของตนให้ดีแล้ว ก็ชื่อว่าผู้นั้นไม่

ได้รับผลกำไรจากการเกิดมาเป็นมนุษย์ พบพระพุทธศาสนาเสียเลย

อธิบายในบาลีข้อที่ ๔ ที่แสดงถึงภาวนา ๓ มี “ปริกมมภาวนา” เป็นต้น จนถึง “ติสุโส ภาวนา”

บริกรรมภาวนา มหากุศล มหากริยาที่เกิดขึ้นก่อนๆ นับตั้งแต่ได้เริ่มต้นเจริญ
สมถกรรมฐานใหม่ๆ ตลอดมา จนถึงจดขอบเขตแห่งอุคคหนิมิตนั้น ชื่อว่า บริกรรม

“อุปปัน ปริกโรติ ปริสฺสจฺโรตฺติ = ปริกมฺ” (วา) “ปรีอาทิ
ภูตํ กมฺ” = ปริกมฺ”

วิถิจิตอันใดย่อมจัดแจงปรุงแต่งอัปนา ฉะนั้น วิถิจิตนั้นชื่อว่า บริกรรม
หรือ อีกนัยหนึ่ง วิถิจิตที่เป็นเหตุแห่งการเจริญกรรมฐานเบื้องต้นชื่อว่า บริกรรม

คำว่า “ปรี” ที่ใน ปริกมฺ นี้เป็นอุปสารถ ในวณัตถะข้อที่ ๑ คำว่า
‘ปรี’ เป็น ธาตุวุตถานวุตตกอุปสารถ หมายความว่า ไม่มีแสดงเนื้อความโดย
เฉพาะ แต่คงเป็นไปตามเนื้อความของธาตุ ในวณัตถะข้อที่ ๒ คำว่า ‘ปรี’ เป็น
ธาตุวุตถวิเสสกอุปสารถ หมายความว่า ย่อมกระทำเนื้อความของธาตุให้มีความ
หมายเป็นพิเศษ คือแสดงให้รู้ว่า การเจริญกรรมฐานนี้เป็นการเจริญเบื้องต้น

วิถิจิตที่จัดแจงปรุงแต่งอัปนา หรือ วิถิจิตที่เป็นเหตุแห่งการเจริญกรรมฐาน
เบื้องต้นนี้ พระโยคีนุกถควรกระทำให้เกิดขึ้นติดต่อกันอยู่เรื่อยๆ และทวีมากยิ่งขึ้น
ไปเป็นลำดับ ฉะนั้นวิถิจิตนั้น ชื่อว่า บริกรรมภาวนา

วิถิจิตที่เกิดขึ้นติดต่อกันอยู่เรื่อยๆ ในขณะที่กำลังบริกรรมว่า ภาววิฯ อยู่
เป็นต้นนั้น วิถิจิตนั้นชื่อว่า บริกรรมภาวนา ดังมีวณัตถะแสดงว่า “ปริกมฺมณฺญํ ตํ
ภาวนา จาติ = ปริกมฺมภาวนา” วิถิจิตใดชื่อว่า บริกรรมด้วย ชื่อว่า ภาวนาด้วย
ฉะนั้น วิถิจิตนั้นชื่อว่า บริกรรมภาวนา

อุปจารภาวนา มหากุศล มหากริยา ที่เกิดขึ้นใกล้เคียงกับอัปนาฉาน ชื่อว่า
อุปจาร ดังมีวณัตถะแสดงว่า “อุปปนาย สมเป จรติ ปวตฺตตฺติ = อุปจาร”
วิถิจิตอันใดเกิดขึ้นใกล้เคียงกับขอบเขตของอัปนาฉาน ฉะนั้น วิถิจิตนั้น ชื่อว่า
อุปจาร

วิถิจิตที่ชื่อว่า อุปจารนี้แหละ พระโยคีบุคคลควรกระทำให้เกิดขึ้นเรื่อย ๆ โดยให้ทวีมากยิ่งขึ้นไป ฉะนั้น วิถิจิตนั้นชื่อว่า อุปจารภาวนา ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “อุปจารณฺจ ตํ ภาวนา จาติ = อุปจารภาวนา” วิถิจิตใดชื่อว่า อุปจารด้วยชื่อว่า ภาวนาด้วย ฉะนั้น วิถิจิตนั้น ชื่อว่า อุปจารภาวนา

อัปปนาภาวนา คำว่า ‘อัปปนา’ นี้เป็นชื่อของวิตกโดยตรง ส่วนมหัคคตจิต โลกุตตรจิต เจตสิก ที่เรียกว่า อัปปนา นั้นเป็นการเรียกโดยอ้อมตามนัยอวยวูปจารนัย หมายความว่า ยกชื่อของวิตกขึ้นมามาตั้งไว้ในธรรมที่ประกอบกันกับวิตก ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “อปเปติ สมฺปยุตฺตธมฺเม อารมฺมณํ อภินิโรเปตีติ = อปฺปนา” ธรรมชาติโดยอ้อมยกสัมปยุตตธรรมขึ้นสู่อารมณ์เฉพาะหน้า ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อัปปนา ได้แก่ วิตกองค์มาน ที่ประกอบกับมหัคคตโลกุตตรธรรม “อปฺปนา จ สา ภาวนา เจติ = อปฺปนาภาวนา” ธรรมชาติใดเป็นอัปปนาด้วย เป็นการกระทำที่ถึงแล้วซึ่งความเจริญนั้นด้วย ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อัปปนาภาวนา

ในภาวนาทั้ง ๓ นี้ มหากุศล มหากริยาชวนะ ที่เกิดก่อนมหัคคตมานั้นแหละ ชื่อว่า บริกรรมภาวนา แต่บริกรรมภาวนานี้ได้ถูกแบ่งออกเป็น ๒ ตอน คือ ตอนแรกของมหากุศล มหากริยา ที่เกิดอยู่ห่างไกลจากมหัคคตมานั้น มหากุศล มหากริยานี้ ชื่อว่า บริกรรมภาวนา เมื่อเกิดอยู่เรื่อยๆ และทวยิ่งๆ ขึ้นไปตามลำดับเกือบใกล้ที่มหัคคตมาน จะเกิด มหากุศล มหากริยานี้ชื่อว่า อุปจารภาวนา เมื่อสรุปแล้วก็คงได้ความว่า บริกรรมภาวนานี้เอง เมื่อเกิดอยู่ใกล้ที่มหัคคตมานจะเกิดนั้น บริกรรมภาวนานี้ก็ถูกเปลี่ยนชื่อเป็น อุปจารภาวนา เหมือนกันกับภวังคจลนะดวงที่ ๒ ที่เกิดขึ้นก่อนวิถิจิต ชื่อว่า ภวังคุปัจเฉทะ

อธิบายในบาลีข้อที่ ๕ ที่แสดงถึงนิมิต ๓

มี “ปริกมฺมนิมิตฺตํ” เป็นต้น จนถึง “ตีณิ นิมิตฺตานิ จ เวทิตพฺพานิ”

บริกรรมนิมิต อารมณ์กรรมฐานต่างๆ มี ปรถวิกลิน เป็นต้น ชื่อว่า นิมิต ดังมีวจนัตถะแสดงว่า

“อารมณณิกธมฺเมหิ นิมิตฺเต ฌานียเต = นิมิตฺตํ” ธรรมอันใดพึงรู้
เป็นนิมิต โดย จิต เจตสิก ซึ่งเป็นอาร์มณณิกธรรมทั้งหลาย ฉะนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า
นิมิต ได้แก่ อารมณ

คำว่า บริกรรมนิมิตนี้ ก็คือนิมิตของบริกรรมนั่นเอง เหมือนกับคำบาลีที่ว่า
ราชปุตฺโต ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยว่า โอรสของพระราชา ขอนี้ฉันใด คำว่าบริกรรมนิมิต
ก็เช่นเดียวกัน ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “ปริกมฺมสฺส นิมิตฺตํ = ปริกมฺมนิมิตฺตํ”
อารมณของบริกรรมภาวนา ชื่อว่า บริกรรมนิมิต ได้แก่ รูปารมณ หรือ โสภณูปารมณ
หรือ ธรรมารมณ ซึ่งเป็นองค์กรรมฐานที่พระโยคีบุคคลใช้เจริญ

อุคคหนิมิต อารมณกรรมฐานมี ปถวิกสิณ เป็นต้น ที่ปรากฏขึ้นแล้วทางใจ
โดยไม่ต้องอาศัยตาพ่งนั้น ชื่อว่า อุคคหนิมิต ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “อุคคเหตุพฺพนฺติ
= อุคคหํ, อุคคหณฺจ ตํ นิมิตฺตญฺจาติ = อุคคหนิมิตฺตํ” อารมณใดพึงยึดแล้ว
โดยมโนทวาริกกุศล หรือ กริยาชวณะ ฉะนั้น อารมณนั้นชื่อว่า อุคคหะ อารมณใดที่
พึงยึดแล้วโดย มโนทวาริกกุศล หรือ กริยาชวณะด้วย เป็นนิมิตด้วย ฉะนั้น อารมณนั้น
ชื่อว่า อุคคหนิมิต หรืออีกนัยหนึ่ง “อุคคณาตฺติ = อุคคโห, อุคคหสฺส นิมิต
ตํ = อุคคหนิมิตฺตํ” วิถิจิตอันใดย่อมยึดไว้ซึ่งอารมณกรรมฐาน ฉะนั้น วิถิจิตนั้นชื่อ
ว่า อุคคหะ ได้แก่ มโนทวารวิถิที่มีกุศล หรือ กริยาชวณะ อารมณของมโนทวารวิถิจิต
ชื่อว่า อุคคหนิมิต

ความแตกต่างกันระหว่าง บริกรรมนิมิต กับ อุคคหนิมิต

อารมณกรรมฐานที่เป็น บริกรรมนิมิต อุคคหนิมิต ทั้งสองนี้ ต่างกันก็แต่
เพียงว่า บริกรรมนิมิตนั้น พระโยคีบุคคลเห็นได้ด้วยตา เป็นปัจจุบันรูปารมณ ส่วน
อุคคหนิมิตนั้น เป็นภาพที่พระโยคีบุคคลเห็นได้ด้วยใจ เป็นอดีตรูปารมณ เมื่อว่าโดย
รูปร่างสัณฐาน สีสรร วรรณะ ตลอดจนประมาณความเล็ก หรือ ใหญ่แล้ว ก็คง
เหมือนกันทั้งสิ้น

ปฏิกากนิมิต อารมณกรรมฐานที่มีส่วนคล้าย ชื่อว่าปฏิกาก ฉะนั้น ปฏิกาก-
นิมิต นั้น จึงเป็นอารมณกรรมฐาน ที่มีสภาพคล้ายกันกับอุคคหนิมิต ดังมีวจนัตถะ

แสดงว่า “ปฏิภาคั นิมิตต์ = ปฏิภาคณิมิตต์” อารมณักรรณฐานทึมึสภากลัาย
กัณกับอุคคหณิมิต ชื่อว่า ปฏิภาคณิมิต

ความแตกต่างกันระหว่าง อุคคหณิมิต กับ ปฏิภาคณิมิต

อารมณักรรณฐานทึเป็นอุคคหณิมิต กับ ปฏิภาคณิมิตทึงสองนี้ เป็นอารมณัทึ
ปรากฏขึ้นทางใจด้วยกันทึงคู้ ต่างกันก็เพียงแต่ รูปารมณัทึเป็นอุคคหณิมิตนั้น มีสภาก
ทึเหมือนกันกับของเดิมทุกประการ ส่วนรูปารมณัทึเป็นปฏิภาคณิมิตนั้นไม่เหมือน
กันกับของเดิม คือ องค์คัสติทึพระโยคิบุคคคจ้ดทำขึ้นนั้นมิรอยนั้วจ้บต้องติดอยู่ก็ดี
หรือ ดินนั้นมิผงฐึสัแปดเปื้อนติดอยู่เล็กลงๆ น้อยๆ ก็ดี เมื่อปรากฏเป็นอุคคหณิมิตขึ้น
ทางใจนั้น สิ่งเหล่านี้ก็คงปรากฏเห็นได้ทุกอย่างเหมือนกับของเดิม ไม่มีการผิดแผก
แปลกแต่อย่างใด สำหรับปฏิภาคณิมิตนั้น ถึงแม้จะปรากฏทางใจเช่นเดียวกันก็ตาม แต่
รูปารมณันี้มีความใสสะอาด บริสุทธีหมดจคมกกว่าอุคคหณิมิตร้อยเท่า เหมือนกับ
ความบริสุทธี หมดจค ใสสะอาดปราศจากเมฆหมอกของดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ทึงซึ
ขาดลงไปไม่ได้อีกด้วยว่า ปฏิภาคณิมิตนั้นมีสัสรวรรณะอย่างนั้นๆ ทึเป็นเช่นนี้ ก็
เพราะปฏิภาคณิมิตนั้น เป็นรูปารมณัแทนอุคคหณิมิตทึเกิดขึ้นด้วยอำนาจสมาธิพระ-
โยคิบุคคค จึงคงมีแต่ความใสสะอาดปราศจากมลทินประการเดียว และปฏิภาคณิมิตนี้
ก็ไม่มีปรหมัดตสภาวะรองรับอยู่แต่อย่างใดอีกด้วย ดังทึท่านอาจารย์ธัมมปาลเถระ ได้
แสดงไว้ในวิสุทธีมรรคมหาภูิกาวา “ตณเจ โข ปฏิภาคณิมิตต์ เนว วณฺณวนุตฺต น
สณฺฐานวนุตฺต อปรหมตฺตสภาวะตฺตา”

ถ้าวาโดยความเป็นจริงแล้ว ปฏิภาคณิมิตนั้นไม่มีรูปารังสัณฐาน ไม่มีสัสร
วรรณะ แต่อย่างใด เพราะมิใช่เป็นปรหมัดตสภาวะ เพียงแต่มีสภากเป็นบัญญัติ

กถั ? คำว่า ‘กถั’ นี้เป็นคำปุจฉาทึพระอนุรุทธาจารย์ได้ตั้งขึ้น เพื่อท่านเอง
จะได้ขยายความต่อไปเรียกว่า กเถตุกมุขตาปุจฉา หมายความว่า เมื่อมีความประสงค์
จะวิสัษณาด้วยตนเองแล้ว ก็ตั้งเป็นคำถามขึ้นก่อน (กเถตุ กามุ ปุจฉา = กเถตุ-
กมุขตาปุจฉา)

อธิบายในบาลีข้อที่ ๖ ที่แสดงถึงกลิน ๑๐

มี “ปลวกกลิน” เป็นต้น จนถึง “อิมานิ ทส กลินานินาม”

ปลวกกลิน คำว่า ‘ปลวก’ ในที่นี้มีได้มุ่งหมายเอา สภาวะปลวก ที่มีลักษณะแข็ง หรือ อ่อนแต่ประการใด หากแต่มุ่งหมายเอา สัมผัสการปลวก คือ ดินที่มีสัณฐานกลม ถ้าเป็นชนิดเล็กก็โตประมาณเท่างานข้าว หรือ ตะแกรงเล็กที่มีขนาดกว้าง ๑ คืบกับ ๔ องคุลี ถ้าเป็นชนิดใหญ่ก็โตประมาณเท่ากับลานข้าว นี้แหละเรียกว่า ปลวก

คำว่า ‘กลิน’ แปลว่า ทั้งหมด หมายความว่า ผู้ที่เพ่งกลินนั้นจะต้องเพ่ง องค์กลินให้ทั่วไปพร้อมๆ กัน ดังที่ท่านอาจารย์เลดิมหาเถระแสดงไว้ในปรมัตตทปิณี-มหาฎีกาว่า “อเสสพริตพพญฐเณ กลิน” ชื่อว่า กลิน เพราะอรรถว่า เป็นสิ่งที่พึงแผ่ทั่วไปโดยไม่มีเหลือ

ดังนั้น ปลว้นั้นก็ได้แก่ ดินที่มีปริมณฑลกลม โดยจัดทำขึ้นบ้าง หรือ เป็นดินที่มีปริมณฑลกลมอยู่แล้วโดยมิได้จัดทำขึ้นแต่อย่างใด ที่เป็นชนิดเล็ก หรือ ใหญ่ ซึ่งพระโยคีนุคคลควรเพ่งโดยทั่วไปพร้อมๆ กันนั่นเอง ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “ปลวกิเยว กลินนุติ = ปลวกิกลิน” ดินที่มีสัณฐานกลมนั้นแหละเป็นดินที่พระโยคีนุคคลต้องเพ่งโดยทั่วไปพร้อมๆ กัน มิใช่เพ่งเฉพาะแต่เพียงส่วนใดส่วนหนึ่ง โดยใช้บริกรรมว่า ปลวกิๆ ด้วยภาวนาจิต ฉะนั้น จึงชื่อว่า ปลวกิกลิน

การที่กล่าวว่า ดินมีปริมณฑลกลมอยู่แล้วโดยมิได้จัดทำขึ้น แต่ใช้เป็นองค์กลินได้นี้มุ่งหมายเอาเฉพาะแต่ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย คือ มีบุญบารมีที่เกี่ยวกับการเคยได้รูปวจรณามาแล้วจากภพก่อนไถ่ๆ กันกับภพนี้ โดยการเพ่งปลวกิกลินเท่านั้น เพราะผู้ที่เคยได้รูปวจรณามาแล้วจากภพก่อนไถ่ๆ กันกับภพนี้ โดยการเพ่งปลวกิกลินนั้น ครั้นมาในภพนี้เมื่อได้แลเห็นดินที่มีปริมณฑลกลม หรือ ลานข้าวเข้าแล้วก็เพ่งดูโดยบริกรรมว่า ปลวกิๆ เพียงเท่านั้น ภาพปลวกิกลินนั้นก็ปรากฏติดอยู่กับใจได้ ที่เรียกว่าเป็น อุกคหนิมิต เมื่อได้อุคคหนิมิตแล้ว ก็ไม่จำเป็นอย่างใดที่จะต้องมาเพ่งดินหรือ ลานข้าวนั้นอีก คงเพ่งแต่อุคคหนิมิตที่ตนได้มาแล้วนั้นอยู่กับบ้าน หรือ ภูมิต่อไป จนกว่าจะได้ปฏิภาคนิมิตและได้รูปฌาน

บุพพกิจ คือ กิจเบื้องต้นของผู้ที่จะเข้าปฏิบัติ

พุทธศาสนิกชนที่เป็นคฤหัสถ์ ชาย หญิง และบรรพชิตทั้งหลายที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนานี้เมื่อมีความเชื่อ ความเลื่อมใส ในคุณของพระรัตนตรัย เชื่อบุญ เชื่อบาป ผลของบุญ บาป โลกนี้ โลกหน้า นรก สวรรค์ เหล่านี้เป็นต้นแล้วสมควรที่จะแสวงหาอภิสรรพ ธรรมที่ไม่ตาย

การแสวงหาอภิสรรพนี้มีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. ทางตรง ได้แก่ การเจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐานทั้ง ๔
๒. ทางอ้อม ได้แก่ การเจริญสมถภาวนาก่อน ต่อเมื่อได้สำเร็จเป็นฌาน-ลาภีแล้ว จึงจะเจริญวิปัสสนาต่อไป

ในการทั้ง ๒ นี้ การเจริญสมถภาวนาก็คือ การเจริญวิปัสสนาภาวนาก็คือ กิจเบื้องต้นก่อนที่จะลงมือเจริญนั้นมีอยู่ ๗ ประการ คือ ๑. ตั้งตนอยู่ในศีล ๒. ตัดมหาปิลิโธร เครื่องกังวลใหญ่ ๑๐ ประการ ๓. แสวงหากัลยาณมิตรที่มีความรู้ในการให้กรรมฐาน ๔. ทำการศึกษาอบรมในกรรมฐานที่เหมาะสมกับจริตของตน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของปริยัติที่เนยบุคคลทั้งหลายเว้นเสียมิได้ ๕. เว้นจากสถานที่ที่เป็นโทษแก่การปฏิบัติ ๖. อยู่ในสถานที่ที่สะดวกสบายแก่การปฏิบัติ ๗. ตัดขุททกปิลิโธรเครื่องกังวลเล็กๆ น้อยๆ แล้วถึงลงมือปฏิบัติ

ขยายความในบุพพกิจทั้ง ๗ ตามลำดับดังต่อไปนี้

๑. ตั้งตนอยู่ในศีล

ศีล ๕ หรือ อาชีวัฏฐมกศีล	เป็นศีลของคฤหัสถ์
ศีล ๘ ธรรมดา	เป็นศีลของชี
ศีล ๑๐	เป็นศีลของสามเณร
ปาฏิโมกขสังวรศีล	เป็นศีลของพระ

๒. มหาปติโพธ ๑๐ ประการ

อวาโส จ กุลฺลํ ลาโก คณฺเณ กมฺมณฺจ ปณฺจมนํ

อทุธานํ ญาคิ อาพาโธ คนฺโถ อิทฺธิตฺติ เต ทสาติ ฯ^๑

แปลความว่า เครื่องก่อกวนให้เกิดความกังวลมีอยู่ ๑๐ ประการ คือ ที่อยู่อาศัย มีวัด ญาติ บ้านเป็นต้น ทายกทายิกา ลาภสักการะ หมู่นณะ นวกรรม การงานที่จัดซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ซึ่งเป็นที่ ๕ การเดินทาง ญาติโยม อาพาธ การศึกษา การสอนพระปริยัติธรรม การแสดงอิทธิฤทธิ์

เครื่องตัดปติโพธทั้ง ๑๐ ประการมีชื่อตามภาษาบาลี ดังนี้

อวาสปติโพธ กุลปติโพธ ลาภปติโพธ คณปติโพธ กมฺมปติโพธ
อทุธานปติโพธ ญาคิปติโพธ อาพาธปติโพธ คนฺถปติโพธ อิทฺธิปติโพธ

๓. แสวงหากัลยาณมิตร

ปิโย ครุ ภาวนีโย วตฺตา จ วจนฺทฺขโม

คฺมกิริณฺจ กถํ กตฺตา โน จาญฺฐาเน นิโยชเย^๒ ฯ

แปลความว่า ผู้ที่จะเป็นอาจารย์ ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นกัลยาณมิตรของผู้ปฏิบัติ สมณะวิปัสสนาทั้งหลายนี้ ต้องประกอบด้วยคุณ ๗ ประการ คือ

ปิโย เป็นผู้ที่น่ารัก น่าเลื่อมใส เพราะมีศีลบริสุทธิ์ อย่างหนึ่ง

ครุ เป็นผู้ที่น่าเคารพ เพราะประกอบด้วยคุณธรรมมีศีล สมาธิ และการถือ รุติวงศ์ มีปัฏฐกติกักรุติวงศ์ เตจวิรังกักรุติวงศ์ ปิณฑปาตีกักรุติวงศ์ เอกาสนิกักรุติวงศ์ เหล่านี้ เป็นต้น อย่างหนึ่ง

ภาวนีโย เป็นที่น่าสรรเสริญ เพราะมีจิตใจเที่ยงธรรม ไม่ลำเอียงในบรรดาสห ธรรมิกและลูกศิษย์ อย่างหนึ่ง

วตฺตา เป็นผู้ที่สามารถอบรมลูกศิษย์ให้ดี อย่างหนึ่ง

๑ น. วิสุทธิมัคค ปฐมภาค ทสปติโพธวณฺนา หน้า ๘๖

๒ น. วิสุทธิมัคค ปฐมภาค กัมมัญญานทาทกัณฺณนา หน้า ๕๔ - นิโยชโกติ

วจนกฺขโม เป็นผู้ยอมรับคำตักเตือนจากสหธรรมิก และลูกศิษย์ อย่างหนึ่ง
 คมภิรณฺจ กถิ กตฺตา เป็นผู้สามารถแสดงธรรมอันลึกซึ้ง กล่าวคือ ความ
 เป็นไปของรูป นาม ชันธ ๕ มีสัจจะ ๔ ปฏิจจนูปบาท ไตรลักษณ์ เหล่านี้ เป็นต้น
 ได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน อย่างหนึ่ง

อฏฺฐาเน โน จ นิโยชเย เป็นผู้เว้นจากการชักชวนในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์
 แม้ที่สุดเพียงครั้งเดียวก็ไม่ทำ มีแต่การคอยชักนำให้ทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ตน และ
 ประโยชน์ของพระพุทธศาสนาอยู่เป็นนิจ อย่างหนึ่ง

คุณ ๗ ประการดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ย่อมมีคุณแก่ตนและผู้ปฏิบัติตลอดทั่ว
 ไปในพระพุทธศาสนา ฉะนั้น ถ้าหากว่าผู้ที่ป็นอาจารย์ขาดคุณ ๗ ประการนี้ไปเพียง
 ประการใดประการหนึ่งแล้ว จะเรียกว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยกัลยาณมิตรที่แท้นั้นยังไม่ได้
 โดยเหตุนี้แหละ ผู้ที่เป็นอาจารย์ สมณะ วิปัสสนา ของผู้ปฏิบัติทั้งหลายควรพยายาม
 อบรม ตั้งตนไว้ให้สมบูรณ์ด้วยคุณทั้ง ๗ ประการนี้ เพื่อจะได้ชื่อว่าเป็นกัลยาณมิตร
 ที่ถูก ที่แท้ พร้อมมูล โดยอาการทั้งปวง สำหรับผู้ที่ปฏิบัติ สมณะ วิปัสสนา ทั้ง
 หลายนั่นเล่า ก็ต้องแสวงหาอาจารย์ที่ประกอบด้วยคุณธรรม ๗ ประการนี้ด้วยเช่นกัน
 จึงจะได้รับประโยชน์จากการปฏิบัติได้อย่างสมบูรณ์ได้

๔. ทำการศึกษาอบรมในกรรมฐานที่เหมาะสมกับจริตของตนซึ่งเป็นส่วน
 หนึ่งของปริยัติที่เนยบุคคลทั้งหลายจะเว้นเสียไม่ได้

คำอธิบายขยายความของข้อที่ ๔ นี้ จักขอระงับเอาไว้ไม่อธิบาย เพราะเนื้อ
 ความในข้อนี้ มีอยู่แล้วในหมวดสัปปายะเทศ ซึ่งเป็นหลักของอภิธัมมัตถสังคหะที่ได้
 แสดงมาแล้วแต่ตอนต้น

สำหรับเนื้อความพิเศษนั้นจะได้ทราบโดยถึถ้วนในเมื่อถึงตอนอธิบายขยายความ
 ในหมวดสัปปายะเทศต่อไป

๕. เว้นจากสถานที่ที่เป็นโทษแก่การปฏิบัติ

ในที่นี้สถานทีที่เป็นโทษแก่การปฏิบัติมีอยู่ ๑๘ ประการ คือ

๑.) มหาวาทิ ที่อยู่อาศัย กว้างขวางใหญ่โตมาก

๒.) นวาวาส	ที่อยู่อาศัย	ที่เพิ่งสร้างขึ้นใหม่
๓.) ชราวาส	ที่อยู่อาศัย	ที่ชำรุดทรุดโทรมเก่าแก่
๔.) ปณณิสิต	สถานที่ที่อยู่	ใกล้กับหนทาง
๕.) โสณทั	สถานที่ที่อยู่	ใกล้กับบ่อน้ำ สระน้ำ
๖.) ปณณ	สถานที่ที่อยู่	ใกล้กับสวนผักต่างๆ
๗.) ปุฬ	สถานที่ที่อยู่	ใกล้กับสวนดอกไม้
๘.) ผล	สถานที่ที่อยู่	ใกล้กับสวนผลไม้
๙.) ปญฺญนียตา	สถานที่ที่อยู่	เป็นสโມสร
๑๐.) นครสนนีสฺลิตา	สถานที่ที่อยู่	ใกล้กับตัวเมือง
๑๑.) ทารุสนนีสฺลิตา	สถานที่ที่อยู่	ใกล้กับป่าฟัน
๑๒.) เขตตสนนีสฺลิตา	สถานที่ที่อยู่	ใกล้กับนา
๑๓.) วิสภากานํ ปุคฺคฺลानํ	อดีตดา	สถานที่ที่อยู่ของบุคคลที่ไม่ถูก
กันกับตน
๑๔.) ปญฺญนสนนีสฺลิตา	สถานที่ที่อยู่	ใกล้กับท่าเรือ
สถานีรถไฟ สนามบิน
๑๕.) ปจฺจนตสนนีสฺลิตา	สถานที่ที่อยู่	ในชนบท ซึ่งชน
เหล่านั้น ไม่เป็นผู้เลื่อมใสใน
พระพุทธศาสนา
๑๖.) รชชสีมสนนีสฺลิตา	สถานที่ที่อยู่	ในระหว่างพรมแดน
แวดล้อมไปด้วยราชภัย
๑๗.) อสปฺปายตา	สถานที่	ไม่สบาย ซึ่งเนื่องมาจาก
ยักขภัย โจรภัย
๑๘.) กลฺยาณมิตฺตานํ	อลาโก	สถานที่ไม่มีกัลยาณมิตร คือครู
อาจารย์ ที่ประกอบด้วยคุณ ๗
ประการดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น

สถานที่ทั้ง ๑๘ ประการนี้ล้วนแต่เป็นโทษแก่การปฏิบัติทั้งสิ้น เหตุนี้ ผู้ปฏิบัติทั้งหลายพึงเว้นเสีย เหมือนกับพ่อค้าเว้นจากทางที่มีภัยเสียจะนั้น ดังนั้นท่านอรรถกถาจารย์จึงได้แสดงไว้ในวิสุทธิมรรคอรรถกถา^๑ ว่า

มหาวาส์ นวาวาส์	ชราวาส์ จ ปนุณิ
โสณูที ปณณญจ ปุပ္ผณจ	ผลั ปญฺฐิตเมว จ
นคฺรี ทารุณา เขตต์	วิสภาเคน ปญฺญนั
ปัจจนตสีมาสปปายั	ยตถ มิตฺโต น ถพฺภติ
อฏฐารเสตานิ ฐานานิ	อิติ วิญญาย ปณฺฑิโต
อารกา ปริวชเชยฺย	มคฺคั ปฏิกิยฺ๒ ยถาติ ฯ

๖. อยู่ในสถานที่ที่สะดวกสบายแก่การปฏิบัติ

สถานที่ที่สะดวกสบายแก่การปฏิบัตินี้มีอยู่ ๕ ประการ ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า

กถณฺจ ภิกฺขเว เสนาสนั ปญฺจกสมนฺนาคตฺ โหติ อิธ ภิกฺขเว เสนาสนั ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สถานที่ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ซึ่งเหมาะสมแก่การปฏิบัติ นั้น เป็นไหน

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เสนาสนะที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ในศาสนาของตถาคตนั้นมีดังนี้ คือ

๑.) นาติทຸร โหติ นาจุจาสนฺนั คมนาคมนสมฺปนฺนั ฯ มีหนทางไปมาสะดวกสบาย คือ ไม่ไกลนัก ไม่ไกลันักจากหมู่บ้าน

๒.) ทิวา อปฺโปภิกฺขณฺตี รตฺตี อปฺปสทฺทํ อปฺปนิคฺโขสํ ฯ ไม่มีเสียงอึกทึก คือ กลางวันก็ไม่จ้อแจด้วยผู้คน กลางคืนก็เงียบสงัด

๑ ฉ. ปฐมภาค หน้า ๑๑๘

๒ ฉ. - สปปฏิกิย

๓.) อุปป ทังส มกส วาตตป สรีสป สมพสุตฺโต โหติ ฯ^๑ ไม่มีแมลงวัน ยุง สัตว์เลื้อยคลานมารบกวนกัดต่อย ไม่ถูกลม แดด

๔.) ตสฺมี โข ปน เสนาสเน วิหรนตสฺส อปกลิเรเนว อุปปชฺชนติ จีวรปิณฑปาตเสนาสนคิลานปัจจยเกสชฺชปริกขาร๑ สถานที่ที่บริบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ คือ ผ้าห่ม ผ้าห่ม อาหาร ที่พักอาศัย ยารักษาโรค ซึ่งผู้ปฏิบัติแสวงหาได้โดยง่าย ไม่ลำบาก

๕.) ตสฺมี โข ปน เสนาสเน เถรา ภิกฺขุ วิหรนติ พหุสฺสุตา อากตาคมา ฌมฺมธรา วินยธรา มาติกาธรา เต กาเลน กาลิ อุปสงกมิตฺวา ปริปุจฺจติ ปริปนฺนติ ‘อิทํ ภนฺเต กถิ อิมสฺส โก อตุโถ’ ติ ตสฺส เต อายส-มนฺโต อวิวํฺญิ เจว วิหรนติ อนุตฺตานิเกตฺตยจ อุตฺตานิโกโรนฺติ อนเกวิหิตฺสุ จ กงฺขณฺฐานิเยสุ ฌมฺเมสุ กงฺขํ ปฏิวิโนเทนฺติ ฯ ในสถานที่นั้น มีพระภิกษุผู้เป็นพระเถระที่เป็นพหูสูตร มีความรู้อย่างกว้างขวาง เป็นผู้มีความท่องจำไว้ได้ คือ พระสูตร พระอภิธรรม พระวินัย และหัวข้อในพระไตรปิฎก ฟานักอาศัยอยู่ พระโยคีบุคคลเข้าไปหาท่านตามกาลเวลาอันสมควร แล้วได้ถามสอบสวนข้อความเหล่านั้นว่า บทนี้จะต้องทำความเข้าใจอย่างไร มีความหมายว่าอะไร ดังนี้ ท่านเหล่านั้นจะเปิดเผยข้อลึกลับ และข้อธรรมที่ยังไม่กระจ่างท่านก็ทำให้กระจ่าง และบรรเทาความสงสัยในข้อธรรมที่สุขุมลุ่มลึกที่เป็นเหตุให้เกิดความสงสัย อันจะทำให้โยคีบุคคลนั้นได้รับประโยชน์อย่างใหญ่ไพศาล

เอว โข ภิกฺขเว เสนาสนํ ปญฺจกสมฺนฺนาคตํ โหติ ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย สถานที่ดังนี้แล ได้ชื่อว่าเป็นสถานที่ที่ประกอบด้วยองค์ ๕

๖. ตัณฺหุททกปฺลิโพธ เครื่องกังวลเล็กๆ น้อยๆ แล้วลงมือปฏิบัติ

การตัดความกังวลหยาบหยาบเล็กๆ น้อยๆ ก่อนหน้าจะทำการปฏิบัติที่ได้ชื่อว่า ขุททกปฺลิโพธนั้น มีดังนี้ คือ

๑ น. วิสุทธิมคค ปฐมภาค หน้า ๑๑๕ - อุปปทังสมกสวาตตปสรีสปสมพสุตฺโต

๑.) ที่มานิ เกสนขโลมานิ นิรุทิตพพานิ ฯ ตัดผม ตัดเลียบ
โกนหนวดที่ยาวเสียใหม่ให้เรียบร้อย

๒.) ชินณจีวรเรสุ ทพฺพทีกมมํ วา ตุนนกมมํ วา กาดพฺพํ ฯ จัดการ
ปะชุนจีวรที่ใช้สึกหรือคร่ำไปแล้วนั้น ให้มันคงเรียบร้อยดีขึ้น ถ้าเนื้อผ้าฉีกขาดไปก็
จัดการเย็บเสียใหม่

๓.) กิลิฏฐานิ จีวรานิ รชิตพฺพานิ ฯ เมื่อสีของจีวรนั้นเก่าจางไป
ก็ต้องจัดการย้อมสีเสียใหม่ให้เรียบร้อย

๔.) สเจ ปตุเต มลํ โหติ ปตุโต ปจิตพฺโพ ฯ ถ้าในบาตรมีสนิม
ก็ต้องทำการระบมบาตรเสียใหม่ให้ดีขึ้น

๕.) มณฺจ ปฐาทีนิ โสเชตพฺพานิ ฯ ต้องปักกวาด เช็ดถู เติง
และตั้ง เป็นต้นให้สะอาดหมดจด

การตัดผม ตัดเลียบ โกนหนวดเครา ปะชุนเย็บจีวร ย้อมจีวร ระบมบาตรที่
เป็นสนิม ปักกวาด เช็ดถู เติงและตั้ง เป็นต้น ซึ่งเป็นเครื่องกังวลหยุมหยิมเล็กๆ
น้อยๆ เหล่านี้ ผู้ปฏิบัติควรต้องจัดทำให้เสร็จเรียบร้อยเสียก่อน จึงจะสบาย เพื่อจะ
ได้ไม่ต้องกังวล ถึงเรื่องเหล่านี้ในเวลาที่กำลังทำการปฏิบัติอยู่

การจัดทำองค์ปลวักสินและการเพ่งนั้น มีดังนี้

พุทธศาสนิกชนที่เป็นคฤหัสถ์ทั้งชาย หญิง และบรรพชิตทั้งหลาย เมื่อมี
ความประสงค์ใคร่ที่จะเจริญสมถกรรมฐาน โดยการเพ่งปลวักสินนั้น จะต้องจัดการหา
ดินมาทำเป็นองค์กลินขึ้นเสียก่อน โดยเลือกใช้ดินที่มีสีอรุณและมีความเหนียวพอ
ประมาณ เพื่อจะได้ทำให้จิตใจแจ่มใสชุ่มชื้นเบิกบาน ทั้งจะได้ป้องกันไม่ให้ไปปะปน
กันกับวัณณกลินทั้ง ๔ คือ นิลกลิน ปิตกกลิน โลหิตกกลิน โอทาทกกลิน แต่อย่างใด ๆ
อีกด้วย เสร็จแล้วจัดการเก็บสิ่งสกปรกต่าง ๆ ที่มีติดอยู่กับดินนั้นออกเสียให้หมด เมื่อ
เห็นว่าดินนั้นมีความสะอาดดี เรียบร้อยแล้ว จึงค่อยนำมาผสมกับน้ำทำการขยำนวด
ปั้นเกล้ากลิ้งไปมา จนกว่าดินนั้นจะละเอียดอ่อนสะอาดหมดจดจากฝุ่นละอองธุลีที่มี
แปดเปื้อน แล้วก็กลิ้งแผ่ออกไปให้เป็นแผ่นวงกลมกว้างประมาณ ๑ คืบ กับ ๔ องคุลี

เสร็จแล้วเอาสีเขียวหรือขาวมาทาลงรอบๆ ของวงกลมให้ใหญ่เท่ากับเศษหนึ่งส่วนสี่ของนิ้ว หรือมีฉะนั้น จะใช้หนังหรือไม้กระดานเป็นต้นก็ได้ มาตัดทำเป็นวงกลม แล้วเอาดินดั่งที่ได้กล่าวแล้วนี้ทาลงไปที่แผ่นหนังหรือกระดานนั้น ตามรอบๆ ของวงกลมก็กงใช้สีเขียว หรือ สีขาวให้ใหญ่เท่ากับเศษหนึ่งส่วนสี่ของนิ้วเช่นเดียวกัน สำหรับทางด้านที่จะใช้เพ่งนั้น ต้องจัดทำให้สะอาดเรียบร้อย สม่ำเสมอ เกลี้ยงเกลา เป็นพิเศษให้เหมือนกับหน้ากลอง

อนึ่ง ถ้าต้องการจะทำองค์ลิมให้เล็กกว่า หรือ ใหญ่กว่าจากที่กำหนดไว้แล้วนั้นก็ได้ คือ จะให้เล็กลงไปอีกประมาณ ๒ หรือ ๓ องคุลี หรือ ใหญ่กว่าไปอีกประมาณ ๔ หรือ ๘ องคุลิจึงได้ ทั้งนี้ถ้าหากว่าองค์ลิมนั้นเล็ก จะทำให้จิตใจของพระโยคีตั้งมั่นอยู่กับองค์ลิมได้เร็ว และอุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต ทั้งสองอย่างนี้ก็ปรากฏได้เร็วเช่นเดียวกัน แต่สำหรับจิตใจของพระโยคินุคคณนั้นไม่สู้จะกว้างขวางนัก คือ สมาธิไม่ค่อยมีกำลังแรง ถ้าองค์ลิมใหญ่ จะทำให้จิตใจของพระโยคีตั้งมั่นได้ช้า และอุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต ทั้งสองนั้น ก็ปรากฏได้ช้าเช่นเดียวกัน แต่สำหรับจิตใจของพระโยคินุคคณนั้นกว้างขวางยิ่ง คือ สมาธิกำลังแรงมาก

สำหรับองค์ลิมที่ใช้เพ่งอยู่นี้ พระโยคินุคคณจะต้องทำการเคารพนับถือให้เหมือนๆ กันกับการเคารพนับถือในพระบรมธาตุ แล้วต้องหมั่นดูแลพิทักษ์รักษา เช็ดถูให้สะอาดมิให้มีฝุ่นละอองธุลีใดๆ มาแปดเปื้อนอีกด้วย เหมือนกับการรักษาพระพุทธรูปฉันนั้น

เมื่อพระโยคินุคคณ ได้จัดการทำองค์ลิมเสร็จเรียบร้อยแล้ว ต่อแต่นั้นก็พึงแสวงหาสถานที่ห่างจากหมู่คณะและเสียงต่างๆ จะเป็นภายในบริเวณบ้าน หรือภายในบริเวณวัด ตามเรียกสวน ป่า เขา ก็ได้ อันเป็นสถานที่ที่เงียบสงัด สะดวกสบายแก่การที่จะเข้าไปพักอาศัยอยู่ แล้วก็เริ่มต้นลงมือปฏิบัติต่อไป การลงมือปฏิบัติเพ่งปลงวิกลินนี้ ต้องตั้งองค์ปลงวิกลินไว้ในที่จำเพาะหน้า โดยไม่ให้สูงไปหรือต่ำไปจากสายตาของคนนั่ง เพราะว่าถ้าตั้งสูงไปก็จะต้องแหงนหน้าเพ่งดู ถ้าต่ำไปก็จะต้องก้มหน้าเพ่งดู ซึ่งจะทำให้ตนได้รับความลำบากในการเพ่งดูนั้น ครั้นเมื่อจะเข้าไปนั่งขัดสมาธิทำการเพ่งอยู่ก็จงนั่งลงภายในหัตถบาธ คือ ๒ ศอก กับ ๑ คืบ ซึ่งไม่ไกลไม่ไกลไปจากองค์ลิม

เพราะว่าถ้าหากนั่งไกลเกินไป จะทำให้การเห็นปริมณฑลขององค์สัทธัมมไม่ได้ชัด ถ้าหากว่านั่งใกล้ไป ก็จะทำให้แลเห็นรอยนิ้วมือ หรือ รอยไม้ที่ใช้ทำการกดคดถึงองค์สัทธัมมนั้นได้อย่างแจ่มชัด เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็จะเป็นอุปสรรคแก่สมาธิ คือ ทำให้สมาธิหยาบไปทั้งในขณะที่กำลังเพ่งอยู่ และเมื่อเวลาที่อุคคหนิมิตปรากฏเกิดขึ้น โดยเหตุนี้แหละ จึงต้องนั่งภายในระยะที่ไม่ให้ใกล้ หรือ ไกลออกไปจากองค์สัทธัมมดังที่ได้กล่าวไว้แล้วนั้น

ภายหลังจากที่ได้นั่งลงโดยเรียบร้อยแล้ว ต่อแต่นั้นก็จึงเริ่มปรารภความพอใจที่จะได้มาซึ่งฌานที่จะทำตนให้พ้นออกไปจากกามคุณอารมณ์ต่างๆ อันเป็นวัฏฏะที่ประกอบด้วยเนกขัมมสังกัปปะ แล้วจึงพิจารณาในคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ไปจนกว่าจิตใจจะบังเกิดความรู้สึกชุ่มชื่นอิ่มเอิบปราโมทย์ในพระคุณนั้นๆ จากนั้นก็จึงทำการแผ่เมตตาไปในสัตว์ทั้งหลาย มีเทวดาและมนุษย์ เป็นต้น พอสมควรเสร็จแล้วจึงค่อยน้อมใจมาพิจารณาถึงตัวของตนว่า คนนี้มีความตายเป็นธรรมดา ไม่มีสิ่งใดที่จะช่วยตนให้พ้นไปจากความตายได้ ฉะนั้นก่อนที่ความตายจะมาถึงตน ตนจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพยายามขวนขวายหาสรณะที่พึ่งให้แก่ตัวของตนให้จงได้ พร้อมกับมีความคิดเห็นว่า การปฏิบัติโดยเพ่งสัทธัมมนี้เป็นวิธีปฏิบัติของบัณฑิตทั้งหลาย มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า ตลอดจน พระอริยสาวก เป็นต้น และท่านทั้งหลายเหล่านี้ที่ท่านได้พ้นออกไปจากวัฏฏทุกข์ มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ได้นั้น ก็เพราะอาศัยการเพ่งสัทธัมมนี้เอง ดังนั้นการที่ท่านจะพ้นออกไปจากสังสารวัฏฏ์ซึ่งมีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ได้ก็โดยอาศัยการเพ่งสัทธัมมเช่นเดียวกัน เมื่อคิดเห็นเช่นนี้แล้ว ก็จงยกมือขึ้นทำการอัญชลีกรรมแด่องค์สัทธัมมนั้น แล้วทำการเพ่งดู พร้อมกับแผ่ใจตลอดทั่วไปภายในขอบเขตแห่งองค์สัทธัมมนั้น อย่าได้ใช้สายตาเพ่งดู หรือ ใช้ใจไปจดจ่อแต่เพียงส่วนใดส่วนหนึ่งขององค์สัทธัมมเป็นอันขาด

เมื่อทำการเพ่งแผ่ใจโดยทั่วๆ ไปอยู่นั้น ก็จงอย่าได้ไปสนใจกับสีของปถวี ที่เป็นองค์สัทธัมม และสภาวะลักษณะของปถวี ที่มีความแข็ง อ่อน แต่อย่างใดๆ ทั้งสิ้น ทั้งนี้ก็เพราะว่า มิได้ทำการเพ่งวัณณกสัทธัมม แต่กำลังทำการเพ่งปถวีกสัทธัมมอยู่ ทั้งไม่ต้องไปทำการพิจารณาถึงปรหมัตตปถวีแต่ประการใดอีกด้วย หากแต่ต้องตั้งใจเพ่งดูอยู่เฉพาะแต่ในบัญญัติปถวีอย่างเดียวนั้น โดยเหตุนี้แหละพระโยคีนุคคัลลจึงไม่ควรไปสนใจในสีของปถวี และ ปรหมัตตสภาวะปถวีแต่อย่างใดๆ

ฝ่ายภายในด้านจิตใจนั้น ก็จงทำความพอใจ อิ่มใจ ตั้งมั่นอยู่อย่างจริงจังในองค์กสิณ ให้เหมือนกันกับเสือที่กำลังกัดตึงดูเอาแต่เฉพาะเนื้อเต่าออกมาจากกระดองเต่าตัวนั้น เมื่อกำลังเพ่งดูอยู่ก็จงลืมหูลืมตาอยู่อย่างธรรมดา อย่าลืมหูลืมตาให้โตหรือหรีดตาให้เล็กลงไปแต่อย่างใดนัก พร้อมกันนั้นก็จงใช้ปากบรกรรมว่า ปรวิ๊ๆ หรือ ดินๆ เป็นระยะๆ ไป ไม่จำเป็นจะต้องบรกรรมโดยไม่หยุดหย่อน ซึ่งจะทำให้กลายเป็นการเสกคาถาไป และจงพยายามลืมหูลืมตาบรกรรมให้มากที่สุดที่จะทำได้ ส่วนการลืมหูลืมตาบรกรรมนั้น ก็จงใช้เป็นบางครั้งบางคราว แต่อย่าให้บ่อยนัก ทำอยู่เช่นนี้เรื่อย ๆ ไป จนกว่าอุคคหนิมิตจะปรากฏขึ้น

หมายเหตุ การงานที่จะพึงปฏิบัติในการเพ่งองค์กสิณที่เหลืออีก ๕ นั้นก็จะเป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ทุกประการ ที่พิเศษๆ นอกออกไปจากนี้ก็จะได้แสดงให้ทราบโดยเฉพาะๆ ไป ในเมื่อถึงเรื่องขององค์กสิณนั้นๆ

วิธีป้องกันอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากใจในระหว่างที่อุคคหนิมิตยังไม่ปรากฏ

ในระหว่างที่กำลังเพ่งดูสัมภารปรวิ หรือ อุคฺขปรวิ้องค์กสิณพร้อมกับใช้ปากบรกรรมว่า ปรวิ๊ๆ อยู่ นั้น พระโยคีนุคคลนั้น ย่อมมีความต้องการให้อุคคหนิมิตปรากฏเกิดขึ้นโดยเร็วที่สุดที่จะเร็วได้ แต่อุคคหนิมิตนั้นก็มิปรากฏได้โดยเร็วตามความประสงค์ของพระโยคี ฉะนั้น จิตใจของพระโยคีจึงรู้สึกเหน็ดเหนื่อย เมื่อจิตใจรู้สึกเหน็ดเหนื่อยขึ้นมาแล้ว ร่างกายก็พลอยอ่อนเพลียและเหน็ดเหนื่อยตามใจไปด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ ถีนมิทธนิวรณ ก็ได้โอกาสเกิดขึ้นครอบงำ โดยทำให้อยากหยุดพัก หรือไปทำกิจการอื่นๆ มีการปิดกวาด ทำความสะอาด สวดมนต์ไหว้พระ เป็นต้น ที่เป็นปรีโพรเครื่องกังวลต่างๆ ดังนั้น ถ้าอาการดังกล่าวแล้วนี้ บังเกิดขึ้นแก่พระโยคีนุคคลแล้วไซ้ร้ ก็จงเตือนตนเองว่า มิวันใดก็วันหนึ่ง ความตายก็จะบังเกิดมีแก่ตนอย่างแน่แท้ ทั้งอุคคหนิมิตก็ยังมีได้เกิดขึ้นเลย ถ้าตนขึ้นหยุดพัก หรือ มัวไปกังวลอยู่กับการงานอื่นๆ แล้ว สมาธิของตนก็จะเสียไป ทั้งการงานเหล่านี้ตนก็เคยกระทำมาแล้วหลายภพหลายชาติ จนกระทั่งถึงภพนี้ก็ยังคงต้องทำอยู่ ฉะนั้น ในขณะที่ตนกำลังเพ่งปรวิกกสิณอยู่นี้ ไม่สมควรที่จะไปกระทำกิจต่างๆ เหล่านี้เลย แล้วจงมีความพยายามอดทนเพ่งดูอยู่ต่อไปให้มาก และอย่ากะพริบตาบ่อยนัก ประมาณ ๒ หรือ ๓ นาที จึงค่อยใช้

ปากบิรกรรมว่า ปลวี่ๆ หรือ ดินๆ เสียครั้งหนึ่ง เป็นระยะห่างกันไปตามสมควร จนกว่าอุคคหนิมิตจะปรากฏขึ้น

เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏขึ้นแล้ว

พระโยคินุคค เมื่อกำลังเพ่งปลวี่อวักกสิณ ที่ยังเป็นบิรกรรมนิมิตอยู่นั้น บางท่านก็ได้อุคคหนิมิตเร็ว บางท่านก็ได้ช้า คือ ต้องพยายามอดทนต่อสัณฐานกับนิรณ ซึ่งเป็นตัวอุปสรรคคอยขัดขวางอย่างยิ่ง อุคคหนิมิตจึงปรากฏขึ้นได้ เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏขึ้นทางใจได้ แล้วก็ไม่ว่าจำเป็นต้องเพ่งปลวี่อวักกสิณที่เป็นบิรกรรมนิมิต ซึ่งเป็นอารมณ์ภายนอกอีก แต่กลับเพ่งอุคคหนิมิต อันเป็นอารมณ์ที่ปรากฏขึ้นทางใจ และ ในเวลานั้น ความเป็นไปของปลวี่อวักกสิณที่เป็นอุคคหนิมิต กับจิตใจของพระโยคินุคค นั้น เสมือนแม่เหล็กที่มีกำลัง ดึงดูดเอาสิ่งของที่เป็นเหล็กด้วยกันให้มาติดอยู่ได้ฉันใด จิตใจของพระโยคินุคค ก็ดึงดูดเอาปลวี่อวักกสิณ ที่เป็นอุคคหนิมิตให้ติดแนบอยู่กับใจ ได้ฉันนั้น ฉะนั้น การเห็นสิ่งของอื่นๆ ได้ก็เฉพาะแต่ในเวลาทีพระโยคินุคค าดูอยู่เท่านั้น ครั้นหลับตาลงก็มองเห็นแต่เพียงภาพปลวี่อวักกสิณอยู่อย่างเดียว อารมณ์ต่างๆ ทีได้เห็น มาด้วยตาก็ไม่มีการมาปรากฏทางใจได้เลย ไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใดๆ ทั้งสิ้น กล่าวคือ ในขณะที่หลับตานอนอยู่ก็ดี ก็มองเห็น แต่ภาพปลวี่อวักกสิณเท่านั้นมาปรากฏอยู่เบื้องบน เมื่อลุกขึ้นนั่งก็ปรากฏให้เห็นอยู่ข้างหน้า เมื่อก้มหน้าลงก็เห็นอยู่ข้างล่าง เมื่อเงยหน้าขึ้นก็เห็นอยู่ข้างบน จะเหลียวซ้ายแลขวา ก็มองเห็นมาปรากฏอยู่ข้างๆ ตัว เมื่อเดินหลับตาจกรมก็มองเห็นอยู่ข้างหน้าเรื่อยๆ ไป แม้ทีสุดจะล้มดาอยู่ในที่มืด จักขุทวารวิธีกิไม่เกิด คงเห็นแต่ภาพปลวี่อวักกสิณที่เป็น อุคคหนิมิตเท่านั้น อุปมาดังเช่น คนทีกลัวผี บังเอิญเดินไปพบซากศพ หรือ มีความจำเป็นทีจะต้องช่วยจัดช่วยทำความ สะอาดให้แก่ศพบ้างบางประการ ครั้นถึงยามเข้านอนพอหลับตาลงก็เห็นแต่ภาพศพที ตนได้ไปพบเห็น หรือ จำต้องจัดแจงมานั้น ปรากฏขึ้นติดตาอยู่ไม่รู้หาย ข้อนี้ฉันใด อุคคหนิมิตทีปรากฏติดอยู่ทางใจของพระโยคินุคค ก็ฉันนั้น นอกจากจะหลับลงไป เท่านั้นจึงจะไม่แลเห็น ถ้าตื่นขึ้นเวลาใด ในขณะที่ยังไม่ล้มตา เวลานั้นภาพปลวี่อวัก กสิณก็จะปรากฏขึ้นทางใจให้แลเห็นได้ทันที กับทำให้ความง่วงเหงาหาวนอนและ ความเกียจคร้าน อ่อนแอ ท้อแท้ ซึ่งเป็นตัวถีนมิทรนิรณก็ค่อยๆ ถอยห่างออกไป

พร้อมด้วยนิรณที่เหลือ นอกนั้นก็ค่อยๆ ทุเลาเบาบางลงไปด้วย

การเจริญสมถภาวนานี้ บุคคลใดจะได้สำเร็จเป็นฌานลาภี บุคคลนั้นต้องปฏิสนธิด้วยไตรเหตุ ฉะนั้น จะรู้ได้ว่าพระโยคีบุคคลนี้เป็นดิเหตุกะหรือไม่นั้นก็อยู่ที่ปฏิภาคนิมิต ถ้าการเจริญสมถภาวนาของพระโยคีบุคคลเข้าถึงขั้นปฏิภาคนิมิตได้ก็พึงตัดสินว่า พระโยคีบุคคล นี้มีปฏิสนธิเป็นไตรเหตุ ถ้าหากว่า การเจริญภาวนาของพระโยคีบุคคลมีอาจเข้าถึงปฏิภาคนิมิต เพียงแต่ได้ถึงขั้นอุคคหนิมิตเท่านั้น เช่นนี้แล้ว ก็พึงตัดสินได้ว่า ไม่ใช่เป็นดิเหตุกปฏิสนธิบุคคล จะให้ได้รับผลเป็นฌานลาภีบุคคลในภพนี้นั้นไม่ได้ แต่การเจริญสมถภาวนาของพระโยคีบุคคล ที่จะเข้าถึงขั้นปฏิภาคนิมิตได้นั้นก็เป็นไปต่างๆ กัน คือบางท่านก็ปฏิบัติอยู่ไม่ถึง ๑ เดือน หรือ ๑ ปี ปฏิภาคนิมิตก็ปรากฏขึ้น ต่อไปไม่ช้าก็สำเร็จเป็นฌานลาภีบุคคล แต่บางท่านก็ต้องทำการปฏิบัติอยู่เป็นเวลานานประมาณ ๑๐ ปี ถึง ๒๐ ปี ปฏิภาคนิมิตจึงจะปรากฏ ต่อจากนั้นไปไม่ช้าก็สำเร็จเป็นฌานลาภี ที่เป็นต่างๆ กันดังนี้ ก็เพราะอำนาจแห่งอินทรีย์ทั้ง ๕ และบารมีในภพก่อนๆ ไม่เหมือนกันนั่นเอง ฉะนั้น เมื่อผู้ใดผู้หนึ่งทำการเจริญสมถภาวนาได้เพียง ๑ เดือน หรือ ๒ - ๓ เดือนล่วงแล้ว แต่ปฏิภาคนิมิตก็หาได้ปรากฏเกิดขึ้นแต่อย่างใดไม่ เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้แนะนำก็ดี ตนเองก็ดี จะถือเอาว่าผู้นั้นมิใช่เป็นดิเหตุกปฏิสนธิบุคคล ก็หาเป็นที่ถูกต้องแน่นอนเสมอไปไม่ เหตุนี้จึงควรปฏิบัติอยู่เรื่อยๆ ไปจนตราบเท่าถึงสิ้นชีวิตนั้นแหละถึงจะเป็นการดี เพราะใครๆ ก็มีอาจทราบได้ว่า บุคคลผู้นี้จะต้องใช้เวลาปฏิบัติอยู่นานเท่าใด จึงจะเป็นเครื่องพิสูจน์ได้ว่าเป็นไตรเหตุหรือมิใช่ไตรเหตุ สำหรับการที่จะสำเร็จเป็นฌานลาภีหรือไม่นั้น ไม่ต้องนำมาคิดนึก ถึงแม้ว่าภพนี้จักไม่สำเร็จก็ตามที ก็ยังเป็นที่พักผ่อนอบรมสั่งสมอินทรีย์เอาไว้เพื่อจะให้ได้มาในภพข้างหน้าต่อไป

เมื่อปฏิภาคนิมิตปรากฏขึ้นแล้ว

พระโยคีบุคคลที่ทำการเพ่งปลงว่องค์กลิน จนถึงได้อุคคหนิมิตปรากฏขึ้นทางใจแล้วนั้น พระโยคีบุคคลก็ไม่ต้องไปนั่งเพ่งปลงว่องค์กลินนั้นอีก แต่ต้องย้ายที่ไปเสียที่อื่น สุดแต่จะเห็นว่าที่ใดจะสะดวกสบายและสมควร ก็จงพักอาศัยอยู่ ณ ที่แห่งนั้น แล้วตั้งต้นเพ่งอุคคหนิมิตที่ได้มาแล้วนั้นต่อไป ถ้าอุคคหนิมิตที่ตนกำลังเพ่งบริกรรม

อยู่นั้น เกิดเลื่อนหายไปเนื่องมาจากปฬิโพธ เครื่องกังวลใจอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จงรีบกลับไปยังที่เก่า เริ่มตั้นเพ่งปลว่องค์กลืนเสียใหม่ ต่อเมื่อได้อุคคหนิมิตแล้วจึง กลับไปยังที่ใหม่ตามเดิม แล้วเริ่มเพ่งอุคคหนิมิตนั้นต่อไป ทั้งนี้ก็เพราะว่า ถ้ายังเพ่ง ปลว่องค์กลืนเดิมอยู่อีก จะทำให้ปฏิภาคนิมิตปรากฏขึ้นได้โดยยาก ครั้นพยายามเพ่ง อุคคหนิมิตอยู่ต่อไปอย่างไม่ขาดสายแล้ว อุคคหนิมิตที่ถูกเพ่งอยู่นั้นก็จะมีสภาพ สะอาดปราศจากรั้วรอย ต่างพร้อย ด้วยมลทินต่างๆ มีแต่ความละเอียดประณีตยิ่งขึ้น มามากกว่าอุคคหนิมิตที่ปรากฏเมื่อขณะแรก คือ ค่อยๆ ไสขึ้นมาเป็นลำดับเหมือนหนึ่ง กับเนื้อกระเจก จิตใจในขณะนั้นก็มีแต่ความชุ่มชื้นอัมเอบอยู่โดยไม่รู้เมื่อต่อการนั้นเลย อุคคหนิมิตที่มีคุณภาพเช่นนี้แหละ จึงกลับเปลี่ยนชื่อเรียกว่า ปฏิภาคนิมิต กามาวจรส มาธิของพระโยคีบุคคล นับจำเดิมตั้งแต่เริ่มเพ่งบริกรรมนิมิตเป็นต้นมา ตลอดจนถึง การเพ่งอุคคหนิมิตนั้น ยังเป็นบริกรรมภาวนา คือ บริกรรมสมาธิอยู่ต่อเมื่อถึงตอน ปฏิภาคนิมิต เกิดขึ้นนั้น กามาวจรสมาธิของพระโยคีบุคคลนั้นก็จะถูกเปลี่ยนชื่อ เรียกว่า อุปจารภาวนา หรือ อุปจารสมาธิไป ด้วยอำนาจแห่งอุปจารสมาธินี้แหละ นิเวศธรรม ต่างๆ ย่อมสงบลงเป็นอย่างดี ไม่มีโอกาสจะปรากฏขึ้นมาเป็นปรัญฐานะได้ คือ

๑. **ไม่มีกามฉันทนิเวศ** ที่ไม่มีความยินดีพอใจ คิดใจในการเสวยกาม คุณอารมณ์

๒. **ไม่มีพยาบาทนิเวศ** ที่ทำให้เกิดความโกรธ ความเสียใจ กลุ้มใจ

๓. **ไม่มีถีนมิตถนิเวศ** ที่ทำให้เกิดความง่วงเหงาหาวนอน ท้อถอย

๔. **ไม่มีอุทธัจจกุกกุกจนิเวศ** ที่ทำให้เกิดความฟุ้งซ่านรำคาญใจ

๕. **ไม่มีวิจิกิจฉานนิเวศ** ที่ทำให้เกิดความเคลือบแคลงสงสัย ลังเลใจ ใน ครูอาจารย์ที่ทำการแนะนำสั่งสอนถึงวิธีปฏิบัติ พร้อมกับแนวทางที่กำลังปฏิบัติอยู่ กับ ทำให้อวิชชานิเวศและกิเลสอื่นๆ บรรเทาเบาลงไปด้วย

เมื่อพระโยคีบุคคลได้พยายามเจริญภาวนาตลอดมา จนปฏิภาคนิมิตได้ปรากฏ ขึ้นนั้น ถ้าพระโยคินั้นเป็นตักขบุคคลแล้ว ในไม่ช้าก็จะสำเร็จเป็นฌานลาภีบุคคล คือ รูปาวจรปฐมฌานที่ชื่อว่า อัปปนาภาวนา หรือ อัปปนาสมาธิ ได้บังเกิดขึ้นแก่พระโยคี นั้นเอง แต่ถ้าหากเป็นมันทบุคคลก็จะสำเร็จเป็นฌานลาภีได้ช้า ดังนั้นในระหว่างที่ รูปาวจรปฐมฌานยังไม่เกิดขึ้น พระโยคีบุคคลจำเป็นต้องมีการระวังรักษาปฏิภาคนิมิต

ไว้เป็นอย่างดี เสมือนหนึ่งพระราชินีที่กำลังทรงพระครรภ์ อันพราหมณ์ปุโรหิตทั้งหลาย ได้ทำนายว่า พระกุมารในพระครรภ์นี้เป็นพระโอรส และได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฉะนั้น จึงทรงทะนุถนอม บำรุงรักษา พระครรภ์นั้นเป็นอย่างดี มิให้มีภัยอันตรายใดๆ มาพ้องพาน กล้ากลายได้ฉันทิ พระโยคีบุคคลก็ต้องระวังรักษาปฏิกาคณิมิตไว้ให้จงดี เสมือนดังเช่นพระราชินีทรงระวังพระครรภ์ ฉะนั้น ถ้าหากไม่ระวังรักษาไว้ให้ดีแล้ว ปฏิกาคณิมิตนั้นก็จะเลื่อนหายไป เมื่อเป็นเช่นนี้ ภาวนาจิต หรือ สมาธิของพระโยคีบุคคลก็จะลดต่ำลงไป กล่าวคือ ภาวนาจิต หรือ สมาธิของพระโยคีบุคคล ในขณะที่ ปฏิกาคณิมิตกำลังปรากฏอยู่นั้น จัดเข้าอยู่ในขั้นอุปจารฌาน หรือ อุปจารสมาธิ เมื่อ ปฏิกาคณิมิตเลื่อนหายไป ภาวนาจิต หรือสมาธิของพระโยคีบุคคลนั้นก็จะลดลงไปอยู่ ขั้นปริกรรมภาวนา หรือ ปริกรรมสมาธิตามไปด้วย ดังนั้น พระมหาพุทธโฆสจารย์ จึงได้แสดงไว้ในวิสุทธิมรรคอรรถถาว่า

นิมิตต์ รกฺขโต ลทฺธํ ปรีหานิ น วิชฺชติ
 อารกฺขมฺหิ อสนฺตมฺหิ ลทฺธํ ลทฺธํ วินสฺสติ ฯ^๑

แปลความว่า พระโยคีบุคคลที่มีการรักษาปฏิกาคณิมิตไว้เป็นอย่างดี ย่อมไม่มีการเสื่อมจากอุปจารฌานสมาธิที่ตนได้มาแล้ว ถ้าไม่มีการรักษาปฏิกาคณิมิตให้ดีแล้ว อุปจารฌานสมาธิที่ตนได้มาๆ นั้นก็ย่อมเสื่อมหายไป

วิธีรักษาปฏิกาคณิมิต

อวาโส โคจโร ภสฺสํ ปุคฺคโล โภชนํ อุตฺต
 อิริยาปโถติ สดฺเตเต อสฺปฺปาเย วิวชฺชเย
 สปฺปาเย สดฺต เสเวถ เหวณฺหิ ปฏฺธิปชฺชโต
 นจิเรเนว กาเลน โหติ กสฺสสิ อปฺปนา ฯ^๒

แปลความว่า พระโยคีบุคคล เมื่อมีความประสงค์ที่จะรักษาปฏิกาคณิมิตไว้ให้เป็นอย่างดีนั้น พึงเว้นจากอัสปายะ อันเป็นสิ่งที่ไม่ควรแก่การภาวนาสมาธิ มี ๗ อย่าง

คือ อาวาส ที่อยู่อาศัยที่หลับนอน โคจระ หมู่บ้านที่จะต้องเข้าไปบิณฑบาต ภัตตะ ถ้อยคำ ปุคคล บุคคล โภชนะ อาหาร อุตุ ฤดูแล้ง อิริยาบถ การเดิน นั่ง นอน แล้วพึงเสพ แต่สัปปายะอันเป็นสิ่งที่สมควรแก่ภาวนาสมาธิ ๗ อย่างเช่นเดียวกัน เมื่อพระโยคีนุคคลได้ปฏิบัติตามดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ บางท่านก็ได้อุปมาพยานในการ ไม่นานนัก

อธิบายในอัสปายะ และ สัปปายะ ๗ อย่าง

๑. อาวาสอัสปายะ และ อาวาสสัปปายะ คือ ที่อยู่ที่อยู่อาศัยที่หลับนอน อันไม่สมควร และสมควร

อาวาสอัสปายะ พระโยคีนุคคลเข้าไปพักอาศัยอยู่ในสถานที่ใด นิमितที่ยัง ไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็สูญหายไป สติที่ยังไม่ปรากฏก็ไม่ปรากฏขึ้น จิตใจที่ยังไม่สงบ ยังไม่ตั้งมั่น ก็คงเป็นไปอยู่อย่างเดิม ฉะนั้น สถานที่นั้นจึงเป็นอาวาสอัสปายะแก่พระโยคีนั่น

อาวาสสัปปายะ สถานที่ใดพระโยคีนุคคลเข้าไปพักอาศัยอยู่แล้ว นิमितที่ยัง ไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ตั้งมั่นอยู่ได้ไม่หายไป สติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏขึ้น จิตใจที่ยังไม่สงบ ยังไม่ตั้งมั่น ก็มีความสงบตั้งมั่นขึ้นได้ ฉะนั้น สถานที่นั้นจึงเป็น อาวาสสัปปายะแก่พระโยคีนั่น

ดังนั้นถ้าสำนักใด บ้านใด มีกุฎ มีเรือนอยู่หลายหลัง หรือท้องถื่นใด ตำบลใดมีที่พักที่อาศัยอยู่หลายแห่ง พระโยคีนุคคลก็จงไปทำการปฏิบัติอยู่ในภูมิจำนวน นั้น สถานที่นั้นๆ แห่งละ ๓ วันๆ เพื่อเป็นการทดลองว่า แห่งใดจะเป็นที่ที่ สัปปายะแก่ตนได้ ถ้าที่นั้นเป็นอัสปายะแก่ตนแล้ว ก็จงเว้นเสียจากที่นั้นแห่งนั้น

๒. โคจรอัสปายะ และ โคจรสัปปายะ คือ หมู่บ้านหรือท้องถื่นที่ไม่ควร และควรเข้าไปบิณฑบาต

โคจรอัสปายะ มี ๓ ประเภท ได้แก่

๑.) หมู่บ้าน หรือ ท้องถื่น ที่มีอยู่จากเสนาสนะไปทางด้านทิศตะวันออก หรือ ทิศตะวันตก ที่มีแสงอาทิตย์ขึ้นส่องหน้าในเวลาไป หรือ กลับจากบิณฑบาต

๒.) หมู่บ้าน หรือ ท้องถิ่น ที่มีอยู่ห่างไกลออกไปจากเสนาสนะเกินกว่าหนึ่งโกสะครั้ง เท่ากับมากกว่า ๓ ไมล์ หรือ ๕ กิโลเมตร ที่การคมนาคมไปมายังไม่สะดวก

๓.) หมู่บ้าน หรือ ท้องถิ่น ที่เข้าไปรับอาหารบิณฑบาตนั้น ได้อาหารมาไม่พอแก่การฉัน

โคจรสัปปายะ มี ๓ ประเภท ได้แก่

๑.) หมู่บ้าน หรือ ท้องถิ่นใด ที่มีอยู่ห่างจากเสนาสนะไปทางด้านทิศเหนือ หรือ ทางทิศใต้ ที่พ้นจากแสงอาทิตย์ขึ้นส่องหน้าในเวลาไป หรือ กลับจากบิณฑบาต

๒.) หมู่บ้าน หรือ ท้องถิ่น ที่มีอยู่ใกล้กันกับเสนาสนะ ประมาณหนึ่งโกสะครั้ง เท่ากับ ๓ ไมล์ หรือ ๕ กิโลเมตร ที่มีการคมนาคมไปมาสะดวกสบาย

๓.) หมู่บ้าน หรือ ท้องถิ่น ที่เข้าไปรับบิณฑบาตนั้น ได้อาหารมาเพียงพออย่างบริบูรณ์แก่การฉัน

๓. ภัสสอัสปายะ และ ภัสสสัปปายะ คือ ถ้อยคำอันไม่สมควรและสมควร

ภัสสอัสปายะ ถ้อยคำที่นับเนื่องอยู่ในดิรัจฉานกถา ๓๒ และ วิคคาหิกกถา ชื่อว่า ภัสสอัสปายะ ดิรัจฉานกถา ๓๒ เป็นถ้อยคำที่เป็นเครื่องขัดขวางกับมรรค ผล นิพพานนั้น มีดังนี้

- ๑.) ราชกถา พุดเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์ ตลอดจนถึงเชื้อพระญาติ พระวงศ์ น้อยใหญ่ ในราชตระกูลทั้งหมด
- ๒.) โจรกถา พุดเรื่องโจรต่างๆ
- ๓.) มหามตตกถา พุดเรื่องมหาอำมาตย์ราชมนตรีที่เป็นคณะรัฐบาล
- ๔.) เสนากถา พุดเรื่องทหาร ตำรวจ
- ๕.) ภัยกถา พุดเรื่องภัยต่างๆ

๖.) ยุทธกถา	พุดเรื่องยุทธศาสตร์
๗.) อนุนกถา	พุดเรื่องอาหารการกิน มีข้าว และ กับ เป็นต้น
๘.) ปานกถา	พุดเรื่องเครื่องดื่มต่างๆ ได้แก่ น้ำดื่ม และสุรา
๙.) วตถกถา	พุดเรื่องเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่มต่างๆ
๑๐.) สยนกถา	พุดเรื่องที่หลับที่นอน
๑๑.) มาลากถา	พุดเรื่องเครื่องระเบียบดอกไม้ต่างๆ
๑๒.) คนธกถา	พุดเรื่องกลิ่นหอมต่างๆ
๑๓.) ญาติกถา	พุดเรื่องวงศ์ญาติ
๑๔.) ยานกถา	พุดเรื่องขบวนยานต่างๆ
๑๕.) ความกถา	พุดเรื่องหมู่บ้านต่างๆ
๑๖.) นิคมกถา	พุดเรื่องนิคมต่างๆ
๑๗.) นครกถา	พุดเรื่องจังหวัดต่างๆ
๑๘.) ชนปทกถา	พุดเรื่องชนบทต่างๆ
๑๙.) อิตถิกถา	พุดเรื่องผู้หญิง
๒๐.) ปุริสกถา	พุดเรื่องผู้ชาย
๒๑.) สุรกถา	พุดเรื่องความกล้าหาญ
๒๒.) วิลีขากถา	พุดเรื่องถนนสายต่างๆ และคนที่อยู่ในถนน
สายนั้นๆ
๒๓.) กุมภฐานกถา	พุดเรื่องทำน้ำ หรือ เรื่องนางทาสีของนายช่าง
หม้อ
๒๔.) ปุพฺพเปตกถา	พุดเรื่องวงศาภคณาญาติที่ล่วงลับไปแล้วในปาง
ก่อน
๒๕.) นานตตกถา	พุดเรื่องอื่นๆ โดยเว้นจากเรื่องแรก และ
เรื่องหลัง

- ๒๖.) โลกภูขาภิกกตา พุดเรื่องใครเป็นผู้สร้างโลกหรือเรื่องแผนที่โลก
- ๒๗.) สมุทตทกขาภิกกตา พุดเรื่องมหาสมุทร โดยเป็นคำปุจฉาวิสัชนาว่า ทำไมมหาสมุทรจึงเรียกว่า สาคร เพราะพระเจ้าสาครเป็นผู้สร้าง เป็นต้น
- ๒๘.) อิติภวาทกตา พุดเรื่องความเจริญ และความเสื่อม ว่าการกระทำ ดังนี้เป็นเหตุแห่งความเจริญ การกระทำดังนี้เป็นเหตุแห่งความเสื่อม เป็นต้น
- ๒๙.) อรณญกตา พุดเรื่องป่า
- ๓๐.) ปพุกกตา พุดเรื่องภูเขา
- ๓๑.) นทีกตา พุดเรื่องแม่น้ำ
- ๓๒.) ทิปกตา พุดเรื่องเกาะต่างๆ

หมายเหตุ ดิรัจฉานกถาทั้ง ๓๒ ประการ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ แม้ว่าบางอย่างจะเป็นประโยชน์ในทางโลกได้ก็จริงแต่ทว่าในด้านทางธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติแล้วก็เป็นอุปสรรคอย่างยิ่ง ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า เป็นดิรัจฉานกถา ส่วนในด้านการปริยัตินั้นเล่า ส่วนมากก็คงเป็นอุปสรรคได้เช่นเดียวกัน กล่าวคือ ทำให้ไม่ได้รับผลดีเต็มที่จากการศึกษานั้นๆ ดังนั้น จึงเป็นดิรัจฉานกถาฝ่ายด้านปริยัติอีกด้วย

อนึ่ง ในดิรัจฉานกถาทั้ง ๓๒ นี้ ถ้าหากว่าได้กล่าวปรารภถึงคุณงามความดีของพระมหากษัตริย์ หรือ ผู้ใดผู้หนึ่งก็ตาม ที่มีการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบก็ดี หรือ ปรารภถึงผู้ที่มีอิทธิพลยิ่งใหญ่ก็ดี หรือผู้ที่พร้อมด้วยทรัพย์ศฤงคารบริวารมากมายปานใดก็ดี เหล่านี้ล้วนแต่ต้องตกอยู่ในห้วงแห่งความตายด้วยกันทั้งนั้น หรือยกขึ้นมา กล่าวเปรียบเทียบประกอบ ในการอธิบายข้อธรรมบางอย่างบางประการก็ดี ไม่จัดว่าเป็นโทษแต่อย่างใด คงมีแต่การได้รับประโยชน์ฝ่ายเดียว แต่ถึงกระนั้นก็ตาม สำหรับนักปฏิบัติแล้วก็ไม่มีหน้าที่ที่จะต้องนำเอาเรื่องเหล่านี้มาคุยกะสนทนากันแต่อย่างใดทั้งสิ้น

วิคคาหิกกถา คือ ถ้อยคำที่แก่งแย่งกันนั้น มีดังนี้

- ๑.) น ตวั อิมั ฐมฺมวินยั อาชานิสฺสติ ท่านไม่รู้ธรรมวินัย
- ๒.) อหิ อิมั ฐมฺมวินยั อาชานามิ แต่ข้าพเจ้ารู้ธรรมวินัย
- ๓.) กี ตวั อิมั ฐมฺมวินยั อาชานิสฺสติ ท่านจะรู้ธรรมวินัยได้อย่างไร
- ๔.) มิจุฉาปฏิปนโน ตวมลิต ท่านเป็นผู้ปฏิบัติผิด
- ๕.) อหมสมิ สุมมาปฏิปนโน ข้าพเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติถูก
- ๖.) สหิตฺเต เม คำพูดของข้าพเจ้าในเบื้องต้น และเบื้องปลายนั้นตรงกัน ฉะนั้น จึงเป็นคำพูดที่มีประโยชน์
- ๗.) อสหิตฺเต เต คำพูดของท่านในเบื้องต้นและเบื้องปลายนั้นไม่ตรงกัน ฉะนั้น คำพูดของท่านจึงไม่มีประโยชน์
- ๘.) ปุเรวณินิ ปจฺฉา อวจ คำที่ควรกล่าวก่อน ท่านกลับนำมากล่าวทีหลัง
- ๙.) ปจฺฉาวณินิ ปุเร อวจ คำที่ควรกล่าวทีหลัง ท่านกลับยกขึ้นมากล่าวก่อน
- ๑๐.) อธิจฺฉินฺนเต วิปฺราวตฺตํ คำพูดของข้าพเจ้าเพียงคำเดียวสามารถ ทำลายคำพูดของท่านอย่างซ้ำของมาแล้วให้ล้มเหลวไปหมดสิ้น
- ๑๑.) อาโรปิเต เต วาโท ข้าพเจ้าจับผิดความเห็นของท่านได้แล้ว
- ๑๒.) นิคุคฺคิ โต ตวมลิต ท่านเป็นผู้ถูกข้าพเจ้าข่มไว้ด้วย
- ๑๓.) จร วาทปโมกฺขาย ท่านจงพยายามแสวงหาความรู้จากสำนักต่างๆ มาปลดเปลื้องแก้ไขคำพูดของท่านที่ถูกข้าพเจ้าข่มไว้ด้วย

๑๔.) นิพเพฐะติ วา สเจ ปโหสิ ถ้าท่านยังเชื่อในความสามารถของท่าน ก็จงแก้ไขมาในบัดนี้

หมายเหตุ วิกคาหิกกถา ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ แต่ละประการล้วนเป็นโทษไร้ประโยชน์ทั้งฝ่ายด้านปริยัติ และปฏิบัติ ตลอดจนฝ่ายทางโลก กล่าวคือ ในระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ทำลายความดีงามและความเจริญของตน พร้อมกับทำลายความสามัคคีของหมู่คณะ อีกด้วย ครั้นถึงคราวที่ละจากโลกนี้ไปก็ต้องไปสู่ทุกคติภูมิอีก ดังนั้นผู้ที่มีความประสงค์ใคร่ที่จะวางตนเป็นบัณฑิต หรือ สัปปุรุษ ก็ควรเว้นจากถ้อยคำที่เป็นวิกคาหิกกถาเหล่านี้เสีย

ภัสสสัปปายะ ถ้อยคำที่นับเนื่องอยู่ในกถาวัตถุ ๑๐ ประการ ชื่อว่า ภัสสสัปปายะ

กถาวัตถุเป็นถ้อยคำที่ไม่ขัดกันกับมรรค ผล นิพพาน มี ๑๐ นั้น ดังนี้

๑.) อปิณฑากถ์	พูดเรื่องความมกน้อย
๒.) สนตญฐิกถ์	พูดเรื่องความพอใจตามมีตามได้ ในสิ่งของของตนที่ได้มา
๓.) ปวิเวกกถ์	พูดเรื่องความสงบทางกาย วาจา ใจ
๔.) อัสสัคคกถ์	พูดเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับกามคุณอารมณ์
๕.) วิริยารมุกถ์	พูดเรื่องการขยันหมั่นเพียร
๖.) สีลกถ์	พูดเรื่องศีล
๗.) สมาริกถ์	พูดเรื่องสมาธิ
๘.) ปญญากถ์	พูดเรื่องปัญญา
๙.) วิมุตติกถ์	พูดเรื่องอรหัตตผล
๑๐.) วิมุตติญาณทสฺสนกถ์	พูดเรื่องปัจจุเวกขณญาณ ที่เกี่ยวกับอรหัตตผล และนิพพาน

หมายเหตุ กถาวัตถุ ๑๐ ประการดังกล่าวมาแล้วนี้ แม้ว่าจะเป็นถ้อยคำที่ไม่ขัดกันกับมรรค ผล นิพพานแต่ประการใดก็จริง สำหรับผู้ปฏิบัตินั้นไม่ควรพูดมาก ควรพูดแต่พอประมาณ เพื่อจะได้เป็นการรักษาสมาธิ และปฏิภาณนิมิต ดังนั้นท่านอรรถกถาจารย์จึง ได้สั่งไว้ว่า ตมปิ มตฺตาย ภาสิตพฺพิ แม้เป็นกถาวัตถุ ๑๐ ก็ตาม ก็จงพูดแต่เพียงพอประมาณ อย่าให้มากเกินไปนัก

๔. ปุคฺคฺลอสัปปายะ และ ปุคฺคฺลอสัปปายะ บุคคลที่ไม่สมควรและสมควร

ปุคฺคฺลอสัปปายะ บุคคลที่ไม่สมควร ชื่อว่า ปุคฺคฺลอสัปปายะ

ปุคฺคฺลอสัปปายะ บุคคลที่ไม่สมควรแก่การเข้าไปสนทนาปราศรัยในขณะที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้น มีอยู่ ๒ จำพวกด้วยกัน คือ

๑.) กายทพฺพหีพฺพุโล บุคคลที่มีปกติชอบบำรุงประคบประหงม
ตบแต่งร่างกาย

๒.) ตีรจฺจนานกฺกิโก บุคคลที่มีปกติชอบคุยชอบพูดแต่ใน
ตีสัจฉานกถา ๓๒

ทั้ง ๒ จำพวกนี้ย่อมทำให้จิตใจของพระโยคีบุคคลนั้น เกิดความหม่นหมอง ไม่สงบโดยแท้ ฉะนั้น บุคคลจำพวกนี้จึงจัดเป็น ปุคฺคฺลอสัปปายะ

ปุคฺคฺลอสัปปายะ บุคคลที่สมควร ชื่อว่า ปุคฺคฺลอสัปปายะ

ปุคฺคฺลอสัปปายะ บุคคลที่สมควรแก่การเข้าไปสนทนาปราศรัยในขณะที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้น ก็มีอยู่ ๒ ประเภทเหมือนกัน คือ

๑.) อตีรจฺจนานกฺกิโก บุคคลที่มีปกติไม่ใคร่คุยไม่ใคร่พูดในเรื่อง
ตีสัจฉานกถา

๒.) สีลาทิกฺขณสมฺปนฺโน บุคคลที่ถึงพร้อมด้วย สีลคุณ สมาธิคุณ
ปัญญาคุณ

ทั้ง ๒ จำพวกนี้ ย่อมทำให้จิตใจของพระโยคีบุคคลเกิดความสงบเยือกเย็น ผ่องใสได้โดยแท้ ฉะนั้น บุคคลจำพวกนี้จึงจัดเป็นปุคฺคฺลอสัปปายะ

๕. โภชนอสัปปายะ และ โภชนสัปปายะ อาหารที่ไม่ควร และ ควรบริโภค

อาหารที่ควรและไม่ควรบริโภคในขณะที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้น พระโยคินบุคคลบางท่านได้รับประทานอาหารที่มีรสหวานแล้วก็ไม่ถูกปาก ไม่มีความชุ่มชื่นผาสุกใจ จิตใจไม่มั่นคง แต่เมื่อได้อาหารที่มีรสเปรี้ยวแล้ว ก็รู้สึกชุ่มชื่นผาสุกใจ ทำให้จิตใจมั่นคงและถาวรยิ่งขึ้น ฉะนั้น อาหารที่มีรสหวานนั้นจึงเป็นอสัปปายะ ส่วนอาหารที่มีรสเปรี้ยวเป็นสัปปายะแก่พระโยคินนั้น บางท่านเมื่อได้รับประทานอาหารที่มีรสเปรี้ยวแล้วก็ไม่ถูกปาก ไม่มีความชุ่มชื่นผาสุกใจ จิตใจไม่มั่นคง แต่เมื่อได้อาหารที่มีรสหวานแล้วก็รู้สึกชุ่มชื่นผาสุกใจ ทำให้จิตใจถาวรและมั่นคงยิ่งขึ้น ฉะนั้น อาหารที่มีรสเปรี้ยวนั้นจึงเป็นอสัปปายะ ส่วนอาหารที่มีรสหวานเป็นสัปปายะแก่พระโยคินนั้น สำหรับรสเค็ม ขม เผ็ด ฝาด ๔ อย่างนี้ ไม่ได้กล่าวโดยเฉพาะๆ นั้น ก็เพราะรสเหล่านี้เพียงแต่เป็นเครื่องปรุงให้รสทั้งสองนั้นดีขึ้น ดังนั้น เมื่อยกรสหวานและเปรี้ยวขึ้นมากแล้ว ก็เป็นอันว่าได้กล่าวถึงรส ๔ อย่างนี้ ตามสมควรไปด้วย

๖. อุตุอสัปปายะ และ อุตุสัปปายะ คือ อากาศที่ไม่สบายและสบาย

อากาศที่ไม่สบายและสบายในขณะที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้น พระโยคินบางท่านเมื่อได้รับอากาศร้อนแล้ว ก็รู้สึกไม่ค่อยจะสบาย จิตใจที่ยังไม่แจ่มใส ไม่ตั้งมั่น ก็กลับกระสับกระส่ายขุ่นหมองยิ่งขึ้น จิตใจที่สงบระงับแจ่มใสตั้งมั่นแล้วก็กลับหงุดหงิดฟุ้งซ่านขึ้นมา แต่ถ้าได้รับอากาศเย็นก็รู้สึกสบาย จิตใจที่ยังไม่แจ่มใส ไม่ตั้งมั่น ก็กลับแจ่มใสตั้งมั่นขึ้น จิตใจที่สงบระงับแจ่มใสตั้งมั่นแล้วก็ถาวรยิ่งๆ ขึ้นไป ฉะนั้น อากาศร้อนจึงเป็นอสัปปายะ สำหรับอากาศเย็นเป็นสัปปายะแก่พระโยคินบุคคลนั้น บางท่านเมื่อได้รับอากาศเย็นแล้วก็รู้สึกไม่ค่อยจะสบาย จิตใจที่ยังไม่แจ่มใส ไม่ตั้งมั่นก็กลับกระสับกระส่ายขุ่นหมองยิ่งขึ้น จิตใจที่สงบระงับแจ่มใสตั้งมั่นแล้ว ก็กลับหงุดหงิดฟุ้งซ่านขึ้นมา แต่ถ้าได้รับอากาศร้อนแล้วร่างกายก็รู้สึกสบาย จิตใจที่ยังไม่แจ่มใส ไม่ตั้งมั่น ก็กลับแจ่มใสตั้งมั่นขึ้น จิตใจที่สงบระงับแจ่มใสตั้งมั่นแล้วก็ถาวรยิ่งๆ ขึ้นไป ฉะนั้น อากาศเย็นจึงเป็นอสัปปายะ สำหรับอากาศร้อนเป็นสัปปายะแก่พระโยคินบุคคลนั้น

๗. อิริยาปถอสัปปายะ และ อิริยาปถสัปปายะ คือ อิริยาปถไม่สบายและสบาย

ในอิริยาบถ ๔ อย่างนั้น พระโยคีนุคคลบางท่านเมื่อทำการปฏิบัติอยู่ในอิริยาบถนอนแล้ว ก็ทำให้รู้สึกง่วงเหงาหาวนอน ไม่ค่อยจะได้รับผลดี ถ้าทำการปฏิบัติอยู่ในอิริยาบถอื่นๆ ก็รู้สึกว่าการสบายกาย สบายใจ ทั้งได้รับผลดีโดยไม่มีนิเวรณ์เกิดขึ้นกวนใจ บางท่านก็ไม่ได้ได้รับผลดีแต่ประการใดในอิริยาบถนั่ง ยืน เดิน แต่กลับได้รับผลดีในอิริยาบถนอน บางท่านเมื่อทำการปฏิบัติอยู่ในอิริยาบถ นั่ง ยืน เดิน แล้วรู้สึกไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ไม่ค่อยจะได้รับผลดี ถ้าทำการปฏิบัติอยู่ในอิริยาบถเดินกับนอน ก็รู้สึกว่าการสบายกาย สบายใจทั้งได้รับผลดีด้วย บางท่านก็ไม่ได้ได้รับผลดีแต่ประการใดในอิริยาบถ เดิน นอน แต่กลับได้รับผลดีในอิริยาบถ นั่ง ยืน บางท่านเมื่อทำการปฏิบัติอยู่ในอิริยาบถเดิน แล้วรู้สึกไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ไม่ค่อยจะได้รับผลดี ถ้าทำการปฏิบัติอยู่ในอิริยาบถอื่นๆ ก็รู้สึกว่าการสบายกาย สบายใจทั้งได้รับผลดีโดยไม่มีนิเวรณ์เกิดขึ้นกวนใจ บางท่านก็ไม่ได้ได้รับผลดีแต่ประการใดในอิริยาบถ นั่ง ยืน นอน แต่กลับได้รับผลดีในอิริยาบถเดิน ฉะนั้น อิริยาบถใดไม่ได้รับผลดี คือ ทำให้จิตใจไม่ค่อยสงบ อิริยาบถนั้นชื่อว่า อสัปปายะ อิริยาบถใดได้รับผลดี คือ ทำให้จิตใจแจ่มใสสงบระงับดับเสียซึ่งนิเวรณ์ อิริยาบถนั้นจัดเป็นสัปปายะแก่พระโยคีนุคคลนั้น เหตุฉะนั้น พึงทดลองดูในอิริยาบถนั้นๆ อยู่อย่างละ ๓ วัน เช่นเดียวกันกับการทดลองในอवासะ ดังที่ได้แสดงมาแล้ว

พระโยคีนุคคลที่กำลังทำการเพ่งปฏิภาคนิมิตอยู่ โดยมีการเว้นจาก อสัปปายะ ๗ อย่าง แล้วเสพสัปปายะ ๗ อย่าง ตามที่ได้พรรณนามานี้แล้ว ต่อจากนี้ไปไม่นานนัก บางท่านก็จะสำเร็จฉันทาภิได้ คือ รูปาวจรปฐมฌานย่อมเกิดขึ้น แต่ถ้าหากว่า รูปาวจรปฐมฌานยังมิได้เกิดขึ้นแล้วไซ้ พระโยคีนุคคลนั้นพึงบำเพ็ญอัปปนาโกศล ๑๐ ประการ ให้เกิดขึ้นในสันดานของตนอย่างบริบูรณ์

อัปปนาโกศล ๑๐ ประการ นั้น มีนัยดังต่อไปนี้

๑. วตฺถุวิสทกิริยตา จงชำระร่างกายและเครื่องนุ่งห่มให้สะอาด ตลอดจนทำการปิดกวาด เช็ดถู สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ไว้ให้หมดจด สะอาดสะอ้าน แล้วจงจัดวางไว้ให้เป็นระเบียบเรียบร้อยดูเย็นตา

๒. อินทริยสมตตปฏิบัติปาหนตา กระทำอินทริย์ทั้ง ๔ มี ศรัทธากับปัญญา วิจารณ์กับสมาธิ ให้เสมอกันในหน้าที่ของตนๆ โดยเฉพาะๆ สำหรับสตินั้นต้องกระทำให้มากยิ่งขึ้นกว่าธรรมทั้งปวงในการงานนั้นๆ จึงจะควร เพราะกุศลธรรมเหล่านั้นย่อมมีสติเป็นที่พำนักเป็นเครื่องป้องกันรักษาไม่ให้จิตตกไปสู่นิวรณ์ได้ ทั้งเป็นเครื่องปลอบและปราบจิตอีกด้วย

๓. นิमितตกุสลดตา มีความฉลาดในการรักษานิมิตกรรมฐาน และทำให้สมาธิเจริญขึ้น

๔. จิตตปยุคโห ขณะใดรู้สึกว่ามีจิตใจมีการทอดลอยจากอารมณ์กรรมฐาน เนื่องจากปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ขณะนั้นควรยกจิตขึ้น โดยทำให้โพชฌงค์ทั้ง ๓ คือ ัมมวิจยะ วิริยะ ปิติสัมโพชฌงค์ เจริญขึ้น

๕. จิตตนิคคโห ขณะใดรู้สึกว่ามีจิตใจมีความฟุ้งซ่าน เนื่องจากโพชฌงค์ ๓ คือ ัมมวิจยะ วิริยะ ปิติสัมโพชฌงค์ ขณะนั้นควรข่มจิตไว้ โดยทำให้โพชฌงค์ทั้ง ๓ คือ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เจริญขึ้น

๖. จิตตสมบุปโโส เวลาใดรู้สึกว่ามีจิตใจเบื่อน่ายในการเจริญกรรมฐาน เวลานั้นควรปลุกความเชื่อ ความเลื่อมใสในการเจริญกรรมฐานนั้น เพื่อยังจิตใจให้ร่าเริง โดยนึกถึงสังเวควัตถุ ๘ และคุณของพระรัตนตรัย

๗. จิตตอชชูปกุโข เวลาใดจิตใจไม่มีการทอดลอย ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่เบื่อน่ายในการเจริญกรรมฐาน เวลานั้นควรระครองจิตไว้ให้เพ่งเฉยอยู่ โดยไม่ต้องขยักจิต ข่มจิต และทำจิตให้ร่าเริงแต่อย่างใดๆ ทั้งสิ้น

๘. อสมาหิตปุกุคลปรัวชชน เว้นจากบุคคลที่มีจิตใจไม่สงบ มีความประพฤดิเลาะแหละ วอกแวก ไม่มั่นคงในการงาน เตรี็ดเตร่เที่ยวไปในสถานที่ต่างๆ

๙. สมาหิตปุกุคลเสวนัน จงคบหาสมาคมกับผู้ที่มีความประพฤติมั่นคง ไม่ฉ้อฉล เป็นหลักเป็นฐาน

๑๐. ตทหิมุตติ จงน้อมใจอยู่แต่ในเรื่องฌานสมาธิ คือ มีความพยายามเพ่งอยู่ในปฏิภาคนิมิตที่เป็นเหตุให้ถึงฌาน สืบต่อเนื่องกันอยู่เรื่อยๆ ไปไม่ขาดสาย

การขยายปฏิภาคนิมิต

เมื่อพระโยคีบุคคลรักษากฎปฏิภาคนิมิตไว้ได้เป็นอย่างดีแล้ว จากนั้นก็ควรขยายปฏิภาคนิมิตนี้ ให้ค่อย ๆ กว้างใหญ่ขึ้นไป ๆ ทีละน้อยจนแผ่ตลอดไปถึงภูเขา จักรวาล เพื่อเป็นการอบรมสมาธิให้มีกำลังแก่กล้ายิ่งขึ้นไป สำหรับอุคคหนิมิตนั้นไม่ควรขยาย เพราะการขยายอุคคหนิมิตนั้นไม่ได้รับประโยชน์อันใด กลับจะทำให้สมาธิที่มีกำลังคืออยู่แล้วนั้นเสื่อมถอยลงไป หากจะขยายให้แผ่กว้างออกไปเหมือนกับการขยายปฏิภาคนิมิต ก็คงทำได้เช่นกัน แต่จิตใจนั้นมิอาจตั้งมั่นอยู่ในอุคคหนิมิตนี้ให้ตลอดทั่วถึงได้ การที่กล่าวว่่าค่อย ๆ แผ่กว้างออกไป ๆ ทีละน้อยนั้น คือการขยายปฏิภาคนิมิตที่มีอยู่จากเดิมนั้นออกไปทีละ ๑ นิ้ว ๒ นิ้ว ๔ นิ้ว ๘ นิ้ว ๑ ศอก ๒ ศอก จนถึงรอบบริเวณสถานที่แล้วก็ ค่อย ๆ ขยายให้กว้างใหญ่ออกไป จนถึงหมู่บ้าน ตำบล จังหวัด ประเทศ กระทั่งถึงที่สุดจดขอบเขตภูเขาจักรวาล การขยายปฏิภาคนิมิตนี้ พระโยคีบุคคลจะขยายในขณะที่สมาธิยังเป็นอุปจารสมาธิ คือ สมาธิที่ใกล้เคียงฌานก็ได้ หรือ ภายหลังจากที่ได้สำเร็จอุปนาสมาธิ คือ ฌานก็ได้

ปฐมฌานเกิด

เมื่อพระโยคีบุคคลได้ปฏิบัติถูกต้องดังที่ได้พรรณามาแล้วนี้ รูปาวจรปฐมฌานที่มีองค์ฌาน ๕ ก็เกิดขึ้นแก่พระโยคีเป็นไปดังนี้ คือ มโนทวาราวชชนะที่มีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นตัดกระแสภวังค์ขาด ในลำดับนั้นมหากุศลญาณสัมปยุตตชวณะดวงใดดวงหนึ่งก็เกิดขึ้น ๔ ขณะ แก่มันทนุคคล หรือ ๓ ขณะ แก่คิกขุบุคคล ซึ่งมีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์ในฐานะที่เป็น ปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู หรือ อุปจาร อนุโลม โคตรภู เรียกว่า อุปจารสมาธิชวณะในฌานวิธิตั้งแต่ดับไปต่อจากนั้น ปฐมฌานกุศล ที่เป็นอุปนาสมาธิ ที่มีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น ๑ ขณะแล้วก็ดับลง จากนั้น ภวังคจิตก็เกิดต่อไป หลังจากภวังคจิต ปัจจเวกขณวิธิตั้งแต่ดับไป มโนทวาราวชชนะ ๑ ครั้ง มหากุศลชวณะ ๓ ครั้ง ก็เกิดขึ้นหลายๆ รอบทำการพิจารณาองค์ฌานทั้ง ๕ โดยเฉพาะๆ ว่าเป็น วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา เสมือนผู้ที่ตื่นจากหลับ แล้วพิจารณาถึงความฝันของตนว่าได้ฝันเรื่องอะไรบ้าง

เหตุที่ทำให้รู้ได้ว่าเป็นอัปปรมาณหลังจากฉานวิธิดำดับลงแล้ว

ในฉานวิธินี้ อารมณ์ของปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู ที่เป็นกามชวณะ กับอารมณ์ของอัปปรมาณที่เป็นอัปปรมาชวณะนั้น แม้ว่าจะมีปถวีปฐกาคณินิตเป็นอารมณ์เหมือนกันก็จริง แต่ขณะที่กามชวณะเกิดอยู่นั้น อำนาจของกามตัณหา หาได้สงบราบคาบไม่ จิตใจก็ยังไม่มีการตั้งเต็มที่ ต่อเมื่อปฐมฌานเกิดขึ้นนั้น แม้ว่าเกิดเพียงขณะจิตเดียวก็จริง แต่สามารถข่มกามตัณหาให้สงบลงได้อย่างราบคาบเป็นพิเศษ จิตใจก็มีการตั้งกล้าแข็งเต็มที่ องค์ฌานทั้ง ๕ ก็ปรากฏขึ้นมาอย่างเด่นชัด อุปมาเหมือนกับการตอกตะปูลงไปบนแผ่นกระดานจนแน่น ฉันทิ การเข้าสู่อารมณ์ของปฐมฌานก็ไม่หวั่นไหวคลอนแคลน ฉันทิ นั้น ฉะนั้น จึงทำให้รู้ได้ว่า ฌานเกิดขึ้นแล้ว แก่น ส่วนจะบอกได้หรือไม่ั้น เกี่ยวกับความรู้ในด้านพระอภิธรรมโดยตรง กล่าวคือ ถ้าได้รับการศึกษาดีพอก็พูดได้ ถ้าไม่ได้รับการศึกษาดีพอก็อาจพูดไม่ถูก

ปฐมฌานที่ได้ชื่อว่ารูปร่างจริง และ การปฏิบัติต่อไปเพื่อให้ทุติยฌานเป็นต้นเกิดขึ้น

เจตนาที่อยู่ในปฐมฌานกุศลนี้ไม่มีกามตัณหา คือ ความพอใจในกามคุณทั้ง ๕ ฉะนั้น จึงไม่มีการส่งผลให้ปฐมฌานลาภีบุคคลได้บังเกิดในกามภูมิอีก แต่กลับส่งผลให้ไปบังเกิดในรูปภูมิ ฉะนั้น ปฐมฌานกุศลนี้จึงได้ชื่อว่า รูปร่างจริง

สำหรับการปฏิบัติเพื่อจะให้ทุติยฌาน เป็นต้น เกิดขึ้นได้นั้น ในขั้นแรกฉานลาภีบุคคลพึงกระทำ ปฐมฌานกุศลชวณะ ให้เกิดติดต่อกันอยู่ตลอด ๑ วัน ถึง ๗ วัน เสียก่อน เพื่อจะได้อบรมจิตใจให้มีสมาธิกล้าแข็งขึ้น เพื่อเป็นบาทแห่งการฝึกหัดวิสภาวะ ๕ ประการต่อไป ที่ต้องกระทำดังนี้ เพราะการเจริญทุติยฌาน หรือ ตติยจตุตถปัญจฌาน ให้เกิดต่อไปตามลำดับได้นั้น จำเป็นต้องอาศัยวิสภาวะทั้ง ๕ นี้เป็นเหตุสำคัญ ถ้าขาดวิสภาวะทั้ง ๕ นี้เสียแล้ว ฌานเบื้องบนก็เกิดขึ้นไม่ได้ วิสภาวะทั้ง ๕ จะสำเร็จลงได้ก็ต้องอาศัย การเข้าปฐมฌานอยู่เสมอๆ เสียก่อน จนจิตใจมีสมาธิกล้าแข็งขึ้น ความสามารถเข้าปฐมฌานได้ติดต่อกันอยู่เรื่อยๆ ตลอด ๑ วัน หรือ ๗ วัน นี้แหละเป็นจิตใจที่มีสมาธิกล้าแข็งอันเป็นเหตุสำคัญขั้นแรก

การที่จะให้ปฐมฌานกุศลชวณะเกิดขึ้นได้เสมอๆ นั้น ก็ต้องเพ่งปฏิภาคนิมิตเสียก่อนทั้งนี้ก็เพราะว่า เมื่อเพ่งปฏิภาคนิมิตเวลาใด เวลานั้นฌานจิตก็ต้องเกิดขึ้นเป็นธรรมดา แต่ทว่าในวิธีหนึ่งๆ นั้น คงมีปฐมฌานกุศลชวณะเกิดขึ้นเพียง ๑ ขณะ หรือ ๒ - ๓ ขณะ แล้วภวังคจิตก็เกิดต่อไป เป็นไปอยู่ดังนี้ ฉะนั้น ขณะใดที่รู้สึกวฌานจิตที่เกิดขึ้นนั้นได้ดับไปแล้ว ขณะนั้นต้องรีบเพ่งปฏิภาคนิมิตอีก เพื่อจะได้กลับเข้าปฐมฌานอีก อย่างนิ่งนอนใจและอย่าสนใจในเรื่องอื่นใดทั้งสิ้น จงพยายามเข้าปฐมฌานไว้เสมอๆ อย่าให้ขาดสาย เพื่อเป็นการอบรมจิตใจให้สมาธิกล้าแข็งขึ้น ในระหว่างที่กำลังพยายามเข้าปฐมฌานอยู่ยังเข้าไม่ได้ตลอด ๑ วัน ๒ วัน เป็นต้นนั้น ในเวลานั้นอย่าสนใจในการพิจารณาองค์ฌาน ๕ มี วิตก เป็นต้นให้มากนัก ควรสนใจแต่ในการเพ่งปฏิภาคนิมิต เพื่อจะได้เข้าปฐมฌานประการเดียว เพราะว่า ถ้าพิจารณาองค์ฌานมากไปในขณะนั้น องค์ฌานเหล่านั้นก็จะปรากฏขึ้นเป็นของหยาบและมีกำลังน้อยเมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะทำให้ปฐมฌานที่ได้มาแล้วเสื่อมไป ทุติยฌานที่จะเกิดขึ้นใหม่ก็เกิดไม่ได้ เมื่อพยายามเข้าปฐมฌานได้เสมอๆ ตลอด ๑ วัน ถึง ๗ วัน ดังนี้แล้ว ต่อจากนั้นก็ควรฝึกหัดในด้านการกระทำ วสีภาวะทั้ง ๕ ให้ชำนาญต่อไป

วจนัตตะของคำว่า วสีภาวะ “วสนํ สมตฺถนํ = วโส, วโส ยสฺส อตฺถิติ = วสี” ความสามารถชื่อว่า วสะ ความสามารถที่มีอยู่แก่ผู้ใด ฉะนั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า วสี “วสีโน ภาโว = วสีภาโว” ความเป็นผู้มีความสามารถ ชื่อว่า วสีภาวะ

วสี ๕ อย่าง คือ

๑. อาวัชชนวสี สามารถในการพิจารณาองค์ฌานของมโนทวารวัชชณะ
๒. สมาปัชชนวสี สามารถในการเข้าฌาน
๓. อธิฏฐานวสี สามารถในการกำหนดเวลาเข้า
๔. รุฏฐานวสี สามารถในการกำหนดเวลาออก
๕. ปัจจเวกขณวสี สามารถในการพิจารณาองค์ฌานของชวณะ

ความสามารถในวสีทั้ง ๕ ที่ได้ชื่อว่า วสีภาวะ นั้น มีดังนี้

๑. อาวัชชนวสีภาวะ

“อาวัชชนเน วสีภาโว = อาวัชชนวสีภาโว” ความเป็นผู้สามารถในการพิจารณาองค์ฌาน ชื่อว่า อาวัชชนวสีภาวะ

พระโยคีนุคคลได้เข้าปฐมฌานก่อน เมื่อออกจากปฐมฌานแล้วก็พิจารณาองค์ฌาน ๕ มีวิตก เป็นต้น เฉพาะๆ ไป โดยมีมหากุศลชวณะเกิดขึ้นไม่ถึง ๗ ชวณะ มีแต่เพียง ๔ หรือ ๕ ชวณะ ตามสมควรแก่ตักขะและมันทะ เมื่อสุดวิถีนึงๆ ลงแล้วนั้น ไม่มีภวังค์เกิดมากดวง คงมีแต่ภวังคจลนะ ภวังคุปัจเจตนะ ๒ ดวงเท่านั้น ต่อแต่นั้นวิถิจิตก็เกิดต่อไป โดยมีโนทวาราวชชนะ ชวณะ ๔ หรือ ๕ ชวณะเช่นเดียวกัน เรียกว่า อาวัชชนวสีภาวะ ที่เป็นวสีภาวะอย่างสูงสุด บุคคลอื่นๆ ไม่สามารถจะทำได้ อย่างนี้ คงทำได้เฉพาะแต่พระพุทธองค์และพระอัครสาวกเท่านั้น สำหรับบุคคลอื่นๆ นอกนั้น แม้ว่าสิ้นวิถีนึงๆ จะมีภวังค์เกิดขึ้น ๔ หรือ ๕ ชวณะก็ตาม ก็คงได้ชื่อว่า สำเร็จในอาวัชชนวสีภาวะ เช่นเดียวกัน

๒. สมาปัชชนวสีภาวะ

“สมาปชชนเน วสีภาโว = สมาปชชนวสีภาโว” ความเป็นผู้สามารถในการเข้าฌาน ชื่อว่า สมาปัชชนวสีภาวะ

เมื่อมีความประสงค์จะเข้าฌานเวลาใด ก็สามารถเข้าได้โดยฉับพลัน โดยไม่ต้องเพ่งปฏิภาคนิมิตนาน เพียงแต่เพ่งเล็กน้อย ภวังคจลนะ ภวังคุปัจเจตนะก็เกิดขึ้น ต่อแต่นั้น มโนทวาราวชชนะ ปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู หรือ อุปจาร อนุโลม โคตรภู ฌาน เรื่อยๆ ไปก็เกิดขึ้น ดังนี้แหละ เรียกว่า สมาปัชชนวสีภาวะ ที่เป็นวสีภาวะอย่างสูงสุดของพระพุทธองค์และพระอัครสาวก สำหรับบุคคลอื่นนอกนั้น แม้ว่าจะมีภวังค์เกิด ๔ หรือ ๕ ชวณะ แล้วมโนทวาราวชชนะ ปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู หรือ อุปจาร อนุโลม โคตรภู เกิดขึ้นก็ตาม ก็คงได้ชื่อว่า สำเร็จในสมาปัชชนวสีภาวะ เช่นเดียวกัน

๓. อธิฐานวสีภาวะ

“ภวํกํ อภิกุญฺญ ฌานํ รูปํ = อธิฐานํ” การทำให้กระแสนานเกิด

อยู่เรื่อย ๆ โดยข่มกวังคจิตไว้ไม่ให้เกิด ชื่อว่า อธิฐานเน วลีภาโว = อธิฐานนวลีภาโว” ความเป็นผู้สามารถในการตั้งอยู่ในกระแสนานไม่ให้หย่อนไป โดยข่มกวังคจิตไม่ให้เกิด ชื่อว่า อธิฐานนวลีภาวะ

กระแสแห่งฌานเกิดขึ้นอยู่เรื่อย ๆ ไม่ขาดสายนี้เรียกว่า เข้าฌาน กระแสแห่งฌานขาดไปโดยลงสู่กวังคจิตนั้นเรียกว่า ออกจากฌาน ผู้มีความสามารถในอธิฐานนวลีภาวนั้น เมื่อมีความประสงค์จะเข้าฌาน ประมาณชั่วขณะติดนี้วครั้งหนึ่งก็สามารถเข้าได้ หรือ ถ้าจะต้องเข้าถึง ๑ ชั่วโมง ๒ ชั่วโมงเป็นต้นขึ้นไป ฌานจิตก็เกิดอยู่ได้ตลอดเวลาที่ต้องการนั้น เรียกว่า อธิฐานนวลีภาวะ

๔. วุฏฐานนวลีภาวะ

“วุฏฐานเน วลีภาโว = วุฏฐานนวลีภาโว” ความเป็นผู้สามารถออกจากฌานได้ทันทีตามเวลาที่ได้อธิฐานไว้โดยไม่ให้อย่างไปนั้น ชื่อว่า วุฏฐานนวลีภาวะ

ผู้ที่มีความสามารถในวุฏฐานนวลีภาวนั้น เมื่อได้ตั้งใจว่าจะออกจากฌานในเวลาประมาณเท่าใด ครั้นถึงเวลาที่ได้กำหนดไว้ก็สามารถออกได้ทันทีโดยไม่เลยไป ดังนี้แหละเรียกว่า วุฏฐานนวลีภาวะ ฉะนั้น ความต่างกันระหว่าง อธิฐานนวลีภาวะ กับ วุฏฐานนวลีภาวะ ก็คือ ความสามารถตั้งอยู่ในฌานได้ตามเวลาที่ได้กำหนดไว้โดยไม่ให้หย่อนไป ชื่อว่า อธิฐานนวลีภาวะ ความสามารถออกจากฌานได้ตามเวลาที่ได้กำหนดไว้โดยไม่ให้อย่างไป ชื่อว่า วุฏฐานนวลีภาวะ

๕. ปัจจเวกขณวลีภาวะ

“ปัจจเวกขณเน วลีภาโว = ปัจจเวกขณวลีภาโว” ความเป็นผู้สามารถในการพิจารณาองค์ฌาน ชื่อว่า ปัจจเวกขณวลีภาวะ

เมื่อออกจากฌานแล้ว ก็มีการพิจารณาองค์ฌานโดยเฉพาะๆ ปัจจเวกขณ-
ชวณะ ๔ หรือ ๕ ขณะ ย่อมเกิดขึ้น และในระหว่างวิธีหนึ่งๆ ที่เกิดต่อเนื่องกันอยู่นี้ มีแต่กวังคจิตนะ กวังคูปัจเจทะ ๒ ดวงเท่านั้นที่เกิดขึ้น เรียกว่า ปัจจเวกขณวลีภาวะ ที่เป็นวลีภาวะอย่างสูงสุดของพระพุทธองค์และพระอัครสาวก สำหรับบุคคลอื่นๆ นอกนั้น แม้ในระหว่างวิธีหนึ่งๆ จะมีกวังคเกิดถึง ๔ หรือ ๕ ขณะก็ตาม ก็คงได้ชื่อว่า

สำเร็จในปัจจุเวกขณะเดียวเช่นเดียวกัน

ฉะนั้น เมื่ออวิชชาวสภาวะได้สำเร็จลงขณะใด ก็เป็นอันว่าได้สำเร็จในปัจจุเวกขณะเดียวไปด้วยพร้อมๆ กัน ในวิธีเดียวกันนั่นเอง เพียงแต่แยกกันเรียกโดยความสามารถเท่านั้น คือ ความสามารถของมโนทวารวสัชชนะ เรียกว่า อวิชชาวสั ส่วนความสามารถของชวณะ เรียกว่า ปัจจุเวกขณะ ดังนี้

ขั้นสุดท้ายแห่งการปฏิบัติเพื่อให้ทุติยฉานเกิด

เมื่อปฐมฉานลาภีบุคคลได้ฝึกฝนในวสภาวะทั้ง ๕ จนชำนาญแล้ว จากนั้นจึงเข้าปฐมฉานก่อน ออกจากปฐมฉานแล้วก็พิจารณาปฐมฉานนั้นว่า ปฐมฉานนี้เป็นฉานที่ยังใกล้กับนิรณมอยู่ ทั้งวิตกองค์ฉานก็มีสภาพหยาบ ซึ่งเป็นเหตุทำให้องค์ฉานอื่นๆ มีวิจาร์ เป็นต้น มีกำลังน้อยไป ทำให้จิตใจมีสมาธิไม่เข้มแข็งพอ นิรณมที่ถูกประหารไปแล้วนั้น อาจกลับเกิดขึ้นอีกได้ ทำให้ปฐมฉานที่ได้มาแล้วนี้กลับเสื่อมสูญไป ส่วนทุติยฉานนั้นย่อมห่างไกลจากนิรณม ทั้งองค์ฉานก็มีความประณีตสุขุมอีกด้วย

เมื่อได้ใคร่ครวญดูอย่างนี้โดยถี่ถ้วน จนเกิดการเบื่อหน่ายในปฐมฉาน ปราศจากนิกัณตัตถะ คือ ไม่มีการติดใจในปฐมฉานแต่อย่างใดแล้ว จากนั้นก็จึงเริ่มต้นเพ่งปฏิภาคนิมิตโดยภาวนาจิตทั้งสามตามลำดับ อันเป็นวิธักกวิราคภาวนา คือ ในขณะที่กำลังเพ่งปฏิภาคนิมิตพร้อมกับบริกรรมในใจว่า ‘ปลดวิฯ’ เพื่อจะให้ได้มาซึ่งทุติยฉานนั้น ภาวนาจิตในขณะนั้นชื่อว่า บริกรรมภาวนา และนิมิตของบริกรรมภาวนาในขณะนี้ คือ ปฏิภาคนิมิต มิใช่บริกรรมนิมิต หรือ อุกคหนิมิต ซึ่งต่างกับบริกรรมภาวนาที่เป็นเบื้องต้นของปฐมฉาน ที่มีบริกรรมนิมิตและอุคคหนิมิตเป็นอารมณ์

เมื่อพระโยคีบุคคลทำการเพ่งและบริกรรมอยู่ดังนี้ จะรู้ว่าภาวนาจิตของตนได้เข้าใกล้ในขอบเขตของอัปปนาภาวนา คือ ทุติยฉานหรือยัง ก็จึงเข้าปฐมฉานเสียก่อน เมื่อออกจากปฐมฉาน ก็พิจารณาองค์ฉาน ๕ ตามลำดับโดยเฉพาะๆ และในขณะที่มีการพิจารณานี้ ถ้าเห็นสภาพของวิตกว่าเป็นสภาพหยาบ และเห็นสภาพขององค์ฉาน ๔ นอกนั้นมีความละเอียดสุขุม เช่นนี้ ก็พึงรู้ได้ว่า ภาวนาจิตของตนนี้ได้เข้าถึงขั้นอุปจารภาวนา ซึ่งใกล้เคียงกับอัปปนาภาวนา คือ ทุติยฉานแล้ว ถ้าหากยังไม่เห็น

สภาพหยาบของวิตก และความประณีตสุขุมของวิจาร์ เป็นต้นแล้ว เวลานั้นภาวนาจิตก็ยังคงเป็นบริกรรมภาวนาอยู่ เป็นอันรู้ได้ว่ายังห่างไกลจากอัปปนาภาวนา คือ ทุติยฌาน เมื่อเป็นเช่นนั้น ควรพยายามเพ่งและบริกรรมต่อไป จนอุปจารภาวนาเกิดขึ้น

ครั้นการเพ่งได้เข้าถึงขั้นอุปจารภาวนาเวลาใด หากพยายามเพ่งต่อไป ในไม่ช้าอัปปนาภาวนา คือ ทุติยฌาน ก็จักเกิดขึ้นโดยลำดับดังนี้ คือ ภาวังค์ ภาวังคจนะ ภาวังคุปัจเจทะ มโนทวาราวัชชนะ ปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู ทุติยฌาน ๑ ครั้ง ภาวังคจิตต่อไป จากนั้น บัจจเวกขณวิถิ ที่มีการพิจารณาองค์ฌาน ๔ ตามลำดับโดยเฉพาะๆ ก็เกิดขึ้น เป็นอันว่า ได้สำเร็จเป็นทุติยฌานลาภีบุคคล

การปฏิบัติในขั้นแรกและขั้นสุดท้าย เพื่อให้ ตติยฌาน เป็นต้นจนถึง ปัญจฌาน เกิดต่อไปนั้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ทุกประการ คนต่างกันแต่เพียงการพิจารณาให้เห็นโทษขององค์ฌานนั้นๆ ตามลำดับเท่านั้น คือ ทุติยฌานลาภีบุคคล เมื่อจะขึ้นตติยฌาน ก็ต้องพิจารณาให้เห็นโทษของวิจาร์ ที่มีสภาพหยาบกว่า ปิติ สุข เอกัคคตา แล้วตั้งต้นเพ่งปฏิภาคนิมิตโดยภาวนาทั้งสามตามลำดับ อันเป็นวิจาร์วิราคภาวนาต่อไป ตติยฌานลาภีบุคคล เมื่อจะขึ้นจตุตถฌาน ก็ต้องพิจารณาให้เห็นโทษของปิติ ที่มีสภาพหยาบกว่า สุข เอกัคคตา แล้วก็ตั้งต้นเพ่งปฏิภาคนิมิตโดยภาวนาทั้งสามตามลำดับ อันเป็นปิติวิราคภาวนาต่อไป จตุตถฌานลาภีบุคคล เมื่อจะขึ้นปัญจฌาน ก็ต้องพิจารณาให้เห็นโทษของสุข ที่มีสภาพหยาบกว่า อุเบกขา เอกัคคตา แล้วก็ตั้งต้นเพ่งปฏิภาคนิมิต โดยภาวนาทั้งสามตามลำดับ อันเป็นสุขวิราคภาวนาต่อไป

เท่าที่ได้พรรณนามานี้ เป็นการพรรณนาโดยปัจจุภินันท์ ตามนัยแห่งปัญญาของมโนบุคคล ที่ไม่อาจพิจารณาเห็นโทษของวิตกและวิจาร์ทั้งสองนี้ในเวลาเดียวกันได้ สำหรับตติยบุคคลนั้น เมื่อจะขึ้นทุติยฌานต่อไปนั้น มีปัญญาสามารถใคร่ครวญเห็นโทษของวิตกและวิจาร์ทั้งสองพร้อมๆ กัน ดังนั้น เมื่อตั้งต้นเพ่งปฏิภาคนิมิตโดยภาวนาจิตทั้งสาม ตามลำดับ อันเป็นวิธกวิจาร์วิราคภาวนาต่อไปนั้น ทุติยฌานที่มีองค์ฌาน ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตา ก็ย่อมเกิดขึ้น เมื่อได้ปฏิบัติต่อไป ตติยฌานที่มีองค์ฌาน ๒ คือ สุข เอกัคคตา ก็ย่อมเกิดขึ้น และเมื่อได้ปฏิบัติต่อไปอีก จตุตถฌาน ที่มีองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา ก็ย่อมเกิดขึ้น เหตุนี้ ฌานเหล่านี้จึงเป็นไป

โดยจตุกกนัยตามปัญญาของตักขบุคคล เป็นอันว่าผู้ที่ได้สำเร็จรูปาวจรฌานหมดสิ้น ในขณะที่ได้รูปาวจรปัญจฌานนั้น หากผู้ที่ได้เคยสร้างบารมีเป็นพิเศษมาแล้ว กล่าวคือ ได้เคยชำนานูในการแสดงอภิญญาในภพก่อนๆ ที่ใกล้เคียงภพนี้ก็ดีหรือ ได้เคยสร้างทาน ศีล ภาวนาในภพก่อนๆ โดยตั้งความปรารถนาไว้จะให้ตนได้อภิญญาในภพต่อไปเหล่านี้ก็ดี เมื่อรูปาวจรปัญจฌานเกิดขึ้นนั้น ปัญญาที่ประกอบกับจิตดวงนั้นเป็นปัญญามีอำนาจพิเศษอยู่ในตัวเรียกว่า อภิญญา จากนั้นเมื่อต้องการทำอภิญญาเวลาใดก็ทำได้ สำหรับรูปฌานลาภีที่นอกจากบุคคลเหล่านี้ ต้องได้ รูปฌานทั้ง ๔ พร้อมทั้งมีความชำนาญในวสีภาวะ ๕ อย่างที่เกี่ยวกับรูปฌาน รูปฌานที่เป็นสมาบัติ ๘ หรือ ๘ เสียก่อน จึงจะแสดงอภิญญาได้

การปฏิบัติขั้นแรก และ ขั้นสุดท้ายเพื่อจะได้รูปฌานต่อไปตามลำดับ

ขั้นแรกของการปฏิบัติ เพื่อให้อากาศาณูจิตตณเกิดขึ้น ฌานลาภีบุคคลพึงกระทำรูปาวจรปัญจฌานกุศลชวณะ ให้เกิดติดต่อกันจนชำนาญในวสีภาวะทั้ง ๕ ที่เกี่ยวกับรูปาวจรปัญจฌาน เหมือนกับการปฏิบัติของปฐมฌานลาภีเพื่อให้หุตยฌานเกิด ฉะนั้น ต่างกันก็เพียงก่อนหน้าจะเริ่มฝึกหัดในวสีภาวะทั้ง ๕ นั้น ฌานลาภีบุคคลได้มีความเห็นต่างกันเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายหนึ่งเป็นความเห็นทั่วๆ ไป ในเวลาที่ว่างจากพระพุทธศาสนา อีกฝ่ายหนึ่งเป็นความเห็นทั่วๆ ไป ในเวลาที่มีพระพุทธศาสนาปรากฏขึ้นแล้ว

ความเห็นในเวลาที่ว่างจากพระพุทธศาสนานั้น ปัญจฌานลาภีบุคคลมีความเห็นว่า การประหัตประหารซึ่งกันและกันด้วยอาวุธต่างๆ ก็ดี โรคต่างๆ ก็ดี ความหิวกระหายก็ดี ความกำหนดรักใคร่ซึ่งกันและกันก็ดี เหล่านี้ล้วนแต่เนื่องจากร่างกายนั้นเองเป็นต้นเหตุ และ ร่างกายนี้เล่าก็เกิดมาจากโลหิตของ มารดา บิดา อันเป็นของไม่สะอาดอีกด้วย ฉะนั้น กายนี้จึงเรียกว่า กรชกาย ส่วนในรูปภูมินั้นเป็นภูมิที่ปราศจากร่างกาย มีแต่จิตใจอย่างเดียว ฉะนั้น เรื่องเดือดร้อนต่างๆ ที่เกี่ยวกับกายนั้นจึงได้ถูกระงับไปหมดสิ้น เป็นความสุขอย่างยิ่ง เมื่อได้คิดเห็นเช่นนี้แล้วก็เกิดความเบื่อหน่ายในร่างกาย มีแต่ความอยากได้ไปเกิดในรูปภูมิ พร้อมกันนั้นก็มีความหวาดกลัวในปฏิกาคณิมิต อันเป็นอารมณ์ของรูปาวจรปัญจฌาน ที่เกิดเนื่องต่อกัน

มาจากรูปที่เป็นองค์ลึงอีกด้วย เสมือนหนึ่งผู้ที่กลัวผีในเวลาค่ำคืนได้แลเห็นต่อไม้เข้า ก็สำคัญผิดคิดว่าผีหลอก เกิดการสะดุ้งกลัว ฉันทไศ ปัญจฆณณลาภีนุคคลที่มีการเห็น โทษของร่างกายก็ฉันทนั้น สมดังที่มีคาถาแสดงไว้ว่า

ยถา ปีสาจ ภีรโก รตตี ขาณุมปี ภายติ
เอวํ กรขภีรโก โยคี กลินธุรูปกํ ฯ

แปลความว่า ผู้ที่กลัวผีในเวลากลางคืน แม้ได้เห็นต่อไม้ก็มีความสะดุ้งกลัว เกิดขึ้น ฉันทไศ โยคีนุคคลที่มีความกลัวต่อร่างกาย ก็ย่อมกลัวต่อรูปฌานที่มีอารมณ์ เป็นรูปกลิน ฉันทนั้น

ส่วนความเห็นในสมัยที่พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นแล้วนั้น ปัญจฆณณลาภีนุคคล หาได้มีการพิจารณาเห็นโทษในร่างกายแต่ประการใดไม่ เพียงแต่มีความเห็นว่าสมาธิที่เกิดจากรูปฌานนั้นมีกำลังมั่นคงและประณีตมากกว่าสมาธิที่เกิดจากรูปฌาน ฉันทนั้นจึง อาจทำอภิญญาได้ หรือถ้าได้สำเร็จเป็นพระอนาคามี พระอรหันต์เวลาใด ก็ยังช่วยให้ ตนสามารถเข้านิโรธสมาบัติ อันเป็นสันติสุขที่มีสภาพคล้ายกับอนุภาทิเสสนิพพานได้ อีกด้วย เมื่อมีความเห็นเช่นนี้แล้ว ก็เริ่มต้นปฏิบัติในวสีภาวะทั้ง ๕ ต่อไป ในระยะ ขั้นสุดท้ายนี้ เมื่อออกจากรูปปัญจฆณณแล้ว ถ้าเห็นว่าปริณิพพานของปฏิภาคนิมิตที่ แผลไปนั้นเล็กน้อยเกินไป อยากขยายให้ใหญ่ถึงภูเขจักรวาลก็ทำได้ แล้วแต่กำลังสมาธิ ของคนที่จะสามารถเพ่งให้ทั่วถึงได้ ถ้าเห็นว่าใหญ่เกินไปอยากทำให้เล็กลงก็ทำได้ เช่นกัน แต่อย่างเล็กที่สุดต้องมีขนาด ๑ คืบ กับ ๔ องคุลี จะเล็กกว่านี้ไม่ได้ หรือ เห็นว่าไม่จำเป็นที่จะขยายให้ใหญ่ หรือ เล็กลง เมื่อมีขนาดเท่าใดก็คงให้มืออยู่เท่านั้นก็ได้ แล้วเพ่งต่อไปอย่างไม่สนใจใดๆ ในปฏิภาคนิมิตที่ปรากฏอยู่นั้นเลย มีแต่ความ พยายามที่จะพรากใจออกจากปฏิภาคนิมิตนั้น แล้วกลับพยายามยึดหน่วงให้อากาศ บัญญัติมาปรากฏแทนที่ โดยคิดว่าปลวปฏิภาคนิมิตไม่มีฯ คงมีแต่อากาศสว่างเปล้าอยู่ เท่านั้น พร้อมกับบริกรรมอยู่ภายในใจว่า อากาโส อนนุโตฯ (อากาศไม่มีที่สิ้นสุดฯ)

เมื่อปัญจฆณณลาภีนุคคลพยายามเจริญเช่นนี้เสมอไปนั้น เวลาใดจิตใจ ปราศจากนิกัณตัตถหาในรูปปัญจฆณณ เวลานั้นภาวนาจิตของพระโยคีนุคคลนั้นก็ขึ้นสู่ขั้นอุปจารภาวนา การเจริญภาวนาจากนี้ต่อไปไม่ช้านัก ปลวปฏิภาคนิมิต ที่เป็น

นิमितกรรมฐานก็จะสูญหายไปจากใจ คงเหลือแต่อากาศว่างเปล่าที่เป็นภายในบริเวณของปฏิภาคนิมิตแผ่ไป อุปมาดังผู้ที่กำลังเพ่งดูผ้าม่านที่ติดอยู่กับช่องหน้าต่างอย่างสนใจ ในขณะนั้น ผ้าม่านก็หลุดไปด้วยอำนาจพายุที่พัดมาอย่างแรง จึงมองเห็นแต่อากาศที่ว่างๆ อยู่เท่านั้น ฉะนั้น พระโยคีบุคคลเพิกปลวปฏิภาคนิมิตออกจากใจได้ ก็ ฉะนั้น แต่การเพิกกสิณออกจากใจนั้น หาใช่เหมือนกับการเลิกเสื่อออก หรือ ยกจานอาหารออกจากถาดแต่อย่างใดไม่ หากเป็นการเพิกโดยไม่ให้จิตใจไปคิดนึกฟุ้งพัวพันอยู่ในกสิณอีกเท่านั้น ดังมีคาถากล่าวไว้ตรงกันกับวิสุทธิมรรคอรรถถาว่า

กสิณํ อุกฺขมาญฺเณโต โส น กิลณฺหํ ปุเป ปิวา
 เกวลํ ตมนาวสุหํ อากาโส อิติ อิกฺขติ ฯ

แปลความว่า พระโยคีบุคคลเพิกองค์กสิณออกจากใจนี้ หาใช่เหมือนกับการเลิกเสื่อออก หรือ ยกจานขนมออกแต่อย่างใดไม่ หากแต่เป็นการเลิกสนใจในกสิณนิมิตนั้นเสีย กลับไปสนใจเพ่งและบริกรรมว่า อากาโสๆ ต่อไป

อากาโส อนนฺโต (อากาศไม่มีที่สิ้นสุด) นี้หมายความว่า ธรรมดาอากาศนั้นเป็นบัญญัติ ไม่ใช่ปรมาตถ์ ฉะนั้น จึงไม่มีเบื้องต้น คือ การอุปบัติขึ้น และไม่มีเบื้องปลาย คือ การดับไป นี้แหละ เรียกว่า อนนฺโต แต่การบริกรรมนั้นใช้แต่เพียงว่า อากาโสๆ ก็ได้ หรือ อากาส์ๆ ก็ได้

เมื่อสามารถเพิกปลวปฏิภาคนิมิต ซึ่งเป็นนิमितกรรมฐานที่ติดอยู่กับใจเสียได้ในเวลานั้น อากาศบัญญัติก็ปรากฏขึ้นแทนที่ทันที พร้อมด้วยอากาศาณัญจายตนฌานที่มีองค์ฌาน ๒ ก็เกิดขึ้นเป็นไปดังนี้คือ ภวังค์ ภวังคจลนะ ภวังคุปฺปเจตมะโนทวาราวชฺชนะ ปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู อากาสาณัญจายตนกุศลจิตเกิดขึ้น ๑ ครั้ง แล้วก็ดับไป จากนั้นภวังคจิตก็เกิดต่อเล็กน้อย แล้วปัจจุเวกขณวิถิที่มีการพิจารณา อุเบกขา เอกัคคตา ก็เกิดขึ้นตามสมควร เป็นอันว่าผู้นั้นได้สำเร็จเป็นอากาสาณัญจายตนฌานลาภิบุคคล

อากาสาณัญจายตนฌานนี้มีชื่อเรียกเป็น ๓ อย่าง คือ ๑. อรูปฌาน ๒. อากาสาณัญจายตนฌาน ๓. ปฐมารูปฌาน ที่เรียกว่า อรูปฌาน นั้น เพราะว่า

ปัญจมณลาภิบุคคลนี้มีได้สนใจเพ่งปลงวิปฏิกากนิมิตที่เป็นรูปอารมณ์แต่ประการใด เมื่อมานจิตเกิดขึ้นนั้น มานจิตนี้ก็ปราศจากรูปเป็นอารมณ์ ฉะนั้น จึงเรียกว่าอรุปมาน ที่เรียกว่า อากาสนัญจายตนมาน นั้น ก็เพราะว่า มานจิตนี้มีความมั่นคงอยู่ไม่ หวั่นไหว เกิดขึ้นโดยอาศัยอากาสนัญญุตี ซึ่งไม่ปรากฏว่าเบื้องต้น คือ ความเกิดและ เบื้องปลาย คือ ความดับนั้นอยู่ตรงไหน ฉะนั้น จึงเรียกว่า อากาสนัญจายตนมาน ที่เรียกว่า ปฐมารูปปมาน นั้นก็เพราะว่า ภายหลังที่ได้เว้นจากบัญญัติกรรมฐานที่ เกี่ยวกับรูปได้แล้ว มานนี้ได้เกิดขึ้นครั้งแรกในบรรดาอรุปมานทั้ง ๔ ฉะนั้น จึงเรียกว่า ปฐมารูปปมาน

การปฏิบัติขั้นแรก และขั้นสุดท้ายของวิญญาณัญจายตนมาน

พระโยคีบุคคล เมื่อต้องการเจริญวิญญาณัญจายตนมานต่อไป ขั้นแรกก็จึง ปฏิบัติในวสีภาวะทั้ง ๕ ที่เกี่ยวกับ อากาสนัญจายตนมาน เสียก่อน หลังจากมีความ ชำนาญในวสีภาวะทั้ง ๕ อย่างสมบูรณ์ดีแล้ว แต่นั้นก็จึงเข้าอากาสนัญจายตนมาน เมื่อออกจากมานก็พิจารณาเห็นโทษของอากาสนัญจายตนมานว่า อากาสนัญจาย- ตนมานนี้ เป็นมานที่ใกล้กับรูปปัญจมณอันเป็นข้าศึกแก่กันอยู่ ถ้าขาดการเข้ามาน นี้อยู่เสมอๆ เวลาใดแล้ว เวลานั้นมานนี้อาจเลือนหายไปจากใจและกลับทำให้สมาธิลด ระดับลงไปตั้งอยู่ในรูปปัญจมณตามเดิมได้อีก ทั้งสมาธิที่เกิดจากมานนี้ก็ยังหยาบ กว่าสมาธิที่เกิดจากวิญญาณัญจายตนมานอีกด้วย เมื่อพิจารณาเห็นโทษในอากา- สัญจายตนมานดังนี้แล้ว ก็เกิดการฝักใฝ่สนใจในปฐมารูปวิญญาณ คือ อากา- สัญจายตนมานที่ดับไปแล้วจากจิตสันดานของตนโดยการพยายามพรากใจออกจาก อากาสนัญญุตินั้นเสีย แล้วกลับพยายามยึดหน่วงให้อากาสนัญจายตนมานมาปรากฏ แทนที่โดยปริกรรมว่า วิญญาณ อนนุตๆ หรือ วิญญาณๆ (นี้เป็นปฐมารูป- วิญญาณที่มีอากาสนัญญุตินี้ไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ หรือ นี่เป็นปฐมารูปวิญญาณ) อยู่ดังนี้เรื่อย ๆ

เมื่อพระโยคีบุคคลพยายามเจริญอยู่อย่างนี้เสมอไปนั้น เวลาใด จิตใจปราศจาก นิกันตัตถหาในอากาสนัญจายตนมาน เวลานั้นภาวนาจิตของพระโยคีบุคคลนั้นก็ขึ้น สู่ขั้นอุปจารภาวนา การเจริญภาวนาต่อไปในไม่ช้า อากาสนัญญุตีที่เป็นนิมิตกรรมฐานก็

จักสูญหายไปจากใจ การพยายามก้าวล่วงอากาศบัญญัติ ซึ่งเป็นนิมิตกรรมฐานติดอยู่กับใจเสียได้ในเวลาใด เวลานั้น อากาสนัญญาตนณานก็ปรากฏขึ้นแทนที่ทันที พร้อมกับวิญญาณัญญาตนณานที่มีองค์มาน ๒ ก็เกิดขึ้นเป็นไปดังนี้ คือ ภวังค์ ภวังคจลนะ ภวังคุปัจเจทะ มโนทวาราวชชนะ ปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู วิญญาณัญญาตนกุสลจิต เกิดขึ้น ๑ ครั้งแล้วก็ดับไป จากนั้นภวังคจิตก็เกิดต่อเล็กน้อย แล้วปัจจุเวกขณวิถิ ที่มีการพิจารณา อุเบกขา เอกัคคตา ก็เกิดขึ้นตามสมควร เป็นอันว่าผู้นั้นได้สำเร็จเป็นวิญญาณัญญาตนณานลาภีบุคคล

เรื่องนี้น่าสงสัยว่า เมื่อมานลาภีบุคคลได้เห็นโทษของอากาสนัญญาตนณานด้วยประการต่างๆ ฉะนั้นแล้ว เหตุใดเมื่อจะเจริญมานเบื่องบนต่อไปนั้น จึงกลับไปฝักใฝ่สนใจในอากาสนัญญาตนณานนั้นอีก ข้อนี้แก้ว่า วิญญาณัญญาตนณานจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยอากาสนัญญาตนณาน นี้แหละเป็นเหตุ เช่นเดียวกันกับ สัททารมณ์ซึ่งเป็นเหตุในการเกิดขึ้นแห่งโสตวิญญาณ ฉะนั้น โดยเหตุนี้ ถึงแม้ว่ามานลาภีบุคคลจะพิจารณาเห็นเป็นโทษอย่างใดก็ตามที่ ก็ยังจำเป็นต้องใส่ใจนึกถึงอยู่นั่นเอง ทั้งนี้ก็เพื่อให้สำเร็จผลเป็นวิญญาณัญญาตนณานลาภีบุคคลตามความมุ่งหมายของตนเท่านั้น อุปมาเหมือนหนึ่งมหาดเล็กที่ได้แลเห็นโทษของพระราชาในประการต่างๆ เช่น ความไม่เป็นธรรม มากน้อยเพียงใดก็ตามที่ แต่ก็ต้องมีใจเคารพรักและคอยปฏิบัติรับใช้ต่อพระองค์อยู่นั่นเอง เพื่อจะได้เป็นที่อาศัยพักพิงยังอาชีพของตนให้เจริญรุ่งเรืองต่อไปในภายหน้า ดังที่ท่านอรรถกถาจารย์^๑ ได้แสดงไว้ว่า

อลมพณ^๒ กโรเตว อญญาภาเวน ตํ อิทิ

ทิฏฐโทสมปิ ราชาณ วุตติ เหตุ ชโน ยถา ฯ

แปลความว่า ผู้ที่มีความประสงค์อยากได้วิญญาณัญญาตนณาน ย่อมจำเป็นที่จะต้องกระทำอากาสนัญญาตนณานให้เป็นอารมณ์เสมอไป เพราะนอกจากนี้ก็ไม่มีอารมณ์อื่นๆ ที่จะกระทำให้อากาสนัญญาตนณานเกิดขึ้นได้ เสมือนหนึ่งบุรุษมหาดเล็ก แม้ว่าจะได้เห็นโทษของพระราชาโดยประการใดๆ ก็ตาม แต่ก็ต้องเคารพรัก รับใช้ใน

๑ น. วิสุทธิมคค ปฐมภาค หน้า ๓๓๔

๒ น. - อารมณ

พระราชอาพระองค์นั้นอยู่นั้นเอง เพื่อแก้การยังอาชีพของตนให้เจริญรุ่งเรืองต่อไป

การปฏิบัติขั้นแรก และ ขั้นสุดท้ายของอาภิกขุญญายตนฌาน

พระโยคีบุคคก เมื่อต้องการเจริญอาภิกขุญญายตนฌานต่อไปนั้น ขั้นแรกก็จงปฏิบัติในวสีภาวะทั้ง ๕ ที่เกี่ยวกับวิญญาณัญญายตนฌานเสียก่อน หลังจากมีความชำนาญในวสีภาวะทั้ง ๕ อย่างสมบูรณ์ดีแล้ว แต่นั่นก็จงเข้าวิญญาณัญญายตนฌานเมื่อออกจากฌาน ก็พิจารณาเห็นโทษของวิญญาณัญญายตนฌานว่า วิญญาณัญญายตนฌานนี้ ยังเป็นฌานที่ใกล้กับอากาสาณัญญายตนฌาน อันเป็นข้าศึกแก่กันอยู่ คือ ถ้าขาดการเข้าฌานนี้อยู่เสมอๆ ในเวลาใดแล้ว เวลานั้นฌานนี้อาจเลือนหายไปจากใจได้ กลับทำให้สมาธิลดระดับไปตั้งอยู่ในอากาสาณัญญายตนฌานตามเดิมได้อีก ทั้งสมาธิที่เกิดจากฌานนี้ ก็ยังหยาบกว่าสมาธิที่เกิดจากอาภิกขุญญายตนฌานเสียอีกด้วย ครั้นได้พิจารณาเห็นโทษในวิญญาณัญญายตนฌานดังนี้แล้ว ก็เกิดการฝักใฝ่สนใจในอากาสาณัญญายตนฌานที่ดับสูญขาดไปจากจิตสันดานของตนอย่างไม่มีเหลืออยู่เลย แม้ที่สุดเพียงแต่กว้างลักษณะของฌานนั้นก็หาได้มีเหลืออยู่ไม่ โดยการพยายามพรากใจออกจากอากาสาณัญญายตนฌานนั้นๆ เสีย แล้วกลับพยายามทำการยึดหน่วงให้นัตถิภาวัญญุตมาปรากฏแทนที่ โดยปริกรรมว่า นตฺถิ ภิกขุจึฯ (ความเหลืออยู่ของอากาสาณัญญายตนฌานแม้เพียงเล็กน้อยก็ไม่มีฯ หมายความว่า อย่าว่าแต่ อุปาทะฐิติ คือ ขณะเกิด ขณะตั้งอยู่ของอากาสาณัญญายตนฌานนั้นแล แม้แต่เพียงกว้างกะ คือ ขณะดับ ก็ยังไม่มีเหลืออยู่) อยู่ดังนี้เรื่อยฯ

เมื่อพระโยคีบุคคก พยายามเจริญอยู่อย่างนี้เสมอไปนั้น เวลาใดจิตใจปราศจากนิกนตัตถิภาวในวิญญาณัญญายตนฌาน เวลานั้นภาวนาจิตของพระโยคีบุคคกนั้นก็ขึ้นสู่ขั้นอุปจารภาวนา การเจริญภาวนาจากนี้ต่อไปไม่ช้า อากาสาณัญญายตนฌานที่เป็นนิमितกรรมฐานก็จะสูญหายไปจากใจ อุปมาเสมือนกับบุรุษนายหนึ่งที่กำลังเดินผ่านไปทางด้านหน้าสภาประชุมสงฆ์ ในขณะที่นั้นได้เลือบเห็นหมู่สงฆ์กำลังประชุมกันอยู่อย่างคับคั่งแล้วก็เดินเลยไป จากนั้นก็เดินผ่านมาทางด้านนั้นอีกเช่นกัน แต่ครั้งนี้มิได้เห็นเหมือนเช่นเดิม ทั้งนี้ก็เพราะคณะสงฆ์ได้กลับไปหมดสิ้นแล้ว บุรุษนั้นรำพึงอยู่ภายในใจว่า บัดนี้พระสงฆ์ท่านกลับไปหมดสิ้นแล้วแม้แต่เพียงรูปหนึ่งก็ไม่มีเหลืออยู่

เลข การพยายามก้าวล่วงจากอากาสาณัญญาจนตณมาน ซึ่งเป็นนิमितกรรมฐานติดอยู่กับใจเสียได้ในเวลาใด เวลานั้น นัตถิภาวบัญญัติก็ปรากฏขึ้นแทนที่ทันที พร้อมด้วย อากิญจัญญายตนณมานที่มีองค์ณาน ๒ ก็ได้เกิดขึ้นเป็นไปดังนี้ คือ กวังค์ กวังจลนะ กวังคุปัจเจทะ มโนทวาราวชชนะ ปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู อากิญจัญญายตนณมานกุศลจิต เกิดขึ้น ๑ ครั้ง แล้วก็ดับไป จากนั้นกวังคจิตก็เกิดต่อเล็กน้อยแล้ว บัจจเวกขณวิถิที่มีการพิจารณาอุเบกขา เอกัคคตา ก็เกิดขึ้นตามสมควร เป็นอันว่าผู้นั้นได้สำเร็จเป็นอากิญจัญญายตนณมานลาภีบุคคล

การปฏิบัติขั้นแรก และ ขั้นสุดท้ายของเนวสัณญานาสัณญายตนณมาน

พระโยคีนุคคล เมื่อต้องการเจริญเนวสัณญานาสัณญายตนณมานต่อไปนั้น ขั้นแรก ก็จงปฏิบัติในวิสภาวะทั้ง ๕ ที่เกี่ยวกับอากิญจัญญายตนณมานเสียก่อน หลังจากมีความชำนาญในวิสภาวะทั้ง ๕ อย่างสมบูรณ์ดีแล้ว แต่นั่นจึงเข้าอากิญจัญญายตนณมานเมื่อออกจากณานก็พิจารณาเห็นโทษของอากิญจัญญายตนณมานนั้นว่า อากิญจัญญายตนณมานนี้ยังเป็นณานที่ใกล้เคียงกับ วิญญาณัญญาจนตณมาน อันเป็นข้าศึกแก่กันอยู่ หากขาดการเข้าณานนี้อยู่เสมอๆ ในเวลาใดแล้ว เวลานั้นณานนี้อาจเลือนหายไปจากใจได้ กลับทำให้สมาธิลดระดับลงไปตั้งอยู่ในวิญญาณัญญาจนตณมานตามเดิมได้อีก ทั้งสมาธิที่เกิดจากณานนี้ก็ยังไม่ประณีต และความสงบนั้นเล่า ก็ยังไม่สงบเท่ากับความสงบที่มีอยู่ในเนวสัณญานาสัณญายตนณมาน สำหรับสัณญา ความจำ เป็นต้น ที่มีอยู่ในอากิญจัญญายตนณมานนี้ก็ยังไม่หายอยู่จึงเป็นอุปสรรคแก่สมาธิ ส่วนสัณญา ความจำ เป็นต้น ที่มีอยู่ในเนวสัณญานาสัณญายตนณมานนั้นประณีตสุขุมมากกว่านี้ยิ่งนัก ฉะนั้น อนุรูปณานที่ ๔ นี้ จึงเป็นณานที่มีความประณีตอย่างยอดเยี่ยม เป็นการพิจารณาเห็นโทษ เพื่อให้หมดความยินดีในอากิญจัญญายตนณมาน แต่ก็ยังเห็นความดีของณานนี้อยู่ว่า ถึงแม้จะสงบ ประณีต ไม่เท่ากับณานที่ ๔ ก็จริงอยู่ แต่ทว่ามีความสงบ ความประณีตอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน เพราะสามารถรับบัญญัติอารมณ์ที่ไม่มีปรมัตถ์รองรับที่เป็นอกาवบัญญัติ หรือ นัตถิภาวบัญญัติอันเกี่ยวกับอากาสาณัญญาจนตณมานได้ เมื่อคิดเช่นนี้แล้ว ก็สนใจนึกถึงอากิญจัญญายตนณมานที่ดับไปแล้วจากจิตสันดานของตนโดยการพยายามพรากใจออกจากนัตถิภาวบัญญัติ นั้นเสีย แล้วพยายามยึดหน่วงให้อากิญ-

ัญญาตนณานมาปรากฏแทนที่ โดยบริกรรมว่า สนุตเมตํ ปณิตเมตํ (อาภิญญัญญาตนณาน นีสมาธิสงบบมาก ประณีตมาก หรือ สนุตฺฯ ปณิตฺฯ ดังนี้ก็ได้) อยู่ดังนี้เรื่อย ๆ

เมื่อพระโยคีบุคคล พยายามเจริญอยู่อย่างนี้เสมอไปนั้น เวลาใดจิตใจปราศจากนิกนติคัมหาในอาภิญญัญญาตนณาน เวลานั้น ภาวนาจิตของพระโยคีบุคคลนั้นก็ขึ้นสู่ขั้นอุปจารภาวนา การเจริญภาวนาต่อไปไม่ช้านัก นัตถิภาวบัญญัติที่เป็นนิมิตกรรมฐานก็จะสูญหายไปจากใจ การก้าวล่วงจากนัตถิภาวบัญญัติซึ่งเป็นนิมิตกรรมฐานติดอยู่กับใจเสียได้ในเวลาใด เวลานั้น อาภิญญัญญาตนณาน ก็ปรากฏขึ้นแทนที่ทันที พร้อมด้วยเนวสัณญานาสัณญายตนณานที่มีองค์ฌาน ๒ ก็ได้เกิดขึ้นเป็นไปดังนี้ คือ ภวังก์ ภวังกฺขณะ ภวังกุปัจเฉทะ มโนทวาราวชฺชนะ ปริกรรมอุปจาร อนุโลม โคตรภู เนวสัณญานาสัณญายตนกุศลจิตเกิดขึ้น ๑ ครั้ง แล้วก็ดับไป จากนั้นภวังกจิตก็เกิดต่อเล็กน้อย แล้วปัจจเวกขณวิถีที่มีการพิจารณา อุเบกขา เอกัคคตา ก็เกิดขึ้นตามสมควร เป็นอันว่าผู้นั้นได้สำเร็จเป็นเนวสัณญานาสัณญายตนณานลาภีบุคคล

การปฏิบัติเพื่อให้ได้มาซึ่งเนวสัณญานาสัณญายตนณาน ของพระโยคีบุคคลนั้น ก่อนบริกรรมก็ได้พิจารณาเห็นโทษของอาภิญญัญญาตนณานโดยนานาประการแต่ครั้งลงมือบริกรรม กลับเห็นคุณความดีของฌานนี้อยู่ไม่น้อย ทั้งได้ยกย่องชมเชยเป็นอันมาก ดังที่ปรากฏในคำบริกรรมว่า สนุตเมตํ ปณิตเมตํ เช่นนี้มีเป็นการขัดกันไปหรือ ? แก้วว่า หาได้ขัดกันแต่อย่างใดไม่ อุปมาเหมือนกับคน ๆ หนึ่ง ซึ่งมีรูปร่างสัณฐานผิวพรรณไม่งดงามไม่น่าชมเลยแต่จิตใจประกอบด้วยคุณความดีหลายประการเมื่อผู้ใดผู้หนึ่งได้พบเข้าก็จะกล่าวคำตำหนิเหยียดหยันว่า ช่างมีรูปร่างชั่วร้ายเสียจริง ๆ แต่ครั้งได้เข้าใกล้ ทราบถึงอริยาศยจิตใจเป็นอย่างดีแล้ว ก็จะต้องสรรเสริญในคุณความดีของบุคคลนั้น ฉนใด การพิจารณาเห็นโทษแล้วกลับเห็นความดีในอาภิญญัญญาตนณานของพระโยคีบุคคล ก็ฉนนั่น

อนึ่ง การยกย่องชมเชยอาภิญญัญญาตนณาน โดยการบริกรรมว่า สนุตเมตํ ปณิตเมตํ นั้น หาใช่มีความประสงค์จะเข้าฌานนี้อีกก็หามิได้ เพียงแต่อาศัยใช้บริกรรม

เพื่อจะพ้นไปจากฉานนี้ แล้วก้าวขึ้นสู่แนวสัญญาณาสัญญาตนฉานต่อไปต่างหาก อุปมาดังพระราชาประทับทรงช้างออกไปทอดพระเนตรในการแสดงศิลปหัตถกรรม ณ สถานที่แห่งหนึ่ง ในขณะที่ทอดพระเนตรโดยทั่วๆ ไปภายในบริเวณนั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นบุรุษนายหนึ่งกำลังนั่งแกะสลักงาช้างอย่างวิจิตรงดงาม ทรงพอพระทัยในฝีมือของบุรุษนั้นเป็นอย่างยิ่ง ถึงกับออกพระโอษฐ์ชมเชยว่า บุรุษนี้ช่างมีฝีมือในการแกะสลักเป็นอย่างยิ่ง ยากที่จะหาผู้ใดเทียมได้ แม้จะทรงพอพระทัยมากมายเพียงใดก็ดี แต่ก็หาได้มีพระดำริจะทรงสละราชสมบัติออกมาเป็นนายช่างแกะสลักงาช้างไม่ เพียงแต่ทรงชมเชยแล้วก็เสด็จผ่านเลยไปกลับเข้าสู่พระราชวังตามเดิม ดังนั้น พระมหาพุทธโฆสจารย์จึงได้กล่าวว่า

ทนต์กาเร วณฺณนุโตปิ น ราชา ตตฺถ กามิโก
อสมปาตฺติ กาโมว โยคี ตติยติฏฺกโม ฯ

แปลความว่า แม้พระราชจะได้ทรงชมเชยบุรุษที่เป็นช่างแกะสลักงาช้างอย่างยิ่งเพียงใดก็ตาม แต่หาได้มีพระราชประสงค์จะทรงเป็นนายช่างแกะสลักงาช้างนั้นไม่ พระโยคีนุคคลที่ได้ตติยารูปปรมาณแล้ว แม้ว่าจะได้กล่าวคำชมเชยตติยารูปปรมาณนี้ โดยคำบริกรรมว่า สนฺตเมตํ ปณฺธิตเมตํ อยู่ดังนั้นก็ตามที่ ครั้นแล้วก็ได้กล่าวถวงดติยารูปปรมาณนี้ไปเสียทั้งนี้ก็เพราะ พระโยคีนุคคลไม่มีความประสงค์ที่จะเข้าฉานสมาบัตินี้อีก

อรุปรมาณทั้ง ๔ มีความประณีตต่างกันยิ่งๆ ขึ้นไป ตามลำดับแห่งชั้นของฉานนั้นๆ

สุปณฺธิตตรา โหนฺติ ปจฺจิมมา ปจฺจิมมา อิธ
อุปมา ตตฺถ วิญญูญฺยา ปาสาทตลสาฎิกิยา ฯ^๑

แปลความว่า ในอรุปรมาณทั้ง ๔ นั้น ฉานที่เกิดขึ้นครั้งหลังๆ ย่อมมีสภาพประณีตกว่าฉานที่เกิดขึ้นในครั้งก่อนๆ การที่อรุปรมาณทั้ง ๔ มีความประณีตมากกว่า

กันและกันนั้น อุปมาเหมือนหนึ่งความประณีตสวยงามของปราสาท ๔ ชั้น และผ้าถุง ๔ ผืน ที่มีฝีมือละเอียดมากกว่ากันและกัน

อธิบายคำว่า เมื่อได้พิจารณาอุรูปุณณทั้ง ๔ ชั้นนี้ ในแง่ขององค์ฌานฝ่ายเดียว โดยไม่พิจารณาไปในแง่ของภาวนาแล้ว ก็อาจเข้าใจผิดว่าอุรูปุณณทั้ง ๔ นี้มีคุณธรรมเสมอกัน เพราะมีองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา เท่ากันนั่นเอง แต่ถ้าได้พิจารณาถึง การอบรมเจริญภาวนาของฌานนั้นๆ แล้ว จะเห็นได้ว่าฌานเบื้องบนย่อมมีคุณธรรม ประณีตกว่าฌานเบื้องต่ำตามลำดับ เสมือนหนึ่งปราสาท หรือ โรงแรม ๔ ชั้น ซึ่งแต่ละชั้นได้รับการตกแต่งด้วยเครื่องเรือนอย่างดี พรังพร้อมไปด้วยเครื่องอุปโภค บริโภค ตลอดจน ความสนุกสนานเพลิดเพลินต่างๆ ก็ได้จัดไว้ทั้ง ๔ ชั้น แต่ถ้าได้พิจารณาดูให้ถี่ถ้วนถึง การตกแต่งห้องก็ดี เครื่องอุปโภค บริโภคก็ดี ตลอดถึงความสนุกสนานเพลิดเพลินที่มีอยู่ก็ดี เหล่านี้ในชั้นบนๆ ขึ้นไป ย่อมมีความสวยงาม บริบูรณ์ และสนุกสนานมากกว่าชั้นล่าง ลงไปตามลำดับๆ หาใช่มีความสวยงาม บริบูรณ์ สนุกสนานเท่ากันไม่ หรือเหมือนกับผ้าถุง ๔ ผืน ที่ทอขึ้นด้วยด้ายชนิดเดียวกัน กว้าง ยาวก็เท่ากัน แต่ฝีมือการทอก็ดี เนื้อผ้าก็ดี มีความประณีตมากกว่ากันและกันในจำนวน ๔ ผืนนั้น

เท่าที่ได้กล่าวมาตั้งแต่ต้นจนถึงวาระสุดท้ายนี้ เป็นการบรรยายถึงวิธีการเพ่ง ปรวิกสิณ ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงได้รูปุณณ และอุรูปุณณอย่างกว้างขวาง ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการเพ่งปรวิกสิณนี้ ส่วนวิธีเพ่งองค์สิณที่ยังเหลืออยู่อีก ๕ และการเกิดขึ้นของรูปุณณและอุรูปุณณโดยอาศัยการเพ่งองค์สิณที่ยังเหลือ ๕ นี้ ก็คงเป็นไปในทำนองเดียวกันทุกประการ ฉะนั้น จะได้บรรยายแต่เพียงข้อความบางประการที่เป็นพิเศษออกไปจากการเพ่ง ปรวิกสิณนี้ เท่านั้น

อาโปกสิณ คำว่า ‘อาโป’ ในที่นี้มีได้มุ่งหมายเอา สภาวะอาโปที่มีลักษณะไหล หรือ เกาะกุมแต่ประการใด แต่มุ่งหมายเอา สัมผัสอาโป คือน้ำธรรมชาติที่ใช้อาบใช้กินนี้เอง ฉะนั้น ผู้ที่ประสงค์จะเพ่งอาโปกสิณนี้ ถ้าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย คือ บุญบารมีที่เกี่ยวกับเคยได้รูปุณณมาแล้วจากภพก่อนไถ่ๆ กับภพนี้ โดยอาศัยการเพ่งอาโปกสิณนั้นในภพนี้เมื่อได้แลเห็นแม่น้ำ สระน้ำ หรือ บ่อน้ำ ก็เพียงแต่เพ่งดูพร้อม

กับบริกรรมว่า อาโปๆ หรือ น้ำๆ อุกคหนิมิตก็ปรากฏขึ้นได้ เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏแล้ว ก็มีจำเป็นที่จะเพ่งดูแม่น้ำ สระน้ำ หรือ บ่อน้ำนั้นอีก คงเพ่งแต่อุคคหนิมิตที่ตนได้มาแล้วนั้นอยู่กับบ้าน หรือ กุฎีต่อไป จนกว่าจะได้ปฏิภาคนิมิตและได้รูปฌาน

ถ้าหากไม่เคยมีบุญบารมีมาจากภพก่อนๆ ตามที่ได้กล่าวแล้วก็ต้องจัดทำองค์กสิณขึ้นน้ำที่จะใช้เป็นอารมณ์กสิณนั้น ต้องเป็นน้ำที่ใสสะอาดปราศจากโทษ คือ ไม่เจือปนด้วยสิ่งต่างๆ มี เจียว เหลือง แดง ขาว เป็นต้น เช่นน้ำฝนที่ตกลงมายังไม่ถึงพื้นดิน โดยใช้ผ้าขาวสะอาดรองรับไว้ใส่ในบาตรหรือตุ่มเล็กๆ ไว้ให้เต็มเสมอกับขอบปากที่มีส่วนกว้าง และ ส่วนลึกประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว หรือ ๑ ฟุต ๑ สอก ตั้งไว้ในที่ที่จะทำการเพ่ง ขณะเพ่งอยู่นั้น อย่าพิจารณาสีของน้ำ หรือ สภาพของน้ำที่มีลักษณะไหล หรือ เกาะกุ่มแต่อย่างใดๆ แต่ต้องเพ่งดูน้ำธรรมดา พร้อมกับบริกรรมว่า อาโปๆ หรือ น้ำๆ จนกว่าจะได้อุคคหนิมิต เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏขึ้นแล้วก็เพ่งอุคคหนิมิตนั้นต่อไป จนกว่าจะได้ปฏิภาคนิมิตและได้รูปฌาน

อนึ่ง ความเป็นไปแห่งอุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิตที่เกิดจากการเพ่งอาโป-กสิณนั้นคือ อุคคหนิมิตนี้เหมือนกันกับบริกรรมนิมิตทุกอย่าง หมายความว่า ถ้าอาโปองค์กสิณนั้นไหวกระเพื่อม หรือมีฟอง มีต่อม อุคคหนิมิตก็มีลักษณะไหวกระเพื่อม ฯลฯ ปรากฏอยู่เช่นเดียวกัน ส่วนอาโปปฏิภาคนิมิตนั้น ต่างกันกับอุคคหนิมิต คือ ไม่มีการเคลื่อนไหว ดังนั้น ย่อมปรากฏเป็นความใสสะอาดเหมือนดังแก้วมรกตที่ตั้งไว้ในที่สูง

สำหรับการงานต่างๆ ที่พระโยคีบุคคลจะพึงปฏิบัติในการเจริญอาโปกสิณนับตั้งแต่ปฏิภาคนิมิตเกิด เป็นต้น จนถึงได้รูปฌาน อรูปฌานนั้น ก็คงเป็นไปเช่นเดียวกับการเจริญพลวิกสิณทุกประการ

เตโชกสิณ คำว่า ‘เตโช’ ในที่นี้มิได้มุ่งหมายเอา สภาวะเตโช ที่มีลักษณะเย็นร้อน แต่ประการใด หากแต่มุ่งหมายเอา สัมผัสเตโช คือ ไฟธรรมดาที่ปรากฏอยู่ทั่วๆ ไปนี้เอง ฉะนั้น ผู้ที่ประสงค์จะเพ่งเตโชกสิณนี้ ถ้าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย คือ บุญบารมีที่เกี่ยวกับเคยได้รูปฌานมาแล้วจากภพก่อนไถ่ๆ กับภพนี้โดยอาศัยการเพ่ง เตโชกสิณนั้น ภพนี้เมื่อได้แลดูเปลวไฟที่ตะเกียง ในเตา ในฐานระบมบาตร หรือ

ไฟไหม้ป่า อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ก็เพียงแค่เพ่งดูพร้อมกับบริกรรมว่า เตโชฯ หรือ ไฟฯ อุกคหนิมิตก็ปรากฏขึ้นได้ เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏแล้วก็มีจำเป็นที่จะต้องเพ่งดูเปลวไฟนั้นๆ อีก คงเพ่งแต่อุคคหนิมิตที่ตนได้มาแล้วนั้นอยู่ไป จนกว่าจะได้ปฏิภาคนิมิตและได้รูปฌาน

ผู้ที่ไม่เคยมีบุญบารมีมาจากภพก่อนๆ ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็ต้องจัดทำองค์กสิณขึ้น ไฟที่ใช้เป็นอารมณ์กสิณนั้นต้องทำดังนี้ คือ เอาไม้แก่นมาผ่าออกแล้วตากให้แห้ง ทอนให้เป็นท่อนๆ จะใช้หญาแห้ง หรือ ฟืนก็ได้ แล้วนำไปสูโคนไม้ กุฎี หรือ สถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งที่สมควร จัดการสุมไฟให้ลุกโพล่งขึ้น จึงเอาเสื่อลำแพน หรือ แผ่นหนังกันไว้ข้างหน้าตรงกองไฟ เเจาะช่องกลมโตประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว หรือ ๑ ฟุตก็ได้ ในขณะที่เพ่งอยู่นั้น อย่าพิจารณาสีของไฟ ท่อนฟืน ถ้ำถ่าน คว้นไฟ และความร้อนของไฟแต่อย่างใดๆ แต่ต้องเพ่งดูเปลวไฟธรรมดา พร้อมกับบริกรรมว่า เตโชฯ หรือ ไฟฯ จนกว่าจะได้อุคคหนิมิต เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏขึ้นแล้วก็เพ่งอุคคหนิมิตนั้นต่อไป จนกว่าจะได้ปฏิภาคนิมิตและรูปฌาน

อนึ่ง ความเป็นไปแห่งอุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิตที่เกิดขึ้นจากการเพ่งเตโชกสิณนั้น คือ อุคคหนิมิตนี้เหมือนกับบริกรรมนิมิตทุกอย่าง คือ ถ้าเปลวไฟขององค์กสิณนั้นลุกโพล่งขึ้น หรือ มีการพัดไหวๆ อยู่ก็ดี หรือตั้งนิ่งอยู่ก็ดี อุคคหนิมิตอันเป็นนิมิตที่ปรากฏติดอยู่กับใจก็จะมีอาการปรากฏเป็นไปเช่นเดียวกัน ถ้าไฟที่พระโยคีใช้เพ่งนั้นเป็นกองไฟธรรมดา มิได้จัดทำให้ถูกต้องตามวิธีที่กล่าวไว้ เมื่ออุคคหนิมิตเกิดโทษแห่งกสิณก็จักปรากฏขึ้น คือ มีท่อนฟืนที่ไฟกำลังติดอยู่ ถ้ำถ่าน ถ้ำถ่าน และคว้นไฟ พร้อมด้วยอาการต่างๆ ของเปลวไฟที่กล่าวแล้วนี้ก็จักปรากฏมีอยู่ด้วยเช่นเดียวกัน ส่วนเตโชปฏิภาคนิมิตนั้นต่างกับอุคคหนิมิต คือ ตั้งมั่นนิ่งอยู่ไม่มีการพัดไหวไปมาแต่อย่างใด ย่อมปรากฏเป็นความใสสะอาดดั่งผ้ากัมพลแดง หรือ พัดใบตาลทองคำ หรือ เสาทองคำที่ตั้งไว้ในที่สูง

สำหรับการทำงานต่างๆ ที่พระโยคินุคคลจะพึงปฏิบัติในการเจริญเตโชกสิณนับตั้งแต่ปฏิภาคนิมิตเกิด เป็นต้น จนถึงได้รูปฌาน อรูปฌาน นั้น ก็จะเป็นไปเช่นเดียวกันกับการเจริญพลวิกสิณทุกประการ

วาโยกสิณ คำว่า ‘วาโย’ ในที่นี้มีได้มุ่งหมายเอา สภาวะวาโย ที่มีลักษณะ เครื่องดึง เคลื่อนไหวแต่ประการใด หากแต่มุ่งหมายเอา สัมผัสวาโย คือ ลมธรรมดา ที่มีทั่วๆ ไปนี้เอง ฉะนั้น ผู้ที่ประสงค์จะเพ่งวาโยกสิณนี้ จะเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย คือ บุญบารมีที่เกี่ยวกับการเคยได้รูปฌานมาแล้วจากภพก่อนๆ ใกล้เคียง กับภพนี้ โดยอาศัยการเพ่งวาโยกสิณก็ตาม หรือ ไม่เคยมีบุญบารมีมาจากภพก่อนก็ตาม การจัดทำ วาโยองค์กสิณขึ้นเป็นพิเศษย่อมไม่มี จำเป็นจะต้องถือเอานิมิตจากลมธรรมดานี้เอง โดยอาศัยการเห็นและการถูกต้องแล้วจึงทำการเพ่งและบริกรรมได้ กล่าวคือ เมื่อได้แล เห็นยอดไม้ ใบไม้ ที่สั้นไหว แกว่ง และเส้นผมที่ถูกลม หรือ ในขณะที่ลมพัดมาต้อง กายอยู่ ในขณะนั้นก็จะทำการเพ่งดูความสั้นไหว แกว่งไกวของยอดไม้ ใบไม้ ปลายผม หรือ ความรู้สึกสัมผัสในเมื่อลมมาต้องกายอย่างไร อย่างหนึ่งแล้วแต่จะสะดวก พร้อมกับบริกรรมว่า วาโยๆ หรือ ลมๆ ไปเรื่อย ๆ จนกว่าอุคคหนิมิตจะปรากฏขึ้น เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏแล้วก็มีจำเป็นที่จะเพ่งดูความเป็นไปของสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้อีก แต่ต้องเพ่งอุคคหนิมิตที่ตนได้มาแล้วนั้นต่อไป จนกว่าจะได้ปฏิภาคนิมิตและได้รูปฌาน

ความต่างกันระหว่างนิมิตทั้งสามในการเพ่งวาโยกสิณนั้น การไหวสั้น แกว่ง ของยอดไม้ ใบไม้ เส้นผมที่ถูกลมก็ดี ลมพัดต้องกายก็ดี เหล่านี้เป็นบริกรรมนิมิต สำหรับอุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิตทั้งสองนี้ เมื่อปรากฏเกิดขึ้นนั้นมีลักษณะเหมือนกับเกลียวแห่งไอข้าว ไอน้ำ น้ำตก ควัน ที่เราเคยเห็นอยู่นี้เอง แต่อุคคหนิมิตนั้นมีการ เคลื่อนไหวหวั่น สำหรับปฏิภาคนิมิตนั้นไม่ไหวหวั่น มีสภาพเป็นกลุ่ม เป็นกอง ตั้งมั่น นิ่งอยู่เหมือนกับภาพถ่าย หรือ ภาพเขียน ตามปกติลมนั้นเห็นด้วยตาไม่ได้ ฉะนั้น พระโยคีนุคคลจึงต้องอาศัยการไหวสั้น แกว่ง ของใบไม้ เป็นต้น ที่เกิดจากลมพัดเป็น เครื่องเพ่ง แต่เมื่ออุคคหนิมิต เกิดขึ้นนั้น พระโยคีนุคคลจะเห็นลมนี้ได้โดยทางใจ เพราะได้เปลี่ยนจากลมธรรมดาเป็นลมพิเศษปรากฏขึ้นแก่ใจพระโยคี ดังนั้นลมธรรมดานี้จึงเปลี่ยนสภาพไปเหมือนกับเกลียวแห่งไอข้าว ไอน้ำ น้ำตก ควัน โดยเหตุนี้ พระโยคี จึงควรเข้าใจในเรื่องลมธรรมดา และลมพิเศษทั้งสองอย่างนี้ให้ได้ เพื่อจะให้ได้มาซึ่ง อุคคหนิมิตโดยเร็ว เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะมีคำถามขึ้นมว่า จะเพ่งไอข้าว ไอน้ำ ควัน ที่เดียวไม่ได้หรือ เพราะสิ่งเหล่านี้ก็เป็นลมพิเศษเหมือนกัน ? แก้วว่า จะทำเช่นนั้นไม่ได้ เพราะมีสัณฐานวรรณะปนอยู่ ทั้งเป็นลมพิเศษอีกด้วย และจะกลายเป็นการเพ่งวัณณกสิณ ซึ่งไม่ได้ตั้งใจจะเจริญ โดยตั้งใจเจริญวาโยกสิณต่างหาก

สำหรับการทำงานต่างๆ ที่พระโยคีบุคคลจะพึงปฏิบัติในการเจริญวโยกสิน นับตั้งแต่ปฏิภาคนิมิตเกิด เป็นต้น จนถึงรูปฌาน อรูปฌานนั้น ก็คงเป็นไปเช่นเดียวกับการเจริญปลวีกสินทุกประการ

จบมหาภูตกสิน

นิลกสิน พระโยคีบุคคล ประสงค์จะเจริญนิลกสินนั้น ถ้าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย คือ บุญบารมีที่เกี่ยวกับการเคยได้รูปฌานมาแล้วจากภพก่อนไถ่ๆ กับภพนี้ โดยอาศัยการเพ่งนิลกสินนั้น ครั้นมาในภพนี้เมื่อได้แลเห็นใบไม้ ดอกไม้สีเขียว หรือผ้าสีเขียว แก้วมณีสีเขียว วัตถุสิ่งของอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นสีเขียว แล้วก็เพ่งดูพร้อมกับบริกรรมว่า นิล นิล หรือ เขียว เขียว เท่านั้นอุคคหนิมิตก็ปรากฏขึ้นได้ เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏแล้ว ก็มีจำเป็นจะต้องเพ่งดูสิ่งเหล่านี้อีกคงเพ่งแต่อุคคหนิมิตที่ตนได้มาแล้วนั้นอยู่ต่อไป จนกว่าจะได้ปฏิภาคนิมิตและได้รูปฌาน ถ้าหากว่าไม่เคยมีบุญบารมีมาจากภพก่อน ๆ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วก็ต้องจัดทำเป็นองค์กสินขึ้น

การจัดทำองค์นิลกสินนั้น พระโยคีบุคคลจะใช้ดอกไม้สีเขียว มีดอกอัญชัน ดอกอุบลเขียว เป็นต้น หรือ ผ้าสีเขียว วัตถุที่มีสีเขียว อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้แล้ว แต่ความพอใจของตน ถ้าจะใช้ดอกไม้ก็ต้องนำดอกไม้เหล่านั้นมาจัดใส่หีบอบ พาน กล่อง บาตร ชัน อย่าให้เกสร หรือ ขั้วปรากฏขึ้นมา ให้เต็มเสมอกับขอบภาชนะที่มีขนาดกว้างประมาณ ๑ คืบ กับ ๔ องคุลี เมื่อจะใช้ผ้าก็ต้องใช้ผ้าเขียวเอามาทำเป็นวงกลมขึ้น ถ้าจะใช้กระดาส หรือสังกะสี ก็ต้องนำเอาสิ่งเหล่านี้มาตัดให้เป็นวงกลมกว้างประมาณ ๑ คืบ กับ ๔ องคุลี แล้วเอาสีเขียวแก่ทาลงบนแผ่นวงกลมนี้ให้เรียบร้อย ตามขอบทาดด้วยสีขาว หรือ แดง ใหญ่เท่ากับเศษหนึ่งส่วนสี่ของนิ้ว เพื่อช่วยให้สีเขียว นั้นปรากฏเด่นชัดขึ้น

วันณกสินที่เหลือ ๓ พระโยคีบุคคลมีความประสงค์ที่จะเจริญ ปีตกสิน กสินสีเหลือง โลหิตกสิน กสินสีแดง โอทาตกสิน กสินสีขาว ทั้ง ๓ นี้ อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ถ้าเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย คือ บุญบารมีที่เกี่ยวกับการเคยได้รูปฌานมาแล้วจากภพก่อนไถ่ๆ กับภพนี้ โดยอาศัยการเพ่งวันณกสินอย่างใดอย่างหนึ่ง

ในบรรดา ๓ อย่างนี้ ครั้นมาในภพนี้เมื่อได้แลเห็นดอกไม้ ผ้า หรือ วัตถุสิ่งของที่มีสี เหลือง แดง ขาว เข้าแล้ว ก็เพ่งดูพร้อมกับปริกรรมว่า ปิดกั ปิดกั เหลือง เหลือง โลหิต์ โลหิต์ แดง แดง โอทาค์ โอทาค์ ขาว ขาว เพียงเท่านั้นอุคคหนิมิตก็ปรากฏขึ้นได้ เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏขึ้นแล้ว ก็มีจำเป็นจะต้องเพ่งดูสิ่งเหล่านี้อีก คงเพ่งแต่อุคคหนิมิตที่ตนได้มาแล้วนั้นต่อไป จนกว่าจะได้ปฏิภาคนิมิต และได้รูปฌาน ถ้าหากไม่เคยมีบุญบารมีมาจากภพก่อนๆ ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็ต้องจัดทำองค์กสิณขึ้น การจัดทำองค์กสิณทั้ง ๓ นี้ ก็เป็นไปเช่นเดียวกันกับการทำนิลกสินนั่นเอง

ความต่างกันระหว่างนิมิตทั้ง ๓ ในการเพ่งวันณกสินนั้น สีเขียว เหลือง แดง ขาว ที่เป็นองค์กสินนั้นเองเป็นปริกรรมนิมิต ส่วนอุคคหนิมิตนั้นก็ได้แก่สภาพของปริกรรมนิมิตนั่นเอง หากแต่เป็นสภาพที่ปรากฏให้เห็นได้ทางใจ สำหรับปฏิภาคนิมิตนั้นมีสภาพใสบริสุทธิ์ สะอาดปราศจากมลทิน ยิ่งไปกว่าอุคคหนิมิตหลายสิบเท่า ถ้าเป็นนิลกสินก็ปรากฏเหมือนกับแก้วมณีสีเขียว ถ้าเป็นปัตถกสิน โลหิตกสิน โอทาคกสิน ก็ปรากฏเหมือนกับแก้วมณีที่เป็นสีเหลือง แดง ขาว

ส่วนการงานที่จะพึงปฏิบัติ นับตั้งแต่เริ่มต้น จนกระทั่งถึงได้รูปฌาน อรูปฌาน นั้น ก็เป็นเช่นเดียวกันกับการเจริญปถวิกสินทุกประการ

สีอื่นๆ ก็จัดเข้าในวันณกสินทั้งสิ้นนี้ได้ คือ สีดำ สีนํ้าเงิน สีฟ้าแก่ สีเขียวใบไม้ เป็นต้น เหล่านี้ อนุโลมเข้าในฝ่ายนิลกสิน สีทองอนุโลมเข้าในฝ่ายปัตถกสิน สีชมพู สีแสด อนุโลมเข้าในฝ่ายโลหิตกสิน สีไข่ไก่ สีฟ้าอ่อนๆ สีเทาอ่อนๆ เหล่านี้ก็อนุโลมเข้าในฝ่าย โอทาคกสินได้เช่นเดียวกัน ดังนั้นสีต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ทั่วไปนั้น เมื่อใช้เพ่งแล้วก็ทำให้รูปฌานเกิดได้

จบวันณกสิน

อาโลกกสิน พระโศคนุคคล มีความประสงค์จะเจริญอาโลกกสินนั้น ถ้าเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย คือ บุญบารมีที่เกี่ยวกับการเคยได้รูปฌานมาแล้วจากภพก่อนไกลๆ กับภพนี้ โดยอาศัยการเพ่งอาโลกกสินนั้น ครั้นมาในภพนี้ เมื่อได้แลเห็น

แสงสว่างของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงไฟ เป็นต้น แล้วก็เพ่งดูแสงสว่างของสิ่งเหล่านี้พร้อมกับบริกรรมว่า โอภาโส โอภาโส แสง แสง หรือ อาโลโก อาโลโก สว่าง สว่าง เพียงเท่านั้นอุคคหนิมิตก็ปรากฏขึ้นได้ เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏแล้ว ก็มีจำเป็นที่จะต้องเพ่งดูสิ่งเหล่านี้อีก คงเพ่งแต่อุคคหนิมิตที่ตนได้มาแล้วนั้นอยู่ต่อไป จนกว่าจะได้ปฏิภาคนิมิต และได้รูปฌาน ถ้าหากว่าไม่เคยมีบุญบารมีจากภพก่อนๆ ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็ต้องจัดทำเป็นองค์กสิณขึ้น

การจัดทำอาโลกกสิณนั้น เมื่อพระโยคีบุคคล มีอาจเพ่งแสงสว่างของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงไฟต่างๆ โดยตรงได้ ก็ต้องจัดทำองค์กสิณขึ้นโดยวิธีเจาะฝา เรือน หรือหลังคาบ้าน เพื่อให้แสงสว่างลอดเข้าไปภายใน ปรากฏที่ฝา หรือ พื้นเรือน แต่บางเวลาแสงของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ก็ไม่มี เช่นนี้ก็ต้องจัดทำแสงขึ้นโดยจุด ตะเกียง หรือ เปิดไฟเอาไว้ แล้วเอาม่านมากั้นกำบังไว้อย่างมิดชิด ม่านนั้นก็เจาะให้กว้างตามสมควร เพื่อแสงจะได้ส่องลอดออกมาเป็นดวงที่ฝา แล้วก็เพ่งดูแสงสว่างนั้น พร้อมกับบริกรรมตามที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นนี้ จนกว่าจะได้อุคคหนิมิต

ความต่างกันระหว่างนิมิตทั้ง ๓ ในการเพ่งอาโลกกสิณ คือ แสงสว่างที่ปรากฏจากดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงไฟต่างๆ เป็นต้นก็ดี แสงสว่างที่ตนจัดทำขึ้นก็ดี เหล่านี้ เป็นบริกรรมนิมิต ส่วนอุคคหนิมิตนั้นเหมือนกับบริกรรมนิมิตทุกประการ คือ บริกรรมนิมิต มีแสงสว่างเท่าใด อุคคหนิมิตก็มีเพียงนั้น สำหรับปฏิภาคนิมิตนั้น แสงสว่างมีสัณฐานปรากฏเป็นกลุ่มก้อน คล้ายกับดวงไฟที่ปรากฏอยู่ในโป๊ะไฟสีขาว สว่างรุ่งโรจน์ยิ่งไปกว่าแสงสว่างของอุคคหนิมิตมากมายหลายเท่า

ส่วนงานที่จะพึงปฏิบัตินับตั้งแต่เริ่มต้น จนกระทั่งได้รูปฌาน อรูปฌาน นั้นก็เป็นเช่นเดียวกันกับการเจริญพลวิกสิณทุกประการ

จบอาโลกกสิณ

ปริจจินนาภาสกสิณ หรือ อาภาสกสิณ พระโยคีบุคคล มีความประสงค์ จะเจริญอาภาสกสิณนั้น ถ้าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย คือ บุญบารมีที่เกี่ยวกับการ

เคยได้รูปฌานมาแล้วในภพก่อนๆ ใกล้เคียง กับภพนี้ โดยอาศัยการเพ่งอากาศสถิตนั้น ครั้นมาในภพนี้ เมื่อได้เห็นอากาศตามช่องฝา ช่องลม ช่องประตู ช่องหน้าต่าง เหล่านี้แล้วก็เพ่งดูอากาศตามช่องนั้นๆ พร้อมกับบริกรรมว่า อากาโส อากาโส หรือ แจ้ง แจ้ง เพียงเท่านี้อุคคหณิมิตก็ปรากฏขึ้นได้ เมื่ออุคคหณิมิตปรากฏแล้วก็มิจำเป็นที่จะต้องเพ่งดูอากาศนี้อีกคงเพ่งแต่อุคคหณิมิตที่ตนได้มาแล้วนั้นต่อไป จนกว่าจะได้ ปฏิภาณนิมิตและได้รูปฌาน ถ้าหากไม่เคยมีบุญบารมีมาจากภพก่อนๆ ตามที่ได้กล่าว มาแล้วก็ต้องจัดทำเป็นองค์กสิณขึ้น

การจัดทำองค์อากาศสถิตนั้น เมื่อพระโยคีบุคคลมีอาจเพ่งอากาศตามช่องฝา ช่องลมเป็นต้น โดยตรงได้ ก็ต้องจัดทำอากาศองค์กสิณขึ้นโดยวิธีเจาะฝาเรือนที่มิดชิด หรือหลังคาที่มุงสนิทเรียบร้อยดินนั้นให้เป็นช่องกว้างประมาณ ๑ คืบ กับ ๔ นิ้ว แล้ว เพ่งดูอากาศที่ปรากฏตามช่องนั้นๆ พร้อมกับบริกรรมตามที่ได้กล่าวไว้แล้ว จนกว่าจะได้ อุคคหณิมิต

ความแตกต่างกันระหว่างนิมิตทั้ง ๓ ในการเพ่งอากาศสถิตนั้น อากาศที่ ปรากฏตามช่องฝา ช่องลม เป็นต้นก็ดี อากาศที่ปรากฏตามช่องฝา หลังคาที่ได้จัด ทำขึ้นก็ดี เหล่านี้เป็นบริกรรมนิมิต ส่วนอุคคหณิมิตนั้นเหมือนกับบริกรรมนิมิตทุก ประการ คือบริกรรมนิมิตมีขอบเขตของช่องฝาหลังคาอย่างไร อุคคหณิมิตก็คง ปรากฏมีอยู่อย่างนั้นเหมือนกันสำหรับปฏิภาณนิมิตนั้น ย่อมปรากฏเฉพาะแต่อากาศ อย่างเดียว ขอบเขตของสิ่งเหล่านั้น มิได้ปรากฏ ทั้งทำการขยายให้กว้างใหญ่ออกไป เท่าใดๆ ก็ขยายได้ เพราะสมาธิมีกำลังมากพอ แต่อุคคหณิมิตนั้นพระโยคียังทำการ ขยายไม่ได้ เพราะสมาธิในขณะนั้นยังมีกำลังไม่พอ

ส่วนการงานที่จะพึงปฏิบัตินับตั้งแต่เริ่มต้น จนกระทั่งได้รูปฌาน อรูปฌานนั้น ก็เป็นเช่นเดียวกับการเจริญปลุกเสกทุกประการ

จบปริจฉินนาอากาศสถิต

การเพ่งกสิณอย่างหนึ่ง แต่ก็สามารถยังนิมิตที่เกี่ยวกับกสิณอื่นๆ ที่เหลืออีก ๕ ให้เกิดได้

พระโยคีบุคคลที่ได้รูปฌานทั้ง ๕ โดยอาศัยการเพ่งกสิณอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดากสิณ ๑๐ นั้น ถ้าต้องการ อุคคหนิมิต ปฏิภาณนิมิต ที่เกี่ยวกับกสิณที่เหลือ ๕ นอกจากที่ตนได้เคยเพ่งมาแล้วนั้น มิจำเป็นที่จะต้องจัดทำองค์กสิณขึ้นใหม่แต่ประการใด เมื่อได้แลเห็นสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ตามธรรมดา มีดิน แม่น้ำ บ่อน้ำ ไฟ ลม สีต่างๆ แสงสว่าง อากาศ แล้วก็ทำการเพ่งพร้อมกับปริกรรม เพียงเท่านี้อุคคหนิมิต และปฏิภาณนิมิตก็จักปรากฏได้ เช่นเดียวกับผู้ที่เคยมีบุญบารมีมาแล้วจากภพก่อนๆ

กรรมฐานที่ทำให้ได้ฌานเร็ว

ในบรรดากรรมฐาน ๓๐ ที่ให้ถึงฌานได้นั้น กสิณ ๑๐ เป็นกรรมฐานที่ทำให้ถึงฌานได้เร็วกว่ากรรมฐานอื่นๆ ทั้งนี้ก็เพราะการเพ่งกสิณนั้น อุคคหนิมิตและอุปจารสมาธิเกิดขึ้นได้ง่าย เมื่ออุคคหนิมิต และ อุปจารสมาธิเกิดง่าย การได้ฌานก็เร็ว ยิ่งเป็นวัณณกสิณ ๔ ด้วยแล้ว อุคคหนิมิต และ อุปจารสมาธิ ตลอดจนถึงการได้ฌานเหล่านี้ ย่อมเกิดได้โดยง่ายและเร็วยิ่งกว่ากสิณอื่นๆ อีกด้วย ยิ่งกว่านั้นในวัณณกสิณด้วยกันนี้ พระพุทธองค์ก็ยังทรงยกย่องโอทาทกสิณว่าเป็นกสิณที่ประเสริฐเลิศยิ่งกว่ากสิณที่เหลือ ๓ โดยเหตุว่า ทำให้จิตใจของพระโยคีบุคคลที่กำลังเจริญอยู่นั้นมีความผ่องใส ปราศจากถิ่นมิทระเป็นพิเศษ และในขณะที่อุคคหนิมิตยังไม่ปรากฏ หรือปรากฏแล้วก็ตาม โอทาทกสิณยังเป็นกสิณที่ทำให้พระโยคีบุคคลสามารถทราบเหตุการณ์ต่างๆ คล้ายกับผู้ที่ได้ฌานอภิญญา

อานุภาพแห่งกสิณ ๑๐

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจปลวีกสิณ คือ

๑. เนรมิตคนๆ เดียวให้เป็นหลายร้อย หลายพัน
๒. เนรมิตตนเองให้เป็น พระยานาค พระยาครุฑ
๓. ทำท้องอากาศ แม่น้ำ มหาสมุทร ให้เป็น พื้นแผ่นดิน เดิน ยืน นั่ง นอนได้
๔. เนรมิตเป็น ดันไม้ วิมาน วัตถุอาaram เกสสถาน บ้านเรือน วัตถุ สิ่งของ

ต่าง ๆ แล้วแต่ความประสงค์ของตน

๕. ทำสิ่งที่เบาให้หนัก

๖. ทำให้วัตถุตั้งมั่นติดแน่นอยู่ มิให้โยกย้ายเคลื่อนที่ไปได้

๗. ได้อภิกายตนะ คือ สามารถข่มทำลายธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อจิตใจ และสามารถข่มอารมณ์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นอิฏฐารมณ์ และอนิฏฐารมณ์มิให้มาปรากฏภายในจิตใจของตนได้

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจอาโปกสิณ คือ

๑. แทรกแผ่นดินไปแล้ว ผุดขึ้นมาได้

๒. ทำให้ฝนตก

๓. ทำพื้นแผ่นดินให้เป็น แม่น้ำ และ มหาสมุทร

๔. ทำน้ำให้เป็น น้ำมัน นํ้านม น้ำผึ้ง

๕. ทำให้กระแสน้ำพุ่งออกมาจากร่างกาย

๖. ทำให้ภูเขา ปราสาท วิมาน สะเทือนหวั่นไหว

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจเตโชกสิณ คือ

๑. เกิดควันกำบังตนและทำให้เปลวไฟลุกโชติช่วงขึ้นจากร่างกายหรือวัตถุอื่น ๆ

๒. ทำให้ฝนถ่านเพลิงตกลงมา

๓. ใช้ไฟที่เกิดจากฤทธิ์ของตนดับไฟที่เกิดจากฤทธิ์ของผู้อื่นให้ดับลง

๔. สามารถเผาผลาญบ้านเมือง วัตถุสิ่งของต่าง ๆ ได้

๕. ทำให้แสงสว่างเกิดขึ้น เพื่อจะได้แลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุอภิญญา

๖. ทำให้เตโชธาตุเกิดขึ้นไหม้สรีระในสมัยที่ปรินิพพาน

๗. ทำให้ความมืดหายไป

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจวาโยกสิณ คือ

๑. เหาะไปได้

๒. สามารถไปถึงสถานที่ที่ตนต้องการจะไปได้อย่างรวดเร็ว

๓. ทำสิ่งที่หนักให้เบา

๔. ทำให้พายุใหญ่เกิดขึ้น

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจนิลกสิน คือ

๑. ทำวัตถุสิ่งของให้เป็นสีเขียว
๒. ทำเหล็ก ทองเหลือง ทองแดง เป็นต้น ให้เป็นแก้วมรกต
๓. ทำความมืดให้เกิดขึ้นไม่ว่าในเวลาใด
๔. ได้อภิกายตนะ
๕. ได้สุภวิโมกข์ คือ บรรลุ มรรค ผล นิพพานโดยง่ายและสะดวกสบาย

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจปีตกสิน คือ

๑. ทำวัตถุสิ่งของให้เป็นสีเหลือง
๒. ทำเหล็ก ทองเหลือง ทองแดง เป็นต้น ให้เป็นทอง
๓. ได้อภิกายตนะ
๔. ได้สุภวิโมกข์

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจโลหิตกสิน คือ

๑. ทำวัตถุสิ่งของให้เป็นสีแดง
๒. ทำเหล็ก ทองเหลือง ทองแดง ให้เป็นแก้วทับทิม
๓. ได้อภิกายตนะ
๔. ได้สุภวิโมกข์

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจโอทาทกสิน คือ

๑. ทำวัตถุสิ่งของให้เป็นสีขาว
๒. ทำเหล็ก ทองเหลือง ทองแดง ให้เป็นเงิน
๓. ทำให้หายจากความง่วงเหงา หาวนอน
๔. ทำให้ความมืดหายไป แล้วทำแสงสว่างให้เกิดขึ้น เพื่อเห็นรูปด้วยทิพพ-

จักขุอภิญญา

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจอาโลกกสิน คือ

๑. ทำวัตถุสิ่งของให้เกิดแสงสว่าง หรือ ทำให้ร่างกายเกิดแสงสว่างเป็นรัศมี
- พวยพุ่งขึ้นมา

๒. เนรมิตเป็นรูปต่างๆ ประกอบด้วยแสงสว่างอย่างรุ่งโรจน์

๓. ทำให้ไม่ม่วงเหงา หวานอน

๔. ทำความมืดให้หายไป แล้วทำแสงสว่างให้เกิดขึ้น เพื่อเห็นรูปด้วยทิพพ-
จักขุอภิญญา

พระมหาพุทธโฆษาจารย์ ได้กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคอรกถกถาว่า บรรดาภสณ
๓ มี เตโชภสณ โอทาตภสณ อาโลกภสณ ที่ทำให้แสงสว่างเกิดขึ้น เพื่อจะได้เห็น
รูปต่างๆ ด้วยทิพพจักขุอภิญญานั้น ท่านจัดอาโลกภสณว่าเป็นภสณที่ดีเยี่ยม

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจอากาศภสณ คือ

๑. ทำการเปิดเผยสิ่งที่ปกปิดซ่อนเร้นลับให้ปรากฏเห็นได้

๒. ทำให้มีอากาศเป็นอุโมงค์ช่องว่างเกิดขึ้นภายในพื้นแผ่นดิน ภูเขา มหาสมุทร
แล้วยืน เดิน นั่ง นอนได้

๓. เข้าออกทางฝา หรือ กำแพงได้

ฤทธิ์ต่างๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วนี้เป็นฤทธิ์ที่เกิดจากอำนาจของภสณ โดยเฉพาะๆ
สำหรับฤทธิ์ที่เกิดจากภสณทั้ง ๑๐ ได้นั้นมีดังนี้

๑. ทำการกำบังสิ่งต่างๆ ไว้มิให้ผู้ใดแลเห็น

๒. ทำวัตถุสิ่งของที่เล็กให้กลับเป็นใหญ่ หรือ ที่ใหญ่ให้กลับเป็นเล็ก

๓. ทำระยะทางไกลให้เป็นใกล้ และย่นหนทางที่ไกลให้กลับเป็นใกล้

อธิบายในบาลีข้อที่ ๖ ที่แสดงถึงภสณ ๑๐ จบลงเพียงเท่านี้

อธิบายในบาลีข้อที่ ๗ ที่แสดงถึงอสุภ ๑๐ พร้อมด้วยแนวทางปฏิบัติ

มี “อุทฺธุมาดกัม” เป็นต้น จนถึง “อิเม ทส อสุภานาม”

อสุภ เมื่อแยกบทแล้วได้ ๒ บท คือ อ + สุภ, อ เป็นคำปฏิเสธซึ่ง
เปลี่ยนมาจาก บทเดิม คือ น, สุภ = สวยงาม เมื่อรวมบททั้งสองนี้เข้ากันแล้วก็
อสุภ = ไม่สวย ไม่งาม ดังแสดงจนัตถะว่า “น สุภํ = อสุภํ” สิ่งที่ไม่สวยไม่งาม
ชื่อว่า อสุภ คำว่า ‘อสุภ’ ที่แปลว่าไม่สวยไม่งามในที่นี้ มุ่งหมายเอาเฉพาะความ
เปลี่ยนแปลงแห่งร่างกายของคนทั้งหลายที่ตายไปแล้วเท่านั้น

๑. อุทฐุมาทกะ เมื่อแยกบทแล้ว ได้ ๓ บท คือ อุ + ฐุมาท + ก, อุ = ภายหลัง ฐุมาท = พอง ก = นำเกลียด เมื่อรวมบททั้ง ๓ นี้ เข้ากันแล้ว ก็เป็น อุทฐุมาทก ศพที่น่าเกลียดโดยการพองขึ้นภายหลังที่ตาย ๒ - ๓ วัน ดังแสดง วจนัตถะว่า “อุทฐิ ฐุมาคํ = อุทฐุมาคํ, อุทฐุมาคํ กุญฺฉิตฺตํ = อุทฐุมาคํ” พองขึ้นภายหลังชื่อว่า อุทฐุมาทะ ศพที่พองขึ้นภายหลังที่ตายแล้ว เป็นสิ่งที่น่าเกลียด ฉะนั้น จึงชื่อว่า อุทฐุมาทกะ

๒. วินิลกะ เมื่อแยกบทแล้วได้ ๓ บท คือ วิ + นิล + ก, วิ = ปะปน คือ ที่มีเนื้อมากก็มีสีแดง ที่เป็นหนองก็มีสีขาว นิล = สีเขียว และดำเป็นส่วนมาก ก = นำเกลียด เมื่อรวมบททั้ง ๓ นี้เข้ากันแล้วก็เป็น วินิลก ศพที่น่าเกลียดโดยมีสี ต่างๆ ปนกัน คือ สีแดง สีขาว สีเขียว และดำ ดังแสดงวจนัตถะว่า “วิเสสโต นิลํ = วินิลํ, วินิลํ กุญฺฉิตฺตํ = วินิลกํ” สีเขียวเป็นพิเศษโดยมีสีแดงและขาวปนอยู่ด้วย ชื่อว่า วินิละ ศพที่มีสีเขียวเป็นพิเศษโดยมีสีแดงและขาวปนอยู่ด้วยเป็นสิ่งที่น่า เกลียด ฉะนั้น จึงชื่อว่า วินิลกะ .

๓. วิปฺพุพพะ เมื่อแยกบทแล้วได้ ๓ บท คือ วิ + ปุพฺพุ + ก, วิ = ไหล ปุพฺพุ = หนอง ก = นำเกลียด เมื่อรวมบททั้ง ๓ นี้เข้าด้วยกันแล้วก็เป็น วิปฺพุพก ศพที่น่าเกลียด โดยมีน้ำเหลืองและน้ำหนองไหลจากเนื้อ ดังแสดงวจนัตถะ ว่า “วิสุสฺวนฺตํ ปุพฺพุํ = วิปฺพุพํ, วิปฺพุพํ กุญฺฉิตฺตํ = วิปฺพุพกํ” หนองที่ ไหลออกมาจากเนื้อที่ปริแตกชื่อว่า วิปฺพุพะ ศพที่มีน้ำเหลืองและน้ำหนองไหลออก จากเนื้อที่ปริเปื้อยพังเป็นสิ่งที่น่าเกลียด ฉะนั้น จึงชื่อว่า วิปฺพุพกะ

๔. วิจฺฉิทฺทกะ เมื่อแยกบทแล้วได้ ๓ บท คือ วิ + ฉิทฺท + ก, วิ = ขาดเป็น ๒ ท่อน ฉิทฺท = ศพที่ถูกศัตรูฟันขาดจากกัน ก = นำเกลียด เมื่อรวมบท ทั้ง ๓ นี้เข้ากัน แล้วก็เป็น วิจฺฉิทฺทก ศพที่น่าเกลียดโดยที่ร่างกายถูกฟันขาดออก เป็น ๒ ท่อน ดังแสดงวจนัตถะว่า “ฉินฺทิตฺตํ = ฉิทฺทํ, ทฺวิธา ฉิทฺทํ = วิจฺฉิทฺทํ, วิจฺฉิทฺทํ กุญฺฉิตฺตํ = วิจฺฉิทฺทกํ” ศพที่ถูกฟันขาด ชื่อว่า ฉิทฺทะ ศพ ที่ถูกฟันขาดออกเป็น ๒ ท่อน ชื่อว่า วิจฺฉิทฺทะ ศพที่ถูกฟันขาดออกเป็น ๒ ท่อน เป็นสิ่งที่น่าเกลียด ฉะนั้น จึงชื่อว่า วิจฺฉิทฺทกะ

๕. วิกขายิตกะ เมื่อแยกบทแล้วเป็น ๓ บท คือ วิ + ขายิต + ก, วิ = อาการต่างๆ ขายิต = ศัพท์ที่ถูกแรง กา สุนัข จิก กัด ทั้ง ยื้อแย่ง ก = นำเกลียด เมื่อรวมบททั้ง ๓ นี้เข้ากันแล้วก็ เป็น วิกขายิตก ศัพท์ที่น่าเกลียดโดย ถูกแรง กา สุนัข จิก กัด ทั้ง ยื้อแย่งกระจัดกระจายโดยอาการต่างๆ ดังแสดงวจนัตถะว่า “ขาติตนฺติ = ขายิตํ, วิวิเรน ขายิตํ = วิกขายิตํ, วิกขายิตํ กุจฺจนฺติ = วิกขายิตกํ” ศัพท์ที่ถูกกัด ฉะนั้น ชื่อว่า ขายิตะ ศัพท์ที่ถูกแรง กา สุนัข จิก กัด ทั้ง ยื้อแย่ง โดยอาการต่างๆ ชื่อว่า วิกขายิตะ ศัพท์ที่ถูกแรง กา สุนัข จิก กัด ทั้ง ยื้อแย่ง กระจัดกระจายโดยอาการต่างๆ เป็นสิ่งที่น่าเกลียด ฉะนั้น จึงชื่อว่า วิกขายิตกะ

๖. วิกจิตตกะ เมื่อแยกบทแล้วได้ ๓ บท คือ วิ + จิตฺต + ก, วิ = ประการต่างๆ จิตฺต = เรี่ยรายเป็นชั้นๆ ก = นำเกลียด เมื่อรวมทั้ง ๓ นี้เข้าด้วยกันแล้วก็ เป็น วิกจิตตก ศัพท์ที่น่าเกลียดโดยถูกทั้งเรี่ยรายไว้ มี มือ เท้า ศีรษะ อยู่คนละทาง ดังแสดงวจนัตถะว่า “วิวิเรน จิตฺตํ = วิกจิตตํ, วิกจิตตํ กุจฺจนฺติ = วิกจิตตกํ” ศัพท์ที่ถูกทั้งเรี่ยรายไว้โดยประการต่างๆ มี มือ เท้า ศีรษะ อยู่คนละทาง ชื่อว่า วิกจิตตะ ศัพท์ที่ถูกทั้งเรี่ยรายไว้โดยประการต่างๆ มี มือ เท้า ศีรษะ อยู่คนละทาง เป็นสิ่งที่น่าเกลียด ฉะนั้น จึงชื่อว่า วิกจิตตกะ

๗. หตวิกจิตตกะ เมื่อแยกบทแล้วได้ ๔ บท คือ หต + วิ + จิตฺต + ก, หต = ถูกสับฟันด้วยมีด ถูกแทงด้วยหอก เป็นริ้วเป็นรอยเหมือนตีนกา วิ = ประการต่างๆ จิตฺต = เรี่ยรายเป็นชั้นๆ ก = นำเกลียด เมื่อรวมบททั้ง ๔ นี้เข้ากันก็ เป็น หตวิกจิตตก ศัพท์ที่น่าเกลียดโดยถูกฟันด้วยมีด ถูกแทงด้วยหอก เป็น ริ้วเป็นรอยเหมือนตีนกา ดังแสดงวจนัตถะว่า “หนิตฺวา วิวิริ จิตฺตํ = หตวิกจิตตํ, หตวิกจิตตํ กุจฺจนฺติ = หตวิกจิตตกํ” ศัพท์ที่ถูกฟันด้วยมีดทั้งเรี่ยรายไว้เป็นชั้นๆ โดยประการต่าง ๆ ชื่อว่า หตวิกจิตตะ ศัพท์ที่ถูกฟันด้วยมีด ถูกแทงด้วยหอก เป็น ริ้วเป็นรอยเหมือนตีนกา ทั้งเรี่ยรายไว้เป็นชั้น ๆ โดยประการต่าง ๆ เป็นสิ่งที่น่าเกลียด ฉะนั้น จึงชื่อว่า หตวิกจิตตกะ

๘. โลहितกะ เมื่อแยกบทแล้วได้ ๒ บท คือ โลहित + ก, โลहित = เลือด ก = ไหล เมื่อรวมบททั้ง ๒ นี้เข้ากันแล้วก็ เป็น โลहितก ศัพท์ที่มีโลหิตไหลออกมา จากส่วนต่าง ๆ ของร่างกายซึ่งเปราะเปื้อนด้วยโลหิต ดังแสดงวจนัตถะว่า “โลหิตํ

กิริติ วิกุจิปติ อโธจิโตจ ปกฺขมรตฺติติ = โลหิตกัม” ศพที่มีโลหิตหลังไหลช่านออกมาจากส่วนต่าง ๆ ของร่างกายดังเอาโลหิตไปราดไว้ ฉะนั้น จึงชื่อว่า โลหิตกะ คำว่า กะ ในบทนี้มุ่งหมายถึงความไหล (กิริณ) ส่วนคำว่า กะ ในบทอื่นๆ นั้นมุ่งหมายถึงความน่าเกลียด (กุญฺจิต)

๘. ปุพฺพกะ เมื่อแยกบทแล้วได้ ๒ บท คือ ปุพฺพ + ก, ปุพฺพ = หนอน ก = ไหล เมื่อรวมบททั้ง ๒ นี้เข้ากันแล้วก็ เป็น ปุพฺพก ศพที่มีหนอนไข้อยู่ทั่วร่างกาย ดังแสดงวณัตตะว่า “ปุพฺพเว กิริติ ปกฺขมรตฺติติ = ปุพฺพกัม” ศพที่มีหนอนไขไหลออกมา ฉะนั้น จึงชื่อว่า ปุพฺพกะ คำว่า กะ ในบทนี้มุ่งหมายถึงความไหลเช่นเดียวกันกับคำว่า กะ ในบท โลหิตกะ

๑๐. อัญฺฐิกะ เมื่อแยกบทแล้วได้ ๒ บท คือ อญฺฐิ + ก, อญฺฐิ = กระดูก ก = น่าเกลียด เมื่อรวมบททั้ง ๒ นี้เข้ากันแล้วก็ เป็น อญฺฐิก ศพที่น่าเกลียดโดยมีแต่กระดูกเหลืออยู่ ดังแสดงวณัตตะว่า “อญฺฐิเยว กุญฺจิตฺตฺติ = อญฺฐิกัม” ศพที่มีแต่กระดูกเหลืออยู่เป็นศพที่น่าเกลียด ฉะนั้น จึงชื่อว่า อัญฺฐิกะ

วิธีเจริญอุสภกรรมฐาน และ นิमितทั้งสาม

อุทฺทมาตกกรรมฐาน ผู้มีความประสงค์จะเจริญอุทฺทมาตกกรรมฐานนั้น จะต้องแสวงหาศพอุทฺทมาตกะที่เป็นสภากะกันกับตน คือ หญิงก็ใช้ศพหญิง ชายก็ใช้ศพชาย แล้วพิจารณาโดยความเป็นของน่าเกลียด พร้อมกับบริกรรมว่า อุทฺทมาตกัม ปฏิกุพฺพ, อุทฺทมาตกัม ปฏิกุพฺพ (ศพอุทฺทมาตกะนี้ เป็นของน่าเกลียด น่าขยะแขยง) ไปจนกว่าอุคคหนิมิตจะเกิด บริกรรมนิมิตของศพอุทฺทมาตกะก็ได้แก่ตัวศพนั้นเอง ส่วนอุคคหนิมิตนั้น เป็นที่ปรากฏทางใจ ตัวศพมีความน่าเกลียด น่ากลัว ขวนสะอิดสะเอียนเพียงใดก็ปรากฏทางใจ ฉะนั้น ไม่เปลี่ยนแปลง สำหรับปฏิกาคานิมนต์นั้นความน่าเกลียด น่ากลัว ขวนสะอิดสะเอียน ไม่มีแต่อย่างใด คงเป็นไปเหมือนกับรูปปั้นขนาดใหญ่ที่อ้วนพีล้ำสัน ไสสะอาด เรียบร้อย ตั้งนั่งอยู่ แต่ถึงกระนั้น พระโยคีบุคคลก็ต้องพิจารณาโดยความเป็นของน่าเกลียด น่ากลัวอยู่นั่นเอง

อนึ่ง อุทฺทมาตกกรรมฐานนี้ เป็นกรรมฐานที่หาเจริญได้ยากกว่า อสภกรรมฐานอื่นๆ เพราะศพที่มีอาการอืดพองขึ้นนั้นจะมีอยู่เพียง ๑ หรือ ๒ วันเท่านั้น หลัง

จากนั้นก็จะเป็นศพนินิลกะ วิปฺพกะไป อย่างไรก็ดี ในระยะที่ยังเป็นศพอุทฺธ-
 มาตกะอยู่นั้น อุกคหนิมิตย่อมปรากฏแก่พระโยคีบุคคลบางท่านได้ เมื่ออุคคหนิมิต
 ปรากฏแล้ว ก็มีจำเป็นที่จะพิจารณาศพนินิลกะ กงพิจารณาแต่อุคคหนิมิตต่อไป จนกว่า
 จะได้ปฏิภาคนิมิต และ ปฐมณาน เมื่อพระโยคีได้มาซึ่งปฐมณานแล้ว มีความประสงค์
 จะเจริญทุกขนิมิต เป็นต้น ต่อไป ก็ต้องเปลี่ยนกรรมฐานเสียใหม่ จะใช้อุคคกรรมฐาน
 ต่อไปนั้นไม่สำเร็จ เพราะอุคคกรรมฐานเป็นกรรมฐานหยาบ มีอาจทำให้ผู้เจริญได้ถึง
 ฌานเบื้องต้นได้ และในระหว่างที่ยังไม่ถึงฌานนั้น หากอุคคหนิมิตเกิดการเสื่อมหายไป
 ก็จะต้องไปหาศพอุทฺธมาตกะเพื่อทำการพิจารณาใหม่ การหาศพอุทฺธมาตกะใหม่นี้
 หากศพนินิลกะที่เป็นสภาวะกับตนไม่ได้ จะใช้ซากศพสัตว์ดิรัจฉานมีสุนัขเป็นต้น แทนก็ได้

วินิลกกรรมฐาน ผู้มีความประสงค์จะเจริญวินิลกกรรมฐานนั้น จะต้องแสวง
 หาศพนินิลกะที่เป็นสภาวะกับตนมาพิจารณาโดยความเป็นของน่าเกลียด พร้อมกับ
 บริกรรมว่า วินิลกํ ปฏิภูพฺ, วินิลกํ ปฏิภูพฺ (ศพนินิลกะนี้ เป็นของน่าเกลียด น่า
 ขยะแขยง) ไปจนกว่าอุคคหนิมิตจะเกิด บริกรรมนิมิตของศพนินิลกะ ก็ได้แก่ตัวศพนั้น
 เอง ส่วนอุคคหนิมิตนั้น เป็นนิมิตที่ปรากฏทางใจ สำหรับปฏิภาคนิมิตนั้น ความน่า
 เกลียด น่ากลัวไม่มีแต่อย่างใด คงเป็นไปเหมือนกับรูปปั้นสีเขียว สีดำ สีแดง ไปตามสี
 ของศพที่ปรากฏมากที่สุดในขณะที่นั้น มีความใสสะอาด เรียบร้อย ตั้งนิ่งอยู่ ถึงกระนั้น
 พระโยคีบุคคลก็ต้องพิจารณาโดยความเป็นของน่าเกลียด น่ากลัวอยู่นั่นเอง ส่วนการ
 งานที่เหลือจากนี้ ก็คงเป็นไปเช่นเดียวกับการงานในอุทฺธมาตกกรรมฐานทุกประการ

วิปฺพพกกรรมฐาน ผู้มีความประสงค์จะเจริญวิปฺพพกกรรมฐานนั้น จะต้อง
 แสวงหาศพอวิปฺพพกะที่เป็นสภาวะกับตนมาพิจารณา โดยความเป็นของน่าเกลียด
 พร้อมกับบริกรรมว่า วิปฺพพกํ ปฏิภูพฺ, วิปฺพพกํ ปฏิภูพฺ (ศพอวิปฺพพกะนี้ เป็น
 ของน่าเกลียด น่าขยะแขยง) ไปจนกว่าอุคคหนิมิตจะเกิด บริกรรมนิมิตของศพอุทฺธ-
 มาตกะก็ได้แก่ตัวศพนั้นเอง ส่วนอุคคหนิมิตนั้น เป็นนิมิตที่ปรากฏทางใจ สำหรับ
 ปฏิภาคนิมิตนั้น หนองที่ไหลออกมา โดยความเป็นของน่าเกลียด น่ากลัวนั้นไม่มีแต่
 อย่างใด คงเป็นไปเหมือนกับรูปปั้นที่ใสสะอาด เรียบร้อย ตั้งนิ่งอยู่ ถึงกระนั้นพระโยคี-
 บุคคลก็ต้องพิจารณาโดยความเป็นของน่าเกลียด น่ากลัว อยู่นั่นเอง ส่วนการงานที่
 เหลือจากนี้ก็คงเป็นไปเช่นเดียวกับในอุทฺธมาตกกรรมฐานทุกประการ

วิจิตรทกกรรมฐาน ผู้มีความประสงค์จะเจริญวิจิตรทกกรรมฐานนั้น จะต้องแสวงหาศพวิจิตรทกที่เป็นสภาคะกับตน มาพิจารณาโดยความเป็นของน่าเกลียด พร้อมกับบริกรรมว่า วิจิตรทกํ ปฏิภูมํ, วิจิตรทกํ ปฏิภูมํ (ศพวิจิตรทกนี้เป็นของน่าเกลียด น่าขยะแขยง) ไปจนกว่าอุคคหนิมิตจะเกิด ข้อสำคัญก่อนที่จะลงมือปฏิบัติ นั้น ถ้าหากว่าร่างกายของศพที่ขาดเป็นท่อนวางอยู่ห่างจากกันมากนัก ก็ขอให้ผู้ใดจับวางให้ต่อกันห่างกันประมาณ ๑ องคุลี บริกรรมนิมิตของศพวิจิตรทกก็ได้แก่ร่างศพที่ขาดเป็นสองท่อนนั้นเอง ส่วนอุคคหนิมิตนั้นเป็นนิมิตที่ปรากฏทางใจสำหรับปฏิภาคนิมิตนั้น ร่างนั้นไม่เห็นขาดเป็นสองท่อน ให้เป็นที่น่าเกลียดน่ากลัวแต่อย่างใด คงเป็นเหมือนกับรูปปั้นที่ใส่สะอาด เรียบร้อย วางไว้นิ่งอยู่เป็นท่อนเดียวกันแต่ถึงกระนั้น พระโยคีนุคคกก็ต้องพิจารณาโดยความเป็นของที่น่าเกลียด น่ากลัวอยู่นั่นเอง ส่วนการงานที่เหลือจากนี้ก็คงเป็นไปเช่นเดียวกับในอุทฐมาตคกรรมฐานทุกประการ

วิขาณิตกกรรมฐาน ผู้มีความประสงค์จะเจริญวิขาณิตกกรรมฐานนั้น จะต้องแสวงหาศพวิขาณิตกที่เป็นสภาคะกับตนมาพิจารณาโดยความเป็นของน่าเกลียด พร้อมกับบริกรรมว่า วิขาณิตกํ ปฏิภูมํ, วิขาณิตกํ ปฏิภูมํ (ศพวิขาณิตกนี้เป็นของน่าเกลียด น่าขยะแขยง) ไปจนกว่าอุคคหนิมิตจะเกิด บริกรรมนิมิตของศพวิขาณิตก ก็ได้แก่ศพที่ถูก แร้ง กา สุนัข จิก กัด ทิ้ง ยื้อแย่ง เรี่ยรายไป นั้นเอง ส่วนอุคคหนิมิตนั้น เป็นนิมิตที่ปรากฏทางใจ สำหรับปฏิภาคนิมิตนั้น สภาพต่าง ๆ ที่เป็นของน่าเกลียด น่ากลัวเหล่านี้ มิได้ปรากฏมีแต่อย่างใด คงเป็นไปเหมือนกับรูปปั้นที่ใส่สะอาด เรียบร้อย วางนิ่งอยู่ แต่ถึงกระนั้นพระโยคีนุคคกก็ต้องพิจารณาโดยความเป็นของที่น่าเกลียดน่ากลัวอยู่นั่นเอง ส่วนการงานที่เหลือจากนี้ก็คงเป็นไปเช่นเดียวกับในอุทฐมาตคกรรมฐานทุกประการ

วิจิตตคกรรมฐาน ผู้มีความประสงค์จะเจริญวิจิตตคกรรมฐานนั้น จะต้องแสวงหาศพที่วิจิตตคที่เป็นสภาคะกับตน โดยขอให้ผู้อื่นช่วยเก็บให้แล้ววางไว้ให้เป็นลำดับต่อกันมาพิจารณาโดยความเป็นของน่าเกลียด พร้อมกับบริกรรมว่า วิจิตตคํ ปฏิภูมํ, วิจิตตคํ ปฏิภูมํ (ศพวิจิตตคนี้เป็นของน่าเกลียด น่าขยะแขยง) ไปจนกว่าอุคคหนิมิตจะเกิดบริกรรมนิมิตของศพวิจิตตคก็ได้แก่ตัวศพที่อยู่เฉพาะหน้า นั้นเอง ส่วนอุคคหนิมิตนั้นเป็นนิมิตที่ปรากฏทางใจ สำหรับปฏิภาคนิมิตนั้นสภาพที่

ขาดจากกันเป็นชั้นๆ โดยความเป็นของน่าเกลียด น่ากลัวนั้น ไม่มีแต่อย่างใด คงเป็นไปเหมือนกับรูปปั้นที่ใส่สะอาด หอมจืด เรียบร้อย วางนิ่งอยู่ แต่ถึงกระนั้นพระโยคิ-
บุคคลก็ต้องพิจารณา โดยความเป็นของที่น่าเกลียด น่ากลัว อยู่นั่นเอง ส่วนงานที่
เหลือจากนี้ ก็คงเป็นไปเช่นเดียวกับในอุทฺตมัตถกรรมฐานทุกประการ

หตวิกขิตตกกรรมฐาน ผู้มีความประสงค์จะเจริญหตวิกขิตตกกรรมฐานนั้น
จะต้องแสวงหาศพหตวิกขิตตกะที่เป็นสภาะกับตน โดยวานให้ผู้อื่นช่วยเก็บแล้ววาง
ให้เป็นลำดับต่อกัน มาพิจารณาโดยความเป็นของน่าเกลียด พร้อมกับบริกรรมว่า
หตวิกขิตตกํ ปฏิภูพํ, หตวิกขิตตกํ ปฏิภูพํ (ศพหตวิกขิตตกะนี้ เป็นของน่า
เกลียด น่าขยะแขยง) ไปจนกว่าอุคคหณิมิตจะเกิด บริกรรมนิมิตของศพหตวิกขิต-
ตกะก็ได้แก่ตัวศพที่อยู่เฉพาะหน้านั้นเอง ส่วนอุคคหณิมิตนั้นเป็นนิมิตที่ปรากฏทางใจ
สำหรับปฏิภาคนิมิตนั้นสภาพที่ถูกแทงเป็นรื้อรอยเหมือนดินกา โดยความเป็นของน่า
เกลียด น่ากลัวนั้น ไม่มีแต่อย่างใด คงเป็นไปเหมือนกับรูปปั้นที่ใส่สะอาด เรียบร้อย
วางนิ่งอยู่ แต่ถึงกระนั้นพระโยคิบุคคลก็ต้องพิจารณาโดยความเป็นของน่าเกลียด น่
กลัวอยู่นั่นเอง ส่วนงานที่เหลือจากนี้ก็คงเป็นไปเช่นเดียวกับในอุทฺตมัตถกรรม
ฐานทุกประการ

โลหิตกกรรมฐาน ผู้มีความประสงค์จะเจริญโลหิตกกรรมฐานนั้น จะต้อง
แสวงหาศพโลหิตกะที่เป็นสภาะกับตนมาพิจารณา โดยความเป็นของน่าเกลียด
พร้อมกับบริกรรมว่า โลหิตกํ ปฏิภูพํ, โลหิตกํ ปฏิภูพํ (ศพโลหิตกะนี้ เป็นของ
น่าเกลียด น่าขยะแขยง) ไปจนกว่าอุคคหณิมิตจะเกิด บริกรรมนิมิตของศพโลหิตกะ
ก็ได้แก่ตัวศพนั้นเอง ส่วนอุคคหณิมิตนั้น เป็นนิมิตที่ปรากฏทางใจ สำหรับปฏิภาค-
นิมิตนั้น ความน่าเกลียด น่ากลัวไม่มีแต่อย่างใด คงเป็นไปเหมือนกับรูปปั้นที่ทำด้วย
กำมะหยี่สีแดง ใส่สะอาด เรียบร้อย ตั้งนิ่งอยู่ แต่ถึงกระนั้นพระโยคิบุคคลก็ต้อง
พิจารณาโดยความเป็นของน่าเกลียด น่ากลัว อยู่นั่นเอง ส่วนงานที่เหลือจากนี้ก็คง
เป็นไปเช่นเดียวกับในอุทฺตมัตถกรรมฐานทุกประการ

ปฺพุวกกรรมฐาน ผู้มีความประสงค์จะเจริญปฺพุวกกรรมฐานนั้น จะต้อง
แสวงหาศพปฺพุวกะที่เป็นสภาะกับตนมาพิจารณา โดยความเป็นของน่าเกลียด พร้อม
กับบริกรรมว่า ปฺพุวกํ ปฏิภูพํ, ปฺพุวกํ ปฏิภูพํ (ศพปฺพุวกะนี้ เป็นของน่าเกลียด

นำขะแยง) ไปจนกว่าอุคคหนิมิตจะเกิด บริกรรมนิมิตของศพปฐวะก็ได้แก่ตัวศพนั่นเอง ส่วนอุคคหนิมิตนั้น เป็นนิมิตที่ปรากฏทางใจ สำหรับปฏิภาคนิมิตนั้น ตัวหนอนที่กำลังไช้ไหลออกมาจากร่างกาย โดยความเป็นของนำเกลียด นากลั่นนั้น ไม่มีแต่อย่างใด คงเป็นไปคล้ายๆ กับก้อนข้าวสาทิที่ปั้นไว้ มีความใสสะอาด เรียบร้อย ตั้งนิ่งอยู่ แต่ถึงกระนั้นพระโยคีบุคคลก็ต้องพิจารณาโดยความเป็นของนำเกลียด นากลั่นอยู่นั่นเอง ส่วนการงานที่เหลือจากนี้ก็คงเป็นไปเช่นเดียวกับในอุทฐมาตกกรรมฐานทุกประการ

อัญญิกกรรมฐาน ผู้มีความประสงค์จะเจริญอัญญิกกรรมฐานนั้น จะต้องแสวงหาศพอัญญิก มาพิจารณาโดยความเป็นของนำเกลียด พร้อมกับบริกรรมว่า อัญญิกํ ปฏิภูมํ, อัญญิกํ ปฏิภูมํ (ศพอัญญิกนี้ เป็นของนำเกลียด) ไปจนกว่าอุคคหนิมิตจะเกิดบริกรรมนิมิตของศพอัญญิกก็ได้แก่อัญญิกนั่นเอง ส่วนอุคคหนิมิตนั้นเป็นที่ปรากฏทางใจ สำหรับปฏิภาคนิมิตนั้น ความนำเกลียด นากลั่นของกระโหลกศีรษะที่กลวงช่องระหว่างซี่โครง นิ้วมือ และท่อนกระดูกมือ เท้า แข็ง ขา เป็นต้น ที่ต่อเชื่อมกันอยู่เป็นเปลาะๆ นั้นมิได้ปรากฏขึ้นแต่อย่างใด คงปรากฏเป็นไปโดยความสมำเสมอใสสะอาดหมดจด เป็นแท่งเดียวกัน ตั้งนิ่งอยู่ แต่ถึงกระนั้นก็ตามพระโยคีบุคคลก็ต้องพิจารณาโดยความเป็นของนำเกลียด นากลั่น อยู่นั่นเอง ส่วนการงานที่เหลือจากนี้ก็คงเป็นไปเช่นเดียวกับในอุทฐมาตกกรรมฐานทุกประการ

ศพอัญญิกที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน มีอยู่ ๕ อย่าง คือ

๑. สมัสโลหิต นหารุ สมพนฺธ อัญญิก = ร่างกระดูกที่ยังมีเนื้อ และ เลือด เส้นเอ็นรัดรั้งอยู่

๒. นิมัสโลหิต มกฺขิต นหารุ สมพนฺธ อัญญิก = ร่างกระดูกที่ไม่มีเนื้อ แต่แปดเปื้อนด้วยโลหิต และยังมีเส้นเอ็นรัดรั้งอยู่

๓. อปคต มัสโลหิต นหารุ สมพนฺธ อัญญิก = ร่างกระดูกที่ไม่มีเนื้อ และเลือด แต่ยังมีเส้นเอ็นรัดรั้งติดต่อกันอยู่

๔. อปคต นหารุ สมพนฺธ ทิสาวิทิสาวิกฺขิตต อัญญิก = กระดูกที่ไม่มีเส้นเอ็นเครื่องรัดรั้งไว้แล้วกระจัดกระจายไปในที่ต่าง ๆ

๕. เสตสขวณฺณปฏิภาค อัญญิก = ท่อนกระดูกที่มีสีขาวเปรียบด้วยสีสังข์

ชี้แจงในเรื่องการเจริญสุกกรรมฐาน

การเจริญสุกกรรมฐานตามที่ได้กล่าวนี้ หากว่าผู้หนึ่ง มีบุญบารมีมาแล้วจากภพก่อนๆ ก็เพียงแค่พิจารณาโดยความเป็นของน่าเกลียดตามที่ได้กล่าวแล้ว อุกคหนิมิตและปฏิภาคนิมิตก็จักปรากฏแก่ผู้นั้นได้รวดเร็ว สำหรับบุคคลอื่นๆ นอกนั้น อุกคหนิมิตและ ปฏิภาคนิมิตจักปรากฏขึ้นได้เหมือนกัน แต่ไม่แน่นอน โดยอาศัยการพิจารณาตามหลักธรรมดานี้ ฉะนั้น หากอุกคหนิมิตและปฏิภาคนิมิตมิได้ปรากฏมีแก่พระโยคีบุคคลแล้วไซ้ พระโยคีบุคคลก็จะต้องหมั่นพิจารณาศพนั้นโดยอาการทั้ง ๖ เพื่อจะได้ช่วยให้อุกคหนิมิตและปฏิภาคนิมิตปรากฏขึ้นเร็ว เมื่อได้พิจารณาโดยอาการทั้ง ๖ นี้แล้ว อุกคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต ก็ยังไม่ปรากฏ ก็จะต้องทำการพิจารณาโดยอาการทั้ง ๕ ต่อไป

อาการทั้ง ๖ นั้น คือ

๑. วณฺณโต กำหนดโดยสี รู้ว่าศพนี้เป็นคนผิวดำ ผิวขาว ผิวเหลือง
๒. ลิงฺคโต กำหนดโดยวัย รู้ว่าศพนี้อยู่ในปฐมวัย มัชฌิมวัย ปัจฉิมวัย โดยไม่ต้องไปกำหนดถึงเรื่องของเพศ เพราะคำว่า ‘ลิงคะ’ ในที่นี้มีได้มุ่งหมายถึงเพศ หากแต่ มุ่งหมายถึงวัย

๓. สณฺฐานโต กำหนดโดยสณฺฐาน รู้ว่าเป็นศีรษะ คอ มือ ท้อง สะดือ เอว ขา ออก แข้ง เท้า

๔. ทิสโต กำหนดโดยทิส รู้ว่าตั้งแต่สะดือขึ้นไปเป็นส่วนบน ได้สะดือลงมาเป็นส่วนล่าง หรือ อีกนัยหนึ่ง รู้ว่าตนอยู่ทางทิศนี้ ศพอยู่ทางทิศนั้น

๕. โอภาสโต กำหนดโดยที่ต้ง รู้ว่ามีมือ เท้า ศีรษะ กลางตัว อยู่ตรงนี้ หรือ อีกนัยหนึ่ง รู้ว่าตนอยู่ตรงนี้ ศพอยู่ที่ตรงนั้น

๖. ปริจุเจโท กำหนดโดยขอบเขต รู้ว่าเบื้องต่ำสุดของร่างศพนั้นแก่พื้นเท้า เบื้องบนสุดแก่ปลายผม หัวตัวสุดแก่ผิวหนัง

อาการทั้ง ๕ นั้น คือ

๑. สนฺธิโต กำหนดโดยที่ต่อ รู้ว่าในสรีระของศพนั้นมีที่ต่อส่วนใหญ่ ๆ อยู่

๑๔ แห่ง คือ ที่ต่อมือขวา ๓ ที่ต่อมือซ้าย ๓ ที่ต่อเท้าขวา ๓ ที่ต่อเท้าซ้าย ๓ ที่ต่อคอ ๑ ที่ต่อเอว ๑

๒. วิวรโต กำหนดโดยช่อง รูปร่างช่องตา ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องท้อง ช่องมือ ช่องเท้า หลับตา ลืมตา อ้าปาก หรือ หุบปาก

๓. นิมนโต กำหนดโดยที่ลุ่ม รูปร่างหลุมตา หลุมคอ ภายในปาก หรือ อิกนัยหนึ่ง รูปร่างตอนอยู่ ณ ที่ต่ำ ศพอยู่ ณ ที่สูง

๔. ถลโต กำหนดโดยที่ดอน รูปร่างที่นูนขึ้นนี้เป็นหัวเข่า หน้าผาก หน้าอก หรือ อิกนัยหนึ่ง รูปร่างตอนอยู่ ณ ที่สูง ศพอยู่ ณ ที่ต่ำ

๕. สมมุตโต กำหนดโดยรอบด้าน รูปร่างไปในร่างของศพ ในขณะที่กำหนดรู้ทั่วไปรอบๆ ด้านของศพอยู่นั้น ถ้าส่วนไหนปรากฏชัดเจนแจ่มแจ้ง ตามลักษณะของศพ อุทฺธมาตกะ ศพวินิลกะ หรือ ศพวิปฺพพกะแล้ว ก็จงตั้งจิตกำหนดลงที่ตรงนั้นพร้อมกับบริกรรมว่า อุทฺธมาตกํ ปฏิภูมํ หรือ วินิลกํ ปฏิภูมํ หรือ วิปฺพพกํ ปฏิภูมํ ดังนี้เป็นต้น

การเข้าไปทำการพิจารณาศพ

พระโยคีบุคคลเมื่อจะเข้าไปทำการพิจารณาศพนั้นอย่าได้ไปทำการพิจารณาได้ลม หรือ เหนือลม และไม่พึงอยู่เหนือศีรษะ หรือ ปลายเท้า แต่จงทำการพิจารณาอยู่ในระหว่างกลางตัวภายในระยะอันสมควร คือ อย่าให้ใกล้ หรือ ไกลออกไปนัก

อนึ่ง ผู้ที่มีความกลัวผีเป็นปกติธรรมดาอยู่แล้ว เมื่อมาทำการพิจารณาสุก-กรรมฐานนี้ อุคคหนิมิตย่อมปรากฏได้เร็วกว่าผู้ที่ไม่มีความกลัว ดังนั้น ถ้าหากว่ามีความจำเป็นเกิดขึ้นเกี่ยวแก่การโยกย้ายศพก็ดี จัดทำให้เป็นระเบียบเรียบร้อยก็ดี เหล่านี้ควรวานให้ผู้อื่นช่วยจัดทำให้จะเป็นการดีมาก สำหรับตนเองนั้นอย่าได้ไปจับต้องเป็นอันขาด ถ้าหากว่าจะต้องทำบ้างในสิ่งเล็กๆ น้อยๆ ก็จงใช้ไม้เท้าเขี่ยแทนมือ เพราะถ้าไปจับต้องด้วยมือ อยู่เสมอๆ แล้ว ก็จะทำให้ความหวาดเสียวกลัวที่มืออยู่นั้นค่อยๆ จางหายไป และจะทำให้กลายเป็นคนที่ไม่กลัวเพราะชินกันกับศพเสียแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ อุคคหนิมิตก็ไม่มีทางที่จะปรากฏได้ เช่นเดียวกับนายป้าชา หรือ สัปเหร่อ

ถึงแม้ว่าจะได้พบเห็นศพมาเป็นเวลาช้านาน ตั้งหลายเดือน หลายปี ก็ตามที แต่การปรากฏขึ้นแห่งอุคคหนิมิตที่เกี่ยวกับศพต่างๆ เหล่านั้นไม่มีเลย

ศพที่มีผีเข้าถึงได้

ในบรรดาอสุภทั้ง ๑๐ อย่างนั้น อสุภที่จะทำให้จิตใจของพระโยคีบุคคลเกิดการวิปริตผิดแผกไปได้ มีอยู่ ๓ อย่างคือ อุทฐมาตกะ วินีลกะ วิบุพพะกะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก่อนหน้าอุคคหนิมิตจะเกิดนั้น พระโยคีบุคคลอาจมีความคิดนึกไปต่างๆ ว่า ศพที่กำลังลุกขึ้นนั่ง ยืน เดิน การที่คิดเช่นนั้น ถ้าเป็นผู้มีความกลัวอยู่แล้วก็อาจทำให้เสียสติได้ ดังนั้น ผู้ที่มีนิสัยกลัวผี เมื่อจะไปทำการพิจารณาจะไปด้วยกัน ๒ - ๓ คน ก็ได้ และในขณะที่คิดนึกไปต่างๆ นั้น ก็จงทำการพิจารณาห้ามใจตนเองว่า ตามธรรมดาศพนั้นไม่ต่างอะไรกับต้นไม้ หรือ ท่อนไม้ เพราะเป็นร่างที่ปราศจากจิตใจอาศัยอยู่ ฉะนั้น จะลุกขึ้นนั่ง ยืน เดิน ไม่ได้เป็นอันขาด แต่การที่เห็นเป็นไปดังนี้ก็เพราะเนื่องมาจากจิตใจที่คิดนึกไปเอง ส่วนศพนั้นหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เมื่อมีการพิจารณาห้ามใจได้เช่นนั้น ความกลัวก็จะเลือนหายไป แต่อย่างไรก็ตาม ศพที่ยังสดอยู่อาจลุกขึ้นนั่ง ยืน เดินได้ก็มี โดยมีผีอื่นๆ มาเข้าถึง เมื่อมีผีมาเข้าถึงทำให้ศพทำอาการต่างๆ ขึ้นแล้ว พระโยคีบุคคลก็จะขับไล่ผีนั้นโดยการสวดมนต์ มีรัตนสูตรเป็นต้น หรือมีฉะนั้นก็ใช้ไม้เท้าตีให้ล้มลง เหตุนั้น เมื่อจะไปพิจารณาศพก็จงเอาไม้เท้าติดตัวไปด้วย

อุคคหนิมิตจะกลับเป็นภัยแก่ผู้ที่มีนิสัยกลัว

หลังจากที่อุคคหนิมิตปรากฏแล้ว พระโยคีบุคคลที่มีนิสัยค่อนข้างกลัวอยู่ ในระหว่างนั้น ถ้าขาดอาจารย์คอยแนะนำดักเตือน ทั้งตนเองก็ไม่ค่อยมีความรู้ในเรื่องอุคคหนิมิตด้วยแล้ว ก็เห็นไปว่าถูกผีหลอก ถึงกับกินไม่ได้ นอนไม่หลับ เกิดเจ็บป่วย ต้องหาหมอมาทำการรักษากันยกใหญ่ก็มี หรือ ผู้ที่มีได้ตั้งใจจะพิจารณาศพแต่อย่างใด เมื่อได้ไปเห็นศพอยู่นานๆ แล้ว ไม่ว่าจะไปข้างไหน อยู่ในอิริยาบถใด ก็คงเห็นแต่ภาพศพนั้นมาปรากฏอยู่เฉพาะหน้า คิดตา คิดใจอยู่ การที่ภาพศพมาอยู่เฉพาะหน้า คิดตา คิดใจอยู่อย่างชัดเจนเช่นนั้น เป็นอุคคหนิมิตอันเป็นของดี หากแต่สำคัญผิดไปว่าไม่ดี จึงเกิดกลัวถึงกับกินไม่ได้ นอนไม่หลับ ต้องล้มป่วย เช่นเดียวกับผู้ไม่มีความรู้ในเรื่อง

อุคคหณิมิตที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น

ความต่างกันระหว่างการเห็นบริกรรมนิมิต และ อุคคหณิมิต

พระโยคีนุคคลผู้เจริญอสุกกรรมฐาน โดยมากมักจะเข้าใจผิดในเรื่องบริกรรม-
นิมิต และ อุคคหณิมิตทั้งสองนี้อยู่เสมอ คือ หลังจากที่ได้อ่านไปพิจารณาศพมาแล้ว
พระโยคีนุคคล ก็จำรูปร่างสัณฐานของศพนั้นได้อย่างชัดเจน เมื่อจำได้ชัดเจนเช่นนี้ ก็
สำคัญผิดไปว่าได้อุคคหณิมิต ซึ่งที่จริงนั้นหาใช่อุคคหณิมิตไม่ เพียงแต่เป็นสัญญา
ความจำอารมณ์บริกรรมนิมิต ที่เป็นอดีตมาปรากฏแก่ใจต่างหาก แต่การปรากฏแห่ง
อุคคหณิมิตนั้นก็หาได้เป็นเช่นนี้ไม่ เป็นการปรากฏขึ้นเฉพาะหน้าอยู่เสมอไม่ว่าจะไป
ข้างไหน และอยู่ในอิริยาบถใดโดยไม่มีการนึกถึงเลย ส่วนการจำรูปร่างสัณฐานศพได้
อย่างชัดเจนนั้นเป็นการน้อมนึกถึงภาพที่ตนได้ไปพิจารณาแล้วจามา หาใช่เป็นภาพที่
ติดตามมาปรากฏเฉพาะหน้าแต่อย่างใดไม่ เปรียบเหมือนกับผู้ที่อ่านหนังสือ เมื่อปิด
หนังสือแล้วก็ยังคงจำตัวอักษรในหน้าหนังสือนั้นได้อยู่ แต่ถ้าให้อ่านดูให้ถูกเหมือนกับ
เปิดหนังสือดูนั้นก็มิอาจทำได้ ฉะนั้น การจำอารมณ์ที่เป็นบริกรรมนิมิตได้ก็จะเป็นเช่น
เดียวกันกับการจำตัวหนังสือได้อย่างชัดเจน แต่มีอาจที่จะอ่านให้ถูกได้ทั้งหมด ฉะนั้น
ส่วนการเห็นที่เป็นอุคคหณิมิตนั้นเหมือนกับผู้ที่อ่านข้อความในหนังสือนั้นได้ถูกต้อง
โดยไม่ต้องเปิดดู แม้ในการเพ่งองค์สลิธ พระโยคีนุคคลก็มีความสำคัญผิดในบริกรรม-
นิมิตที่เรียกว่า การจำรู กับอุคคหณิมิตที่เรียกว่า การเห็นรู้เช่นกัน

อสุกกรรมฐานที่อุคคหณิมิตปรากฏเร็ว และ ช้า

ในอสุก ๑๐ อย่างนั้น แต่ละอย่างๆ เมื่อว่าโดยความน่าเกลียด น่ากลัว
ก็มีเป็น ๒ ประเภท คือ ที่น่ากลัวมาก และที่น่ากลัวน้อย ศพที่น่ากลัวมากย่อมทำให้
อุคคหณิมิตเกิดได้เร็ว ส่วนศพที่น่ากลัวน้อยทำให้อุคคหณิมิตเกิดได้ช้า หรืออีกนัยหนึ่ง
การพิจารณาอสุกที่ไม่มีชีวิต อุคคหณิมิตย่อมเกิดได้เร็ว ส่วนการพิจารณาอสุกที่ยังมี
ชีวิตอยู่ อุคคหณิมิตเกิดได้ช้า อสุกที่ไม่มีชีวิตได้แก่อสุก ๑๐ อย่าง มีศพอุทฺทมาตกะ
เป็นต้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง อสุกที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ได้แก่ร่างกายของตนและของ
คนอื่น การพิจารณาอสุกที่ยังมีชีวิตอยู่นั้น คือ

๑. ในขณะที่มีการบวมขึ้น โดยอาการอย่างใด อย่างหนึ่ง ก็พิจารณาโดยความเป็นอุทธุมาตกะ

๒. ในขณะที่เป็นแผล เป็นฝี มีโลหิตหนองไหลออกมา ก็พิจารณาโดยความเป็นวิปฺพกะ

๓. ในขณะที่ ขาขาด แขนขาด มือขาด เนื่องมาจากอุบัติเหตุอย่างใด อย่างหนึ่ง ก็พิจารณาโดยความเป็นวิจฉิททกะ

๔. เห็นโลหิตเประอะเปื่อนตามร่างกาย ก็พิจารณาโดยความเป็นโลหิตกะ

๕. ในขณะที่แลเห็นฟัน ก็พิจารณาโดยความเป็นอฏฐิกะ

การพิจารณาสุกในสิ่งที่มีชีวิตนี้ ถึงแม้ว่าอุคคหณิมิตจะปรากฏได้ช้าก็ตาม แต่ก็เป็นที่นิยมของบัณฑิตทั้งหลายอยู่ไม่น้อยเพราะว่าความเป็นสุกนั้นหาใช่มีต่อเมื่อตายแล้วไม่ แม้ในระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นสุกเหมือนกัน ดังนั้น พระมหาพุทธโฆษาจารย์ จึงได้แสดงไว้ในวิสุทธิมรรคอรรถกถาว่า

ยเถว มตสรีรํ

ชีวํ ปิ อสุกํ ตถา

อาคนตุกาลงฺกาเรน

ฉนฺนตฺตา ตํ น ปากฺกํ ฯ

แม้ว่ายังมีชีวิตอยู่ ร่างกายก็คงเป็นสุก คือ ไม่สวยงามอยู่นั่นเอง เช่นเดียวกับศพต่างๆ มีศพอุทธุมาตกะ เป็นต้น ซึ่งเป็นของน่าเกลียดนั่นแหละ แต่สภาพที่ไม่สวยงามงามโดยเป็นสุกต่างๆ ไม่ปรากฏให้เห็นได้ชัดนั่นแหละ ก็เพราะอาศัยเครื่องภายนอกที่นำมาประดับตกแต่งปกปิดเอาไว้

สเจ อิมสฺส กายสฺส

อนฺโต พาหิรโก ลียา

ทณฺฑํ นฺน คเหตุวาน

กาเก โสณฺเณ นิวารเย ฯ^๑

ถ้าหากจะเอาเนื้อและสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ภายในร่างกาย กลับออกมาอยู่เสียข้างนอกแล้วไซ้ ทุกๆ คนก็ต้องพากันถือไม้ไผ่กา สุนัข อย่างแน่แท้

ยถาปิ ปุเปตํ ทิสวา	สิงคาโล กีสุกํ วเน
มัสรุกโข มยา ลทุโส	อิติ คนฺตวาน เวคสา ฯ
ปติตํ ปติตํ ปุเป	ทํสิตวา อติโลลุป
นยิทํ มํสํ อทุ มํสํ	ยํ รุกฺขสมินฺติ คณฺหติ ฯ
อิมณฺหิ สุภโต กายํ	คเหตฺวา ตตฺถ มุจฺจिता
พาลา กรโณตา ปาปานิ	ทุกฺขา น ปริมุจฺจเร ฯ ^๑

สุนัขจึงจอกพบดอกทองกวาวที่กำลังบานอยู่ในป่า เข้าใจว่าตนได้ต้นไม้เนื้อ
จึงวิ่งมาอย่างรวดเร็วด้วยความดีใจ กัดดอกไม้ที่ร่วงลงมาๆ นั้นด้วยความอยากจัด แล้ว
คิดว่านี่ยังไม่ใช่เนื้อแดงๆ ที่อยู่บนต้นไม้ นั้นนั้นจึงจะเป็นเนื้อ ขอนี้อุปมานั้นใด ชนทั้ง
หลายที่ขาดปัญญา ย่อมมีการยึดมั่นโดยความเข้าใจตรงกันข้ามในร่างกายตนและคน
อื่นที่มีลักษณะไม่สวยไม่งาม ว่าเป็นของสวยงาม หลงอยู่ในร่างกายตนและคนอื่นแล้ว
ทำการชั่วต่างๆ ฉะนั้น ด้วยเหตุนี้ จึงมีอาจไปจากทุกข์ มี อบาย และการเกิด แก่
เจ็บ ตายได้

ตสฺมา ปสุเสชฺย เมธาวิ	ชีวโต วา มตฺตสฺส วา
สกาวั ปุติกายสฺส	สุภภาเวน วชฺชิตํ ฯ ^๒

ฉะนั้น บัณฑิตทั้งหลายควรพิจารณาให้เห็นสภาพตามความเป็นจริงที่ปราศ-
จากความสวยงามของกายเน่าที่ยังมีชีวิตอยู่ หรือ ตายแล้วนั้นด้วย เทอญ

อสุภที่ไ้แทนวันณกสิณเพื่อเจริญทุตติยฌาน เป็นต้น ต่อไป

ได้กล่าวแล้วว่า การเจริญอสุภกรรมฐานนี้อาจให้ฌานเบื้องต้น มีทุตติยฌาน
เป็นต้นเกิดได้ ดังนั้น เมื่อพระโยคีบุคคลได้ปฐมฌานแล้ว ถ้าหากว่าไม่ต้องการจะ
เปลี่ยนกิจแห่งสติต่างๆ ที่ปรากฏชัดมากที่สุดอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งมีอยู่ในศพ ซึ่งจัดเข้า
ในประเภทแห่งวันณกสิณพร้อมกับบริกรรมว่า เขียวๆ หรือ เหลืองๆ แดงๆ ขาวๆ
จนกว่าอุคคหนิมิตจะปรากฏ เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏแล้ว ก็เจริญต่อไปจนกว่าจะได้

ปฏิภาคนิมิตและทุติยฆานตามวิธีการของกลินที่ได้กล่าวแล้ว

การพิจารณาสุกใช้ได้ทั้งสองนัย

การพิจารณาสุกกรรมฐานนี้มีอยู่สองนัย คือ สมถนัย เป็นนัยที่ให้ได้ฉาน และ วิปัสสนานัย เป็นนัยที่ให้ได้มรรค ผล ในนัยทั้งสองนี้ สมถนัยได้กล่าวมาแล้ว สำหรับ วิปัสสนานัยนั้นมิได้มีการพิจารณาโดยความเป็นของน่าเกลียดแต่อย่างใด หากแต่พิจารณาเป็นไปโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ว่า

๑. ความเป็นอยู่ของคนนี้ก็ไม่ใช่เที่ยง คือ จะต้องตายลงเช่นเดียวกัน เพียงแต่ เขาตายก่อนและตนจะตายทีหลังเท่านั้น เหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงเทศนาว่า สัพเพ สงฺขารา อนิจฺจา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงหนอ

๒. ชีวิตและร่างกายของตน ที่กำลังได้รับความทุกข์ยากลำบากอยู่ในบัดนี้ นั้นยังไม่ถึงซึ่งยอดทุกข์แต่อย่างใด แต่มิวันใดก็วันหนึ่งจะต้องถึงซึ่งยอดทุกข์ อันเป็นทุกข์ที่มีอาจทนสู่ได้ถึงกับสิ้นชีวิตลงเช่นเดียวกับผู้ตายนี้ เหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงเทศนาว่า สัพเพ สงฺขารา ทุกฺขา สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์

๓. ผู้ที่ตายอยู่จำเพาะหน้าตนนี้ ในเมื่อยังมีชีวิตอยู่ไม่มีความประสงคในการ แก่ เจ็บ ตาย แต่อย่างใด แต่ก็มีอาจเป็นไปตามความประสงค์ได้ เพราะร่างกายมิได้อยู่ได้บังคับบัญชาของตน คงเป็นไปตามสภาวะของรูป นาม ที่เป็นอนัตตะ คนนี้ก็ตกอยู่ในสภาพเช่นนี้เหมือนกัน คือ มีอาจหลีกเลี่ยงให้เป็นไปอย่างอื่นได้ จะต้องเป็นไปอย่างนี้โดยแน่แท้เหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงเทศนาว่า สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา รูป นาม ทั้งหลายไม่อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของใครๆ ทั้งสิ้น

อนึ่ง การพิจารณาศพตามวิปัสสนานัยดังที่ได้กล่าวนี้ พระโยคินุคคลไม่จำเป็นที่จะต้องเลือกศพว่าเป็นหญิง หรือ ชาย ดังที่พระพุทธองค์ทรงเนรมิตศพนางสิริมา นครโสภณ ที่ภิกษุนั้นหลงรักมากที่สุดถึงกับกินไม่ได้ นอนไม่หลับ โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

อธิบายในบาลีข้อที่ ๗ ที่แสดงถึงอสุภ ๑๐ จบลงเพียงเท่านั้น

อธิบายในบาลีข้อที่ ๘ ที่แสดงถึงอนุสสติ ๑๐ พร้อมด้วยแนวทางปฏิบัติ

อนุสสติ หมายความว่า การระลึกเนื่องๆ เมื่อแยกบทแล้วได้ ๒ บท คือ อนุ + สติ, อนุ = เนื่องๆ สติ = ระลึก ดังแสดงวจนัตถะว่า “สรณํ = สติ” การระลึกได้ ชื่อว่า สติ “อนุปนฺนํ สติ = อนุสฺสติ” การระลึกเนื่องๆ ชื่อว่า อนุสสติ ได้แก่ สติเจตสิก

คำว่า ‘อนุสสติ’ นี้ น่าจะเป็น อนุสติ ตามที่แยกบทไว้ แต่ที่เป็นเช่นนั้น ไม่ได้ ก็เพราะคำเดิมของ สติ มาจาก สรธาตุ ฉะนั้น สรธาตุมาอยู่ข้างหลัง อนุ ก็จะต้องเป็น ส สองตัว จึงสำเร็จเป็น อนุสสติ ไป

พุทธานุสสติ การระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้ามี อรหํ เป็นต้น เนื่องๆ ชื่อว่า พุทธานุสสติ ดังแสดงวจนัตถะว่า “พุทฺธํ อนุสฺสติ = พุทฺธานุสฺสติ” การระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าเนื่องๆ ชื่อว่า พุทธานุสสติ ได้แก่สติเจตสิก ที่มีคุณของพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ ตามธรรมดาคำว่า ‘พุทฺธ’ นั้น ย่อมหมายถึงพระสรีรกายของพระพุทธองค์ แต่ในที่นี้มุ่งหมายถึงพระคุณต่างๆ ที่มีอยู่ในสันดานของพระองค์ อย่างไรก็ตาม การระลึกถึงพระคุณนี้ก็มิอาจเว้นจากพระสรีรกายไปได้ เพราะความงามแห่งพระสรีรกายนั้น ก็เป็นพระคุณอย่างหนึ่งที่เป็นบุญสิริอยู่ในบท ภควา

วิธีระลึกถึงพระพุทธคุณ

การระลึกไปในพระพุทธคุณนั้น จะระลึกเป็นภาษาบาลีหรือภาษาไทยก็ได้ ภาษบาลีนั้นมีดังนี้ อิติปิโส ภควา, อรหํ, สมฺมาสมฺพุทฺโธ, วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน, สุคโต, โลกวิทู, อนุตฺตโร ปริสทมฺมสารถิ, สตฺถาเทวมนุสฺसानํ, พุทฺโธ, ภควาฯ

หรืออีกนัยหนึ่ง ไสภควา อิติปิ อรหํ, ไสภควา อิติปิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ, ไสภควา อิติปิ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน, ไสภควา อิติปิ สุคโต, ไสภควา อิติปิ โลกวิทู, ไสภควา อิติปิ อนุตฺตโร ปริสทมฺมสารถิ, ไสภควา อิติปิ สตฺถาเทวมนุสฺसानํ, ไสภควา อิติปิ พุทฺโธ, ไสภควา อิติปิ ภควาฯ

ถ้าเป็นภาษาไทยก็ระลึกได้ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงมีชื่อเสียงเลื่องลือเชิงแซ่ตลอดทั่วไประหว่างพรหมโลก ด้วยพระคุณบทว่า อรหํ เพราะเป็นผู้ห่างไกลจากกิเลส ๑๕๐๐ ทั้งวาสนาของกิเลสอย่างเด็ดขาด มีจิตใจบริสุทธิ์ผ่องใสงดงาม เป็นผู้ควรได้รับการสักการะบูชาเป็นพิเศษจากมวลมนุษย์ เทวดา พรหมทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ ด้วยพระคุณบทว่า สมมาสมพุทฺโธ เพราะเป็นผู้ตรัสรู้ ญะยชรรณ ๕ ประการ คือ สังขาร วิการ ลักษณะ นิพพาน บัญญัติ ด้วยอำนาจแห่งพระสัพพัญญุตญาณโดยลำพังพระองค์เองอย่างถูกถ้วน

พระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ ด้วยพระคุณบทว่า วิชชาจรณสมุปฺโน เพราะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้และการปฏิบัติอย่างประเสริฐเป็นยอดเยี่ยม คือ วิชชา ๓ หรือ ๘ และจรณะ ๑๕ ประการ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ ด้วยพระคุณบทว่า สุคโต เพราะเป็นผู้ดำเนินกิจการต่างๆ เป็นอย่างดี เพื่อการที่จะได้มาซึ่งสัพพัญญุตญาณด้วยการสร้างบารมี ๓๐ ทศ และ ทำการปฏิบัติอย่างซื่อตรง ปราศจากมิจฉาทิฏฐิประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ อันจะนำประโยชน์มาให้แก่เวไนยสัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภูมิทั้ง ๓ นับตั้งแต่ได้รับพุทธพยากรณ์ ในขณะที่ทรงชบพระเศียรแทบพระบาทของสมเด็จพระที่ปึงกรสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้นมาจนถึงโพธิบัลลังก์

พระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ ด้วยพระคุณบทว่า โลกวิทู เพราะเป็นผู้รู้แจ้งโลกทั้ง ๓ คือ สัตว์โลก โอกาสโลก สังขารโลก อย่างทั่วถึงโดยรอบคอบทุกประการ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ ด้วยพระคุณบทว่า อนุตฺตโร ปริสทมมสารถิ เพราะเป็นบุรุษผู้ยอดเยี่ยม หาที่เปรียบมิได้ในเชิงการอบรมสั่งสอนเวไนยสัตว์ทั้งหลายที่ไม่มี ศีล สมาธิ ปัญญา ให้ตั้งอยู่ใน ศีล สมาธิ ปัญญา โดยลำดับยิ่งๆ ขึ้นไป จนกระทั่งถึงได้ ฌาน มรรค ผล โดยอุบายวิธีต่างๆ ด้วยการปลอมโยน กดขี่ ยกย่องตามควรแก่อหยาศัย ของสัตว์นั้นๆ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ ด้วยพระคุณบทว่า สตฺถาเทวมานุสฺसानิ เพราะเป็นศาสดาของมนุษย์ เทวดา พรหมทั้งหลาย ในการที่จะให้พ้นออกไปจากชาติ ชรา มรณะ แล้วเข้าถึงพระนิพพาน เสมือนอย่างพ่อค้าเกวียนใหญ่ยอมนำพวกเกวียนที่เป็น

ลูกน้องให้ข้ามพ้นจากทางกันดาร เข้าสู่แดนเกษมสำราญได้

พระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ ด้วยพระคุณบพว่า พุทโธ เพราะเป็นผู้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ โดยรอบคอบอย่างถึถ้วน แล้วสามารถยังสัตว์ทั้งหลายให้รู้ตาม

พระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ ด้วยพระคุณบพว่า ภควา เพราะเป็นผู้มีบุญ ๖ ประการ คือ อีสสุตริย ฌมม ยสส สิริ กาม ปยตุต อย่างประเสริฐ นำอัสจรรยยัง

ข้อความที่ควรรู้ในบทพระพุทธรคุณ

ญะยธรรม หมายความว่า ธรรมที่ควรรู้ ญะยธรรม มี ๕ ประการ คือ

๑. สังขาร ได้แก่ จิต เจตสิก และนิปผันนรูป

๒. วิการ ได้แก่ วิการรูป ๕

๓. ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะรูป ๔

๔. นิพพาน ได้แก่ ธรรมชาติที่นอกจากขันธ ๕ และบัญญัติ

๕. บัญญัติ ได้แก่ สัททบัญญัติ คือ ชื่อต่างๆ ภาษาต่างๆ อัถด-บัญญัติ ได้แก่เนื้อความ คือ คำอธิบายใจความในเรื่องนั้นๆ และรูปร่างสัณฐานของมนุษย์ เทวดา พรหม อบายสัตว์ ต้นไม้ แผ่นดิน ภูเขา แม่น้ำ ป่า เป็นต้น

วิชา หมายความว่า ความรู้ในพระสูตรบางแห่งแสดงวิชา ๓ แต่ในบางแห่งแสดงวิชา ๘

วิชา ๓ คือ

๑. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ได้แก่ ปัญญาที่สามารถระลึกชาติในอดีตได้

๒. ทิพพจักขุญาณ ได้แก่ ปัญญาที่สามารถเห็นสิ่งต่างๆ ในที่ห่างไกล หรือ เล็กที่สุดได้อย่างทะลุปรุโปร่ง มิว่าจะอยู่ในที่แจ้ง หรือ ลึกลับกำบังไว้อย่างมืดซิดประการใดก็ตาม ย่อมสามารถเห็นได้เป็นอย่างดีเหมือนกับตาของเทวดาและพรหมทั้งหลาย

๓. อาสวกักขณญาณ ได้แก่ ปัญญาที่สามารถทำลายกิเลสอาสวะให้หมดไปโดยสิ้นเชิง

วิชา ๘ คือ

๑. วิปัสสนาญาณ ได้แก่ ปัญญาที่สามารถรู้แจ้ง รูป นาม ทั้งปวงที่มีสภาพเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๒. อิทธีวิธญาณ ได้แก่ ปัญญาที่สามารถแสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้

๓. มโนมยิทธีญาณ ได้แก่ ปัญญาที่สามารถเนรมิตร่างกายอื่นๆ ให้เกิดขึ้นภายในร่างกายของตน แล้วแต่จะต้องการ

๔. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ได้แก่ ปัญญาที่สามารถระลึกชาติในอดีตได้

๕. เจโตปริยญาณ ได้แก่ ปัญญาที่สามารถรู้จิตใจของบุคคลอื่นได้อย่างถ่องแท้

๖. ทิพพจักขุญาณ ได้แก่ ปัญญาที่สามารถเห็นสิ่งต่างๆ ในที่ห่างไกล หรือ เล็กที่สุดได้อย่างทะลุปรุโปร่ง มิว่าจะอยู่ในที่แจ้ง หรือ ลึกลับกำบังไว้อย่างมิดชิดประการใดๆ ก็ตามที ย่อมสามารถเห็นได้เป็นอย่างดีเหมือนกับตาของเทวดา และพรหมทั้งหลาย

๗. ทิพพโสตญาณ ได้แก่ ปัญญาที่สามารถได้ยินเสียงในที่ห่างไกล หรือ เบาที่สุดเหมือนกับหูของเทวดา และพรหมทั้งหลาย

๘. อาสวักขยญาณ ได้แก่ ปัญญาที่สามารถทำลายกิเลสอาสวะให้หมดไปโดยสิ้นเชิง

จรณะ หมายความว่า ความประพฤติ จรณะ มี ๑๕ ประการ คือ

๑. ศรัทธา เชื่อต่อการทำงานของสัตว์ทั้งหลายว่า เป็นบุญก็มี เป็นบาปก็มี และจะได้รับผลของ บาป บุญ นั้นอย่างแน่แท้ เชื่อในคุณของพระรัตนตรัยว่ามีจริง เชื่อว่าเคยเกิดมาแล้วในภพก่อนๆ

๒. สติ มีการระลึกอยู่ในการทำงานที่เป็นฝ่ายดี

๓. หิริ มีความละอายในการทำงานอันเป็นทุจริตทุจริต

๔. โอตตัปปะ มีความสะดุ้งกลัวในการทำงานที่เป็นทุจริตทุจริต

๕. วิริยะ มีความขยันในการทำงานที่เป็นฝ่ายดี

๖. สุตตะ เคยฟัง เคยเห็นมามาก
๗. ปัญญา การเฉลียวฉลาดในกิจการทั้งปวง
๘. โภชนะมัตตัญญูตา รู้จักประมาณในการบริโภค
๙. ชาคริยานุโยค ดั้นไวยามหลับ คือ มีการหลับนอนน้อย
๑๐. ศีล มีศีลสมบูรณ์
๑๑. อินทริยสังวร การสำรวมในทวาร ๖
๑๒. รูปปฐมฌาน ฌานที่มีองค์ฌาน ๕
๑๓. รูปทุติยฌาน ฌานที่มีองค์ฌาน ๓
๑๔. รูปตติยฌาน ฌานที่มีองค์ฌาน ๒
๑๕. รูปจตุตถฌาน ฌานที่มีองค์ฌาน ๒

จตุปาริสุทธิศีลจัดเข้าในจรณะ และ จำแนกวิชา จรณะ โดยขั้น ๓

ในจตุปาริสุทธิศีลทั้ง ๔ ประการนี้ จัดปาฏิโมกขสังวรศีล และ อาชีวาปาริสุทธิศีล โดยคำว่า ศีล จัดอินทริยสังวรศีล โดยคำว่า อินทริยสังวร จัดปัจจยสันนิสสิตศีล โดยคำว่า โภชนะมัตตัญญูตา วิชาเป็นปัญญาขั้น จรณะเป็นศีลขั้นสมาธิขั้น

คำตักเตือน บุคคลที่มีความประสงค์จะได้มาซึ่งโลกียสมบัติ หรือ โลกุตตรสมบัตินั้น จะต้องประกอบด้วยวิชาและจรณะทั้ง ๒ ถ้าขาดไปเสียอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วก็จะเป็นผู้ไร้ผล คือ มีอาจได้รับประโยชน์ คือ สมบัตินั้นๆ ได้ ถ้ามีแต่วิชา คือ ความรู้ แต่ขาดจรณะ คือ ความประพฤติแล้ว ทางฝ่ายโลกียสมบัติที่ควรจะได้ก็ไม่ได้ที่ได้แล้วก็ไม่ได้ถาวร ฝ่ายโลกุตตรสมบัติ ก็ไม่ถึงซึ่ง ฌาน มรรค ผล ถ้ามีแต่จรณะ คือ ความประพฤติ แต่ขาดวิชาความรู้ ฝ่ายโลกียสมบัติ ก็จะทำให้ทรัพย์สินเงินทองที่มีอยู่หมดสิ้นไป ทั้งการงานต่างๆ ที่ตนกำลังดำเนินอยู่ก็ไม่มีทางก้าวหน้า สำหรับฝ่ายโลกุตตรสมบัตินั้นก็มีอาจที่จะได้มาซึ่ง ฌาน มรรค ผล มีแต่จะทำให้ คณหา มานะ ทิฏฐิ เจริญขึ้น ทั้งจรณะของคนที่กำลังดำเนินอยู่ก็จะตกไปในฝ่ายอรรถกิลมถานุโยค

โดยไม่รู้ตัว ด้วยเหตุนี้ ผู้มีความประสงค์จะได้มาซึ่งโลกียสมบัติ หรือ โลกุตตรสมบัติ จึงจำเป็นที่จะต้องมีทั้งวิชาและจรณะ จึงจะได้นำตนให้ถึงจุดหมายตามความปรารถนา โดยสะดวก

อธิบายในบุญ ๖ ประการ

๑. อิสฺสริย เป็นผู้มีอิสฺสริยะ คือ ความเป็นใหญ่ บุญอิสฺสริยะนี้มีอยู่ ๘ ประการคือ

ก. อณิมา หายตัวได้อย่างมหัศจรรย์

ข. ลมฺหิมา เหาะไปได้อย่างรวดเร็ว

ค. มหิมา เนรมิตร่างกายให้ใหญ่ที่สุด จนหาที่เปรียบมิได้

ฌ. ปตฺติ เสด็จไปที่ใด ๆ ได้ตามพุทธประสงค์ โดยไม่มีสิ่งใดมาขัดขวาง

ง. ปากมฺม เนรมิตเป็นรูปร่างสัณฐานต่างๆ ประกอบด้วยสีสรรวรรณะต่างๆ กัน

จ. อีสฺสิตา มีอำนาจบังคับบัญชาตนเองตลอดจนถึงมนุษย์ เทวดา พรหมทั้งหลายได้ท้วนหน้าทุกชั้น

ฉ. วสฺสิตา สามารถเข้าฌาน และทำอภิญญาได้ทันทีในเมื่อต้องการ

ช. ยตฺถอกามาวสยิตา สามารถทำธุรกิจต่างๆที่กำลังทำอยู่นั้นให้แล้วเสร็จอย่างรวดเร็ว ในเมื่อมีความจำเป็นเกิดขึ้น

๒. ฐมฺม ได้แก่ โลกุตตรธรรม ๕ คือ มรรค ๔ ที่สามารถประหาณกิเลส ๑๕๐๐ ให้หมดไปเป็นสมุจเฉตปหาน และผล ๔ นิพพาน ๑

๓. ยสฺส มີเกียรติยศ ชื่อเสียง แผ่ทั่วไปในหมู่มนุษย์ เทวดา พรหมทั้งหลายที่อยู่ในหมื่นจักรวาลตามคุณภาพ โดยไม่ต้องประกาศโฆษณา ยกย่องตนเอง ดังเช่นคนทั้งหลายที่ได้ทำกันอยู่ในสมัยนี้

๔. สิริ มีผิวพรรณเปล่งปลั่ง รูปร่างงดงาม เป็นสิริมงคลชวนดูไม่มีเบื่อ คือ มหาปุริสลักษณะ ๓๒ อนุพยัญชนะ ๘๐

๕. กาม เมื่อประสงค์สิ่งใด ก็สำเร็จในสิ่งนั้นตามความประสงค์ทุกประการ

๖. ปยุตฺต ใช้ความเพียรทั้งกลางวันกลางคืน ในอันที่จะให้เวไนยสัตว์ทั้งหลาย ได้รับประโยชน์ คือ เวลากลางวัน ในระหว่างที่เสด็จโปรดสัตว์และก่อนที่จะทรงกระทำ กัตตกิจนั้น ทรงกระทำการอบรมสั่งสอนแก่ผู้ที่มาเฝ้าพอสมควร ภายหลังจากกัตตกิจ แล้วก็มีพระภิกษุมารเฝ้า ได้ประทานกรรมฐานและโอวาทตามสมควรแก่อัธยาศัยของ พระภิกษุนั้นๆ เมื่อพระภิกษุพากันกลับไปแล้วก็ทรงพักผ่อนชั่วครู่หนึ่ง ต่อไปก็ทรง พิจารณาตรวจดูหมู่สัตว์ทั่วโลก ที่ควรจะกระทำการอบรมฝึกฝนได้ แล้วทรงแสดง พระธรรมเทศนาแก่ปวงชนที่มาจากทิศต่างๆ หลังจากนั้นก็ทรงน้ำและพักผ่อนชั่วขณะ หนึ่ง ส่วนในเวลากลางคืนนั้น ตั้งแต่ ๖ โมงเย็นจนถึง ๔ ทุ่ม ซึ่งเป็นปฐมยาม มีพระ ภิกษุมารเฝ้าทูลขอกรรมฐานบ้าง ทูลถามปัญหาต่างๆ บ้าง ทูลอาราธนาให้ทรงแสดง ธรรมบ้าง พระองค์ก็ทรงอนุโลมตามทุกประการ เสร็จแล้วพระภิกษุเหล่านั้นก็พากัน กลับ เป็นอันว่าสิ้นปฐมยาม ตั้งแต่ ๔ ทุ่มถึงตี ๒ อันเป็นเวลาเสียงสังข์ อย่างเข้าสู่ มัชฌิมยาม มีเทวดาและพรหมทั้งหลาย มาเฝ้าจากหมื่นจักรวาล โดยมีการทูลถาม ปัญหาบ้าง ทูลอาราธนาให้ทรงแสดงธรรมบ้าง พระองค์ก็ทรงอนุโลมตาม เช่นเดียวกัน เสร็จแล้วเทวดาและพรหมทั้งหลายก็พากันกลับ เป็นอันว่าสิ้นมัชฌิมยาม ตั้งแต่ตี ๒ จนถึง ๖ โมงเช้า ซึ่งเป็นปัจฉิมยามนั้น พระองค์ก็ทรงแบ่งเวลาออกเป็น ๓ ระยะเวลา คือ ระยะเวลาที่ ๑ ทรงเดินจงกรมเป็นเวลา ๑ ชั่วโมง ๒๐ นาที ระยะเวลาที่ ๒ เข้าที่บรรทม เป็นเวลา ๑ ชั่วโมง ๒๐ นาที ระยะเวลาที่ ๓ ทรงพิจารณาตรวจดูหมู่มนุษย์ เทวดา พรหมทั้งหลายว่า จะมีผู้ใดบ้าง ที่ได้เคยสร้างบุญญาบารมีมาแล้วจากภพก่อนๆ ในศาสนา ของพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ ที่สมควรแก่พระองค์จะทรงโปรดให้บรรลุมรรค ผล ได้

จบพุทธานุสสติ

ธัมมานุสสติ หมายความว่า การระลึกถึงคุณของพระธรรมเจ้า มี สวาทุ-
ขาโต เป็นต้นอยู่เนื่องๆ ชื่อว่า ธัมมานุสสติ ดังแสดงวจนัตถะว่า “ธมมํ อนุสฺสติ =
ธมฺมานุสฺสติ” การระลึกถึงคุณพระธรรมเจ้าเนื่องๆ ชื่อว่า ธัมมานุสสติ องค์ธรรม
ได้แก่ สติเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ที่มีคุณของพระธรรมเจ้าเป็นอารมณ์

วิธีเจริญธัมมมานุสสติ

การเจริญธัมมมานุสสติ ผู้เจริญจะใช้ระลึกเป็นภาษาบาลี หรือ ภาษาไทยก็ได้ เป็นภาษาบาลีนั้นมีดังนี้

สวากขาโต ภควตา ธมโม, สนทิกฺขุโก, อกาลิโก, เอหิปสฺสิโก, โอปเนยฺยโก, ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ฯ

หรืออีกนัยหนึ่ง ภควโต ธมโม สวากขาโต, ภควโต ธมโม สนทิกฺขุโก, ภควโต ธมโม อกาลิโก, ภควโต ธมโม เอหิปสฺสิโก, ภควโต ธมโม โอปเนยฺยโก, ภควโต ธมโม ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ฯ

เป็นภาษาไทยนั้นระลึกดังนี้

สวากขาโต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระธรรม ๑๐ ประการ มีปฏิทนต์สามอรรถกถาบางอย่าง และมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ไว้ดีแล้ว โดยทำให้ผู้ฟังสงบระงับดับเสียซึ่งความทุกข์ต่างๆ ซึ่งเนื่องจากกิเลสได้ชั่วระยะหนึ่ง กับทำให้จิตใจได้รับความชุ่มชื้นเบิกบานแจ่มใสขึ้น ระหว่างประพฤติปฏิบัติตามก็มีแต่ความสுகายสบายใจฝ่ายเดียว หลังจากการประพฤติปฏิบัติแล้วก็ยังได้รับความชุ่มชื้น อิ่มเอิบแห่งจิตใจเป็นทวิคุณ ไกลต่อการสิ้นไปแห่งทุกข์ สมความมุ่งหมายของคนที่ได้แสวงหามาเป็นเวลาช้านาน

สนทิกฺขุโก พระธรรม ๘ อย่าง มีมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ นี้ มิใช่เป็นธรรมที่เพียงแต่ได้ยินได้ฟังแล้วจดจำเอาไว้เท่านั้น หากแต่เป็นธรรมที่ควรรู้ควรเห็นเป็นประจักษ์ด้วยตนเอง

อกาลิโก มรรค ๔ มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น นี้ย่อมให้ผลเกิดขึ้นในลำดับของคนโดยไม่มีการรอเวลาแม้แต่เพียงเล็กน้อย

เอหิปสฺสิโก พระธรรม ๘ อย่างมีมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ นี้ เป็นธรรมที่ควรแก่การเชื่อเชิญชวนทั้งหลายให้มาชมได้โดยกล่าวคำว่า ท่านจงมาดูเถิดๆ พระธรรมเหล่านี้มีจริง เหมือนดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ที่กำลังโคจรอยู่

โอปนเนยฺยโก พระธรรม ๘ อย่างมีมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ นี้ เป็นธรรมที่ควรยึดหน่วงให้มาปรากฏแก่ใจ แม้ที่สุดจะถูกไฟไหม้เครื่องนุ่งห่ม หรือ ผมหั

อยู่บนศรีษะก็ตามที่ แต่ก็มิยอมที่จะทำการดับไฟนั้น โดยเหตุว่า ธรรมเหล่านี้เมื่อปรากฏขึ้นแล้วเพียงครั้งเดียวก็สามารถปิดประตูดบายได้

ปัจจุตัม เวทิตพุโพ วิญญูหิ พระธรรม ๑๐ หรือ ๕ นี้ เป็นธรรมที่ผู้มีปัญญา คือ กัลยาณปุถุชน และ อริยบุคคลทั้งหลาย พึงรู้พึงเสวยด้วยตนเองโดยเฉพาะๆ

ข้อความพิเศษในบทพระธรรมคุณ

การที่พระธรรมคุณบทที่ ๖ มีพระปริยัติธรรมรวมอยู่ด้วยนั้น ก็เพราะว่าบุคคลใดสำเร็จการศึกษาพระบาลี อรรถกถา ฎีกา บุคคลนั้นก็ย่อมได้รู้ได้เสวยธรรมรสในพระปริยัติธรรมโดยเฉพาะตนเอง ส่วนผู้ที่ไม่สำเร็จในการศึกษานั้น มีอาจที่จะรู้ที่จะเสวยธรรมรสในพระปริยัติธรรมนี้ได้ ดังนั้น พระปริยัติธรรมนี้ก็คงเหมือนกันกับมรรค ผล นิพพาน ที่ได้ชื่อว่า ปัจจุตัม เวทิตพุโพ วิญญูหิ จริงอยู่ อรรถรสของมรรค ผล นิพพานนั้น ย่อมได้รู้ ได้เสวยเฉพาะแต่บุคคลที่ได้สำเร็จเป็นอริยะจำพวกเดียว นอกจาก นี้แล้ว ก็มีอาจที่จะรู้จะเสวยได้เช่นระหว่างศิษย์กับอาจารย์ ถ้าศิษย์ได้บรรลุ มรรค ผล นิพพาน แต่อาจารย์ยังมิได้บรรลุ เมื่อเป็นเช่นนี้ ศิษย์เท่านั้นที่จะได้รู้ได้เสวยอรรถรสในมรรค ผล นิพพาน สำหรับอาจารย์นั้น มีอาจที่จะรู้จะเสวยอรรถรสเหมือนกันกับศิษย์ได้ เพราะมรรค ผล นิพพานเป็น ปัจจุตัม เวทิตพุโพ วิญญูหิ ธรรม หรือ ในระหว่างลัทธิพุทฺธเก่ากับลัทธิพุทฺธใหม่ สมมุติว่าลัทธิพุทฺธเก่า ไม่ได้บรรลุ มรรค ผล นิพพาน เนื่องมาจากความพอใจ แต่ในการบริจาทานอย่างเดียว ขาดความเชื่อความเลื่อมใสในการปฏิบัติวิปัสสนา ลัทธิพุทฺธใหม่ได้บรรลุ มรรค ผล นิพพาน อันเนื่องมาจาก ความเชื่อความเลื่อมใสในการปฏิบัติวิปัสสนา เช่นนี้ ลัทธิพุทฺธใหม่เท่านั้นที่จะได้รู้ได้เสวยอรรถรสในมรรค ผล นิพพาน ส่วนลัทธิพุทฺธเก่ามีอาจที่จะได้รู้ได้เสวยอรรถรสในมรรค ผล นิพพาน นั้นได้ เพราะ มรรค ผล นิพพานเป็น ปัจจุตัม เวทิตพุโพ วิญญูหิ ธรรม แต่อย่างไรก็ตาม คำว่า ปัจจุตัม เวทิตพุโพ วิญญูหิ นี้ก็เป็นชื่อของพระปริยัติธรรมด้วย แต่เป็นโดยอ้อม สำหรับ มรรค ผล นิพพาน นั้นเป็นชื่อโดยตรง

จบธัมมานุสสติ

สังฆานุสสติ หมายความว่า การระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ผู้มี สุปฏิ-
ปโน เป็นต้นอยู่เนื่องๆ ชื่อว่า สังฆานุสสติ ดังแสดงวจนัตถะว่า “สงฆ์ อนุสสติ =
สังฆานุสสติ” การระลึกถึงคุณของพระสงฆ์เจ้าเนื่องๆ ชื่อว่า สังฆานุสสติ องค์
ธรรมได้แก่ สติเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ที่มีคุณของพระสงฆ์เป็นอารมณ์

วิธีเจริญสังฆานุสสติ

การระลึกไปในพระสงฆ์คุณนั้น จะใช้ระลึกตามภาษาบาลี หรือ ภาษาไทยก็ได้
ตามภาษาบาลีนั้นมีดังนี้

สุปฏิปโน ภควโต สาวกสงฺโฆ, อสุปฏิปโน ภควโต สาวก-
สงฺโฆ, ญายุปปฏิปโน ภควโต สาวกสงฺโฆ, สามิจิปปฏิปโน ภควโต
สาวกสงฺโฆ (ยทิทํ จตตาริ ปุริสฺสุคานิ อฏฺฐปฺริสฺสุคฺคฺลา) เอส ภควโต สาว
กสงฺโฆ, อาหุเนยฺโย, ปาหุเนยฺโย, ทกฺขิณฺเนยฺโย, อณฺชลิกรณฺเณยฺโย, อนุตฺตรํ
ปุณฺณกุເເဒတံ โลกสุส ฯ

หรืออีกนัยหนึ่ง ภควโต สาวกสงฺโฆ สุปฏิปโน, ภควโต สาวกสงฺโฆ
อสุปฏิปโน, ภควโต สาวกสงฺโฆ ญายุปปฏิปโน, ภควโต สาวกสงฺโฆ
สามิจิปปฏิปโน, ภควโต สาวกสงฺโฆ อาหุเนยฺโย, ภควโต สาวกสงฺโฆ
ปาหุเนยฺโย, ภควโต สาวกสงฺโฆ ทกฺขิณฺเนยฺโย, ภควโต สาวกสงฺโฆ อณฺชลิ
กรณฺเณยฺโย, ภควโต สาวกสงฺโฆ อนุตฺตรํ ปุณฺณกุເເဒทံ โลกสุส ฯ

ตามภาษาไทยนั้นระลึกดังนี้

สุปฏิปโน พระอริยสงฆ์สาวก ๘ จำพวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้
ปฏิบัติดี สมบูรณ์ด้วยอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา

อสุปฏิปโน พระอริยสงฆ์สาวก ฯลฯ เป็นผู้ปฏิบัติตรงต่อหนทางที่นำเข้าสู่
พระนิพพานโดยส่วนเดียวไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องของโลก ทั้งไม่มีมารยาสาไถยแต่อย่างใด
เข้ามาเจือปน

ญาญปฏิบัติปณฺโน พระอริยสงฆ์สาวก ฯลฯ เป็นผู้ปฏิบัติมุ่งต่อพระนิพพานอันเป็นอมตรรรม ไม่มีการปรารธนาอยากได้ภวสมบัติและโกคสมบัติแต่อย่างใดเลย

สามิจิปฏิบัติปณฺโน พระอริยสงฆ์สาวก ฯลฯ เป็นผู้ปฏิบัติชอบสมควรแก่การเคารพกราบไหว้ของชนทั้งหลายด้วยกาย ใจ

(บุรุษ ๔ คู่ที่เป็นคู่กันตาม มรรค ผล อันใดมีอยู่ บุรุษเหล่านี้เมื่อแยกโดยเฉพาๆ แล้วก็ป็นอริยบุคคล ๘ ดังนี้)

อาหุเนยฺโย พระอริยสงฆ์สาวก ๔ คู่ ๘ จำพวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นสามารถให้ผลเกิดขึ้นอย่างมหาศาล ดังนั้นจึงเป็นผู้ควรรับอามิสบูชาที่เขานำมาจากที่ไกล

ปาหุเนยฺโย พระอริยสงฆ์สาวก ๔ คู่ ฯลฯ เป็นแขกที่ประเสริฐสุดของคนทั่วโลก เพราะมีแต่ในสมัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นเท่านั้น ดังนั้น จึงเป็นผู้ที่ควรแก่การต้อนรับด้วยปัจจัย ๔ ที่เขาจัดไว้สำหรับรับแขกที่เป็นฝ่ายโลกียะ

ทกฺขิณเณยฺโย พระอริยสงฆ์สาวก ๔ คู่ ฯลฯ สามารถให้อานิสงส์ผลเกิดขึ้นตามความประสงค์ของคนทั้งหลายได้ ดังนั้น จึงควรแก่การรับทักษิณาทาน คือ การบริจาทานของผู้มีความปรารถนาภวสมบัติ โภคสมบัติ ที่เกี่ยวกับตน หรือ คนอื่นในภพหน้า

อณฺชลิกฺรณิโย พระอริยสงฆ์สาวก ๔ คู่ ฯลฯ เป็นผู้ประกอบด้วย ศีลสมาธิ ปัญญา ดังนั้น จึงสมควรแก่การกระทำอณฺชลิกของมนุษย์ เทวดา พรหมทั้งหลาย

อนฺนุตฺตโร ปุณฺณกุเขตฺตํ โลกสุตฺตํ พระอริยสงฆ์สาวก ๔ คู่ ฯลฯ เป็นที่หว่านอันประเสริฐแห่งพืชต่างๆ คือ บุญกุศล ของมนุษย์ เทวดา พรหมทั้งหลาย เปรียบเหมือนพื้นที่นาชั้นเอกที่ทำให้เมล็ดพืชเจริญงอกงามเป็นอย่างดี แม้ที่สุดจะหว่านลงเพียงเล็กน้อย

ข้อความพิเศษในบทพระสังฆคณฺ

คำว่า “สาวกสงฺโฆ” ในบทสังฆคณฺทั้ง ๕ ดังที่ได้กล่าวแล้วนี้ มิใช่จะเป็นได้ เฉพาะพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียว แม้คฤหัสถ์ ชาย หญิง ที่ได้บรรลุมรรค ผล

แล้วก็ เป็น สาวกสงฆ์ พระสงฆ์สาวกได้เช่นเดียวกัน เพราะพระคุณทั้ง ๕ นี้ เป็น ธรรมานุสสาสนะสำหรับพระภิกษุสงฆ์ที่ยังเป็นปุถุชนอยู่ ถ้าท่านเหล่านั้นถึงพร้อมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา แล้วก็จัดว่าเป็น สาวกสงฆ์ พระสงฆ์สาวกที่ประกอบด้วยคุณทั้ง ๕ ได้ตามสมควร ดังนั้น ในขณะที่ระลึกไปในพระคุณของพระอริยสงฆ์ ๔ คู่ ๘ จำพวกอยู่นั้น ก็ควรน้อมใจระลึกไปในคุณทั้ง ๕ ของพระภิกษุที่ยังเป็นปุถุชนอยู่นั้นด้วย

คุณ ๕ ประการที่เป็นเหตุและเป็นผล

ในบรรดาคุณทั้ง ๕ ประการนี้ คุณที่เป็นสาระหลักสำคัญยิ่งซึ่งเป็นคุณสมบัติภายในเฉพาะองค์พระสงฆ์นั้นก็มียู่เพียง ๔ คือ สุปปกัปปันโน เป็นต้น จนถึงสามิ-จิปปกัปปันโน เป็นที่สุด ส่วนคุณอีก ๕ นั้นหาใช่เป็นสาระหลักสำคัญยิ่งของพระสงฆ์ไม่ เพียงแต่เป็นคุณที่เนื่องมาจากการถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยคุณทั้ง ๔ นั้น หมายความว่า บุคคลใดมีความประพฤติดำรงตั้งมั่นอยู่ในคุณทั้ง ๔ โดยสมบูรณ์อย่างถูกต้องดีแล้ว บุคคลนั้นก็ย่อมตั้งอยู่ในคุณอีก ๕ เพื่อประโยชน์แก่เวไนยสัตว์ทั้งหลายทั่วไป ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าคุณทั้ง ๔ ข้างต้นเป็นเหตุ คุณที่เหลือ ๕ เป็นผล

อนึ่ง พุทธศาสนิกชนทั้งหลายพึงทราบว่ บทสวดมนต์ไหว้พระก็ตาม บทสวดมนต์เพื่อความคุ้มครองป้องกันภัยต่างๆ ก็ตาม บทพระพุทธานุสสติคุณ สังฆคุณ ทั้ง ๓ ประเภทนี้แหละเป็นบทที่สำคัญยิ่งกว่าบทอื่นๆ ฉะนั้น เมื่อจะทำการสวดมนต์ไหว้พระ หรือสวดมนต์เพื่อความคุ้มครองป้องกันภัยก็ตาม จึงไม่ควรเว้นจากบททั้ง ๓ ประเภทนี้ แต่ความสำคัญมีอยู่ว่า ผู้สวดมนต์ไหว้พระควรรู้ความหมายของบทนั้นๆ เพื่อจะได้ทำใจให้มีสมาธิ และปิติโสมนัสเกิดอันเป็นดีเหตุกุศล ถ้าไม่รู้ความหมาย แล้วจิตใจก็ไม่มีสมาธิและปิติโสมนัสก็ไม่เกิด กุศลนั้นก็จะเป็นทวิเหตุกุศลไป

เหตุที่พระอริยบุคคล ๘ จำพวกได้ชื่อว่า สุปปกัปปันนบุคคล เป็นต้น

ในบรรดาพระอริยบุคคล ๘ จำพวกนั้น พระเสขบุคคล ๗ ได้ชื่อว่า สุปปกัปปันโน เป็นผู้ปฏิบัติดี อุปปกัปปันโน เป็นผู้ปฏิบัติตรงต่อหนทางที่นำเข้าสู่พระนิพพาน ญายัปปกัปปันโน เป็นผู้ปฏิบัติมุ่งต่อพระนิพพาน สามิจิปปกัปปันโน เป็นผู้ปฏิบัติชอบสมควรแก่การกราบไหว้นั้น ก็เพราะว่า ท่านเหล่านี้กำลังดำเนินการปฏิบัติอยู่ ดังนั้น

จึงแสดงวณัตถะว่า “สุญฺญ ปฏิปชฺชนตฺติ = สุปปฏิปฺนนา” บุคคลเหล่าใดกำลัง
 ดำเนินงานการปฏิบัติดี ฉะนั้น บุคคลเหล่านั้นจึงชื่อว่า สุปปฏิปฺนนะ “อุชฺถํ ปฏิ-
 ปฺนนาติ = อุชฺฐุปปฏิปฺนนา” บุคคลเหล่าใดกำลังดำเนินงานการปฏิบัติตรงต่อหนทาง
 ที่นำเข้าสู่พระนิพพาน ฉะนั้นบุคคลเหล่านั้นจึงชื่อว่า อุชฺฐุปปฏิปฺนนะ “ญฺยาเยน ปฏิ-
 ปฺนนา = ญฺยาเยุปปฏิปฺนนา” บุคคลเหล่าใดกำลังดำเนินงานการปฏิบัติมุ่งต่อพระ
 นิพพาน ฉะนั้นบุคคลเหล่านั้นจึงชื่อว่า ญฺยาเยุปปฏิปฺนนะ “สามิจิ กตฺวา ปฏิปฺนนา
 = สามิจิปปฏิปฺนนา” บุคคลเหล่าใด กำลังดำเนินงานการปฏิบัติชอบสมควรแก่การ
 กราบไหว้ ฉะนั้น บุคคลเหล่านั้นชื่อว่า สามิจิปปฏิปฺนนะ

สำหรับพระอเสขบุคคล คือ พระอรหันต์ทั้งหลายที่ชื่อว่า สุปปฏิปฺนโน เป็นต้น
 นั้น ก็เพราะว่ากิจทั้ง ๔ นี้ ท่านได้ปฏิบัติถึงที่สุดเสร็จสิ้นบริบูรณ์เรียบร้อยแล้ว ดังนั้นจึง
 แสดงวณัตถะว่า “สุญฺญ ปฏิปชฺชิตถาติ = สุปปฏิปฺนนา, อุชฺถํ ปฏิปชฺชิตถาติ
 = อุชฺฐุปปฏิปฺนนา, ญฺยาเยน ปฏิปชฺชิตถาติ = ญฺยาเยุปปฏิปฺนนา, สามิจิ กตฺวา
 ปฏิปชฺชิตถาติ = สามิจิปปฏิปฺนนา” บุคคลเหล่าใด เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง
 ต่อหนทางที่นำเข้าสู่พระนิพพาน ปฏิบัติมุ่งต่อพระนิพพาน ปฏิบัติชอบสมควรแก่การ
 เคารพกราบไหว้ ในกิจทั้ง ๔ นั้นโดยเสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว ฉะนั้น บุคคลเหล่านั้นจึง
 ชื่อว่า สุปปฏิปฺนนะ อุชฺฐุปปฏิปฺนนะ ญฺยาเยุปปฏิปฺนนะ สามิจิปปฏิปฺนนะ

**ความต่างกัน และ เหมือนกันในระหว่างคฤหัสถ์กับบรรพชิต ที่สำเร็จเป็น
 อริยบุคคล**

การได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลของคฤหัสถ์ทั้งหลายก็ดี การสำเร็จเป็นพระ-
 อริยบุคคลของบรรพชิตทั้งหลายก็ดี ในระหว่างบุคคลทั้งสองฝ่ายนี้ คงมีความต่างกัน
 อยู่ที่ความประพฤติ คือดำเนินทางอริสติกขาเท่านั้น สำหรับความประพฤติ
 ดำเนินทางอริจิตตสิกขา และอริปัญญาสิกขานั้นเหมือนกัน กล่าวคือ อริสติกขา
 ของคฤหัสถ์ก็เป็น สิกขา ๕ อริสติกขาของบรรพชิตเป็นสิกขา ๒๒๗ หรือ ๘๑๕๐ โภกฺกิ
 ๕ ถ้าน ๓ หมื่น ๖ พัน สิกขาบท ดังนั้นคุณทั้ง ๕ มี สุปปฏิปฺนโน เป็นต้น จนถึง
 อนุตตรังปฺญญักเขตต์โลกัสสะนั้น เป็นคุณของบรรพชิต และคฤหัสถ์ที่เป็นอริยบุคคล
 ได้ทั้งสองฝ่าย

บุคคลที่ไม่ได้ถึงพร้อมด้วยคุณทั้ง ๔ มี สุปปปฏิปันนะ เป็นต้น แต่ อาหุ-
เนยยะ ปาหุเนยยะ และอัญชลีกรรมิยะ คุณทั้ง ๓ นี้มีได้

ในข้อนี้บุคคลที่ไม่ได้ถึงพร้อมด้วยคุณทั้ง ๔ มี สุปปปฏิปันนะ เป็นต้น แต่
อาหุเนยยะ ปาหุเนยยะ อัญชลีกรรมิยะ คุณทั้ง ๓ ย่อมมีได้ ผู้นั้นได้แก่ บิดา มารดา
ของบุตรธิดาทั้งหลายนั่นเอง แต่ตามหลักธรรมดาแห่งธัมมมาธิฐานนั้น บุคคลที่ควร
ได้รับ อาหุณวัตถุ คือ สิ่งของที่เขานำมาจากที่ไกล ปาหุณวัตถุ คือ สิ่งของที่เขาจัด
เตรียมไว้สำหรับรับแขกที่เป็นฝ่ายโลกิยะ ทักขิณวัตถุ คือ สิ่งของที่เขาบริจาคเป็นทาน
โดยมีความปรารถนาภวสมบัติ โภคสมบัติ ที่เกี่ยวกับตน หรือ คนอื่นในภพหน้า
อัญชลีกัมมะ คือได้รับการกระทำอัญชลีกรรมเหล่านี้ บุคคลนั้นต้องถึงพร้อมด้วย
คุณทั้ง ๔ มีสุปปปฏิปันนะ เป็นต้นก็จริง แต่สำหรับ บิดา มารดา ของบุตร ธิดา ทั้งหลาย
นั้น แม้ว่าจะไม่ประกอบด้วยคุณทั้ง ๔ ก็ตามที แต่ก็ยังเป็นบุคคลที่ควรได้รับอาหุณวัตถุ
ปาหุณวัตถุ และอัญชลีกรรมจากบุตร ธิดา ทั้งหลาย ตามบุคลลาธิฐาน

ฉะนั้น บุตร ธิดา ควรจะกระทำการบูชาคุณท่านด้วย อาหุณวัตถุ ปาหุณวัตถุ
และอัญชลีกรรม เพื่อเป็นสิริมงคลพ้นจากทุกข์ภัย อายุยืน ประกอบไปด้วย ลาภ ยศ
ถ้าหาก บุตร ธิดา ไม่ได้ทำการบูชาด้วยวัตถุทั้งสองอย่าง และอัญชลีกรรมต่อท่านแล้ว
บุตรธิดาเหล่านั้นก็จะได้รับแต่ความอัปมงคล ภัยต่างๆ ที่ไม่ควรจะประสบพบเห็นก็จะ
ต้องประสบพบเห็น ถึงแม้จะมีอายุยืนแต่ก็ไม่มียศ เมื่อมียศแต่อายุก็จะสั้น สำหรับ
ทักขิณวัตถุ นั้น บิดา มารดาประเภทนี้ ไม่ควรได้รับ เพราะว่ามีให้สำเร็จตามความ
ประสงค์ของบุตรธิดาได้ ถ้าบิดา มารดา ประกอบด้วยคุณทั้ง ๔ เหมือนหนึ่งนาง
วิสาขา และอนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นต้นแล้ว อย่าว่าแต่ของของบุตร ธิดาเลย แม้
ทักขิณวัตถุของคนทั่วไปก็ควรได้รับ ทั้งนี้ก็เพราะว่าให้สำเร็จตามความประสงค์ของผู้
บริจาคได้ เรื่องนี้สมเด็จพระผู้มีพระภาค ได้ทรงแสดงไว้ในอติวุตตกพระบาลี เตมีย-
ชาดกพระบาลี และ ทักขิณวิภังค์

จบสังฆานุสสติ

สีลานุสสติ หมายความว่า การระลึกถึงความบริสุทธิ์ของศีลที่ตนรักษาไว้ โดยปราศจากโทษ ๔ อย่างมี อัจฉริยะ เป็นต้นอยู่เนื่องๆ ชื่อว่า สีลานุสสติ ดังแสดงวจนัตถะว่า “สีลํ อนุสฺสติ = สีลานุสฺสติ” การระลึกถึงความบริสุทธิ์ของศีลที่ตนรักษาไว้โดยปราศจากโทษเนื่องๆ ชื่อว่า สีลานุสสติ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิกที่ในมหากุศลจิตที่มีการเว้น การรักษา ตามสิกขาบทนั้นๆ

วิธีเจริญสีลานุสสติ

การเจริญสีลานุสสตินี้ ผู้เจริญจะต้องมีความประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักทั้ง ๕ ประการเสียก่อน คือ

๑. จะต้องชำระศีลของตนให้พ้นจากโทษทั้ง ๔ แล้วตั้งอยู่ในคุณทั้ง ๔ จนครบบริบูรณ์ อย่างหนึ่ง

๒. จะต้องมึจิตใจพ้นไปจากความเป็นทาสแห่งตัณหา กล่าวคือ การรักษาศีลที่ไม่มีความมุ่งหวังต่อโลกียสมบัติ อย่างหนึ่ง

๓. มีการปฏิบัติกาย วาจา ให้ตั้งอยู่ในสิกขาบทอย่างเคร่งครัด จนมีอาจที่ผู้ใดผู้หนึ่งจะมาจับผิดโดยอ่างวัตถุขึ้นแสดงเป็นหลักฐานได้ อย่างหนึ่ง

๔. ความประพฤติด้วยกาย วาจา ของตนนั้น แม้ว่าคนอันธพาลและผู้ที่เป็นศัตรูแก่ตนจะไม่มีความเห็นดีเห็นชอบด้วยก็ตาม แต่วิญญูชนทั้งหลายย่อมสรรเสริญอย่างหนึ่ง

๕. ต้องประกอบด้วยความรู้ว่า ศีลนี้เป็นเหตุทำให้อุปจารสมาธิ อปปนาสมาธิ และ มรรคสมาธิ ผลสมาธิ เกิดขึ้นได้

เมื่อความประพฤติปฏิบัติของตนถูกต้องตรงตามหลักทั้ง ๕ ประการนี้แล้วก็ลงมือทำการระลึกไปในศีลดังต่อไปนี้

อโห เม วต สีลํ เห	อขณฺทํ อธิทฺทํ หเว
อสพลํ อกมฺมาลํ	ภุชิสฺสํ อปฺรามสํ
ปสฺสญฺํ สพฺพวิญญูหิ	สมาธิ สํวตฺตนกํ ฯ

ศีลของเราเป็นบริสุทธิดีน่าปลื้มใจจริงหนอ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย โดยแน่นอน ศีลของเราเป็นบริสุทธิ ทำให้เราพ้นไปจากการเป็นทาสของตัณหา ศีลของเราไม่มีอาชงที่จะมีผู้มากกล่าวหาได้ ศีลของเราเป็นอันธพาลและผู้ที่เป็นศัตรูกับเราจะไม่มีการเห็นดีด้วยก็ตาม แต่วิญญูชนทั้งหลายนั้นย่อมสรรเสริญ ศีลของเราเป็นเหตุทำให้อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ และมรรคสมาธิ ผลสมาธิ เกิดขึ้นอย่างแน่นอน

แสดงศีลที่มีโทษ และ พ้นไปจากโทษ

ศีลที่มีโทษนั้นมี ๔ อย่าง คือ ๑. ขณฺฑาสีล = ศีลขาด ๒. นิทฺทาสีล = ศีลเป็นรู ๓. สพลฺลีล = ศีลต่าง ๔. กมฺมาสลีล = ศีลพร้อย

ศีลที่พ้นไปจากโทษมี ๔ อย่าง คือ ๑. อขณฺฑาสีล = ศีลไม่ขาด ๒. อนิทฺทาสีล = ศีลไม่เป็นรู ๓. อสพลฺลีล = ศีลไม่ต่าง ๔. อกมฺมาสลีล = ศีลไม่พร้อย

ขณฺฑาสีล ได้แก่ ศีลของคฤหัสถ์ หรือ บรรพชิตก็ตาม ที่มีสิกขาบทข้อต้น หรือ ข้อปลายอย่างใดอย่างหนึ่งขาดไป เช่นในศีล ๘ นั้น ปาณาติปาตาเวรมณี หรือ อุจจาसनมหาสนาเวรมณี ข้อใดข้อหนึ่งขาดไป ศีลอย่างนี้เรียกว่า ขณฺฑาสีล

อขณฺฑาสีล ได้แก่ ศีลของคฤหัสถ์ หรือ บรรพชิตก็ตาม ที่มีสิกขาบทข้อต้น หรือข้อปลายทั้ง ๒ อย่างนั้นมิได้ขาด คงรักษาไว้ได้เป็นปกติ ศีลอย่างนี้เรียกว่า อขณฺฑาสีล

นิทฺทาสีล ได้แก่ สิกขาบทท่ามกลาง คือ ข้อที่ ๒ ถึงข้อที่ ๗ ข้อใดข้อหนึ่งขาดไป ศีลอย่างนี้เรียกว่า นิทฺทาสีล

อนิทฺทาสีล ได้แก่ สิกขาบทท่ามกลางทั้ง ๖ ข้อนั้นไม่ขาด คงรักษาไว้ได้เป็นปกติ ศีลอย่างนี้เรียกว่า อนิทฺทาสีล

สพลฺลีล ได้แก่ สิกขาบทท่ามกลาง คือ ข้อที่ ๒ ถึงข้อที่ ๖ นั้นขาดไป ๒ หรือ ๓ ข้อ แต่ไม่ใช่ขาดไปเป็นลำดับ (คือติดกัน) เช่น ในศีล ๘ นั้นสิกขาบทข้อที่ ๒ กับ ข้อที่ ๔ หรือข้อที่ ๒ กับข้อที่ ๖ หรือข้อที่ ๔ กับข้อที่ ๖ หรือข้อที่ ๒ ที่ ๔ กับที่ ๖ หรือข้อที่ ๒ กับข้อที่ ๕ หรือข้อที่ ๒ กับที่ ๗ หรือข้อที่ ๒ ที่ ๕ กับที่ ๗

เหล่านี้ขาดไป หรือข้อที่ ๓ กับที่ ๕ หรือข้อที่ ๓ กับที่ ๗ หรือข้อที่ ๕ กับที่ ๗ หรือข้อที่ ๓ ที่ ๕ กับ ที่ ๗ หรือข้อที่ ๓ กับที่ ๖ ขาดไป หรือพูดกลับเอาข้อปลายย้อนไปหาข้อต้นในหลักเช่นเดียวกัน ที่กล่าวมาแล้วเหล่านี้ คืออย่างนี้เรียกว่า สพลศีล

อสพลศีล ได้แก่ สิกขาบทห้ามกลางทั้ง ๖ ข้อนั้น แม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งไม่ขาด คงรักษาไว้ได้เป็นปกติ คืออย่างนี้เรียกว่า อสพลศีล

กมฺมาสศีล ได้แก่ สิกขาบทห้ามกลาง คือข้อที่ ๒ ถึงข้อที่ ๗ นั้น ขาดไป ๒ หรือ ๓ (หรือ ๔) ติดต่อกันโดยลำดับ (ถ้าขาดไปถึง ๔ ข้อก็นับว่าหนัก) เช่นในศีล ๘ นั้น สิกขาบทข้อที่ ๒ กับข้อที่ ๓ หรือข้อที่ ๒ ข้อที่ ๓ กับข้อที่ ๔ หรือข้อที่ ๒ ข้อที่ ๓ ข้อที่ ๔ กับข้อที่ ๕ หรือข้อที่ ๓ กับข้อที่ ๔ หรือข้อที่ ๓ ข้อที่ ๔ กับข้อที่ ๕ หรือ ข้อที่ ๔ กับข้อที่ ๕ หรือข้อที่ ๔ ข้อที่ ๕ กับข้อที่ ๖ หรือข้อที่ ๔ ข้อที่ ๕ ข้อที่ ๖ กับข้อที่ ๗ หรือข้อที่ ๕ กับข้อที่ ๖ หรือข้อที่ ๕ ข้อที่ ๖ กับข้อที่ ๗ หรือข้อที่ ๖ กับข้อที่ ๗ ขาดติดต่อกันไปโดยลำดับ คืออย่างนี้เรียกว่า กัมมาสศีล

อกมฺมาสศีล ได้แก่ สิกขาบทห้ามกลางทั้ง ๖ ข้อนั้นไม่ขาด แม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง คงรักษาไว้ได้เป็นปกติบริบูรณ์ คืออย่างนี้เรียกว่า อกัมมาสศีล

จบศีลानุสสติ

จาคานุสสติ หมายความว่า การระลึกถึงการบริจาคทานของตน ที่เป็นไปโดยบริสุทธิ์ ไม่มีการอ้อวอด หรือ การเอาหน้า เอาชื่อเสียงแม้แต่ประการใด ๆ อยู่เนือง ๆ ชื่อว่า จาคานุสสติ ดังแสดงวจนัตถะว่า “จาคา อนุสฺสติ = จาคานุสฺสติ” การระลึกถึงการบริจาคทานของตนที่เป็นไปโดยบริสุทธิ์อยู่เนือง ๆ ชื่อว่า จาคานุสสติ องค์ธรรม ได้แก่ สติเจตสิกที่ในมหากุศลจิตที่มีบริจาคเจตนาเป็นอารมณ์

วิธีเจริญจาคานุสสติ

การเจริญจาคานุสสตินี้ ผู้เจริญจะต้องมีการบริจาคทานที่ถึงพร้อมด้วยความดี ๓ ประการ คือ

๑. รัชมัยลัทธวัตถุ คือ วัตถุสิ่งของที่เป็นเทยยธรรมนั้น ได้มาโดยชอบธรรม

๒. บริบูรณ์ด้วยเจตนาทั้ง ๓ คือ ปุพพเจตนา มุญจเจตนา อปรเจตนา

๓. มุตตจาคี คือ การบริจาคที่สละละพ้นไปจากความตระหนี่ และ ตัณหา
มานะ ทิฏฐิ

เมื่อบริจาคทานของตน ได้ถึงพร้อมด้วยคุณความดีดังนี้แล้ว ก็มาคำนึงนึกถึงความเป็นอยู่ของโลกเทียบกับกับความเป็นอยู่ของตนว่า ตามธรรมดาชนทั้งหลายนั้น โดยมากมักมีความตระหนี่หวงแหนในทรัพย์สิน เงินทอง ของตน ไม่ใคร่จะยอมบริจาคให้เป็นทาน แต่กลับไปสนใจอยู่ในเรื่องการบำรุงบำเรอตัณหา มานะ ทิฏฐิ กล่าวคือ มีการตกแต่งร่างกายเกินกว่าเหตุ อาหารการบริโภคเกินสมควร การสนุกสนานเพลิดเพลิน โอ้อวดซึ่งกันและกัน ล้วนแต่เป็นเรื่องที่หาสาระมิได้ทั้งสิ้น สำหรับตนในคราวนี้นั้น ย่อมมีโอกาสได้ชัยชนะต่อศัตรูภายใน คือ ความตระหนี่หวงแหนในทรัพย์สิน เงินทองที่มีอยู่ ด้วยการยอมลดละจากการบำรุงบำเรอตัณหา มานะ ทิฏฐิ มีการตกแต่งร่างกายเกินควร เป็นต้นเสียได้ ซึ่งนับว่าเป็นโชคดียิ่งของตนอย่างแท้จริง แต่ต่อไปในภายภาคหน้าก็จะได้รับแต่อนิสงส์ที่ดีงาม มีอายุ วรรณะ สุขะ พละ ประกอบไปด้วยความโสมนัสอย่างยอดเยี่ยม การคำนึงนึกถึงอย่างนี้แหละ ได้ชื่อว่าจาคานุสสติ ต่อแต่นั้นก็เริ่มต้นภาวนาวา

มนุสฺสสตฺติ สุลทฺธํ เม ยวาทํ จาเค สทา รโต

มจฺเจรปริยฺยญฺชาย ปชาย วิคโต ตโต ฯ

ในบรรดาชนทั้งหลาย ที่มีมัจฉริยะก่อวนกำเริบด้วยการหวงแหนอยู่นั้น แต่เรานั้นมีความยินดีปลื้มใจอยู่แต่ในการบริจาคทาน โดยความปราศจากมัจฉริยะลงได้ การที่เราได้เกิดมาเป็นมนุษย์นี้ดีจริงหนอ

อนึ่ง บรรพชิตที่กำลังปฏิบัติสارณียธรรม หรือ สारณียวัตรอยู่นั้น ถ้าให้เจริญจาคานุสสติกรรมฐานไปด้วย ก็จะช่วยให้การปฏิบัติสارณียธรรมได้ดำเนินไปโดยเรียบร้อย เพราะการปฏิบัติสาร์ณียธรรมนั้นต้องให้ทานทุกวันตลอดระยะเวลา ๑๒ ปี ฉะนั้น ถ้าภิกษุได้ทำการเจริญจาคานุสสติกรรมฐานด้วยแล้ว ก็จะช่วยให้ได้รับผลทั้งสองฝ่าย

การปฏิบัติสارณียธรรม

ผู้จะปฏิบัติสارณียธรรมนั้น จะต้องอยู่ในสถานที่ที่มี ภิกษุ สามเณรไม่มาก และภิกษุ สามเณรที่อยู่รวมกันนั้น ก็ล้วนแล้วแต่เป็นศีลวันตะและสิกขากามะ ประกอบไปด้วยคันถธุระ หรือ วิปัสสนาธุระด้วยกันสิ้น ที่ต้องเลือกสถานที่พร้อม ด้วยบุคคลดังกล่าวนี้ ก็เพื่อที่จะให้การปฏิบัติได้ดำเนินไปโดยสะดวกสายนั่นเอง เมื่อได้อยู่ในสำนักที่ก่อปรด้วยองค์ ๒ ดังนี้แล้ว ก่อนที่จะทำการปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติต้อง ตั้งจิตอธิษฐานเสียก่อนว่า นับแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าจะทำการปฏิบัติตามหลักของ สारณียธรรม ที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ตลอดระยะเวลา ๑๒ ปี หลังจากได้อธิษฐาน ใจเสร็จแล้วก็ต้องไปแจ้งแก่พระภิกษุ สามเณรทั้งหลายให้ทราบทั่วกัน ว่าตนจักปฏิบัติ สारณียธรรม

ได้กล่าวแล้วว่าการปฏิบัติสารณียธรรมนี้ ผู้ปฏิบัติจะต้องทำทานทุกวันตลอด ระยะเวลา ๑๒ ปี เมื่อผู้ปฏิบัติไปรับบิณฑบาตได้มาเท่าใด จะนำอาหารที่ได้มานั้นไป เทียวแจกจ่ายแก่ พระภิกษุ สามเณรตามความพอใจของตนไม่ได้ จะต้องนำไปถวาย แก่องค์ที่มีพรรษามากกว่าเพื่อนก่อน แล้วลดลำดับลงมาตามอายุพรรษา ถ้าหากจะ ถวายแก่รูปอื่นก่อน พระภิกษุที่ได้รับนั้น จะต้องเป็นภิกษุพวกใดพวกหนึ่งใน ๕ จำพวก จึงจะถวายได้ ภิกษุ ๕ จำพวกนั้น คือ ๑. ภิกษุ สามเณรที่อาพาธ ๒. ภิกษุ สามเณรที่เป็นผู้พยาบาล ๓. ภิกษุ สามเณรที่เป็นอาคันตุกะ ๔. ภิกษุ สามเณรที่เป็นคัมมิกะ คือ จะรีบไปธุระ ๕. ภิกษุ สามเณร บวชใหม่ที่ครองจีวรและอุ้มบาตร ยังไม่เป็น

ในขณะที่ทำการถวายนั้น ผู้ปฏิบัติจะจัดแบ่งถวายไม่ได้ จะต้องส่งให้ทั้งบาตร แล้วแต่ผู้รับจะรับหรือไม่รับและหยิบตักเอาตามความต้องการ เหลือนั้นตนจึงจะนำเอา ไปบริโภค ถ้าหากว่าไม่เหลือก็กลับไปรับบิณฑบาตใหม่ในระหว่างที่ยังไม่ถึงเที่ยง เมื่อ ได้มาแล้วก็จัดการถวายอีกไปตามลำดับแห่งพรรษา เมื่อหมดก็กลับไปรับใหม่อีกจะเป็น ก็ครั้งก็เทียวก็ตาม ทำอยู่อย่างนี้เสมอไป หากบางวันไปรับบิณฑบาตหลายเทียวแล้ว อาหารที่ได้มาผู้รับก็รับเอาเสียจนหมด จะกลับไปรับใหม่ก็หมดเวลา อย่างนี้ผู้ปฏิบัติ ต้องยอมอด ข้อที่สำคัญยิ่งก็มีอยู่ว่า ผู้ปฏิบัติจะต้องไม่ถือโทษโกรธเป็นอันขาด ถ้า

เกิดโศกเวลาใด การปฏิบัติที่อุตสาหะพยายามกระทำมาเป็นเวลาหลายวัน หลายเดือน หลายปี ก็พลอยสูญเสียไปหมดสิ้น ดังนั้นท่านอรรถกถาจารย์จึงได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า ผู้ปฏิบัติสารณียธรรมได้พยายามปฏิบัติมาด้วยดี จนครบเวลา ๑๒ ปี ในวันครบรอบปีที่ ๑๒ นั้น ได้กลับมาจากรับบิณฑบาตแล้ววางบาตรไว้ที่หอนั้น ตนเองก็ไปสรงน้ำ ในขณะนั้นพระเถระรูปหนึ่งมาเห็นบาตรนั้นเข้า ทราบว่าเป็นบาตรของผู้ปฏิบัติสารณียธรรม จึงหยิบตักเอาไปเสียจนหมดเหลือไว้แต่บาตรเปล่า เมื่อผู้ปฏิบัติกลับมาจากสรงน้ำได้ เห็นบาตรเปล่าก็โศก บ่นว่าโศกจึงมาเอาไปจนหมดมิได้เหลือไว้ให้ เราได้บริโภคน้ำ เมื่อความไม่พอใจเช่นนี้เกิดขึ้น การที่พยายามปฏิบัติมาด้วยดีตลอดเวลา ๑๒ ปี ครบวันนั้นก็เป็นอย่างนั้นว่าไม่สำเร็จ ถ้าจะประสงค์ให้สำเร็จก็ต้องตั้งต้นปฏิบัติกันเสียใหม่ ต่อจากวันนั้นไปจนครบ ๑๒ ปี ดังนั้นผู้ปฏิบัติสารณียธรรมนี้ ถ้ามีการเจริญจากานุสสติ ธรรมฐานประจำทุกๆ ครั้งที่ได้ถวายทานว่า

มนุสฺสตตํ สุตทฺธํ เม

ยวาทํ จาเค สทา รโต

มจฺเฌปริยฺญูชฺยา

ปชาย วิคโต ตโต ฯ

ดังนี้แล้ว ก็จะช่วยคุ้มครองป้องกันมิให้ความโศกเกิดขึ้น

อานิสงส์ที่ได้รับจากการปฏิบัติสารณียธรรม

ภิกษุที่ทำการปฏิบัติสารณียธรรมสำเร็จแล้ว ในระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่ ย่อมได้รับอานิสงส์ ๔ ประการ คือ

๑. ไม่ลำบากในอาหารเครื่องบริโภคน้ำ
๒. อาหารบิณฑบาตที่ได้มา แม้ว่าจะแบ่งถวายแก่พระภิกษุ สามเณร สักกี่รูป ก็ไม่หมด

๓. เมื่อได้รับการถวายทานด้วยการจับสลาก ย่อมได้แต่ของที่ดีเยี่ยม

๔. ภูมิภพเทวดา และรุกขเทวดาทั้งหลายเอาใจใส่ในการตักบาตร

ในอานิสงส์ทั้ง ๔ ประการนี้ อานิสงส์ข้อที่ ๑ และที่ ๒ มีวัตถุประสงค์ว่า พระภิกษุรูปหนึ่ง มีนามว่า ดิสสเถระ อาศัยอยู่ที่ภูเขาสเลาคริ ได้สำเร็จการปฏิบัติ

สารณียธรรมมาแล้ว ถัดจากภูเขานี้ออกไปไม่ไกลเท่าใดนัก มีหมู่บ้านหมู่หนึ่งชื่อ มหาศิริ เป็นโคจรคามเที่ยวไปรับบิณฑบาตของท่าน อยู่มาวันหนึ่ง มีพระภิกษุ ประมาณ ๕๐ รูป เดินทางไปมนัสการพระเจดีย์ชื่อ นาคทิปะ พักแรมอยู่ ณ แห่งนั้น ครั้นถึง เวลาบิณฑบาต ต่างองค์ต่างก็เข้าไปรับบิณฑบาตในหมู่บ้านมหาศิริทุกรูป แต่ บิณฑบาตไม่ได้เลยแม้แต่ทัพพีเดียวจึงพากันกลับ ก็พอดีสวนทางกันกับพระคิสสเถระ พระคิสสเถระจึงกล่าวคำปฏิสันถารขึ้นว่า ท่านทั้งหลายได้อาหารบิณฑบาตพอควรแล้ว หรือ พระภิกษุเหล่านั้นก็ตอบว่าไม่ได้อะไรเลย พระคิสสจึงเอ่ยขึ้นว่า ถ้าเช่นนั้นขอ พวกท่านจงรอคอยข้าพเจ้าอยู่ ณ ที่นี้สักประเดี๋ยวหนึ่งก่อน ข้าพเจ้าจักเข้าไปรับ บิณฑบาตแล้วจักกลับมาหาท่าน พระภิกษุเหล่านั้นก็รับคำ จากนั้นท่านก็เข้าไปในหมู่บ้าน ยืนอยู่ที่หน้าเรือนหลังหนึ่งซึ่งเจ้าของเคยตักบาตรเป็นประจำ วันนั้นทายิกาผู้ใหญ่ ในเรือนนั้นได้จัดทำข้าวต้ม นมสด คอยท่าอยู่ ครั้นเห็นพระเถระไปถึง จึงนำข้าวต้ม นมสดที่ได้จัดเตรียมไว้นั้นใส่ลงในบาตรจนเต็ม พระคิสสเถระได้รับแล้วก็กลับไปยังที่ นัดหมาย จัดการแบ่งถวายให้ได้ฉันทั่วถึงกันทุกรูปพร้อมด้วยตนเองจนอิมหันสาธุการ พระภิกษุทั้งหลายเมื่อได้ฉันเสร็จแล้วก็แปลกใจคิดไปว่าพระเถระมีอิทธิฤทธิ์ จึงถามขึ้น ว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าๆ ได้อิทธิฤทธิ์นี้แต่เมื่อใด ท่านตอบว่า หาใช่เป็นอิทธิฤทธิ์แต่ ประการใดไม่ หากแต่เป็นอานิสงส์ที่ได้รับจากการปฏิบัติสารณียธรรม ดังนั้น อาหารที่มี อยู่ในบาตร แม้ว่าจะถวาย พระภิกษุตั้งแสนรูปก็ไม่หมด พระภิกษุเหล่านั้นได้ฟังแล้ว ก็มีความชื่นชมโสมนัสเป็นที่สุด จึงเปล่งวาจาว่า สาธุๆ ขึ้นพร้อมๆ กัน

อานิสงส์ข้อที่ ๓ มีวัตถุสาธกว่า ครั้งหนึ่งที่ภูเขาเจดีย์ปัพพะมิงงานนัมสการ พระเจดีย์ ในงานมนัสการนี้ พระราชาพร้อมด้วยประชาชนทั้งหลายได้จัดการถวายทาน ด้วยวิธีจับสลาก พระคิสสเถระที่อาศัยอยู่ ณ ภูเขาเสลาสิริก็ได้รับนิมนต์ให้ไปในงาน นี้ด้วย เมื่อพระเถระไปถึงแล้วจึงถามประชาชนเหล่านั้นว่า ในบรรดาเทยยธรรมทั้งหมดนี้ เทยยธรรมอย่างไหนที่พิเศษที่สุด ชนเหล่านั้นจึงพากันตอบว่า กองผ้า ๒๐ ชุดนั้น แหละเป็นของวิเศษที่สุดเจ้าข้า พระคิสสเถระจึงเอ่ยขึ้นว่า ถ้าเช่นนั้นผ้ากองนั้นแหละ จะต้องได้แก่อาตมาภาพชนทั้งหลาย ได้ฟังแล้วก็ไม่พอใจ อยากจะให้ผ้ากองนั้นได้แก่ พระเถระที่มีตำแหน่งสูง หรือ ที่มีพรรษามาก ต่างคนต่างก็นึกภาวนาแต่ในใจ ขอให้ เป็นไปดังที่ตนปรารถนา ครั้นถึงเวลาต่างก็พากันนำสลากมาถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ทั้ง

หลายทำการจับ ปรากฏว่า พระติสสเถระจับได้กองผ้า ๒๐ ชุด สมกับที่ได้กล่าวไว้ พระราชาผู้เป็นประธานทรงมีความแปลกพระทัยเป็นที่สุด จึงมีพระดำรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าได้อิทธิฤทธิ์มานานแล้วหรือ พระติสสเถระจึงถวายพระพรว่า ดูกรมหาบพิตร อาตมาภาพหาได้อิทธิฤทธิ์แต่อย่างใด ๆ ไม่ หากแต่เป็นอานิสงส์ที่ได้รับจากการปฏิบัติ สारณียธรรมสำเร็จ พระราชาพร้อมด้วยมหาชนทั้งหลายเมื่อได้ฟังแล้ว ต่างก็มีความ ชื่นชมโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง จึงเปล่งวาจาว่าสาธุ ๆ ขึ้นพร้อม ๆ กัน

อานิสงส์ข้อที่ ๔ มีวัดอุสาธกว่า ในลังกาประเทศ มีหมู่บ้านแห่งหนึ่งชื่อภาตระ ในหมู่บ้านนั้นมีสำนักพระเถรีสำนักหนึ่ง มีพระเถรีอยู่ ๑๒ รูป ผู้เป็นหัวหน้ามีนามว่า นาคเถรี ได้สำเร็จการปฏิบัติสาร์ณียธรรมมาแล้ว ในสมัยนั้นมีพวกโจรพวกหนึ่ง หัวหน้ามีนามว่า พรหมณติสสะ ก่อวุ่นอาละวาดปล้นสดมภ์เข้มแข็งทรพย์สิน เงินทองของชาวบ้านตลอดทั่วทุกแห่ง ชาวหมู่บ้านภาตระ มีความหวาดหวั่นเกรงกลัวเป็นที่สุด ในคืนวันหนึ่งเวลาตีกองดังต่างก็พากันอพยพหลบหนีไปจากหมู่บ้านนั้น จนหมดสิ้น หาทันได้ไปลาพระเถรีเจ้าทราบแต่ประการใดไม่ รุ่งขึ้นหมู่บ้านภาตระนั้นก็เงียบสงัดจากฝูงคนที่เคยมี พระเถรีผู้เป็นหัวหน้าเมื่อพิจารณาเหตุการณ์นี้แล้ว ก็ทราบถึงความเป็นไป จึงให้อิโวกาหลงใจแก่บรรดาพระเถรีที่เป็นศิษย์ทั้งหลายว่า ขอพวกเธอจงมีการตั้งใจศึกษาเล่าเรียนในพระปริยัติและปฏิบัติสมถภาวนา วิปัสสนาภาวนาต่อไปตามปกติ ดังเช่นที่ได้ทำกันอยู่แล้ว อย่าได้ละทิ้งเป็นอันขาด หลังจากให้อิโวกาเสร็จแล้ว ก็พอดีได้เวลาไปรับบิณฑบาต เมื่อครองจีวรเสร็จทั้ง ๑๒ รูปแล้ว พระนาคเถรีจึงชวนพระภิกษุณีทั้งปวงออกจากสำนักเข้าไปยืนอยู่ ใต้ต้นโพธิ์ใหญ่ที่อยู่ตรงหน้าหมู่บ้าน ต้นโพธิ์นั้นมีรุกขเทวดาศัยอยู่ ฝ่ายรุกขเทวดาเมื่อได้เห็นพระภิกษุณีทั้งหลายมายืนอยู่ จึงจัดนำอาหารดักบาตรทุกรูป พร้อมกับปวารณาว่าขอพระคุณเจ้าทั้งหลายมารับบิณฑบาตที่นี่ ทุกวันไป

กล่าวถึงพระนาคเถระน้องชาย ที่อาศัยอยู่ ณ หมู่บ้านอีกแห่งหนึ่ง มีพระภิกษุอยู่ด้วยกัน ๑๒ รูปรวมทั้งตัวท่าน เมื่อภิกษุเหล่านั้นเห็นชาวบ้านหลบหนีไปหมด ก็เตรียมตัวที่จะย้ายไปอยู่ที่อื่นบ้าง ก่อนที่จะไปนั้น พระนาคเถระคิดว่าควรจะไปลาพระเถรีผู้พี่เสียก่อนคิดแล้วก็ชวนพระภิกษุที่เป็นศิษย์ออกเดินทางไปยังสำนักของพระเถรี ครั้นถึงแล้วก็กล่าวคำอาลาว่า จะหลบภัยไปอยู่ที่อื่น พระนาคเถรีจึงกล่าวว่าย่าหนีไป

ไหนเลย จงพักอยู่ด้วยกันเสียที่นี้ก่อนเถิด อาหารมีพอที่จะแบ่งกันฉันได้ ว่าแล้วก็จัดแจงแบ่งอาหารที่รูกบเทวดาถวายมานั้นให้แก่พระนาคเถระ พระเถระไม่รับโดยอ้างว่า พระพุทธรองค์ทรงห้ามมิให้ภิกษุรับของ ของภิกษุณี เมื่อรูกบเทวดาได้ทราบเรื่องดังนั้นก็ยังมีจิตชื่นชมโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง จึงได้กล่าวคำปวารณาต่อพระนาคเถระ และพระภิกษุที่เป็นศิษย์ทุกรูปว่า ข้าพเจ้าจะขอถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระคุณเจ้าทุกๆ วันไปขอได้โปรดมารับบิณฑบาตจากข้าพเจ้าด้วยเถิด นับแต่นั้นต่างก็ได้อาศัยอาหารจากรูกบเทวดาเป็นเครื่องยังชีพตลอดไปเป็นเวลา ๗ ปี

การได้รับบิณฑบาตของพระนาคเถระนั้น มิได้เกิดจากการปฏิบัติสارณียธรรมแต่ประการใด หากแต่ได้มาโดยอานิสงส์ของพระนาคเถรีผู้พี่ กับการที่เคารพมันอยู่ในข้อห้ามของพระพุทธรองค์

จบจากานุสสติ

เทวดานุสสติ หมายความว่า การระลึกถึงกุศลกรรมของตน มีศรัทธาเป็นต้น โดยเปรียบเทียบกับเทวดา พรหมทั้งหลาย ที่บริบูรณ์ด้วยสัปปุริสรัตนะ ๗ อย่าง และสัปปุริสธรรม ๗ ประการอยู่เนื่องๆ ชื่อว่า เทวดานุสสติ องค์ธรรมได้แก่สติเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ที่มีศรัทธาเป็นต้นเป็นอารมณ์

วิธีเจริญเทวดานุสสติ

การเจริญเทวดานุสสตินี้ ผู้เจริญจะต้องอยู่ในสถานที่ที่เงียบสงัดจากฝูงชน แล้วระลึก ถึงความเป็นไปของเทวดาและพรหมทั้งหลายว่า ขณะที่ท่านเหล่านั้นยังเป็นมนุษย์อยู่นั้น ท่านเหล่านั้นล้วนแล้วแต่เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยธรรมอันดีงามมีสัปปุริสรัตนะ ๗ อย่าง คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา หิริ โอตตปปะ และสัปปุริสธรรม ๗ ประการ คือ ศรัทธา สติ หิริ โอตตปปะ พาหุสัจจะ วิริยะ ปัญญาด้วยกันทั้งสิ้น ฉะนั้นเมื่อตายลงก็ได้ไปบังเกิดในเทวภูมิ พรหมภูมิ ธรรมที่มีสภาพอันดีงามเหล่านั้นก็มีอยู่เหมือนกัน เมื่อพิจารณา เปรียบเทียบดูอยู่อย่างนี้เนื่องๆ แล้วก็บังเกิดความโสมนัสใจ

เป็นอย่างยิ่ง ดังที่ท่านภูิกจารย์^๑ กล่าวว่า “ยถารูปาย สทฺธาธิธมฺมาตฺถาย สมฺนํ นาคตา เทวตา อิโตจุตา ตตฺถ อุปฺปนฺนา, เมหฺมปี ตตฺถารูปาย สทฺธาธิธมฺมา สํวิหฺชนฺติ ฯ”

เทวดาและพรหมทั้งหลาย เมื่อขณะที่ยังเป็นมนุษย์อยู่นั้น ล้วนแต่เป็นผู้ที่บริบูรณ์ด้วยสัปปริสรัตนะ ๗ อย่าง และสัปปริสธรรม ๗ ประการ ที่มีสภาพดีงาม คือ ศรัทธา เป็นต้น อันใด ฉะนั้น เมื่อจุติจากมนุษย์แล้วก็ได้ไปบังเกิดในเทวภูมิ พรหมภูมิ ธรรมที่มีสภาพดีงาม คือ ศรัทธา เป็นต้นเหล่านี้ ก็มีอยู่ในเราเช่นเดียวกัน

จบเทวดานุสสติ

อุปสมานุสสติ หมายความว่า การระลึกถึงคุณของพระนิพพานที่มีสภาพสันติสุข สงบจากกิเลส ชั้น ๕ อยู่เบื้องๆ ชื่อว่า อุปสมานุสสติ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ที่ในมหากุศลจิตที่มีคุณของพระนิพพานเป็นอารมณ์

วิธีเจริญอุปสมานุสสติ

การเจริญอุปสมานุสตินี้ ผู้เจริญจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในคุณศัพท์ที่พรรณนาถึงคุณของพระนิพพานมี ๒๕ ประการให้ดีเสียก่อน จึงจะทำการเจริญอุปสมานุสสตินี้ได้ คุณศัพท์ของพระนิพพานมี ๒๕ ประการนั้น คือ

๑. มทนิมฺมทฺทโน^๒ พระนิพพาน เป็นธรรมที่ย่ำยิความมัวเมาต่างๆ
๒. ปีปาสวินโย พระนิพพาน เป็นธรรมที่บรรเทาเสียซึ่งความกระหายในกามคุณอารมณ์
๓. อาลยสมฺมุขมาโต พระนิพพาน เป็นธรรมที่ถอนเสียซึ่งความอาลัยในกามคุณอารมณ์

๑ น. วิสุทธิมัทคคมหาภูิกา ปฐมภาค หน้า ๒๘๔ แสดงไว้ดังนี้ :- “ยถารูปาย มกุเณนาคตฺถาย สทฺธาย สมฺนํนาคตา สีเลน สุเตน จาเคน ปญฺญาย สมฺนํนาคตา อิโต จุตตา ตตฺถ อุปฺปนฺนา ตา เทวตา มหฺมปี ตตฺถารูปา สทฺธา สิลํ สุตํ จาโก ปญฺญา จ สํวิหฺสนฺติ

๒ น. มทนิมฺมทฺทโน

๔. วัฏฏปุจฺเจโท พระนิพพาน เป็นธรรมตัดเสียซึ่งการเวียนไปในวัฏฏะทั้ง ๓ ให้ขาด
๕. ตณฺหกุขโย พระนิพพาน เป็นธรรมที่สิ้นแห่งตัณหา
๖. วิราโค พระนิพพาน เป็นธรรมที่ปราศจากราคะ
๗. นิโรธो พระนิพพาน เป็นธรรมที่ดับแห่งตัณหา
๘. ธฺวํ พระนิพพาน เป็นธรรมที่ตั้งมั่นอยู่เสมอ
๙. อชฺรํ พระนิพพาน เป็นธรรมที่ไม่มีมีความแก่
๑๐. นิปฺปปลฺภํ พระนิพพาน เป็นธรรมที่ปราศจากปปัญจธรรม คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ที่ทำให้วัฏฏสงสารกว้างขวาง
๑๑. สจฺจํ พระนิพพาน เป็นธรรมที่มีความจริงแน่นอน
๑๒. ปารํ พระนิพพาน เป็นธรรมที่ข้ามพ้นจากฝั่งแห่งวัฏฏทุกข์
๑๓. สุทฺททสํ พระนิพพานเป็นธรรมที่ผู้มีปัญญาน้อยย่อมเห็นได้ยาก
๑๔. สิวํ พระนิพพาน เป็นธรรมที่สบายปราศจากกิเลส
๑๕. อมตํ พระนิพพาน เป็นธรรมที่ไม่มีมีความตาย
๑๖. เขมํ พระนิพพาน เป็นธรรมที่ปราศจากภัย
๑๗. อพฺภุตํ พระนิพพาน เป็นธรรมที่มหัศจรรย์อย่างยิ่ง
๑๘. อณฺเฑกํ พระนิพพาน เป็นธรรมที่ไม่มีภัยอย่างร้ายแรง ที่นำความเสียหายมาสู่
๑๙. ตาณํ พระนิพพาน เป็นธรรมที่ช่วยรักษาสัตว์ ไม่ให้ตกอยู่ในวัฏฏสงสาร
๒๐. เลณํ พระนิพพาน เป็นธรรมที่หลบภัยต่างๆ
๒๑. ทิปปํ พระนิพพาน เป็นเกาะที่พ้นจากการท่วมทับของโอฆะทั้ง ๔
๒๒. วิสุทฺธิ พระนิพพาน เป็นธรรมที่บริสุทธิ์จากกิเลส
๒๓. วรํ พระนิพพาน เป็นธรรมที่สัพบุรุษทั้งหลายพึงปรารถนา
๒๔. นิปฺปลํ พระนิพพาน เป็นธรรมที่สุขุมละเอียด

๒๕. อสงฺขตัม พระนิพพาน เป็นธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔
๒๖. โมกฺโข พระนิพพาน เป็นธรรมที่พ้นจากกิเลส
๒๗. เสฏฺฐโฐ พระนิพพาน เป็นธรรมที่ควรสรรเสริญโดยพิเศษ
๒๘. อนุตฺตโร พระนิพพาน เป็นธรรมที่ประเสริฐยิ่งหาที่เปรียบมิได้
๒๙. โลกุตฺตโนโต พระนิพพาน เป็นธรรมที่สูงล้ำแห่งโลกทั้ง ๓

เมื่อรู้ถึงคุณของพระนิพพานด้วยใจจริงดังนี้แล้ว ก็จงน้อมนึกรับกรรมในใจว่า ยาวตา ภิกฺขเว ชมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา วิราโค เตสํ ชมฺมานํ อคฺคมกฺขายติ, ยทิตํ มทนิมฺมทฺทโน,^๑ ปิปาสวินโย, อาลยสมฺมุคฺชาโต, วฏฺฏปฺจฺเจโท ตณฺหกฺขโย, วิราโค, นิโรธो, นิพฺพานํ ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ที่ถูก ปรุงแต่งและไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ ที่ชื่อว่า สังขตะ อสังขตะ มีอยู่ ในบรรดาสังขตะ อสังขตะทั้ง ๒ อย่างนี้ ธรรมใดเป็นสภาพที่ย่ำยีความมัวเมาต่างๆ บรรเทาเสียซึ่งความกระหายในกามคุณอารมณ์ ถอนเสียซึ่งความอาลัยในกามคุณอารมณ์ ตัดเสียซึ่งการเวียนไป ในวัฏฏะทั้ง ๓ ให้ขาด ที่สิ้นไปแห่งตัณหา ปราศจากราคะที่ดับแห่งตัณหา และพ้นจากตัณหาอันเป็น เครื่องร้อยรัดนี้แหละ ตถาคตพึงกล่าวว่า เป็น ธรรมอันประเสริฐอย่างยอดเยี่ยม อยู่ดังนี้เรื่อย ๆ ไป ในการระลึกล้วนผู้ปฏิบัติจะใช้ระลึก เป็นภาษาบาลีก็ได้ หรือ ภาษาไทยตามที่ได้แปลไว้นั้นก็ได้ มิฉะนั้นจะระลึกในคุณทั้ง ๘ หรือ ๒๙ ประการมี มทนิมฺมทฺทโน เป็นต้น ดังนี้ก็ได้ ความสำคัญยิ่งก็อยู่ที่ผู้ ระลึกจะต้องรู้ถึงความหมายของคุณศัพท์นั้นๆ ไปด้วย

หนึ่งในบรรดาบุคคลทั้งหลายที่เจริญอนุสสติ มีพุทธานุสสติ เป็นต้นจนถึงอุปสมานุสสติ ให้สมบูรณ์อย่างถึถ้วกันได้นั้น คงทำได้แต่พระอริยบุคคลพวกเดียว สำหรับปุถุชนนั้นจะเจริญให้ได้ดีอย่างสมบูรณ์นั้นยังทำไม่ได้ อย่างไรก็ตามถ้าเป็นผู้ที่มี สุตมยปัญญาอันสำเร็จมาจากการศึกษาเล่าเรียนเป็นอย่างดีแล้ว ก็จะสามารถระลึกไปในพระคุณนั้นๆ ได้ด้วยดี จิตใจก็จะบังเกิดความเลื่อมใสในอารมณ์กรรมฐานนี้ได้เช่นกัน

ดังนั้น พระมหาพุทธโฆสจารย์จึงกล่าวไว้ ในวิสุทธิมรรคอรกถก^๑ ว่า ฉ
อนุสสติโย วีย จ อยมปิ อริยสาวกสเสว อิหมคติ, (สจฺจนิกิริยาภิสมยวเสน
นิพพานคุณานํ ปากฏภาวโต) เอวํ สนฺเตปิ อุปสมกรฺเกน ปุณฺณชเนนาปี
มนสิกาตพฺพา, สุตวเสนาปี हि อุปสเม จิตฺตํ ปสํสตีติ ฯ แปลความว่า การ
เจริญอุปमानุสสติกรรมฐานที่สำเร็จได้อย่างสมบูรณ์ถ้วนนี้ก็ได้แก่พระอริยบุคคลเท่านั้น
(เพราะพระคุณของพระนิพพานย่อมปรากฏแก่พระอริยบุคคล โดยความรู้แจ้งเฉพาะ
หน้าทะลุปรุโปร่งตลอดไป) ไม่เหมือนกับการเจริญอนุสสติทั้ง ๖ มีพุทธานุสสติ
เป็นต้นจนถึง เทวदानุสสติ แต่อย่างไรก็ตาม หากปุณฺณชณที่มีใจหนักแน่นในพระนิพพาน
พึงระลึกถึงคุณของพระนิพพานโดยประการต่างๆ ได้เช่นกัน ด้วยอำนาจแห่งสุดมย
ปัญญานั้นแหละ จิตใจจึง บังเกิดความเลื่อมใสในพระนิพพาน

ในการเจริญอุปमानุสตินั้น พระนิพพานเป็นปรหมัตถธรรมโดยเฉพาะที่นอก
จาก จิต เจตสิก รูป ฉะนั้น จึงไม่เกี่ยวข้องกับสังขตธรรมทั้งปวงที่เป็นรูปและนาม
เมื่อว่าโดยธรรมที่เป็นภายในและภายนอกแล้ว พระนิพพานเป็นธรรมภายนอกโดยส่วน
เดียว ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในฉัมมสังคณิมาติกาว่า พหิทฺธา ธมฺมา ฉนํ
พระนิพพาน นี่จึงมิใช่เป็นธรรมที่ตั้งอยู่ภายในร่างกายของสัตว์โดยความเป็นแก่นสาร

อธิบายการที่พระนิพพานได้ชื่อว่า อุปสมะ และ มีสันติสุข

ในที่นี้ คำว่า ‘อุปสมะ’ แปลว่าสงบ หมายถึงความสงบจากกิเลสและขันธ ๕
เหตุนี้ พระนิพพานจึงได้ชื่อว่า อุปสมะ เมื่อกล่าวถึงความสุขแล้ว พระนิพพานมี
สันติสุข หมายถึงไม่มีกิเลสและขันธ ๕ นั้นเองจึงเป็นสุข อธิบายว่า พระนิพพานนี้
มิใช่เป็นธรรมที่เสวย อารมณ์ต่างๆ เหมือนสัตว์ทั้งหลาย และไม่มีอารมณ์ที่จะพึงเสวย
เหมือนกับรูปารมณ์ สัททารมณ์ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงตัดสินใจได้ว่า ในพระนิพพาน
ย่อมไม่มีเวทียิตฺตสุข คือ ความสุข ที่เกี่ยวข้องกับการเสวยกามคุณอารมณ์ต่างๆ ที่เป็นไป
อยู่ในโลกเลย แต่มีสภาพสงบที่เรียกว่า สันติสุข ซึ่งเป็นความสุขที่ประเสริฐและ
ประณีตกว่าเวทียิตฺตสุข

ธรรมดาเวทียิตสุข คือ ความสุขที่เกี่ยวข้องกับการเสวยกามคุณอารมณ์ต่างๆ นั้น เมื่อเสวยไปๆ แล้ว อารมณ์เหล่านั้นย่อมหมดไปๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้เสวยย่อมจะต้องขวนขวายพยายามสร้างหามาเพิ่มเติมอยู่เสมอ เพื่อตนจะได้เสวยต่อๆ ไป ความลำบากต่างๆ ที่ต้องได้รับอันเนื่องมาจากการแสวงหาความสุขเหล่านั้นย่อมมีมากมาย ไม่คุ้มกับความสุขที่จะได้รับ เมื่อลงทุนลงแรงด้วยความลำบาก และความสุขที่ได้มานั้นก็ยังไม่เป็นที่เพียงพอแก่ความต้องการแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็จะต้องยังขวนขวายพยายามให้หนักขึ้นอีก จะเป็นไปในทางสุจริตก็ตาม ทุจริตก็ตาม ไม่คำนึงถึง ขอแต่เพียงให้ได้สิ่งที่ตนต้องการมาให้สมประสงค์เท่านั้น เมื่อสัตว์ทั้งหลายประพฤติดนให้เป็นไปตามอำนาจของโลภะที่สนใจ ติดใจต่อเวทียิตสุขต่างๆ อยู่ เมื่อสิ้นชีวิตจากภพนี้ไปแล้ว ก็จะต้องไปเกิดในอบายภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง และ จะต้องได้เสวยความทุกข์ยากลำบากอย่างมหันต์ ที่ตนไม่เคยได้รับเลยขณะที่มีชีวิตอยู่ในมนุษยโลก ความลำบากต่างๆ ที่ได้รับอยู่ในอบายภูมินั้น เปรียบเสมือนหนึ่งเป็นการใช้หนี้ให้แก่เวทียิตสุขที่ตนยืมมาใช้พร้อมด้วยดอกเบี้ย เมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก ฉะนั้นพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย เมื่อพิจารณารู้งี้แล้ว ก็ควรจะสังเวชสลดใจ เพราะความลำบากต่างๆ ที่ตนได้เคยรับมาแต่ภพก่อนๆ ก็ดี ที่กำลังได้รับอยู่ก็ดี และที่จะได้รับต่อไปข้างหน้าก็ดี เหล่านี้ล้วนแต่เกิดมาจากเวทียิตสุขเป็นเหตุทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ บัณฑิตทั้งหลายจึงไม่ยกย่องสรรเสริญเวทียิตสุข

สำหรับสันติสุขนั้น ไม่เกี่ยวข้องกับการเสวยกามคุณอารมณ์ต่างๆ เหมือนกับเวทียิตสุข เป็นสภาพที่สงบจากสังขารธรรม รูป นาม ทั้งปวง สภาพเช่นนี้แหละเป็นความสุขที่มีอยู่ในพระนิพพาน อุปมาเหมือนมหาเศรษฐีผู้บริบูรณ์ด้วยกามคุณอารมณ์ต่างๆ มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อย่างพร้อมมูล วันหนึ่งท่านเศรษฐีกำลังหลับอยู่อย่างเป็นสุข ฝ่ายพวกข้าทาส บริวารทั้งหลายก็จัดแจงเตรียมโภชนาหารพร้อมด้วยเครื่องบำรุงบำเรอความสุขต่างๆ ไว้สำหรับท่านเศรษฐี เมื่อเตรียมเสร็จแล้วก็เข้าไปปลุก ท่านเศรษฐีถูกปลุกในเวลาที่กำลังหลับสนิทอยู่ก็ไม่พอใจ จึงดุพวกคนใช้เหล่านั้นว่า ทำไมจึงมาปลุกเราในเวลาที่กำลังนอนสบายๆ อยู่เช่นนี้ คนใช้ตอบว่าอาหารพร้อมด้วยเครื่องบำรุงความสุขสำราญได้เตรียมพร้อมแล้ว พวกข้าพเจ้าจึงได้มาปลุกท่าน เพื่อให้ท่านได้ตื่นขึ้นมาเสวยสิ่งต่างๆ เหล่านี้ ท่านเศรษฐีไม่ยอมลุก กลับ

ไล่คนชั่วออกไปให้พ้น แล้วก็หลับต่อไป ขณะที่ท่านเสวยนอนอยู่นั้นไม่มีการเสวย
 อารมณ์อย่างชัดเจนแต่อย่างใด แต่ท่านเสวยรู้ก็ยังมี ความพอใจในการนอนหลับ ยิ่งกว่า
 ความสุขที่เกี่ยวข้องกับการเสวยอารมณ์ต่างๆ และธรรมดาคนในโลกนี้ ย่อมพอใจการ
 นอนหลับได้สนิทว่าสบายมาก นี่แสดงให้เห็นว่า เพียงแต่การนอนหลับที่สงบจากการ
 เสวยกามคุณอารมณ์ชั่วครวก็ยักรู้สึกว่าเป็นความสุขถึงเพียงนี้ ถ้าเป็นความสุขชนิดที่
 สงบจากสังขารธรรม รูป นาม ทั้งปวงแล้ว จะมีความสุขประเสริฐเพียงใด ขอให้
 พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้โปรดพิจารณาดูเถิด เหตุนี้แหละพระพุทธองค์จึงทรง
 เทศนาไว้ในเทวทหวัคค์ สหายคนสังยุตต์ พระบาลี^๑ ว่า

๑. สเทวกสุต โลกสุต	เอเตโว สุขสมมุตตา
ยตุถ เจเต นิรุชฌนุตติ	ตัม เตสํ ทุกขสมมุตัม ๑
๒. สุขํ ทิฏฐุมริเยภิ	สกุทายสุต นิโรธณ
ปจฺจนิกมิตํ โหติ	สพฺพโลเกน ปสฺสตัม ๑

แปลความว่า

๑. สัตว์โลกทั้งหลายพร้อมด้วยเทวดา สมมุติกันว่าโลกียอารมณ์ต่างๆ มีรูป
 เสียง กลิ่น รส เป็นต้นเหล่านั้นดี และมีความสุข ธรรมอันใด คือ พระนิพพาน ที่
 โลกียอารมณ์ต่างๆ มีรูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้นเหล่านั้น ดับสูญสิ้นหมดแล้ว สัตว์โลก
 ทั้งหลายพร้อมด้วยเทวดานั้น สมมุติกันว่าธรรมอันนั้น คือ พระนิพพาน เป็นธรรมที่
 ไม่ดี เป็นทุกข์

๒. พระอริยบุคคลทั้งหลาย ได้รู้แจ้งสันติสุข คือ พระนิพพาน ซึ่งเป็นที่
 ดับแห่ง รูป นาม ขันธ์ ๕ ที่ปรากฏมีโดยปรมัตถ์ได้แล้ว พระอริยบุคคลเหล่านั้นได้
 รู้แจ้งพระนิพพานอันปฤชณทั้งหลายมีอาจที่จะรู้ถึงได้นี้ จึงมีความเห็นตรงกันข้ามกับ
 สัตว์โลกที่มีโมหะปิดบังและตกอยู่ภายใต้อำนาจของตัณหา เหมือนคนสองคนยืนผิน
 หลังให้แก่กันแล้ววิ่งหนีจากกันไป ฉะนั้น

จบอุปสมานุสสติ

มรณานุสสติ หมายความว่า การระลึกถึงความตายที่ตนจะต้องได้ประสบ แล้วเกิดความสังเวชสลดใจอยู่เนื่องๆ เชื่อว่า มรณานุสสติ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ที่มีชีวิตินทรีย์ปัจเจกมรณะเป็นอารมณ์ มรณะมี ๔ ประการ คือ

๑. สมุจเจกมรณะ ได้แก่ การเข้าปริณิพพานของพระอรหันต์ทั้งหลาย ที่ตัดเสียซึ่งวัฏฏทุกข์ทั้งปวงได้โดยสิ้นเชิง

๒. ขณิกมรณะ ได้แก่ ความดับของสังขารธรรม รูป นาม ที่เป็นอยู่ทุกๆ กงคักขณะ

๓. สมมุติมรณะ ได้แก่ ความตายที่โลกสมมุติเรียกกันว่า ดันไม้ตาย ทองแดงตาย พรอทตาย เหล็กตาย

๔. ชีวิตินทรีย์ปัจเจกมรณะ ได้แก่ รูปชีวิต นามชีวิต ของสัตว์ทั้งหลายดับสิ้นลงในภพหนึ่งๆ

ในจำนวนมรณะ ๔ ประการนี้ มรณะที่จะใช้เป็นมรณานุสสติได้นั้น ได้แก่ ชีวิตินทรีย์ปัจเจกมรณะอย่างเดียว สำหรับสมุจเจกมรณะนั้น ไม่ได้เกี่ยวข้องกับบุคคลทั่วไป คงมีแต่เฉพาะพระอรหันต์เท่านั้น ขณิกมรณะก็เป็นมรณะชนิดละเอียดมาก บุคคลธรรมดาไม่สามารถพิจารณาเห็นได้ สมมุติมรณะก็ไม่ได้ทำให้ความสังเวชเกิดขึ้นอย่างใดเลย ฉะนั้น มรณะทั้ง ๓ เหล่านี้ จึงไม่ใช้ในการเจริญมรณานุสสติ ส่วน ชีวิตินทรีย์ปัจเจกมรณะนั้น เป็นมรณะที่เกี่ยวข้องกับบุคคลทั่วไป และมีอยู่ ๒ ประการคือ กาลมรณะ กับ อกาลมรณะ กาลมรณะ ได้แก่ การตายด้วยสิ้นบุญ หรือ สิ้นอายุ หรือ สิ้นทั้งบุญสิ้นทั้งอายุทั้ง ๒ อกาลมรณะ ได้แก่ การตายด้วยอุป-
เพกขกรรม คือ อุปัทวเหตุต่างๆ นั้นเอง ซึ่งผู้เจริญใช้ระลึกได้ทั้ง ๒ ประการ

วิธีเจริญมรณานุสสติ

การเจริญมรณานุสสตินี้ ผู้เจริญต้องพิจารณาศพที่อยู่เฉพาะหน้า หรือ ระลึกถึงคนที่ตายไปแล้ว ที่มียศ มีอำนาจ มีทรัพย์สมบัติ แล้วก็นึกบริกรรมอยู่ในใจว่า “มรณัม เม ภวิสฺสตี, ชีวิตินุทริยัม อุปัจฉิขุขิสฺสตี” เราจะต้องตาย รูปชีวิต นามชีวิต จะต้องขาดจากกัน อยู่อย่างนี้เรื่อยๆ ไป หรือ จะบริกรรมว่า “มรณัม เม ชฺหุ ชีวิตัม เม อชฺหุ” ความตายเป็นของแน่ ความมีชีวิตอยู่เป็นของไม่แน่ ดังนี้ก็ได้อีก

การเจริญนี้ ผู้เจริญจะระลึกรู้กับกรรมไปเฉยๆ นั้นไม่ได้ จะต้องมียุติโสมน-
 ติการประกอบไปด้วย ถ้าระลึกรู้โดยไม่มีโยนิโสมนติการแล้ว ปัญญาที่เกี่ยวข้อง
 ความสังเวชสลดใจย่อมไม่เกิด และจะกลับเป็นโทษเกิดขึ้น กล่าวคือ เมื่อนึกถึงความ
 ตายของคนที่เรารักใคร่ชอบพอแล้ว ความเศร้าโศกเสียใจก็จักเกิดขึ้น เมื่อนึกถึงความ
 ตายของผู้ที่เป็นศัตรูกับตน ความดีใจก็จักเกิดขึ้น เมื่อนึกถึงความตายของบุคคลที่
 ตนไม่รักไม่เป็นศัตรูก็จะรู้สึกเฉยๆ เมื่อนึกถึงความตายของตนเอง ก็เกิดความรู้สึก
 นี้แหละ เป็นโทษที่เกิดจากการไม่มีโยนิโสมนติการ ส่วนการเจริญที่ประกอบด้วยโยนิ-
 สมนติการนั้น ผู้เจริญ มีการระลึกรู้ถึงแต่ความตายอย่างเดียวเท่านั้น ไม่ว่าจะ
 ความตายของบุคคลจำพวกใด เมื่อระลึกรู้ก็อยู่แต่ในความตายอย่างเดียว ไม่เกี่ยว
 ด้วยความรัก ความชัง หรือ เป็นศัตรูแล้ว ความสังเวชสลดใจก็จะบังเกิดขึ้น นี้แหละ
 เป็นการระลึกรู้ที่ประกอบด้วยโยนิโสมนติการ เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้เจริญจะต้องทำการเจริญ
 ให้ถูกต้องตามแนวทางที่พระพุทธองค์ทรงเทศนา และ พระมหาพุทธโฆษาจารย์แสดงไว้
 ดังต่อไปนี้

๑. น โข อหฺลฺเญเวโก มรณธมฺโม มรณํ อนตฺตีโต, อถ โข ยาวตา
 สตฺตานํ อากตฺติ คตฺติ จุตฺติ อุปฺปตฺติ, สพฺเพ สตฺตา มรณธมฺมา มรณํ
 อนตฺตีตา ฯ

(มาใน อภินิหารสูตร แห่งปัญจกัณฑ์พระบาลี)*

ความตายและหนีไปพ้นจากความตายนั่น หาใช่มีแต่เราผู้เดียวไม่ แท้ที่จริง
 สัตว์ทั้งหลายที่มีสภาพเนื่องมาจากภพก่อนและเกิดขึ้นในภพนี้ แล้วย้ายจากภพนี้เกิด
 ต่อไปในภพใหม่ สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมมีความตายและหนีไม่พ้นจากความตาย
 ด้วยกันสิ้น

๒. ยเมกรตฺตี ปฐมํ

คพฺเพ วสตี มาณโว

อพฺภุญฺจฺจิโตว โส ยตฺติ

ส จจฺฉํ น นินฺนฺตฺติ ฯ

(มาใน อโยจฺจชาดก พระบาลี)*

๑ ฉ. อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิปาต ทุติยปัณณาสก์ นิรวณวักค อภินิหารปัจเจกจิตตพฺพฐานสูตร หน้า ๖๕

๒ ฉ. ขุททกนิกาย ชาดกพระบาลี วิสตีนิปาต อโยจฺจชาดก หน้า ๓๕๓

ผู้ใดเกิดขึ้นในภพครั้งแรกในดินใดดินหนึ่งนั้น ผู้นั้นย่อมบ่าวนำไป
หาแต่ความตาย ผู้ที่บ่าวนำไปหาความตายนี้ไม่มีการกลับหลัง

๓. ทหรา จ หิ วุฑฐา จ เย พาลา เย จ ปณฺธิตา
อชฺฐมา เจว ทลิตฺทา จ สพฺเพ มจฺจุปฺรายณา ฯ
(มาใน มหาทสฺสชาดก พระบาลี)*

ผู้ที่ยังอยู่ในวัยหนุ่ม วัยสาวก็ดี วัยแก่ก็ดี ผู้ที่ไม่มีปัญญาความรู้สึกก็ดี
ที่มีปัญญา ความรู้สึก ผู้ที่ร่ำรวยก็ดี ยากจนก็ดี ทั้งหมดนี้ย่อมมีความตายเป็นที่สุด

๔. ผลานมิว ปกฺกานํ นิจฺจํ^๑ ปตฺนโต ภยํ
เอวํ ชาตานมจฺจานํ นิจฺจํ มรณโต ภยํ ฯ
(มาใน สุตตนิปาต)

สัตว์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมประสบภัย คือ ความตายอย่างแน่นอน เสมือน
หนึ่งผลไม้ที่สุกงอม ต้องหล่นลงอย่างแน่แท้

๕. สายเมเก น ทิสฺสนฺติ ปาโต ทิฏฺฐา พหุ ชนา
ปาโต เอเก น ทิสฺสนฺติ สายํ ทิฏฺฐา พหุ ชนา
(มาใน เคมยชาดก)*

ชนทั้งหลายในยามเช้ายังเห็นกันอยู่ พอตกเวลาเย็นบางคนก็ไม่เห็นกัน ดาย
เสียแล้ว ชนทั้งหลายเมื่อตอนเย็นยังเห็นกันอยู่ พอถึงตอนเช้าบางคนก็ไม่เห็นกัน ดาย
เสียแล้ว

๖. อุตฺสาโวว ตินฺคฺคมฺหิ สุริยฺคฺคมํ ปติ
เอวมายุ มนุสฺसानํ มา มํ อมฺม นิวารย ฯ
(มาใน ชุตฺตยชาดก)*

๑ ฉ. จุททกนิภาย ชาดก เอกาทสกนิปาต ทสฺสชาดก หน้า ๒๓๗

๒ สย. จุททกนิภาย สุตตนิปาต สัลลสูตร เล่ม ๒๕ หน้า ๔๔๘ - ปาโต

๓ ฉ. จุททกนิภาย ชาดก เล่ม ๒ หน้า ๑๕๕ มหานิปาต มุกขกชาดก

๔ ฉ. จุททกนิภาย ชาดก เล่ม ๑ หน้า ๒๓๖ เอกาทสกนิปาต ชุตฺตยชาดก

แม่จ๋า อายุของคนเรานี้น้อยเหลือเกิน เหมือนหนึ่งยาดน้ำค้างที่ติดอยู่บนใบ
หญ้า เมื่อถูกแสงอาทิตย์เข้าก็จะเหือดแห้งหายไปพลัน ดังนั้น แม่อย่าได้ขัดขวางการ
บวชของลูกเลย

สพเพ สตฺตา มรณา ชฺวํ, สพเพ สตฺตา มรณา นิจุจํ, สพเพ สตฺตา
มริสฺสนฺติ มรณฺติ จ มริสฺสุ จ, ตเถวํหํ มริสฺสามิ เอตฺถ เม นตฺติ สํสโย ฯ

สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น มีความตายอย่างแน่นอน เป็นของเที่ยง สัตว์ทั้งหลาย
ทั้งสิ้นจักตาย กำลังตาย และเคยตายมาแล้ว เราก็จักตายเช่นกัน อย่าได้สงสัยใน
ความตายนี้เลย

การพิจารณาความตายที่ไม่มีนิमितเครื่องหมาย

ชีวิตํ พยาธิ กาโล จ เทหนิกุเขปนํ คติ
ปญฺเจเต ชีวโลกสฺมี อนินิตฺตา น นายเร ฯ^๑

ไม่มีนิमितเครื่องหมายซึ่งใครๆ ก็รู้ไม่ได้ ในสัตว์โลกมีอยู่ ๕ อย่าง คือ ๑. อายุ
๒. โรค ๓. เวลา ๔. สถานที่ ๕. ที่เกิด อธิบายว่า

ชีวิตํ	หมายความว่า	จะตายในอายุเท่าใดก็ไม่รู้
พยาธิ	หมายความว่า	จะตายด้วยโรคอย่างไรก็ไม่รู้
กาโล	หมายความว่า	จะตายในเวลากลางวัน หรือ กลางคืนก็ไม่รู้
เทหนิกุเขปนํ	หมายความว่า	จะตายในบ้าน หรือ นอกบ้านก็ไม่รู้
คติ	หมายความว่า	เมื่อตายแล้วจะไปเกิดที่ไหนก็ไม่รู้

การพิจารณาความตายโดยความเจริญและความเสื่อมสิ้นไป

ยถา อาโรคฺยํ โยพฺพนํ พยาธิชราปโรสติ
ตเถว ชีวิตํ สพฺพํ มรณปฺปริโยสติ ฯ

ชีวิตนี้มีความตายเป็นที่สุด เหมือนกับความไม่มีโรค และความเป็นหนุ่มสาว ทั้งสองนี้ มีความเป็นโรค และ มีความชราเป็นที่สุด

การพิจารณาความตายโดยยกเอาความตายของบุคคลที่เลิศมาเปรียบ เทียบกับความตายของตน

สุร - สณฺฐาน - ปุณฺณุตฺติ - พุทฺธิวุฑฺฒะ ชินทฺวเย
ฉาเตติ มรณํ จิปปํ กาคุ มาทิสเก กถา ฯ

สภาพความตายย่อมทำลาย ผู้กล้าหาญอย่างเยี่ยม มีพระเจ้าสุทโธทนะ พลเทวะ เป็นต้น ได้อย่างรวดเร็ว สำหรับคนเช่นเรา นี้ ไม่มีปัญหาที่จะต้องนำมากล่าว

สภาพความตายย่อมทำลาย ผู้มีทรัพย์มหาศาล มีพระเจ้ามหาสัมมตะ เป็นต้น ได้อย่างรวดเร็ว สำหรับคนเช่นเรา นี้ ไม่มีปัญหาที่จะต้องนำมากล่าว

สภาพความตายย่อมทำลาย ผู้มีบุญมาก มีโชติกะ ชฎิลเศรษฐี เป็นต้น ได้อย่างรวดเร็ว สำหรับคนเช่นเรา นี้ ไม่มีปัญหาที่จะต้องนำมากล่าว

สภาพความตายย่อมทำลาย ผู้มีฤทธิ์มาก มีพระโมคคัลลานเถระ เป็นต้น ได้อย่างรวดเร็ว สำหรับคนเช่นเรา นี้ ไม่มีปัญหาที่จะต้องนำมากล่าว

สภาพความตายย่อมทำลาย ผู้มีปัญญามาก มีพระสารีบุตรเถระ เป็นต้น ได้อย่างรวดเร็ว สำหรับคนเช่นเรา นี้ ไม่มีปัญหาที่จะต้องนำมากล่าว

สภาพความตายย่อมทำลาย พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ อย่างรวดเร็ว สำหรับคนเช่นเรา นี้ ไม่มีปัญหาที่จะต้องนำมากล่าว

การพิจารณาความตายโดยกำหนดเวลาเล็กน้อย

อโหวดาหํ ชีเวยฺย เอกาโลปสฺส โภชนํ
อสุสาสนํ ปสฺसानํ กรเยยฺย สตฺถุสาสนํ ฯ

เรามีชีวิตอยู่ชั่วเดี๋ยวชั่วคำหนึ่งดังจริงหนอ โดยที่เราจะได้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนา เรามีชีวิตอยู่ชั่วเวลาหายใจเข้าออกดังจริงหนอ โดยที่เราจะได้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนา

มรณสัญญาที่ต้องประสงค์ในการเจริญมรณานุสสติ

การเจริญมรณานุสสตินี้ แม้ว่าจะไม่ได้ถึงขั้นอัปปนาก็จริง แต่ก็มีขั้นแห่งการสำเร็จในการเจริญนี้ได้ ขั้นแห่งการสำเริบนั่นก็ได้แก่ ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตาย ที่เรียกว่า มรณสัญญา ๘ ประการนั่นเอง คือ

๑. ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้อีกประมาณแคว้นหนึ่ง กับคั่นหนึ่ง คือ ๒๔ ชั่วโมงเท่านั้นเอง

๒. ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้อีกประมาณแคว้นหนึ่ง คือ ๑๒ ชั่วโมงเท่านั้น

๓. ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้อีกประมาณเพียงครึ่งวัน คือ ๖ ชั่วโมงเท่านั้น

๔. ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้อีกชั่วเวลาเพียงกินข้าวอิ่มหนึ่งเท่านั้น

๕. ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้อีกชั่วครึ่งเวลากินข้าวอิ่มหนึ่งเท่านั้น

๖. ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้อีกชั่วเวลากินข้าวได้เพียง ๔ หรือ ๕ คำเท่านั้น

๗. ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้อีกชั่วเวลาเดี๋ยวชั่วคำหนึ่งเท่านั้น

๘. ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้อีกชั่วระยะเวลาหายใจเข้าออกเท่านั้น

นี่แหละเป็นการชี้ให้เห็นว่า การเจริญนั้นได้ถึงขั้นแห่งการสำเร็จแล้ว ในบรรดามรณสัญญาทั้งหมดนี้ มรณสัญญาข้อ ๗ และข้อ ๘ แสดงให้เห็นว่า สติของ

ผู้เจริญถึงซึ่งความดีเป็นเยี่ยม ถูกพุทธประสงค์ ทรงชมเชยมาก ส่วนข้อ ๑ ถึงข้อ ๖ นั้น สติของผู้เจริญยังไม่ถึงขั้นเยี่ยม แต่อย่างไรก็ตาม สำหรับในสมัยนี้ถ้าสติของผู้เจริญ เข้าถึงขั้นข้อ ๑ ถึงข้อ ๖ ได้ก็จัดว่าดีมากแล้ว เพราะเหตุว่าเป็นบันปลายของพระพุทธศาสนา

จบมรณานุสสติ

กายคตาสติ หมายความว่า การระลึกถึง ๓๒ โกฏฐาส มี เกสา โลมา นขา ทันดา เป็นต้นเนื่องๆ ชื่อว่า กายคตาสติ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ๘ ที่มี ๓๒ โกฏฐาสเป็นอารมณ์ คำว่า กาย แปลว่า กอง หมายความว่า กองแห่งหมวด ๓๒ มีผม ขน เล็ก พัน หน้ เป็นต้น ดังมีวจนัตถะว่า “กาเย คตา = กายคตา, กายคตา จ สตา สติ จาติ = กายคตาสติ” การเป็นไปโดยกระทำให้เป็นอารมณ์ ในกองแห่งหมวด ๓๒ มีผม ขน เป็นต้น ชื่อว่า กายคตา ธรรมชาติที่เป็นไป โดยกระทำให้เป็นอารมณ์ในกองแห่งหมวด ๓๒ มีผม ขน เป็นต้นนั้นด้วย เป็น สติด้วย ฉะนั้น จึงชื่อว่า กายคตาสติ ในวจนัตถะนี้ เมื่อสำเร็จเป็นบทรวมแล้ว ควรจะเป็น กายคตาสติ แต่ทำไมได้เป็นไปเช่นนั้นก็เพราะว่า อา สระที่อยู่หลัง ต นั้น พระพุทธองค์มิได้ทรงรัสสะ ฉะนั้น จึงคงเป็น กายคตาสติ

กายคตาสติกรรมฐานนี้เรียกว่า ทวัตติงสกายกรรมฐาน ก็ได้ หรือ โกฏฐาสกรรมฐาน ก็ได้ เพราะคำว่า กายะ และ โกฏฐาส นั้นมีความหมายอย่าง เดียวกันคือ กายะ แปลว่า กอง ได้แก่กองส่วนต่างๆ มี ๓๒ นั้นเอง โกฏฐาส แปลว่า หมวด ได้แก่ ส่วนต่างๆ มี ๓๒ หมวดนั่นเอง

วิธีเจริญกายคตาสติ

ผู้ที่จะเจริญกายคตาสติ ก่อนลงมือปฏิบัติต้องรู้จักเบื้องต้นแห่งการปฏิบัติให้ ดีเสียก่อน กิจเบื้องต้นนั้นมีอยู่ ๒ ประการ คือ ๑. อุกุคหโกสลุท ความฉลาดใน การศึกษา ๑ อย่าง ๒. มนสิการโกสลุท ความฉลาดในการพิจารณา ๑๐ อย่าง

อุคคหโกสัลละ ความฉลาดในการศึกษา ๗ อย่างนั้น คือ:-

๑. วจสา การพิจารณาโดยใช้วาจา
๒. มนสา การพิจารณาด้วยใจ
๓. วณฺเณโต การพิจารณาโดยความเป็นวรรณะ (สีดำ ขาว หรือแดง)
๔. สณฺฐานโต การพิจารณาโดยความเป็นรูปร่างสัณฐาน
๕. ทิสฺสาโต การพิจารณาโดยที่เห็น (คือ เกิดอยู่ส่วนบน หรือ ส่วนล่างของร่างกาย)
๖. โอสถโต การพิจารณาโดยที่ตั้ง (คือ ตั้งอยู่ในร่างกายส่วนใด)
๗. ปริจฺเจทโต การพิจารณาโดยกำหนดขอบเขต (เช่น เส้นผม กำหนดเขต โดยผมนั้นยังลงในศีรษะประมาณเม็ดข้าวเปลือก และในรูที่เส้นผมยังลงนั้น ไม่มีผม ๒ เส้นอยู่ด้วยกัน กำหนดเขตปลายผมนั้น สุดความยาวของเส้นผม)

มนสิการโกสัลละ ความฉลาดในการพิจารณา ๑๐ อย่างนั้น คือ:-

๑. อนุปฺพุทโต การพิจารณาไปตามลำดับ (ไม่กระโดดข้ามหมวด)
๒. นาตีสึฆโต การพิจารณา โดยไม่รีบร้อนนัก
๓. นาตีสณิกโต การพิจารณา โดยไม่เฉื่อยช้านัก
๔. วิกุเขปฺปปฏิพาหนโต การพิจารณา โดยบังคับจิตไม่ให้ไปที่อื่น
๕. ปณฺณตฺติสมตฺติกมโต การพิจารณา โดยก้าวล่วงบัญญัติ
๖. อนุปฺพุทฺทพฺมุจฺจนโต การพิจารณา โดยทั้งโกฏฐาสที่ไม่ปรากฏโดยสัณฐาน ที่เกิด ที่ตั้ง ขอบเขตตามลำดับ
๗. อปฺปนาโต การพิจารณา ในโกฏฐาสอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้เข้าถึงอัปปนา
๘. {
๙. { ตโย จ สุตตฺตนา การพิจารณา ในพระสูตร ๓ อย่าง คือ อธิ-
๑๐. { จิตตสูตร สติภาวสูตร โพชฌังคโกสัลลสูตร

อธิบายในอุคคหโกสัลละ ๒ ข้อแรก

เนื่องด้วยข้อที่หนึ่งและข้อที่สอง ในอุคคหโกสัลละ ๓ ประการ มีคำว่า
 วจสา การพิจารณาโดยใช้วาจา มนสา การพิจารณาด้วยใจ ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติควร
 ทราบถึงพุทธภาษิตที่เกี่ยวกับ ๓๒ โภจนาส ดังต่อไปนี้

อตุถิ อิมสฺมี กาเย

เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ, มํสํ นหารุ อญฺฐิ อญฺฐิมิลฺลํ วกกํ,
 หทยํ ยกนํ กิโลมกํ ปิหํ ปปฺผาสํ, อนฺตํ อนฺตคฺคณํ อุทริยํ กรีสํ มตฺถลฺลํ,
 ปิตตํ เสမฺหํ ปุพฺพโ พฺโห โลหิตํ เสโท เมโท, อสฺสุ วสา เขโฬ สิณฺฆานิภา ลสิกา
 มุตฺตณฺติ

ในร่างกายของเรา มีส่วนต่างๆ อยู่ คือ

ผม ขน เล็ก ฟัน หนัง, เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม, หัวใจ
 ตับ พังผืด ไต ปอด, ไขกระดูก ไขสันหลัง อาหารใหม่ อาหารเก่า สมอ, น้ำดี เสมหะ
 น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ น้ำมันชั้น, น้ำตา น้ำมันเหลว น้ำลาย น้ำมูก น้ำไขข้อ น้ำมูตร

หมายเหตุ บท มตฺถลฺลํ สมอนี้ เดิมทีนั้น ในพุทธภาษิตไม่มี เพราะพระ
 พุทธองค์ทรงรวบรวมบท มตฺถลฺลํ สมอ ไว้ในบท อญฺฐิมิลฺลํ เยื่อในกระดูกแล้ว
 ครั้นต่อมา ปฐมสังฆิติกการจารย์ทั้งหลายได้แยกบท มตฺถลฺลํ จากบท อญฺฐิมิลฺลํ
 มาโดยเฉพาะ ต่อจากบท กรีสํ เพื่อจะได้ครบจำนวนปถวิธาตุ ๒๐

สำหรับการบริกรรมนั้น บทต้นคือ อตุถิ อิมสฺมี กาเย และบทสุดท้าย คือ
 บท อิติ ที่อยู่ท้าย มุตฺตณฺติ ไม่ต้องบริกรรม คงบริกรรมแต่ ๓๒ โภจนาส มี เกสา
 เป็นต้นจนถึง มุตฺตํ เป็นที่สุดเท่านั้น

อนึ่งผู้ทำการพิจารณาโดยใช้วาจา และพิจารณาด้วยใจนั้น มิใช่จะบริกรรมว่า
 เกสา โลมา นขา ดังนี้ เป็นต้น ตลอดจนถึง มุตฺตํ ก็หาไม่ได้ หากแต่ต้องแบ่งการ
 บริกรรมนั้นออกไปเป็นหมวดๆ มี ๖ หมวดด้วยกัน คือ

หมวดที่ ๑ ชื่อว่า ตจปัญจกะ มีโกฏฐาส ๕ ได้แก่ เกสา โลมา นขา ทนฺตา
ตโจ

„ ๒ „ วักกปัญจกะ „ ๕ „ มังสํ นหารุ อัญญิ อัญญิมิณฺขํ
วกกั

„ ๓ „ ปัพผาสปัญจกะ „ ๕ „ หทยํ ยกนํ กิโสมกํ ปิฬกํ
ปัพผาสั

„ ๔ „ มัตถลฺลขปัญจกะ „ ๕ „ อนนฺตํ อนนฺตคฺคณฺ อุตฺริยํ
กริสํ มตฺถลฺลขํ

„ ๕ „ เมทณฺณิกกะ „ ๖ „ ปิตตํ เสมฺหํ ปุพฺพโ
โลหิตํ เสโท เมโท

„ ๖ „ มุตตณฺณิกกะ „ ๖ „ อสฺสุ วสา เขโ
สิงฆานิกา ลลิกา มุตตํ

ในการเจริญกายคตาสติกรรมฐานนี้ พระอรรถกถาจารย์แนะไว้ว่า ผู้เจริญจะ
ต้องทำการท่องด้วยวาจาทุกๆ คนไป ไม่ว่าจะเป็นบุคลลธรรมดา หรือ บุคคลที่ทรง
ไว้ซึ่งพระไตรปิฎก (ติปิฎกขรปุกคฺค) ก็ตาม เพราะว่าการท่องด้วยวาจานั้นเป็นเหตุสำคัญ
ที่จะให้ได้รับความสะดวกสบายในการพิจารณาด้วยใจ

วิธีเจริญกายคตาสตินี้ ผู้เจริญจะต้องบริกรรมในหมวดหนึ่งๆ โดยความเป็น
อนุโลม ๕ วัน ปฏิโลม ๕ วัน อนุโลมปฏิโลม ๕ วัน ดังแสดงต่อไปนี้

หมวดที่ ๑ เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ โดยอนุโลม ๕ วัน ตโจ ทนฺตา
นขา โลมา เกสา โดยปฏิโลม ๕ วัน เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ ตโจ ทนฺตา
นขา โลมา เกสา ทั้งอนุโลมปฏิโลม ๕ วัน รวมเป็น ๑๕ วัน ในหมวดตจปัญจกะ

หมวดที่ ๒ มังสํ นหารุ อัญญิ อัญญิมิณฺขํ วกกํ โดยอนุโลม ๕ วัน
วกกํ อัญญิมิณฺขํ อัญญิ นหารุ มังสํ โดยปฏิโลม ๕ วัน มังสํ นหารุ อัญญิ
อัญญิมิณฺขํ วกกํ, วกกํ อัญญิมิณฺขํ อัญญิ นหารุ มังสํ ทั้งอนุโลมปฏิโลม ๕ วัน
รวมเป็น ๑๕ วัน ในหมวดวักกปัญจกะ

๒ หมวดรวมกัน เกสา โลมา นขา ทันดา ตโจ, มังสัง นหารุ อัญฐิ-
อัญฐิมิณฺหัง วักกั โดยอนุโลม ๕ วัน วักกั อัญฐิมิณฺหัง อัญฐิ นหารุ มังสัง, ตโจ
ทันดา นขา โลมา เกสา โดยปฏิโลม ๕ วัน เกสา โลมา นขา ทันดา ตโจ มังสัง
นหารุ อัญฐิ อัญฐิมิณฺหัง วักกั, วักกั อัญฐิมิณฺหัง อัญฐิ นหารุ มังสัง ตโจ ทันดา
นขา โลมา เกสา ทั้งอนุโลมและปฏิโลม ๕ วัน รวมเป็น ๑๕ วัน ในหมวดทั้ง ๒
รวมกัน มี คจปัญจกะ และวักกปัญจกะ

หมวดที่ ๓ หทยัง ยกนัง กิโลมกั ปิหัง ปัพผาสัง โดยอนุโลม ๕ วัน
ปัพผาสัง ปิหัง กิโลมกั ยกนัง หทยัง โดยปฏิโลม ๕ วัน หทยัง ยกนัง กิโลมกั
ปิหัง ปัพผาสัง, ปัพผาสัง ปิหัง กิโลมกั ยกนัง หทยัง ทั้งอนุโลมปฏิโลม ๕ วัน
รวมเป็น ๑๕ วัน ในหมวดปัพผาสปัญจกะ

๓ หมวดรวมกัน เกสา โลมา นขา ทันดา ตโจ มังสัง นหารุ อัญฐิ อัญฐิ-
มิณฺหัง วักกั หทยัง ยกนัง กิโลมกั ปิหัง ปัพผาสัง โดยอนุโลม ๕ วัน ปัพผาสัง
ปิหัง กิโลมกั ยกนัง หทยัง วักกั อัญฐิมิณฺหัง อัญฐิ นหารุ มังสัง ตโจ ทันดา
นขา โลมา เกสา โดยปฏิโลม ๕ วัน เกสา โลมา นขา ทันดา ตโจ มังสัง นหารุ
อัญฐิ อัญฐิมิณฺหัง วักกั หทยัง ยกนัง กิโลมกั ปิหัง ปัพผาสัง, ปัพผาสัง
ปิหัง กิโลมกั ยกนัง หทยัง วักกั อัญฐิมิณฺหัง อัญฐิ นหารุ มังสัง ตโจ ทันดา
นขา โลมา เกสา ทั้งอนุโลมปฏิโลม ๕ วัน รวมเป็น ๑๕ วัน ในหมวดทั้ง ๓ รวมกัน
มี คจปัญจกะเป็นต้น จน ถึงปัพผาสปัญจกะ

หมวดที่ ๔ อันตัง อันตคฺคณัง อุทริยัง กรีสัง มัตถลฺลคฺคัง โดยอนุโลม ๕
วัน มัตถลฺลคฺคัง กรีสัง อุทริยัง อันตคฺคณัง อันตัง โดยปฏิโลม ๕ วัน อันตัง อันตคฺคณัง
อุทริยัง กรีสัง มัตถลฺลคฺคัง, มัตถลฺลคฺคัง กรีสัง อุทริยัง อันตคฺคณัง อันตัง ทั้งอนุโลม
ปฏิโลม ๕ วัน รวมเป็น ๑๕ วัน ในหมวดมัตถลฺลคปัญจกะ

๔ หมวดรวมกัน เกสา โลมา นขา ทันดา ตโจ มังสัง นหารุ อัญฐิ-
อัญฐิมิณฺหัง วักกั หทยัง ยกนัง กิโลมกั ปิหัง ปัพผาสัง อันตัง อันตคฺคณัง อุทริ
ยัง กรีสัง มัตถลฺลคฺคัง โดยอนุโลม ๕ วัน มัตถลฺลคฺคัง กรีสัง อุทริยัง อันตคฺคณัง อันตัง
ปัพผาสัง ปิหัง กิโลมกั ยกนัง หทยัง วักกั อัญฐิมิณฺหัง อัญฐิ นหารุ มังสัง ตโจ

ทันตา นขา โลมา เกสา โดยปฏิโลม ๕ วัน เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ มังสัง
 นหารุ อัญฐิ อัญฐิมิณฺหัง วักกั หทยัง ยกนัง กิโลมกั ปิหัง ปัสสาสัง อันตัง
 อันตคฺคณัง อุทริยั กรีสัง มัตตลฺลุคัง, มัตตลฺลุคัง กรีสัง อุทริยั อันตคฺคณัง อันตัง
 ปัสสาสัง ปิหัง กิโลมกั ยกนัง หทยัง วักกั อัญฐิมิณฺหัง อัญฐิ นหารุ มังสัง ตโจ
 ทันตา นขา โลมา เกสา ทั้งอนุโลมปฏิโลม ๕ วัน รวมเป็น ๑๕ วัน ในหมวดทั้ง ๔
 รวมกันมี ตจปัญจจะเป็นต้น จนถึงมัตตลฺลุคปัญจจะ

หมวดที่ ๕ ปิดตัง เสมหัง ปุพฺโพ โลหิตัง เสโท เมโท โดยอนุโลม ๕ วัน
 เมโท เสโท โลหิตัง ปุพฺโพ เสมหัง ปิดตัง โดยปฏิโลม ๕ วัน ปิดตัง เสมหัง ปุพฺโพ
 โลหิตัง เสโท เมโท, เมโท เสโท โลหิตัง ปุพฺโพ เสมหัง ปิดตัง ทั้งอนุโลม ปฏิโลม
 ๕ วัน รวมเป็น ๑๕ วัน ในหมวดเมตถักกะ

๕ หมวดรวมกัน เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ มังสัง นหารุ อัญฐิ-
 อัญฐิมิณฺหัง วักกั หทยัง ยกนัง กิโลมกั ปิหัง ปัสสาสัง อันตัง อันตคฺคณัง อุทริยั
 กรีสัง มัตตลฺลุคัง ปิดตัง เสมหัง ปุพฺโพ โลหิตัง เสโท เมโท โดยอนุโลม ๕ วัน
 เมโท เสโท โลหิตัง ปุพฺโพ เสมหัง ปิดตัง มัตตลฺลุคัง กรีสัง อุทริยั อันตคฺคณัง อันตัง
 ปัสสาสัง ปิหัง กิโลมกั ยกนัง หทยัง วักกั อัญฐิมิณฺหัง อัญฐิ นหารุ
 มังสัง ตโจ ทันตา นขา โลมา เกสา โดยปฏิโลม ๕ วัน เกสา โลมา นขา ทันตา
 ตโจ มังสัง นหารุ อัญฐิ อัญฐิมิณฺหัง วักกั หทยัง ยกนัง กิโลมกั ปิหัง ปัสสาสัง
 อันตัง อันตคฺคณัง อุทริยั กรีสัง มัตตลฺลุคัง ปิดตัง เสมหัง ปุพฺโพ โลหิตัง เสโท เมโท,
 เมโท เสโท โลหิตัง ปุพฺโพ เสมหัง ปิดตัง มัตตลฺลุคัง กรีสัง อุทริยั อันตคฺคณัง อันตัง
 ปัสสาสัง ปิหัง กิโลมกั ยกนัง หทยัง วักกั อัญฐิมิณฺหัง อัญฐิ นหารุ มังสัง ตโจ
 ทันตา นขา โลมา เกสา ทั้งอนุโลมปฏิโลม ๕ วัน รวมเป็น ๑๕ วัน ในหมวดทั้ง ๕
 รวมกัน มีตจปัญจจะเป็นต้น จนถึงเมตถักกะ

หมวดที่ ๖ อัสสุ วสา เขโพ สิงฆานิกา ลสิกา มุตตัง โดยอนุโลม ๕ วัน
 มุตตัง ลสิกา สิงฆานิกา เขโพ วสา อัสสุ โดยปฏิโลม ๕ วัน อัสสุ วสา เขโพ
 สิงฆานิกา ลสิกา มุตตัง, มุตตัง ลสิกา สิงฆานิกา เขโพ วสา อัสสุ ทั้ง
 อนุโลมปฏิโลม ๕ วัน รวมเป็น ๑๕ วัน ในหมวดมุตตถักกะ

๖ หมวดรวมกัน เกสา โลมา นขา ทันดา คโจ มังสัง นหารุ อัญฐิ อัญฐิ-
 มิณฺชัง วักกั หทยัง ยกนัง กิโลมกั ปิหกั ปัปผาสัง อันตัง อันตคฺคณัง อุทริยั กรีสัง
 มัตถลฺลุคัง ปิตตัง เสมหัง ปุพฺโพ โลหิตัง เสโท เมโท อัสสุ วสา เขโพ สิงฆานิกา
 ลลิกา มุตตัง โดยอนุโลม ๕ วัน มุตตัง ลลิกา สิงฆานิกา เขโพ วสา อัสสุ เมโท
 เสโท โลหิตัง ปุพฺโพ เสมหัง ปิตตัง มัตถลฺลุคัง กรีสัง อุทริยั อันตคฺคณัง อันตัง
 ปัปผาสัง ปิหกั กิโลมกั ยกนัง หทยัง วักกั อัญฐิมิณฺชัง อัญฐิ นหารุ มังสัง คโจ
 ทันดา นขา โลมา เกสา โดยปฏิโลม ๕ วัน เกสา โลมา นขา ทันดา
 คโจ มังสัง นหารุ อัญฐิ อัญฐิมิณฺชัง วักกั หทยัง ยกนัง กิโลมกั ปิหกั ปัปผาสัง
 อันตัง อันตคฺคณัง อุทริยั กรีสัง มัตถลฺลุคัง ปิตตัง เสมหัง ปุพฺโพ โลหิตัง เสโท เมโท
 อัสสุ วสา เขโพ สิงฆานิกา ลลิกา มุตตัง, มุตตัง ลลิกา สิงฆานิกา เขโพ วสา อัสสุ
 เมโท เสโท โลหิตัง ปุพฺโพ เสมหัง ปิตตัง มัตถลฺลุคัง กรีสัง อุทริยั อันตคฺคณัง อันตัง
 ปัปผาสัง ปิหกั กิโลมกั ยกนัง หทยัง วักกั อัญฐิมิณฺชัง อัญฐิ นหารุ มังสัง คโจ
 ทันดา นขา โลมา เกสา ทั้งอนุโลมปฏิโลม ๕ วัน รวมเป็น ๑๕ วัน ในหมวดทั้ง ๖
 รวมกัน เมื่อรวมทั้ง ๖ หมวดแล้วเป็นเวลา ๕ เดือน กับ ๑๕ วัน

วิธีเจริญดังกล่าวนี้ เป็นการเจริญโดยใช้คำบริกรรมเป็นภาษาบาลี ครั้นเจริญ
 ไปจนครบบริบูรณ์ถูกต้องตามหลักทั้ง ๖ หมวดแล้ว มีหมวดใดก็หมวดหนึ่งจักปรากฏ
 ขึ้นแก่ใจ เมื่อหมวดใดหมวดหนึ่งปรากฏในเวลานั้น สัญญาความจำไว้ว่าเป็นสัตตชีวะ
 ก็จักหายไป ถ้าหากไม่ปรากฏ สัญญาความจำไว้ว่าเป็นสัตตชีวะก็ยังคงมีอยู่ การที่
 หมวดใดหมวดหนึ่งมิได้ปรากฏเลยนั้น ก็อาจเนื่องมาจากการบริกรรมเป็นภาษาบาลี
 ซึ่งมีใช่เป็นภาษาของตนนั่นเอง ฉะนั้น ควรบริกรรมเป็นภาษาของตนๆ จึงจะเป็นการดี
 ที่สุด เพราะการเจริญกายคตาสตินี้ มีความมุ่งหมายอย่างเดียว คือ ให้โกฏฐาสอย่าง
 ใดอย่างหนึ่งปรากฏขึ้นกับใจ เพื่อจะได้ทำลายสัญญา ความจำว่าเป็นสัตตชีวะอัน
 เป็นต้นเหตุให้เกิดสุกสัญญา วิธีเจริญเป็นภาษาของตนๆ นั้นก็คงเป็นไปในทำนอง
 เดียวกันกับภาษาบาลีนั่นเอง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใดคงจะแสดงเป็นภาษาไทย
 เป็นตัวอย่างเพียง ๒ หมวดแรก

หมวดที่ ๑ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง โดยอนุโลม ๕ วัน หนัง ฟัน เล็บ
 ขน ผม โดยปฏิโลม ๕ วัน ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง, หนัง ฟัน เล็บ ขน ผม

ทั้งอนุโลมปฏิโลม ๕ วัน รวมเป็น ๑๕ วัน ในหมวดตจปัญจกะ

หมวดที่ ๒ เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม โดยอนุโลม ๕ วัน ม้าม เยื่อในกระดูก กระดูก เอ็น เนื้อ โดยปฏิโลม ๕ วัน เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม, ม้าม เยื่อในกระดูก กระดูก เอ็น เนื้อ ทั้งอนุโลมปฏิโลม ๕ วัน รวมเป็น ๑๕ วัน ในหมวดวักกปัญจกะ

๒ หมวดรวมกัน ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม โดยอนุโลม ๕ วัน ม้าม เยื่อในกระดูก กระดูก เอ็น เนื้อ หนัง ฟัน เล็บ ขน ผม โดยปฏิโลม ๕ วัน ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม, ม้าม เยื่อในกระดูก กระดูก เอ็น เนื้อ หนัง ฟัน เล็บ ขน ผม ทั้งอนุโลมปฏิโลม ๕ วัน รวมเป็น ๑๕ วัน ใน ๒ หมวดรวมกัน มีตจปัญจกะ และ วักกปัญจกะ

สำหรับหมวดที่ ๓ ถึงหมวดที่ ๖ นั้นก็คงเป็นไปในทำนองเดียวกัน เพียงแต่เปลี่ยนจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาของต่นๆ เท่านั้น รวมเป็นเวลา ๕ เดือน กับ ๑๕ วัน ดังนั้น พระมหาพุทธโฆษาจารย์จึงได้แสดงไว้ในสติปัฏฐานวิวงศ์ แห่งสัมโมหิโนทนี อรรถกถา^๑ ว่า

๑. ตจปญจเก ตาว เหาฐา วุตตนเยเนว อนุโลมโต ปญจาท, ปฏิโลมโต ปญจาท, อนุโลมปฏิโลมโต ปญจาหุนติ อหุตมมาส สขุมาโย กาคพุโพ
๒. ตโต อจริยสฺส สนฺติกั คนฺตวา วกฺกปญจกั อุกฺคณฺหิตวา ตเถว อหุตมมาส สขุมาโย กาคพุโพ
๓. ตโต เต ทสปี โภฏฐาเส เอกโต กตฺวา อหุตมมาส
๔. ปุณ ปปฺผาสปญจกาทีสุปี เอเกกั อุกฺคณฺหิตวา อหุตมมาส
๕. ตโต เต ปญจทสปี โภฏฐาเส อหุตมมาส
๖. มตฺถลฺลฺกปญจกั อหุตมมาส
๗. ตโต เต วิสติ^๒ โภฏฐาเส อหุตมมาส

๑ ฉ. หน้า ๒๓๗

๒ ฉ. เดวิสติ

๘. เมทณุกัม อฑฒมาสั
 ๙. ตโต เต นพพิสติปี โกฎฐาเส เอกโต กตวา อฑฒมาสั
 ๑๐. มุตตณุกัม อฑฒมาสั
 ๑๑. ตโต สพเพปี ทวตติส โกฎฐาเส เอกโต กตวา อฑฒมาสนนฺติ
 เอวํ น มาเส สขมาโย กาทพุโฬ ฯ

แปลความว่า

๑. ในตบปัณฺจะอันเป็นหมวดแรกนี้ พระโยคีนุคคลพึงท่องบ่นตลอดเวลา
 ครั้งเดือน คือ ๑๕ วัน ได้แก่อนุโลม ๕ วัน ปฏิโลม ๕ วัน ทั้งอนุโลมปฏิโลม ๕ วัน
 โดยนัยดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น

๒. หลังจากการท่องบ่นตบปัณฺจะ ๑๕ วัน เสร็จแล้ว พระโยคีนุคคลไปสู่
 สำนักอาจารย์ศึกษาวัคกปัณฺจะแล้ว พึงท่องบ่นตลอดเวลาครั้งเดือน คือ ๑๕ วัน
 เช่นเดียวกับหมวดตบปัณฺจะทุกประการ

๓. หลังจากการท่องบ่นวัคกปัณฺจะ ๑๕ วัน เสร็จแล้ว พึงท่องบ่นหมวดทั้ง
 ๒ รวมกัน มีโกฎฐาส ๑๐ อย่าง ตลอดเวลาครั้งเดือน คือ ๑๕ วัน

๔. พระโยคีนุคคลต้องศึกษา แล้วพึงท่องบ่นเฉพาะหมวดหนึ่งๆ ตลอดเวลา
 ครั้งเดือน คือ ๑๕ วัน ในหมวดที่เหลืออีก ๔ มี ปัสสาสปัณฺจะ เป็นต้น

๕. หลังจากการท่องบ่นปัสสาสปัณฺจะ ๑๕ วัน เสร็จแล้ว พึงท่องบ่นหมวด
 ทั้ง ๓ รวมกัน มี โกฎฐาส ๑๕ อย่าง ตลอดเวลาครั้งเดือน คือ ๑๕ วัน

๖. มัตถลฺลคปัณฺจะ ก็มีการท่องบ่นตลอดเวลาครั้งเดือน คือ ๑๕ วัน

๗. หลังจากการท่องบ่นมัตถลฺลคปัณฺจะ ๑๕ วัน เสร็จแล้ว พระโยคิพึง
 ท่องบ่นหมวดทั้ง ๔ รวมกัน มี โกฎฐาส ๒๐ อย่าง ตลอดเวลาครั้งเดือน คือ ๑๕

๘. เมทณฺกเก ก็มีการท่องบ่นตลอดเวลาครั้งเดือน คือ ๑๕ วัน

๙. หลังจากการท่องบ่นเมทณฺกเก ๑๕ วัน เสร็จแล้ว พระโยคีนุคคลพึงท่อง
 บ่นหมวดทั้ง ๕ รวมกัน มีโกฎฐาส ๒๖ อย่าง ตลอดเวลาครั้งเดือน คือ ๑๕ วัน

๑๐. มุตตฉักกะ ก็มีการท่องบ่นตลอดเวลาครึ่งเดือน คือ ๑๕ วัน

๑๑. หลังจากการท่องบ่นมุตตฉักกะ ๑๕ วัน เสร็จแล้วพระโยคีบุคคลพึงท่องบ่นหมวดทั้ง ๖ รวมกัน มี โกฎฐาส ๓๒ ทั้งหมดตลอดเวลาครึ่งเดือน คือ ๑๕ วัน รวมการท่องบ่นเป็นเวลา รวม ๖ เดือน ด้วยประการฉะนี้

การปฏิบัติกายคตาสติ ใช้เวลาดังที่ท่านอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ฉ มาเส รวมการท่องบ่นเป็นเวลา ๖ เดือนนั้น เพราะท่านนับตามแบบอริกสังขยา แต่แท้จริงแล้วก็สิ้นเวลาประมาณ ๕ เดือนกับ ๑๕ วัน เท่านั้น

บุคคลที่ทำการเจริญกรรมฐานนี้ มีอยู่ด้วยกัน ๓ พวก คือ ๑. ดิกขบุคคล บุคคลที่มีบารมีแก่กล้า ๒. มัชฌิมบุคคล บุคคลที่มีบารมีปานกลาง ๓. มันทบุคคล บุคคลที่มีบารมีอ่อน ในบรรดาบุคคลทั้ง ๓ จำพวกนี้ ดิกขบุคคลที่ทำการเจริญกายคตาสติกรรมฐาน จะสำเร็จเป็นปฐมฌานลาภีและอริยะได้โดยใช้เวลาไม่ถึง ๕ เดือน ๑๕ วัน บางท่านยังไม่ทันทำการเจริญท่องบ่นแต่อย่างใด เพียงแต่กำลังศึกษาอยู่กับอาจารย์ โกฎฐาก็ปรากฏแจ้ง ต่อแต่นั้นมาน มรรค ผล ก็เกิดขึ้นขึ้นเป็นลำดับไปในเวลานั้นเอง ถ้าเป็นมณฑบุคคลก็จะสำเร็จได้ช้าคือเกินกว่า ๕ เดือน ๑๕ วัน สำหรับมัชฌิมบุคคลนั้น เมื่อปฏิบัติครบกำหนด เวลา ๕ เดือน ๑๕ วันแล้ว ก็จักสำเร็จ ที่ระบุไว้ว่า ฉ มาเส นั้นก็มุ่งหมายเอามัชฌิมบุคคล นี้เอง ดังนั้นท่านอรรถกถาจารย์จึงได้กล่าวว่า

๑. ตตถ อุปนิสสยสมุปนุสส สปปญญสส ภิกขุโน กมมฏฐานัน
อุคคณหนตสเสว โกฎฐาสา อุปญฺหุนติ

๒. มัชฌิมปญญสส หิ วเสน อจริยา จหิ มาเสหิ ปริจฺฉินฺทิตฺวา
ตนฺตี รุปยีสฺส

๓. ยสฺส ปน เอตดาวตานิ โกฎฐาสา ปากฺขา น โหนติ เตน
ตโต ปรมฺปิ สุขฺมาโย กาดพฺโพ เอว โน จ ไซ อปริจฺฉินฺทิตฺวา ฉ ฉ
มาเส ปริจฺฉินฺทิตฺวา กาดพฺโพ

แปลความว่า

๑. ในบุคคลทั้ง ๓ จำพวกนั้น พระภิกษุผู้เจริญกรรมฐานที่มีปฏิสนธิปัญญา และเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยอันเป็นเหตุสำคัญยิ่งในการที่จักสำเร็จ มรรค ผล โภจนาเหล่านั้น ย่อมปรากฏแก่ใจในขณะที่กำลังศึกษากายคตาสติกรรมฐานอยู่นั่นเอง

๒. ท่านอรรถกถาจารย์ทั้งหลายได้วางระเบียบกำหนดเวลาไว้ถึงหกเดือนนั้น ว่าโดย ผู้มีปัญญาปานกลาง

๓. เมื่อโภจนาไม่ปรากฏแก่ผู้ที่มีปัญญาอ่อนตามกำหนดเวลาหกเดือนดังที่ท่านได้วางไว้ มันทบุคคลผู้นั้นก็จะต้องท่องเที่ยวไปมากกว่าเวลาที่ได้กำหนดไว้อีก หกเดือน แต่การท่องเที่ยวไปนั้น ไซ้ว่าจะกระทำการท่องเที่ยวไปโดยไม่มีระเบียบก็หา มิได้ หากแต่ต้องท่องเที่ยวไปตามระเบียบกำหนดเวลาหกเดือนๆ คือ เที่ยวที่หนึ่ง และ เที่ยวที่สอง

การเจริญท่องเที่ยวครั้งแรกในหมวดหนึ่งๆนั้น ผู้เจริญจะต้องท่องเที่ยวโดยความเป็น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้นประการเดียว ไม่ต้องพิจารณาโดยความเป็นสี เป็นปฏิภูม เป็นปถวิธาตุ อาโปธาตุ แต่อย่างใดๆ ทั้งสิ้น ฝ่ายอาจารย์ผู้สอนก็ไม่ต้องสอนให้ พิจารณาถึงสี ถึงปฏิภูม ถึงธาตุ แต่อย่างใดๆ เลย เพียงแต่สอนให้ท่องเที่ยวพิจารณา โดยความเป็น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง อย่างเดียวเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันไม่ให้ความเข้าใจผิดเกิดขึ้น หมายความว่า ถ้าสอนให้ท่องเที่ยวพิจารณาโดยความเป็นสีแล้ว ขณะที่ทำการท่องเที่ยวพิจารณานั้น หากวณณิมิต คือ สีปรากฏขึ้น ผู้เจริญก็ไม่มี ความเข้าใจผิด เพราะตรงกับคำสอนของอาจารย์ หากวณณิมิตมิปรากฏดังที่สอน คงปรากฏแต่ปฏิภูมิมิต คือ ความปฏิภูม ธาตุนิมิต คือ ความเป็นปถวิธาตุ อาโป-ธาตุเช่นนี้ ผู้เจริญก็จะเข้าใจผิดไปว่า การเจริญนี้ผิดไปเสียแล้ว เพราะนิมิตที่ปรากฏ นั้นไม่ตรงกับคำสอน ทำให้การสอนนั้นกลับกลายเป็นโทษไป ถ้าอาจารย์เพียงแต่ สอนให้ท่องเที่ยวพิจารณาโดยความเป็น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ประการเดียว เมื่อ วณณิมิตปรากฏก็ดี ปฏิภูมิมิตปรากฏก็ดี ธาตุนิมิตปรากฏก็ดี ผู้เจริญก็ไม่มี ความเข้าใจผิด ครั้นถึงเวลาสอบอารมณ์ อาจารย์ก็มีโอกาสชี้แจงสนับสนุนแก่ผู้เจริญได้เช่น ถ้าวณณิมิตปรากฏ ก็บอกว่าดีมาก เพราะผู้เจริญมีบุญบารมีที่เกี่ยวกับการเคยเจริญ

วันฉกสณมาแต่ภพก่อนๆ ฉะนั้น วันฉกนิมิตจึงปรากฏ เป็นอันเชื่อได้ว่าวันฉกกรรม-
ฐานเป็นกรรมฐานที่เหมาะสมสำหรับผู้นั้น ฉะนั้น ควรทอ้งบ่นพิจารณาโดยความเป็น
สืต่อไป ถ้าปฏิภูณนิมิตปรากฏ ก็บอกว่าผู้เจริญเคยพิจารณาโดยความเป็นปฏิภูณมาแต่
ภพก่อน ฉะนั้น ปฏิภูณนิมิตจึงปรากฏ เป็นอันเชื่อได้ว่าปฏิภูณกรรมฐาน เป็นกรรมฐาน
ที่เหมาะสมสำหรับผู้นั้นควรทอ้งบ่นพิจารณาโดยความเป็นปฏิภูณต่อไปถ้าชาตุนิมิตปรากฏ
ก็บอกว่าผู้เจริญเคยพิจารณาโดยความเป็นปถวิธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ
มาแต่ภพก่อนๆ ฉะนั้น ธาตุนิมิตจึงเกิด เป็นอันเชื่อได้ว่าธาตุกรรมฐาน เป็นกรรมฐาน
ที่เหมาะสมสำหรับผู้นั้น ควรทอ้งบ่นพิจารณาโดยความเป็นธาตุต่อไป

การที่วันฉกนิมิตปรากฏ ก็เพราะโกฏฐาสทั้งหมดมีสืออยู่ ขณะที่กำลังทอ้งบ่นว่า
เกสาๆ หรือ ผมๆ อยู่ฉนั้น สีดำ สีขาว สีแดง อันเป็นวันฉกนิมิตก็จักปรากฏได้ เพราะ
ผมมีหลายสี ส่วน ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้นนั้น วันฉกนิมิตก็ปรากฏได้เช่นเดียวกัน
ผลจากการเพ่งวันฉกนิมิตต่อไปนั้น คือให้ได้รูปฌาน ๕ เมื่อได้รูปฌานอย่างใดอย่างหนึ่ง
ในบรรดารูปฌาน ๕ นั้นแล้ว ก็อาศัยรูปฌานนั้นๆ เป็นบาทเจริญวิปัสสนาต่อไปจน
สำเร็จอรหัตตมรรค อรหัตตผล การที่ปฏิภูณนิมิตปรากฏก็เพราะโกฏฐาสทั้งหมดเป็น
ปฏิภูณอยู่แล้ว ผลที่ได้รับจากการทอ้งบ่นพิจารณาโดยความเป็นปฏิภูณต่อไปนั้น คือ
ให้ได้ถึงรูปปฐมฌาน ฉากนั้นก็อาศัยปฐมฌานสมาธิเป็นบาทเจริญวิปัสสนาต่อไปจน
สำเร็จอรหัตตมรรค อรหัตตผล การที่ธาตุนิมิตปรากฏก็เพราะโกฏฐาส ๒๐ มี เกสา
เป็นต้น จนถึงมัตถลึงคัง เหล่านี้ล้วนแต่เป็นปถวิธาตุ โกฏฐาสที่เหลือ ๑๒ มีปิตตัง
เป็นต้น จนถึง มุตตัง เป็นอาโปธาตุ ผลที่ได้รับจากการทอ้งบ่นพิจารณา โดยความ
เป็นธาตุต่อไปนั้นได้แต่เพียงอุปจารสมาธิ ไม่ถึงรูปฌาน ฉากนั้นก็อาศัยอุปจารสมาธิ
นี้แหละ เป็นบาทเจริญวิปัสสนาต่อไป จนสำเร็จอรหัตตมรรค อรหัตตผล

ในบรรดานิมิตทั้ง ๓ อย่างนั้น วันฉกนิมิตและปฏิภูณนิมิตปรากฏไม่ยาก เมื่อ
ปรากฏแล้วผู้เจริญก็ตัดสินได้ถูก ว่าเป็นวันฉกนิมิตหรือปฏิภูณนิมิต ฝ่ายอาจารย์ก็
วินิจฉัยได้โดยง่าย สำหรับธาตุนิมิตนั้นปรากฏก็ยาก เมื่อปรากฏแล้วผู้เจริญก็รู้ได้ยาก
ฝ่ายอาจารย์ก็วินิจฉัยได้ลำบากเช่นกัน ฉะนั้นจะได้กล่าวถึงการปรากฏขึ้นแห่งธาตุนิมิต
พร้อมทั้งวิธีทอ้งบ่นพิจารณาความเป็นธาตุพอสังเขปดังต่อไปนี้

การปรากฏขึ้นแห่งธาตุนิมิตนั้นคือ ในขณะที่ผู้เจริญกำลังท่องบ่นโกฏฐาสในหมวดต่างๆ อยู่ เวลาที่ธาตุนิมิตปรากฏนั้น อัฏฐบัญญัติ คือ รูปร่างสัณฐานของ ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น เหล่านี้ไม่มี สัญญาที่เคยจำไว้ว่าเป็นสัตว์ชัวยะ ก็หายไปจากใจ อุปมาเหมือนผู้ที่เห็นเงาจากการเผาศพ ขณะนั้น ไม่ได้เห็นเป็นรูปร่างสัณฐานหรือเป็นบุคคล หญิง ชาย แต่อย่างใดเลย คงเห็นแต่ความเป็นเงาอยู่เท่านั้น ข้อนี้ฉันใด ขณะที่กำลังท่องบ่นพิจารณาว่าผมๆ ขนๆ เป็นต้นอยู่นั้น ผมก็ปรากฏเหมือนหนึ่งหญ้าคาที่ขึ้นอยู่บน จอมปลวก ขนก็ปรากฏเหมือนหนึ่งหญ้าแพรกที่ขึ้นอยู่ในบ้านร้าง เล็บก็ปรากฏเหมือนหนึ่ง ลูกมะขางที่เสียบติดอยู่กับปลายไม้ ฟันก็ปรากฏเหมือนหนึ่ง เมล็ดน้ำเต้าที่เสียบไว้กับก้อนดิน หนังก็ปรากฏเหมือนหนึ่งหนังโคสดที่ขึงไว้บนพื้น เนื้อก็ปรากฏเหมือนหนึ่งดินเหนียวที่ฉาบฝาเรือน เอ็นก็ปรากฏเหมือนหนึ่งเถาวัลย์ที่ผูกพันทัพพสัมภาระเรือนไว้ กระดูกก็ปรากฏ เหมือนหนึ่งเสาฝาและดัวเรือน ดังนี้ เป็นต้น มิได้ปรากฏว่าเป็น คน ชาย หญิง สัตว์แต่อย่างใด จิตของผู้เจริญมีความรู้สึกดังนี้แหละ จึงตัดสินใจได้ว่าเป็นการปรากฏแห่งธาตุนิมิต

วิธีท่องบ่นพิจารณาโดยความเป็นธาตุนั้น พิจารณาเห็นว่าผมนี้ไม่รู้ว่าจะตนได้งอกอยู่ในหนังบนศีรษะ ส่วนหนังที่หุ้มศีรษะอยู่ก็ไม่ว่าผมได้งอกขึ้นบนตน ฉะนั้น ผมนี้จึงมิใช่เป็นคน ไม่มีชีวิตจิตใจแต่อย่างใด เพียงแต่เป็นรูป คือ ปรวิธาตุเท่านั้น ขนก็ไม่ว่าตนได้ขึ้นอยู่ในหนังทั่วร่างกาย หนังที่หุ้มร่างกายอยู่นั้นก็ไม่ว่าขนขึ้นอยู่ในตนทั่วไป ฉะนั้น ขนจึงมิใช่เป็นคน ไม่มีชีวิตจิตใจแต่อย่างใด เพียงแต่เป็นรูป คือ ปรวิธาตุเท่านั้น เล็บมือ เล็บเท้า เหล่านี้ ก็ไม่ว่าตนได้งอกอยู่ตามปลายนิ้วมือ นิ้วเท้า ส่วนปลายนิ้วมือ นิ้วเท้าก็ไม่ว่ามีเล็บงอกอยู่ ฉะนั้น เล็บมือ เล็บเท้า เหล่านี้จึงมิใช่เป็นคน ไม่มีชีวิตจิตใจแต่อย่างใด เพียงแต่เป็นรูป คือ ปรวิเท่านั้น ฟันก็ไม่ว่าตนได้งอกขึ้นมาจากกระดูก ส่วนกระดูกคางก็ไม่ว่าฟันได้งอกขึ้นมาจากตน ฉะนั้น ฟันนี้จึงมิใช่เป็นคน ไม่มีชีวิตจิตใจแต่อย่างใด เพียงแต่เป็นรูป คือ ปรวิธาตุเท่านั้น หนังก็ไม่ว่าตนได้ปกคลุมอยู่ทั่วไปตลอดร่างกาย ร่างกายก็ไม่ว่ามีหนังปกคลุมหุ้มห่อตนไว้ ฉะนั้น หนังนี้จึงมิใช่เป็นคน ไม่มีชีวิตจิตใจแต่อย่างใด เพียงแต่เป็นรูป คือ ปรวิธาตุเท่านั้น

ปถวิโกฏฐาสที่เหลือ ๑๕ ตั้งแต่มังสัง เป็นต้น จนถึงมัตถลุงคังก็ไม่มีการรู้

เช่นเดียวกัน ฉะนั้น มั่งส้งเป็นต้น จนถึงมัตถลงคังจึงไม่ใช่เป็นคน ไม่มีชีวิตจิตใจแต่อย่างใด เพียงเป็นรูป คือ ปรวิธาตุเท่านั้น สำหรับอาโปโกฏฐาส ๑๒ มีปิดตั้ง เป็นต้น จนถึงมุตตังก็ไม่มี การรู้ความเป็นอยู่ของตนๆ เช่นเดียวกัน ฉะนั้น ปิดตั้ง เป็นต้น จนถึงมุตตังเหล่านี้จึงไม่ใช่เป็นคน ไม่มีชีวิตจิตใจแต่อย่างใด เพียงแต่เป็นรูป คือ อาโปธาตุเท่านั้น

ในขณะที่ท้องบนพิจารณาเห็นว่าเป็นแต่ปรวิธาตุ อาโปธาตุ มิใช่คน ไม่มีชีวิตจิตใจแต่ประการใดๆ นั้น อุตสทาเตโซ เตโซธาตุที่มีกำลังกล้า ปรากฏที่ท้องมาก รู้ได้อย่างชัดเจน อุตสทาวาโย วาโยธาตุที่มีกำลังกล้า ปรากฏที่ปลายจมูกมาก รู้ได้อย่างชัดเจน เป็นอันว่าได้พิจารณาเห็นธาตุทั้ง ๔ ครบบริบูรณ์ สำเร็จเป็นจตุธาตุววัตถาน-กรรมฐานด้วย เมื่อพิจารณาเห็นธาตุทั้ง ๔ ที่มีอยู่ในร่างกายตนจนครบบริบูรณ์แล้ว จากนั้น ก็พิจารณาเห็นอุปาทายรูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิดอยู่ภายในกายของตนนั้นๆ พร้อมไปด้วย เป็นอันว่าได้พิจารณาเห็นรูปขันธ์ที่เกิดอยู่ภายในตนโดยภาวนามยิ ต่อแต่นั้นนามขันธ์ ๔ ก็ปรากฏขึ้นด้วยอำนาจแห่งการกระทบกันระหว่างอารมณ์กับทวาร เป็นอันว่าผู้เจริญได้เห็นขันธ์ ๕ ที่เกิดอยู่ภายในตนครบด้วยทุกประการ การปรากฏขึ้นแห่งขันธ์ ๕ โดยลำดับดังที่ได้กล่าวแล้วนี้แหละ ทำให้ผู้เจริญได้กำหนดรู้ต่อไปได้อีกว่า ขันธ์ ๕ นี้ก็คืออายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ นั้นเอง สำเร็จเป็นนามรูปปัจเจกญาณ จากนั้นได้พิจารณาเห็นว่า รูป นาม ที่กำลังเป็นไปอยู่นี้เกิดขึ้นโดยอาศัย อวิชชา ตัณหา กรรม อาหารเป็นเหตุ หาใช่เกิดขึ้น โดยปราศจากเหตุแต่อย่างใดไม่ สำเร็จเป็น ปัจจยปริคคหญาณ ปราศจากความเห็นว่าเป็น สัตว์ เป็นคน มีชีวิต หรือ ไม่มีชีวิต คงเห็นแต่ รูป นาม กับเหตุทั้ง ๔ ที่ให้ รูป นาม เกิดขึ้นเท่านั้น เป็นญาณปริญญา ผู้เจริญทำการเจริญตลอดมานับแต่การเริ่มต้นท้องบนพิจารณาโกฏฐาสโดยความเป็น ธาตุจนถึงปัจจยปริคคหญาณเกิดนั้นได้ชื่อว่า จูฬโสดาบัน เป็นพระโสดาบันขั้นแรก บังเกิดความภาคภูมิใจในผลกำไรที่ตนได้รับจากการเกิดมาเป็นมนุษย์ในสมัยที่มี พระพุทธศาสนา ถ้าหากเจริญต่อไปมิได้หยุดยั้งเพียงนี้ก็จักสำเร็จเป็นมัชฌิมโสดาบัน มหาโสดาบัน ตลอดจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้

ดังที่ได้พรรณนามานี้เป็นการพรรณนาถึงวิธีเจริญ และผลที่ได้รับจากการเจริญ โกฏฐาสหลังจากธาตุนิมิตได้ปรากฏแล้ว

ฉานเบื่องบน และ มรรค ผล ก็เกิดจากการเจริญกายคตาสติกรรมฐานได้

ผลที่ได้รับจากการท่องบ่นพิจารณาโดยความเป็นปฏิภาณ ให้ได้เพียงรูปปฐมฉาน ถ้าผู้เจริญมีความประสงค์อยากได้ฉานเบื่องบนต่อไป ก็จงทำการเพ่งสีของโกฏฐาสนั้นๆ แทนการท่องบ่นพิจารณาโดยความเป็นปฏิภาณ เพราะว่าสีของโกฏฐาสนั้นเป็นวันฉกสีฉก ซึ่งจะทำให้รูปฉานเบื่องบน ๔ เกิดได้เช่นกัน

สำหรับ มรรค ผล ที่เกิดจากการเจริญกายคตาสติกรรมฐานนั้น หลังจากได้ปฐมฉาน หรือ ฉานเบื่องบนอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ผู้เจริญจะต้องทำการท่องบ่นโกฏฐาสนี้ให้ปรากฏขึ้นโดยความเป็นธาตุ ครั้นธาตุนี้มีปรากฏแล้วก็ทำการท่องบ่นพิจารณาโดยความเป็นธาตุต่อไป ดังที่ได้แสดงมาแล้ว

อนึ่งที่กล่าวไว้ข้างต้นว่า ผู้เจริญได้อาศัยอัปปนาสมาธิ และอุปปาสนาสมาธิที่เกิดจากกายคตาสติกรรมฐานโดยมีวิมุตตินิมิต ปฏิภาณนิมิต ธาตุนิมิต แล้วเจริญวิปัสสนาต่อไปจนได้สำเร็จอรหัตตมรรค อรหัตตผลนั้น เป็นการกล่าวแต่เพียงว่าได้อาศัยสมาธิที่เกิดจากกายคตาสติกรรมฐานเท่านั้น สำหรับวิธีเจริญและอารมณ์ที่จะให้ได้มรรค ผลนั้นเป็นคนละอย่างไม่เหมือนกัน กล่าวคือ อารมณ์ที่จะให้ได้มรรค ผล เป็นองค์ฉาน หรือ รูป นามที่เกิดอยู่ภายในตน หาใช่เป็นโกฏฐาสนั้นหนึ่งหมวดใดไม่ ส่วนวิธีเจริญก็มีการกำหนดรู้องค์ฉาน ที่ดับไป หรือ รูป นาม โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มิได้ทำการท่องบ่นว่า เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ เป็นต้นแต่อย่างใดไม่

ส่วนในตอนที่กำลังกล่าวว่า มรรค ผล ก็เกิดจากการเจริญกายคตาสติกรรมฐานได้นั้น ก็ เพราะว่าวิธีเจริญที่ดี อารมณ์ที่จะให้ได้ มรรค ผล ก็ดีมิได้เปลี่ยนออกไปจากกายคตาสติกรรมฐานนี้เลย คงอาศัยกายคตาสติกรรมฐานนี้เจริญต่อไป เพียงแต่พยายามทำการท่องบ่นโกฏฐาสนี้ให้ปรากฏโดยความเป็นธาตุอย่างเดียว ฉะนั้น จึงได้กล่าวว่า การเจริญกายคตาสติกรรมฐานก็สำเร็จมรรค ผลได้ นี่เป็นการกล่าวถึงข้อปฏิบัติที่จะให้ได้ฉานเบื่องบน และ มรรค ผล ในการเจริญกายคตาสติกรรมฐาน

อธิบายในอุคคหโกสัลละ ๕ ข้อที่เหลือ

ในอุคคหโกสัลละ ๗ อย่างนั้น ข้อที่หนึ่ง วจสา และข้อที่สอง มนสา เป็นหลักของการสอน เป็นประธานในการเจริญกายคตาสติกรรมฐาน ส่วนที่เหลืออีก ๕ ข้อนั้นเป็นเครื่องประกอบของมนสา กล่าวคือ เมื่อใจพิจารณาเห็นโกฏฐาสอยังใด อย่างหนึ่งตามวาทะที่ท่องบ่นอยู่ ในเวลานั้น การพิจารณาโดยความเป็นสี เป็นรูปร่าง สันฐาน ที่เกิด ที่ตั้ง และกำหนดขอบเขตก็มีพร้อมกันไป ฉะนั้น จะได้แสดงถึงการพิจารณาโดยความเป็นสี (วณฺณโต) เป็นรูปร่างสันฐาน (สณฺฐานโต) ที่เกิด (ทิสฺสาโต) ที่ตั้ง (โอภาสโต) และกำหนดโดยขอบเขต (ปริจุเจทโต) เฉพาะในหมวด ตชปฺปญฺจะ ส่วนหมวดอื่นๆ ก็ให้ถือตามแนวนี้

๑. เกสา ผม สีดำ แดง ขาว มีสัณฐานยาวกลม เกิดขึ้นอยู่เบื้องบนของร่างกาย ตั้งอยู่ในหนังอ่อนซึ่งหุ้มกะโหลกศีรษะ สองข้างจดหมวกหู ข้างหน้าจดหน้าผาก ข้างหลังจดหลุมคอ ขอบเขตของผมเบื้องต่ำเส้นหนึ่งๆ หยั่งลงในหนังหุ้มศีรษะ เข้าไปประมาณเท่าปลายข้าวเปลือก เบื้องบนมีขอบเขตแค่อากาศ (หมายความว่าสุดแค่ความยาวและความสั้น) ส่วนกว้างกำหนดด้วยส่วนของกันและกัน ขึ้นติดกัน ๒ เส้นไม่มี มีอยู่โดยเฉพาะในร่างกาย มิใช่โกฏฐาสอื่น ๆ

๒. โลมา ขน สีดำบ้าง เหลืองบ้าง คือ ไม่ดำล้วน มีสัณฐานดังรากตาล ปลายนุ่มลง เกิดอยู่ทั้งส่วนบนและส่วนล่างของร่างกาย ขึ้นอยู่ในหนังทั่วตัว เว้นไว้แต่ที่เกิดแห่ง ผม และ ฝ่ามือ ฝ่าเท้า ขอบเขตเบื้องต่ำกำหนดด้วยรากของคนที่ย่างเข้าในหนังหุ้มร่างกายประมาณเท่าไข่เหา เบื้องบนกำหนดด้วยอากาศ ส่วนกว้างกำหนดด้วยส่วนของกันและกัน ขึ้นติดกัน ๒ เส้นไม่มี มีอยู่โดยเฉพาะในร่างกาย มิใช่โกฏฐาสอื่น ๆ

๓. นขา เล็ก สีขาว มีสัณฐานเหมือนเกล็ดปลา เกิดอยู่ทั้ง ๒ ส่วน คือ เล็บมือเกิดอยู่ส่วนบน เล็บเท้าเกิดอยู่ส่วนล่าง ตั้งอยู่ที่หลังปลายนิ้วมือ นิ้วเท้า ขอบเขตกำหนด ด้วยเนื้อปลายนิ้วทั้ง ๓ ด้าน ภายในกำหนดด้วยเนื้อหลังนิ้ว ภายนอกและปลายกำหนดด้วยอากาศ ส่วนกว้างกำหนดด้วยส่วนของกันและกัน เล็บ ๒ อันติดกันไม่มี มีอยู่โดยเฉพาะในร่างกาย มิใช่โกฏฐาสอื่น ๆ

๔. ทันดา พัน สีขาว มีสัณฐานต่างๆ คือ พันสี่ซี่ในท่ามกลางระเบียบ พันข้างล่างเหมือนเม็ดน้ำเต้าที่เลียบติดไว้เป็นลำดับบนก้อนดินเหนียว พันซี่หนึ่งๆ ในข้างทั้ง ๒ ของหน้าฟัน ๔ ซี่ มีรากอันเดียวปลายอันเดียว ทรวดทรงเหมือนดอกมะลิตูม กรามมีราก ๒ ง่ามปลาย ๒ ง่าม ทรวดทรงเหมือนไม้ค้ำเกวียน ถัดกรามเข้าไปมีราก ๓ ง่ามปลาย ๓ ง่าม ถัดนั้นเข้าไปมีราก ๔ ง่ามปลาย ๔ ง่าม แม้ในระเบียบฟันข้างบนก็มีนัยนี้เหมือนกัน เกิดอยู่ในส่วนบนของร่างกาย ตั้งอยู่ที่กระดูกกลางทั้ง ๒ ขอบเขตเบื้องต่ำกำหนดด้วยอากาศ ส่วนกว้างกำหนดด้วยส่วนของกันและกัน พัน ๒ ซี่ติดกันไม่มี มีอยู่โดยเฉพาะในร่างกาย มิใช่โกฏฐาสอื่นๆ

๕. ตโจ หน้ง หน้งที่หุ้มทั่วร่างกายที่ได้ชื่อว่าผิวนั้น คำบ้าง คำคล้าบ้าง เหลืองบ้าง ขาวบ้าง ส่วนหน้งหน้งนั้นมีแต่สีขาวอย่างเดียว มีสัณฐานเท่ากันกับร่างกาย เกิดอยู่ทั้งส่วนบนและส่วนล่าง ตั้งอยู่โดยเรียงรัดทั่วไปทั้งตัว ขอบเขตเบื้องต่ำกำหนดด้วยฟันที่ตั้งอยู่ เบื้องบนกำหนดด้วยอากาศ มีอยู่โดยเฉพาะในร่างกาย มิใช่โกฏฐาสอื่นๆ

ผม ขน เล็บ ฟัน หน้ง เหล่านี้ เมื่อว่าโดยสี สัณฐาน กลิ่น ที่อาศัยเกิดที่ตั้ง ล้วนแต่เป็นของน่าเกลียดทั้งสิ้น บุคคลใดได้เห็นผม ขน เล็บ ฟัน หน้งก็ดี หรือสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่คล้ายกันกับโกฏฐาสเหล่านี้ก็ดี ตกอยู่ในภวณะอาหารแล้ว แม้ว่าอาหารนั้นจะเป็นอาหารดีและชอบก็ตาม ย่อมเกลียด รับประทานไม่ลง สั่งให้เททิ้งเสีย ความน่าเกลียดในหมวดอื่นๆ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

ประโยชน์ของการพิจารณาโกฏฐาสโดยความเป็น วัณณะ สัณฐาน ทิศ โอกาส ปริจเฉท

ตามธรรมดาคนทั้งหลายเมื่อได้เห็นกันและกันแล้ว ย่อมสำคัญผิดถือว่าเป็นคนนั้น เป็นคนนี้ เป็นชาย เป็นหญิง งาม ไม่งาม อยู่อย่างนี้เสมอไป จิตใจก็เศร้าหมองไปด้วยกิเลสมีรากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ เป็นต้นอยู่ตลอดเวลา ครั้นได้ทำการพิจารณา โกฏฐาส โดยความเป็น วัณณะ สัณฐาน เป็นต้นแล้ว ความสำคัญผิดที่เคยจำไว้ว่าเป็นคนนั้น คนนี้ ชาย หญิง งาม ไม่งาม ก็หายไป มีแต่วัณณนิมิต หรือ

ปฏิภูณนิมิต หรือ ธาตุนิมิต อย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏขึ้น จิตใจก็ผ่องใสปราศจากราคะ โทสะ โมหะ เป็นสาเหตุสำคัญที่จะให้ได้บรรลุอรหัตตมรรค อรหัตตผล อุปมาดังตัว เสือที่นายช่างประดิษฐ์ขึ้นตามหลักวิทยาศาสตร์ มีการเคลื่อนไหวไปมา อ้าปาก กระพริบตาได้ดุจเสือจริง ๆ เด็ก ๆ ทั้งหลายแลเห็นเข้าก็ย่อมมีความกลัวไม่กล้าเข้าไปจับต้อง ครั้นนายช่างจัดการถอดออกเป็นชิ้น ๆ วางไว้ให้ดูแล้ว ความกลัวก็หายไป เข้าไปจับ ถูเล่นได้ ขอนี้ฉันใด การพิจารณาโกฏฐาสโดยความเป็นสี่ สัณฐาน เป็นต้นของ พระโยคินุคคลก็เพื่อที่จะให้โกฏฐาสเหล่านั้นปรากฏเป็นส่วน ๆ ได้ก็ฉันนั้น

แนะวิธีปฏิบัติในเมื่อนิมิตทั้ง ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งไม่ปรากฏ

ข้อนี้พระมหาพุทธโฆษาจารย์ได้แสดงไว้ในสติปัฏฐานวิภังค์ แห่งสัมโมหวิโน-
ทนีอรรถกถา^๑ ว่า ยสฺส ปน เนว วณฺณโต อุပ္ปฐฺชาติ น ปฏิภูณโต น
สุณฺณโต เตน น เม อุပ္ปฐฺชาติติ น กมฺมฏฺฐานํ วิสฺสชฺเชตฺวา นิสํหิตพฺพ
โกฏฐาสมนสิกาเรยว ปน โยโค กาคพฺโพ ปฺราณกตฺเตรา กิร โกฏฐา
สมนสิกาโร ปมาณฺนติ อาหํสุ ฯ

แปลความว่า ผู้ใดพิจารณาโกฏฐาสอยู่ แต่นิมิตทั้ง ๓ คือ วัณณนิมิต สี่
ปฏิภูณนิมิต ความน่าเกลียด ธาตุนิมิต ความสูญจากเป็นสัตว์ชีวิตะ อย่างใดอย่าง
หนึ่งมิได้ปรากฏเลย ผู้นั้นก็ไม่ควรละทิ้งกรรมฐานนี้ โดยไปเข้าใจเสียว่านิมิตไม่ปรากฏ
แก่ตนแล้ว แต่ควรพยายามในการพิจารณาโกฏฐาสต่อไปอยู่เนือง ๆ เพราะได้ฟังสืบต่อ
กันมาว่า ในครั้งโบราณพระมหาเถระทั้งหลายได้กล่าวว่า การพิจารณาโกฏฐาสนี้แหละ
เป็นสิ่งสำคัญอยู่

เมื่อผู้เจริญไม่ละทิ้ง พยายามปฏิบัติต่อไป ตามที่ท่านอรรถกถาจารย์ได้สั่ง
ไว้นี้ก็จักได้รับผลอย่างแน่นอน โดยโกฏฐาสเหล่านั้นจะปรากฏขึ้นโดยเฉพาะ ๆ ทั้ง
ภายในตนและคนอื่นเหมือนหนึ่งพวงมาลัยที่เขาร้อยด้วยดอกไม้ ๓๒ ชนิด ฉะนั้น
เมื่อจะมองดูตนก็ดี หรือ เห็นคนใดคนหนึ่ง สัตว์ตัวใดตัวหนึ่งผ่านไปก็ดี ในขณะนั้น
ย่อมรู้สึกว่าเป็นแต่เพียงโกฏฐาสต่าง ๆ รวมกันอยู่ ไม่มีความรู้สึกนึกคิดว่าเป็นคนนั้น

คนนี้ สัตว์ตัวนั้น ตัวนี้ เหมือนเมื่อก่อนเลย และในขณะที่กำลังบริโภคอาหารอยู่ก็ไม่มีความรู้สึกว่าคุณกำลังดักอาหารใส่ปากเคี้ยว กลืน แต่อย่างใด คงมีความรู้สึกแต่เพียงว่ากำลังดักอาหารใส่ลงในโกฏฐาสเท่านั้น จากนั้นนิมิตก็จะปรากฏตามความประสงค์ของตน หลังจากนิมิตปรากฏแล้ว ฌาน มรรค ผล ก็ จะบังเกิดต่อไปแล้ว แต่การพิจารณานิมิตนั้นๆ

อนึ่ง ท่านอรรถกถาจารย์ได้กล่าวว่า ผู้ที่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์จากการเจริญกายคตาสติกรรมฐานเพียงแต่อุคคหโกสัลละ ๗ ประการนี้มีมากมาย เท่าที่ได้กล่าวแล้วนี่เป็นการอธิบายในอุคคหโกสัลละ ๗ ข้อ

อธิบายในมนสิการโกสัลละ ๑๐ ข้อ

๑. อนุพุพฺพโต การพิจารณาไปตามลำดับ ข้อนี้อธิบายว่า ภายหลังจากการศึกษาอุคคหโกสัลละ ๗ ประการจบเรียบร้อยแล้ว พระโยคีบุคคลไม่ต้องทำการทอ้งบ่นด้วยวาจา แต่ต้องทำการพิจารณาโกฏฐาส ๓๒ เหล่านั้นด้วยใจ โดยสี่ สัจฐาน ที่ตั้งที่เกิด ขอบเขต ให้ถูกต้องตามหลักแห่งข้อนี้ คือ พิจารณาไปตามลำดับ ไม่ลักลั่น

๒. นาตีสึมโต การพิจารณาโดยไม่รีบร้อนนัก ข้อนี้อธิบายว่า ในขณะที่กำลังพิจารณาไปโดยลำดับอยู่นั้น อย่าพิจารณาให้เร็วนัก เพราะว่า ถ้าพิจารณาเร็วแล้ว สี่ สัจฐาน เป็นต้นของโกฏฐาสนั้นจะปรากฏไม่ชัด

๓. นาตีสณิกโต การพิจารณาโดยไม่เฉื่อยช้านัก ข้อนี้อธิบายว่า ในขณะที่กำลังพิจารณาไปโดยลำดับอยู่นั้น ก็อย่าพิจารณาให้ช้านัก เพราะว่า ถ้าพิจารณาช้ามากไป สี่ สัจฐาน เป็นต้นของโกฏฐาสนั้นก็ปรากฏโดยความเป็นของสวยงาม ทำให้กรรมฐานไม่ถึงที่สุด คือไม่ให้ได้ฌาน มรรค ผล นั้นเอง

๔. วิกุเขปปปฏิพาหนโต การพิจารณาโดยบังคับจิตไม่ให้ไปที่อื่น ข้อนี้อธิบายว่า การเจริญกรรมฐานของพระโยคีบุคคลนั้น เปรียบดังคนที่เดินไปใกล้เหว ซึ่งมีช่องทางชั่วคราวรอบเท้าเดียว จะต้องระวังอย่างที่สุดเพื่อไม่ให้พลาดตกลงไป ข้อนี้ฉันใด พระโยคีบุคคล พึงป้องกันความฟุ้งซ่านของจิตใจ แล้วให้ตั้งมั่นอยู่แต่ในอารมณ์กรรมฐานก็เช่นเดียวกัน

๕. ปณณตติสมติกุมโต การพิจารณาโดยก้าวล่วงบัญญัติ ข้อนี้ อธิบายว่า ในขณะที่พิจารณาไปตามลำดับอยู่นั้น พระโยคีนุคคลได้มีการพิจารณานามบัญญัติ และ สัณฐานบัญญัติอยู่ด้วย เพื่อให้ปรากฏนิมิตปรากฏ ครั้นปรากฏนิมิตปรากฏแล้ว ก็มีจำเป็นที่จะต้องพิจารณาถึงนามบัญญัติ คือ เกสา โลมา เป็นต้น และสัณฐานบัญญัติ คือ รูปร่างสัณฐานแต่อย่างใดอีก เปรียบดังคนเห็นบ่อน้ำในป่าเวลาหาน้ำยาก จึงได้จัดทำเครื่องหมายเพื่อจำไว้ จะได้สะดวกแก่การที่จะมาหาน้ำดื่ม และอาบในครั้งต่อไป ครั้นไปมาบ่อยๆ เข้าก็ชำนาญในทางนั้นดี ไม่จำเป็นที่จะต้องจำเครื่องหมายนั้นอีก ข้อนี้ฉันใด เมื่อปรากฏนิมิตปรากฏแล้ว ผู้เจริญก็พึงก้าวล่วงบัญญัติเสีย ก็ฉันนั้น

๖. อนุப்புพมฺพจนโต การพิจารณาโดยทิงโกฏฐาสที่ไม่ปรากฏโดย สี่ สัณฐานที่เกิด ที่ตั้ง ขอบเขต ตามลำดับ ข้อนี้อธิบายว่า ในขณะที่พิจารณาไปตามลำดับตั้งแต่ เกสา จนถึง มุตุตฺต โดยอนุโลม และตั้งแต่ มุตุตฺต จนถึง เกสา โดยปฏิโลมอยู่นั้น พระโยคีนุคคลพึงสังเกตดูว่า โกฏฐาสอันใด หรือ หมวดใดปรากฏไม่ชัด ก็พึงละการพิจารณาโกฏฐาสอันนั้น หรือ หมวดนั้นเสีย แล้วพิจารณาโกฏฐาสอันอื่น หรือ หมวดอื่นที่เหลือ ซึ่งมีการปรากฏชัดมากต่อไป และในระหว่างนั้นก็พึงสังเกตดูอีกว่า โกฏฐาสอันใด หรือ หมวดใดปรากฏชัดกว่า ก็จงพิจารณาแต่โกฏฐาสอันนั้น หรือ หมวดนั้น แล้วละทิ้งที่ไม่ค่อยชัดนั้นเสีย ให้คัดเลือกอย่างนี้เรื่อยไปจนเหลือโกฏฐาส ๒ ใน ๒ อย่างนั้นจงสังเกต ดูอีกว่า อันไหนปรากฏชัดมากกว่า ก็พิจารณาอันนั้น ละอันที่ปรากฏชัดน้อยนั้นเสีย เพราะ การพิจารณาโกฏฐาสนี้ เมื่อถึงขั้นสุดท้ายแล้ว ต้องถือเอาแต่เพียงอันเดียว หาใช้ถือเอาทั้ง ๓๒ นั้นไม่

ท่านอรรถกถาจารย์ได้เปรียบเทียบข้อนี้ว่า ดูกดงนายพรานต้องการจับลิงซึ่งอยู่ในป่าตาล มีตาล ๓๒ ต้น เขาถูกศรยิงใบตาลซึ่งลิงเกาะอยู่ในต้นแรกแล้วทำการตะคอก ลิงจึงโดดไปที่ต้นตาลอื่นๆ โดยลำดับจนกระทั่งถึงต้นสุดท้าย นายพรานก็ตามไปทำอย่างนั้นอีกที่ในต้นสุดท้ายนั้น ลิงก็โดดกลับมาสู่ตาลต้นแรกโดยทำนองนี้อีก กลับไปกลับมาอยู่อย่างนี้ โดยที่ถูกตะคอกตลอดเวลา ที่สุดก็หมดแรงต้องหยุดอยู่ที่ต้นตาลต้นหนึ่งโดยยึดใบตาลอ่อนไว้แน่น แม้ถูกนายพรานแทงเท่าใดก็ไม่กระโดดหนี ฉันใดจิตใจของพระโยคีนุคคลที่ยึดอยู่ในโกฏฐาส อย่างใดอย่างหนึ่งใน ๓๒ นั้นก็เช่นกัน โกฏฐาสทั้ง ๓๒ เปรียบเหมือนต้นตาล ๓๒ ต้นในป่าตาล ใจเปรียบเหมือนลิง พระ-

โยคีบุคคลเปรียบเหมือนนายพราน

๗. อุปปนาโต การพิจารณาโกฏฐาสอย่างใดอย่างหนึ่งให้เข้าถึงอุปปนา ข้อนี้อธิบายว่า เมื่อพระโยคีบุคคลได้พิจารณาโดยการละทิ้งโกฏฐาที่ไม่ค่อยชัดไปตามลำดับจนกระทั่งเหลืออันใดอันหนึ่ง ต่อจากนั้นก็พิจารณาในโกฏฐาอันนั้นจนถึงได้ฉานไม่ต้องพิจารณาโกฏฐาที่ละทิ้งไปแล้วๆ นั้นอีก เพราะโกฏฐาแต่ละอย่างก็ให้ได้ฉานด้วยกันทั้งสิ้น การที่ต้องเจริญโกฏฐาทั้ง ๓๒ ในระยะแรกนั้น ก็เพื่อจะได้รับประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งใน ๒ ประการ ประการหนึ่ง คือ ในขณะที่กำลังพิจารณาโกฏฐาโดยความเป็นอนุโลม ปฏิโลม ในหมวดทั้ง ๖ ตามลำดับอยู่ ปฐมฉานอาจเกิดขึ้นก็ได้ อีกประการหนึ่ง ถ้าหากว่าฉานไม่เกิด ก็จะได้พิจารณาคัดเลือกโกฏฐาอื่นต่อไปว่า โกฏฐาใดจะเหมาะสมที่สุดกับอัธยาศัยของตนตามหลักข้อที่ ๖

- ๘. — ตโย จ สุตตุนตา การพิจารณาในพระสูตร ๓ อย่าง คือ อธิจิตตสูตร
- ๙. — สติภาวสูตร โพชฌังคโกสัลลสูตร ข้อนี้อธิบายว่า พระโยคีบุคคลพึง
- ๑๐. — ตรวจดูการปฏิบัติของตนให้ถูกต้องตามหลักแห่งสูตรทั้ง ๓ เพื่อสมาธิและวิริยะ จะได้มีกำลังเสมอกันอันจะทำให้ได้ฉาน มรรค ผล

การปฏิบัติตามหลัก อธิจิตตสูตร นั้น พระโยคีบุคคลต้องพิจารณาในนิมิตทั้ง ๓ คือ สมาธินิมิต จิตใจที่สงบ ปัคคหนิมิต ความพยายาม อุเบกขานิมิต ความวางเฉย ว่าอย่างใดมากเกินไป หรือ น้อยเกินไป แล้วแก้ไขเพิ่มเติมนิมิตนั้นๆ ให้เสมอกัน จนกระทั่งสมาธิของตนขั้นสู่ขั้นอธิจิต คือ สมาธิที่มีกำลังยังสามารถทำจิตให้นิ่งอยู่ในอารมณ์กรรมฐานได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าถ้าสมาธินิมิตมาก โกสัชชะ ความเกียจคร้านย่อมเกิดขึ้น ถ้าปัคคหนิมิตมาก ความฟุ้งซ่านย่อมเกิดขึ้น ถ้าอุเบกขานิมิตมาก ก็จะไม่ถึงซึ่งฉาน มรรค ผล ดังนั้น พระโยคีบุคคลจึงไม่ควรใส่ใจในนิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งให้มากเกินไป แต่ควรใส่ใจในนิมิตทั้ง ๓ นั้นให้เสมอกัน พระพุทธองค์ทรงอุปมาไว้ว่า เสมือนหนึ่งช่างทองก่อนที่จะทำทองย่อมผูกเบ้า ครั้นผูกเบ้าแล้วจึงฉาบปากเบ้า ครั้นฉาบปากเบ้าแล้วจึงเอาคีมหยิบทองใส่เข้าที่ปากเบ้า ย่อมเป่าตามกาลอันควร พรมน้ำตามกาลอันควร พักตามกาลอันควร ทองนั้นย่อมเป็นของอ่อนควรแก่การงาน ผุดผ่อง และทั้งสุกปลั่งใช้ทำอะไรก็ได้ดี ถ้าหากว่าการงาน ๓ อย่าง

นื้ออย่างใดอย่างหนึ่งมากกว่ากันและกัน ทองนั้นก็จะไหม้ละลายไป เข้าไป ไม่สุกปลั่ง จะทำเป็นเครื่องประดับอันใดก็มิได้

การปฏิบัติตามหลัก สติภาวสูตร นั้น พระโยคีบุคคลต้องปฏิบัติตามข้อธรรม ๖ ประการ เพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพานที่เรียกว่า สติภาวะ ความเขือกเขินอย่าง ขอดธรรม ๖ ประการนั้นคือ ๑. ย่อมข่มจิตใจในคราวที่ควรข่ม คือ จิตมีความเพียร มากไป ๒. ย่อมประคองจิตในคราวที่ควรประคอง คือ จิตมีการว่งเหว ท้อถอย หดหู่ ๓. ย่อมปล่อยจิตในคราวที่ควรปล่อย คือ จิตไม่ยินดีในการทำงาน ๔. ย่อมพัก ผ่อนจิตในคราวที่ควรพักผ่อน คือ จิตดำเนินอยู่ด้วยดีในอารมณ์กรรมฐาน ไม่มีการ ฟุ้งซ่าน ว่งเหว ท้อถอย ๕. มีจิตใจน้อมไปในมรรค ผล ๖. มีความยินดีในพระ นิพพาน

การปฏิบัติตามหลัก โพชฌังคโกสัลลสูตร นั้น คราวใดจิตใจมีการว่งเหว ท้อถอย ไม่มีความเพียร ในคราวนั้น ต้องอบรมธัมมวิชัยสัมโพชฌังค วิริยสัมโพชฌังค ปิตีสัมโพชฌังค ทั้ง ๓ นี้ให้แก่กล้ายิ่งขึ้น และคราวใดจิตใจมีความเพียรมากจนฟุ้งซ่าน ในคราวนั้นต้องอบรมปัสสัทธิสัมโพชฌังค สมาธิสัมโพชฌังค อุเบกขาสัมโพชฌังค ทั้ง ๓ นี้ให้แก่กล้ายิ่งขึ้น

ความลำบากในการเจริญกายคตาสติกรรมฐาน

ในบรรดากรรมฐาน ๔๐ นั้น อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ ทำการปฏิบัติ ลำบากมากกว่ากรรมฐานอื่นๆ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า ผู้ปฏิบัติจะต้องทำการศึกษาคำให้ เข้าใจเป็นอย่างดีเสียก่อนจึงจะลงมือปฏิบัติได้ มิฉะนั้นก็จะปฏิบัติไม่ถูก สำหรับการ เจริญ กายคตาสตินี้ ยิ่งลำบากมาก กล่าวคือ ผู้ปฏิบัติจะต้องศึกษาวิธีเจริญกายคตา สติกรรมฐาน ตามนัยอุคคหโกสัลละ ๗ ประการ เช่นเดียวกับนักศึกษาทั้งหลายที่กำลังศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักอาจารย์ บางท่าน เมื่อได้ศึกษาจบตามนัยอุคคห- โกสัลละ ๗ ประการแล้ว นิमितทั้ง ๓ อย่างใด อย่างหนึ่งก็ปรากฏขึ้นหลังจากนั้น ก็ได้ฉาน มรรค ผลต่อไป สำหรับบางท่านนั้น แม้ว่าจะได้ศึกษาจบตามนัยอุคคห- โกสัลละ ๗ ประการแล้วก็ตาม แต่นิमितทั้ง ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งมิได้ปรากฏเลย ต่อ

เมื่อได้ทำการปฏิบัติพิจารณาโดยส่วนเดียวตามนัยมนสิการโกสัลละ ๑๐ ประการต่อไปแล้ว จึงจะได้นิมิตทั้ง ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง และได้ฌาน มรรค ผลตามความปรารถนา ทั้งนี้ถึงแม้ว่าจะลำบากสักเพียงใดก็ตาม แต่เมื่อได้นึกถึงอานิสงส์และค่ายก่อง ชมเชยของท่านอรรถกถาจารย์ที่แสดงไว้ใน สัมโมหวิ โนทนีอรรถกถาแล้ว พุทธมามกชนก็ควรยินดีพอใจในการปฏิบัตินี้โดยไม่ย่อท้อ อานิสงส์และค่ายก่องชมเชยนั้นมีดังนี้

๑. อิมํ กมฺมฏฺฐานํ ภาเวตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตานํ ภิกฺขุณฺ วา ภิกฺขุณีนํ วา อุปสกาณํ วา อุปสีกีนํ วา คณนปริจฺเจโท นาม นตฺถิ ฯ

๒. โย หิ อิมํ ปฏิปตฺตี ปฏิปชฺชติ โส ภิกฺขุ นาม โหติ, ปฏิปนฺนโก หิ เทโว วา โหติ มนุสฺสโส วา ภิกฺขุติ สงฺขยํ คจฺจนฺติเยว ฯ

แปลความว่า

๑. ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ โดยอาศัยการเจริญกายคตาสติกรรมฐานนี้มีมากมาย นับจำนวนมิได้

๒. บุคคลใดทำการปฏิบัติกายคตาสติกรรมฐาน บุคคลนั้นได้ชื่อว่าเป็นภิกษุ เป็นความจริง ดังนั้น ผู้ที่ปฏิบัติกายคตาสติกรรมฐานนี้ เทวดาก็ตาม มนุษย์ก็ตาม ย่อมนับสงเคราะห์ว่าเป็นภิกษุด้วยกันทั้งสิ้น

นอกจากนี้ ท่านอรรถกถาจารย์ก็ยังได้กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคอรรถกถาว่าการเจริญกายคตาสตินี้จะมีได้เฉพาะในสมัยพุทธกาลเท่านั้น นอกจากสมัยพุทธกาลแล้วจะมีไม่ได้เลย แม้ว่าพวกเดียรธีย์ที่ตั้งตัวเป็นศาสดาทำการปฏิบัติเผยแผ่ลัทธิแก่ชนทั่วไปในสมัยใดๆ ก็ตาม ก็มีอจรูถึงวิธีเจริญกายคตาสติกรรมฐานนี้ได้ ทั้งนี้ก็เพราะมิใช่เป็นวิสัยของพวกเดียรธีย์เหล่านั้น หากแต่เป็นวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจำพวกเดียว และ พระพุทธองค์ก็ได้ทรงสรรเสริญกายคตาสติกรรมฐานนี้ว่า เอกธมฺโม ภิกฺขเว ภาวิตฺโต พหุลลิตฺโต มหิตฺโต สํเวคายํ สํวตฺตติ ฯ๑๗๑ เยสํ กายคตาสติ อารทฺธาติ ฯ

แปลความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่งเมื่อภิกษุได้เจริญแล้ว และเจริญติดต่อกันให้เพิ่มพูนทวีมากยิ่งขึ้นอยู่เรื่อยๆ ไปแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสังเวช

สลัดใจอย่างใหญ่หลวงในกาย ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ใหญ่ในปัจจุบัณภพนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความโปร่งใจอย่างใหญ่หลวงจากโยคะ ย่อมเป็นไปเพื่อมีสติสัมปชัญญะอย่างแรงกล้า ย่อมเป็นไปเพื่อความเห็นในกายเป็น อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุกะ ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขในภพนี้ทันตาเห็น ย่อมเป็นไปเพื่อให้แจ้งซึ่งวิชา ๓ พระนิพพาน และผลสมาบัติธรรมอย่างหนึ่งคืออะไร ? คือ กายกตาสตินี้เอง

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลเหล่าใดประพฤติปฏิบัติกายกตาสติ บุคคลเหล่านั้นย่อมได้เสวยอมตรส คือ พระนิพพาน บุคคลเหล่าใดมิได้ประพฤติปฏิบัติกายกตาสติ บุคคลเหล่านั้นย่อมไม่ได้เสวยอมตรส คือ พระนิพพาน

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลเหล่าใดพยายามปฏิบัติกายกตาสติจนสำเร็จ บุคคลเหล่านั้นย่อมได้เสวยอมตรส คือ พระนิพพาน ไม่เสื่อมจากพระนิพพาน ไม่ผิดทางพระนิพพาน บุคคลเหล่าใดไม่พยายามปฏิบัติกายกตาสติให้สำเร็จ บุคคลเหล่านั้นย่อมไม่ได้เสวยอมตรส คือ พระนิพพาน เสื่อมจากพระนิพพาน ผิดทางพระนิพพาน ดังนี้

หมายเหตุ กายกตาสติที่ท่านอรรถกถาจารย์และพระพุทธรองค์ทรงยกย่องชมเชยนี้ มิได้มุ่งหมายเฉพาะแต่ ๓๒ โกฏฐาสอดอย่างเดียว แม้สุก ๑๐ กิติ อานาปานัสสติกิติ การกำหนดอิริยาบถใหญ่น้อยกิติ พิจารณาธาตุทั้ง ๔ กิติ เหล่านี้ล้วนแต่จัดเข้าเป็นกายกตาสติด้วยกันทั้งสิ้น ดังที่แจ้งไว้ในกายานุปัสสนาแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร สำหรับกายกตาสติในอนุสสติ ๑๐ นี้มุ่งหมายเอาเฉพาะแต่ ๓๒ โกฏฐาสเท่านั้น

จบกายกตาสติ

อานาปานัสสติ หมายความว่า การระลึกอยู่ในลมหายใจเข้าออก ชื่อว่า อานาปานัสสติ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ๘ ที่มีลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ อานาปานัสสติ เมื่อแยกบทแล้วมี ๓ บท คือ อาน + ปาน (หรือ อปาน) + สติ, อาน = หายใจเข้า ปาน หรือ อปาน = หายใจออก สติ = ความระลึก เมื่อรวมแล้วเป็นอานาปานัสสติ การระลึกอยู่ในลมหายใจเข้าออกดังมีวจนัตถะแสดง

ว่า “อานนฺจ ปานนฺจ = อานาปานํ” ลมเข้าข้างในและลมออกข้างนอก ชื่อว่า อานาปานะ “อานาปาเน ปวตฺตา สติ = อานาปานสฺสติ” สติที่เกิดขึ้นโดยมี การระลึกอยู่ในลมหายใจเข้า ออก ชื่อว่า อานาปานัสสติ

หายใจเข้าเรียกว่า อานะ หายใจออกเรียกว่า ปานะ หรือ อปานะ นี้ เพราะมีคำว่าสติ อยู่ด้วย เป็นการกล่าวเรียกตามปวัตติกมณัฏฐ นัยแห่งการเป็นอยู่ ตามลำดับของลมหายใจที่มีแจ้งไว้ในพระสูตร อรรถกถา ตามปกติธรรมดาของคณ ข้อมมีการหายใจเข้าก่อน แล้วจึงจะหายใจออกภายหลัง ดังนั้น เมื่อทำการปฏิบัติก็ ต้องปฏิบัติกำหนดไปตามอย่างที่เป็นไปอยู่ คือ กำหนดลมหายใจเข้าก่อนแล้วจึงจะ กำหนดลมหายใจออกทีหลัง ส่วนอานาปานะที่แสดงไว้ในวินยอรรถกถา และอภิธรรม กถานั้น อานะ เรียกว่า หายใจออก ปานะ หรือ อปานะ เรียกว่า หายใจเข้า เป็นการ เรียกตามอุปวัตติกมณัฏฐ นัยแห่งการเกิดขึ้นตามลำดับของลมหายใจในขณะที่แรก คลอดจากครรภ์ เป็นความจริงอย่างนั้น เพราะสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในครรภ์นั้นมิได้มีการหายใจด้วยตนเอง แต่ได้อาศัยการหายใจจากมารดา ฉะนั้น เมื่อแรกคลอดออกมาทารกจึงได้หายใจออกก่อน แล้วจึงหายใจเข้าทีหลัง ดังมีมาในสมันตปาสาทิกอรรถ กถา^๑ ว่า สพุเพสฺส^๒ คพุกเสยฺยกานํ มาตุกฺขุจิโต นิภขมนกาเล ปฐฺมํ อพฺกนฺตฺรวาโต พหิ นิภขมติ, ปจฺจนา พาหิรวาโต สุขุมรชฺช^๓ คเหตฺวา อพฺกนฺตฺรํ ปวิสนฺโต ตาลุํ อาหจฺจ นิพฺพายติ ฯ

แปลความว่า สัตว์ทั้งหลายซึ่งอยู่ในครรภ์ทั้งหมด ในเวลาคลอดจากครรภ์ มารดา ลมภายในย่อมออกข้างนอกก่อน จากนั้นลมภายนอกพัดเอาละอองธุลีที่ ละเอียดเข้าไปภายในท้องโดยกระทบกันเพดานแล้วเจียบไป

อานาปานะ นี้ยังมีคำเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า ‘อัสสาสปัสนาสะ’ คำทั้งสองนี้ มีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน คือ อัสสาสะ หายใจเข้า ปัสสาสะ หายใจออก แยก บทแล้วเป็น ดังนี้ อา + สาส, อา แปลว่า ก่อน (อาทิมุหิ) สาส แปลว่า สุดลมหายใจ ป แปลว่า หลัง (ปจฺจนา) สาส แปลว่า ระบายลมหายใจ ดังแสดงวจนัดละ ว่า

๑ น. ปารชิกกัณฐอัฐกถา ทุติยภาค หน้า ๑๔

๒ น. -สพุเพสมปิ

๓ น. -สุขุม รช

“อาทิมหิ สาสนํ = อสุสาโส” การสดมภ์หายใจก่อนเรียกว่า อัสสาสะ “ปัจจนสาสนํ = ปสุสาโส” การระบายนมหายใจหลังเรียกว่า ปัสสาสะ

วิธีเจริญอานาปานัสสติ

การเจริญอานาปานัสสติมีพระบาลีชี้แนวทางไว้ดังต่อไปนี้

๑. โส สโต ว อสุสสติ สโต ว ปสุสสติ ผู้ปฏิบัตินั่งกึ่งบัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้าอารมณ์กรรมฐาน ณ สถานที่เงียบสงัด ย่อมตั้งสติ ทำความรู้สึกรู้ตัวแล้วจึงหายใจเข้า และ หายใจออก

๒. ทิฆัง วา อสุสสนโธ ทิฆัง อสุสสามีติ ปชานาติ, ทิฆัง วา ปสุสสนโธ ทิฆัง ปสุสสามีติ ปชานาติ เมื่อหายใจเข้ายาว และ หายใจออกยาว ก็รู้ว่าหายใจเข้ายาว และ หายใจออกยาว

๓. รสุสํ วา อสุสสนโธ รสุสํ อสุสสามีติ ปชานาติ, รสุสํ วา ปสุสสนโธ รสุสํ ปสุสสามีติ ปชานาติ เมื่อหายใจเข้าสั้น และ หายใจออกสั้น ก็รู้ว่าหายใจเข้าสั้น และ หายใจออกสั้น

๔. สพฺพกาย ปฐิสฺสเวทํ อสุสสิสุสามีติ ลิกฺขติ, สพฺพกาย ปฐิสฺสเวทํ ปสุสสิสุสามีติ ลิกฺขติ ย่อมสำเหนียกว่า เราจะหายใจเข้า และ หายใจออก ก็ต้องรู้ โดยแจ้งชัด ดันลม กลางลม ปลายลม

๕. ปสุสมุภํ กายสงฺขารํ อสุสสิสุสามีติ ลิกฺขติ, ปสุสมุภํ กายสงฺขารํ ปสุสสิสุสามีติ ลิกฺขติ ย่อมสำเหนียกว่า เราจะทำลมเข้า และ ลมออกที่หยาบ ให้ละเอียด แล้วจึงหายใจเข้า และ หายใจออก

ในพระบาลี ๕ ข้อนี้ ข้อ ๑ ทรงวางหลักการปฏิบัติอานาปานัสสติกรรมฐาน ข้อ ๒ ถึงข้อ ๕ ทรงเพิ่มเติมข้อปฏิบัติ เพื่อบรมสมาธิให้กล้ายิ่งขึ้นไปจนถึงอัปนาสมาธิเกิด

ตามนัยข้อที่หนึ่ง ผู้ปฏิบัติจะต้องตั้งใจคอยกำหนดลมหายใจที่กระทบกับปลายจมูก หรือ ริมฝีปากบน ในขณะที่ตนหายใจเข้าและหายใจออก การกระทบของลมที่ปรากฏชัดนั้นแล้วแต่บุคคล คือ บุคคลใดจมูกยาวลมก็ปรากฏชัดที่โคนจมูก ถ้า

จุมกสันลมก็ปรากฏชัดที่ริมฝีปากบน การให้กำหนดรู้ที่อยู่ในลมหายใจเข้าออกอยู่เสมอๆ นี้ก็เพื่อจะมีให้จิตซัดส่ายไปในเรื่องอื่นๆ เป็นการฝึกฝนอบรมจิตใจให้เกิดสมาธิ เพราะตามธรรมดา จิตใจของคนเรานี้ย่อมฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ หาเวลาสงบนิ่งอยู่ในอารมณ์อันเดียวได้ยาก แต่กระนั้นก็หารู้ตัวไม่ ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะมิได้มีการสังเกตดูนั่นเอง หากจะสังเกตดูจริงๆ แล้วจะเห็นว่า ช่วงขณะที่สวคมนต์ไหว้พระอยู่ ใจก็หาได้นิ่งแน่วอยู่ในบทสวคมนต์นั้นไม่ คงว่ไปเปล่าๆ ด้วยความชำนาญเท่านั้น เหตุนั้นเมื่อจะทำการฝึกฝนอบรมจิตใจให้เป็นสมาธิ จึงจำเป็นที่จะต้องตั้งใจคอยกำหนดลมหายใจเข้าออกที่กระทบกับปลายจุมก หรือริมฝีปากบน ดังที่ท่านโบราณจารย์ได้แสดงไว้ในวิสุทธิมรรคอรรรถกถา^๑ ว่า

ยถา ถมฺเภ นิพฺนุเชยฺย

วจฺณํ ทมฺ ํ นโร อธิ

พฺนุเชยฺเยวํ สกํ จิตฺตํ

สติยาธมฺมธเน ทพฺพหฺนฺติ ฯ

แปลความว่า ผู้มีความประสงค์จะฝึกลูกวัวที่พยศ ฟึงจับผูกที่เสา ฉนใดบุคคลที่อยู่ภายในขอบเขตแห่งคำสอนของพระพุทธศาสนา มีความประสงค์จะฝึกฝนอบรมจิตของตน ฟึงผูกจิตด้วยเชือก คือ สติ ที่เสา คือ อารมณ์กรรมฐานให้มัน ฉนนัน

การอบรมจิตใจให้เกิดสมาธิด้วยวิธีเจริญกรรมฐานต่างๆ นั้น อานาปานัสสติกรรมฐาน เป็นกรรมฐานที่สะดวกสบายมากกว่ากรรมฐานอื่นๆ ฉนนัน แนวทาง ๕ ประการที่ได้ทรงวางไว้เป็นหลักใหญ่ และข้อเพิ่มเติมฉนนัน พระโยคีบุคคลต้องดำเนินงานการปฏิบัติไปตามนัยทั้ง ๔ คือ

๑. คณนายนั การนับลมหายใจเข้าออกเป็นหมวดๆ มี ๖ หมวด ตั้งแต่หมวดปัญจกะ เป็นต้น จนถึงหมวดทสกะ

๒. อนุพันธนายนั การกำหนดรู้ตามลมเข้าและลมออกทุกๆ ขณะโดยไม่พลั้งเผลอทุกระยะที่หายใจเข้าออก

๓. ผุสนนายนั ในขณะที่กำหนดรู้ตามคณนายนั และอนุพันธนายนัอยู่ฉนนันจะต้องกำหนดรู้การกระทบของลมพร้อมไปด้วย หมายความว่า ผุสนนายนันี้เข้าอยู่ในคณ-

นายนัย และอนุพันธนายนัยทั้งสองนั่นเอง หาได้มีอยู่โดยเฉพาะไม่

๔. รูปนายนัย การกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกโดยอนุพันธนายนัย กับผุสนนายนัย ที่เป็นไปอย่างคือนั้น ครั้นเมื่อปฏิภาคนิมิตปรากฏ จิตก็เปลี่ยนจากการกำหนดรู้การกระทบของลม แล้วเข้าไปตั้งมั่นจดจ่ออยู่ในปฏิภาคนิมิตอย่างเดียวตลอดจนกระทั่งรูปฌานเกิด นี่แหละเป็นรูปนายนัย หมายความว่า การกำหนดรู้โดยรูปนายนัยโดยเฉพาะนั้นไม่มี เช่นเดียวกับผุสนนายนัยนั่นเอง

ในนัยทั้ง ๔ นี้ คณนายนัย มี ๒ นัย คือ

๑.) รัญญมามกคณนายนัย การนับลมหายใจเข้าออกด้วยวิธีนับช้าๆ คุณคนดวงข้าวเปลือก การนับช้าๆ นั้นหมายความว่า ต้องนับแต่ลมหายใจเข้า หรือหายใจออก ที่รู้สึกชัดเจนทางใจเท่านั้น ส่วนลมหายใจที่ไม่รู้สึกชัดเจนทางใจทั้งเสีย ไม่ต้องนับ สำหรับผู้ปฏิบัติก็ต้องมีการหายใจเข้าออกอย่างช้าๆ เพื่อจะได้กำหนดรู้ทันและนับถูก

๒.) โคลปาลกคณนายนัย การนับลมหายใจเข้าออกด้วยวิธีนับเร็วๆ คุณคนเลี้ยงโคทำการนับโคที่เบียดกันออกจากคอกที่คับแคบเป็นหมู่ๆ การนับเร็วๆ นั้นหมายความว่า เมื่อทำการนับลมหายใจเข้าออกตามวิธีรัญญมามกคณนายนัยอยู่เรื่อย ๆ นั้น ความรู้สึกชัดเจนทางใจก็มีขึ้นทุกๆ ขณะการหายใจเข้าและหายใจออก เนื่องจากมีสมาธิ ความรู้สึกไม่ชัดเจนก็จะหมดไป การหายใจเข้าออกก็จะเร็วขึ้น การกำหนดนับก็เร็วตามไปด้วย

แนวทางการปฏิบัติอานาปานัสสติกรรมฐานนอกจากนัยทั้ง ๔ ที่ได้กล่าวแล้วยังมีอีก ๔ นัย ซึ่งเป็นนัยที่เกี่ยวกับวิปัสสนา คือ

๑. สลุลกฺขณา หลังจากที่ได้ฌานที่เนื่องมาจากการเจริญอานาปานัสสติแล้ว มีการกำหนดพิจารณาอุปนามโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ต่อไป เปรียบดั่งนักศึกษาที่จบการศึกษาชั้นมัธยมบริบูรณ์ ต่อแต่นั้นก็เข้าเตรียมอุดมเพื่อจะเข้ามหาวิทยาลัย

๒. วิวฏฏณา การเกิดขึ้นแห่งมรรคจิตเนื่องมาจากสลัลกฺขณา พร้อมกับการประหาณกิเลส สำเร็จเป็นมรรคบุคคล

๓. ปาริสุทฺธิ การเกิดขึ้นแห่งผลจิต สำเร็จเป็นผลบุคคล

๔. ปฏิปัสสนา การเกิดขึ้นแห่งปัจเจกขณญาณ คือ การพิจารณามรรค ผลนิพพาน กิเลส หลังจากสำเร็จเป็นอริยบุคคลแล้ว

การลงมือปฏิบัติอานาปานัสสติกรรมฐาน

พระโยคีบุคคลเข้าไปพักอาศัยในที่เงียบสงัด อันสมควรแก่การปฏิบัติด้วยดีแล้ว ครั้งแรกต้องนั่งคุกเข่าลง อย่าชันเท้า เป็นหญิงก็พับเพียบ ตั้งกายส่วนบนให้ตรง ดำรงสติ เฉพาะหน้ากำหนดลมเข้าออกตามนัยดังต่อไปนี้

ธัญญมามกคณนํ :-

หายใจเข้านับ ๑	หายใจออกนับ ๒	หายใจออกนับ ๑	หายใจเข้านับ ๒
„ „ ๓	„ „ ๔	„ „ ๓	„ „ ๔
„ „ ๕	(หมวดปัจจุกะ)	„ „ ๕	„ „ ๖
			(หมวดฉกกะ)

หายใจออกนับ ๑	หายใจเข้านับ ๒	หายใจเข้านับ ๑	หายใจออกนับ ๒
„ „ ๓	„ „ ๔	„ „ ๓	„ „ ๔
„ „ ๕	„ „ ๖	„ „ ๕	„ „ ๖
„ „ ๗	(หมวดสัจจกะ)	„ „ ๗	„ „ ๘
			(หมวดอฏฐกะ)

หายใจเข้านับ ๑	หายใจออกนับ ๒	หายใจออกนับ ๑	หายใจเข้านับ ๒
„ „ ๓	„ „ ๔	„ „ ๓	„ „ ๔
„ „ ๕	„ „ ๖	„ „ ๕	„ „ ๖
„ „ ๗	„ „ ๘	„ „ ๗	„ „ ๘
„ „ ๙	(หมวดนวกะ)	„ „ ๙	„ „ ๑๐
			(หมวดทสกะ)

เสร็จแล้วก็เริ่มต้นนับใหม่อีก ตั้งแต่หมวดปัญจะ เป็นต้นจนถึงหมวดทศกะ เวียนไปมาอยู่อย่างนั้นจนกว่าจะนับลมเข้าออกที่ชัดเจนได้ทุกขณะ มิต้องเว้นลมเข้าออกที่ไม่ชัดเจน ตามลำดับหมวดทั้ง ๖ โดยไม่พลั้งเผลอ

อนึ่งการนับลมเข้าออกในหมวดต่างๆ ที่ได้กล่าวไว้นี้ ยกเว้นหมวดปัญจะเสียแล้ว การนับขึ้นต้นใหม่ว่า “หนึ่ง” ในหมวดต่างๆ บางทีก็นับลมออกว่า “หนึ่ง” ก่อน บางทีก็นับลมเข้าว่า “หนึ่ง” ก่อน ดังนั้น ตามที่แสดงไว้นี้ก็เพียงแค่เพียงตัวอย่างชี้ให้รู้วิธีนับเท่านั้น จะถือให้ตรงตามนี้ทีเดียวหาได้ไม่ ที่เป็นอย่างนี้ก็เพราะว่าการนับลมเข้าออกตามธัญญมามากคณนานั้นนั้น นับเฉพาะแต่ลมเข้า และลมออกที่รู้สึกชัดเจนทางใจอย่างเดียว เว้นลมเข้าออกที่ไม่รู้สึกชัดทางใจเสียนั่นเอง

โคปาลกคณนัย :-

เข้า ๑	ออก ๒	ออก ๑	เข้า ๒
„ ๓	„ ๔	„ ๓	„ ๔
„ ๕	(หมวดปัญจะ)	„ ๕	„ ๖
(หมวดฉกกะ)			
ออก ๑	เข้า ๒	เข้า ๑	ออก ๒
„ ๓	„ ๔	„ ๓	„ ๔
„ ๕	„ ๖	„ ๕	„ ๖
„ ๗	(หมวดสัตตะกะ)	„ ๗	„ ๘
(หมวดอฏฐกะ)			
เข้า ๑	ออก ๒	ออก ๑	เข้า ๒
„ ๓	„ ๔	„ ๓	„ ๔
„ ๕	„ ๖	„ ๕	„ ๖
„ ๗	„ ๘	„ ๗	„ ๘
„ ๙	(หมวดนวกะ)	„ ๙	„ ๑๐
(หมวดทศกะ)			

การนับลมเข้าออกตามโคปาลกคณนานัยนั้น พระโยคีบุคคลต้องพยายามนับตามลำดับของลมเข้าออก ทั้งให้ถูกต้องตามลำดับเลขในหมวดนั้นๆ เหมือนอย่างที่ได้แสดงไว้นี้ อย่าให้ลืกลั่น เพราะการปฏิบัติที่ได้ผ่านธัญญมามากคณนานัย มาเป็นอย่างดีแล้วนั้น สติ สมาธิย่อมดีขึ้น การหายใจเข้าออกก็เร็ว โดยเหตุนี้จึงต้องพยายามนับให้ถูกต้องตามลำดับของลม และให้ถูกต้องตามลำดับเลข การนับก็อย่านับด้วยปาก ต้องกำหนดนับด้วยใจ

อนุพันธนานัยที่อยู่ในขั้นมุสนา :-

เมื่อได้กำหนดนับตามโคปาลกคณนานัยเรื่อยมาจนชัดเจนดีแล้ว ต่อไปก็หยุดนับกลับตั้งใจไว้อยู่ที่ปลายจมูก ทำการกำหนดรู้ตามลมเข้าออกทุกๆ ขณะอย่างนี้ คืออนุพันธนานัยที่อยู่ในขั้นมุสนา ที่กล่าวว่า การนับตามโคปาลกคณนานัยได้ชัดเจนดีนั้น คือ มีความรู้สึกชัดเจนทางใจทุกขณะตามลำดับของลมเข้าออก และการนับตัวเลขในหมวดหนึ่งๆ ก็ไม่ผิดพลาด เป็นไปด้วยดีทั้งสองประการ

อนึ่งการปฏิบัติที่เข้าถึงอนุพันธนานัยนี้ พระโยคีบุคคลต้องประกอบตามหลักของข้อ ๒ ถึงข้อ ๕ ที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ดังที่ได้กล่าวมาแล้วด้วย ตามข้อ ๒ และข้อ ๓ นั้น คือ เมื่อกำหนดรู้ตามลมเข้า และ ลมออกอยู่ทุกๆ ขณะนั้น ถ้าลมเข้าลมออกยาว ก็รู้ว่าหายใจเข้ายาว และ หายใจออกยาว ถ้าลมเข้าออกสั้น ก็รู้ว่าหายใจเข้าสั้น และ หายใจออกสั้น ธรรมดาคนเรามีการหายใจเข้าออกไม่เหมือนกัน บางคนที่หายใจเข้าออกยาว คล้ายๆ กับลมหายใจเข้าออกของงู วัว ช้าง บางคนก็หายใจเข้าออกสั้นคล้ายๆ กับลมหายใจเข้าออกของสุนัข แมว นก แม้กระนั้นในคนๆ เดียวกันก็มีได้ทั้ง ๒ อย่าง คือ คนที่มีลมหายใจเข้าออกยาว ครั้นเหนื่อยหรือไม่สบายก็มีการหายใจเข้าออกสั้น และคนที่มีลมหายใจเข้าออกสั้น ขณะที่กำลังคิดเรื่องต่างๆ หรือกำลังอ่านหนังสือเพลินอยู่ ในขณะนั้นก็มีการหายใจเข้าออกยาว

ตามหลักข้อ ๔ นั้น เมื่อกำหนดรู้ลมเข้าออก ยาว สั้น ได้ชัดเจนดีแล้ว จากนั้นก็ต้องกำหนดรู้ต้น กลาง ปลาย ของลมตามข้อ ๔ นี้อีกด้วย คือ

หายใจเข้า :- ปลายจมูกตันลม หัวใจกลางลม สะดือปลายลม

หายใจออก :- สะดือตันลม หัวใจกลางลม ปลายจมูกปลายลม

การกำหนดรู้ต้น กลาง ปลาย ของลมนี้ พระโยคีบุคคลต้องตั้งจิตไว้ที่ปลาย
จมูก อันเป็นที่กระทบของลมเข้าและลมออกเท่านั้น อย่าได้ส่งใจวิ่งไปตามลม

ตามหลักข้อที่ ๕ ขณะที่กำลังปฏิบัติตามหลักข้อที่ ๒-๓-๔ อยู่เนิ่น เวลานั้นลมหายใจเข้าออกก็จะค่อยๆ ละเอียดยื่นๆ สำหรับบางคนก็ยังคงมีความรู้สึกติดต่อยู่ได้ไม่ขาด เนื่องจากสติ สมาธิ ปัญญา ของผู้นั้นมีกำลังดี ส่วนบางคนที่มีสติ สมาธิ ปัญญาอ่อน ความรู้สึกอาจหายไป ถึงกระนั้นก็จงตั้งสติไว้ให้มันอยู่ที่ปลายจมูก ไม่ช้าความรู้สึกก็จะกลับมีมาอย่างเดิม อย่าวิตกกังวล และ ทำลมหายใจให้หายเข้า ต้องยังการปฏิบัติให้ดำเนินไปตามหลักข้อที่ ๕ ที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ว่า จะต้องทำลมเข้า และลมออกที่หายเข้าให้ละเอียดยื่นๆ แล้วจึงจะหายใจเข้า และ หายใจออก เพราะความรู้สึกที่เกิดขึ้นโดยอาศัยลมหายใจเข้าออกอย่างหายบั้นนั้น มิใช่เป็นด้วยอำนาจของสติ สมาธิ ปัญญา แต่ประการใด หากแต่เป็นไปด้วยอำนาจของอารมณ์ คือ ลมหายใจหายบั้นที่ตนพยายามทำให้เกิดขึ้นต่างหาก ดังนั้น ผู้ที่มีความรู้สึกในลมหายใจเข้าออกที่ละเอียดยื่นแล้วนั้น ก็ทรงห้ามมิให้กลั้นลมหายใจไว้ อนึ่งลมหายใจเข้าออกนี้เกิดจากจิต เรียกว่า จิตตชรูปสามัญ ผู้ที่ไม่มีลมหายใจนั้นก็มิแต่บุคคล ๘ จำพวกเท่านั้น นอกนั้นไม่ว่าบุคคลใดๆ ต้องมีลมหายใจด้วยกันทั้งสิ้น ผู้ที่ไม่มีการหายใจ ๘ จำพวกนั้น คือ ๑. ทารกที่อยู่ในครรภ์ ๒. คนดำน้ำ ๓. คนสลบ ๔. คนตาย ๕. ผู้เข้าปฐมฌาน ๖. รูปาวจรพรหม ๗. อรูปาวจรพรหม ๘. ผู้ที่เข้านิโรธสมาบัติ

สรุปความในข้อ ๕ นี้ว่า ผู้ที่ไม่มีความรู้สึกในลมหายใจที่ละเอียดยื่นก็ทรงห้ามมิให้ทำลมหายบั้นให้เกิดขึ้น ส่วนผู้ที่มีความรู้สึกอยู่ในลมหายใจที่ละเอียดยื่นอยู่แล้ว ก็ทรงห้ามมิให้กลั้นลมหายใจไว้ และทรงสอนให้มีสติตั้งไว้อยู่ที่ปลายจมูกซึ่งเป็นที่เข้าออกของลมแต่ประการเดียว การพยายามดังนี้แหละเรียกว่า ปสฺสสมภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสฺสิตฺตํ ปสฺสสฺสิตฺตํ สิกฺขติ

คำแนะนำของอาจารย์บางท่าน และการวินิจฉัยในข้อแนะนำนี้ :-

ในขณะที่ทำการกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกตามแนวทาง ๕ ประการ ตามที่ พระพุทธองค์ทรงวางไว้ ไปตามนัยทั้ง ๔ อย่างนั้น อาจารย์บางท่านได้ให้คำแนะนำเพิ่มเติมว่า ถ้ามี กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นก็ดี หรือ ถีนมิตถนิวรณ^๑ เกิดขึ้นก็ดี พระโยคีบุคคลพึงหายใจเข้าออกให้แรงและถี่พร้อมกับ กำหนดรู้ตามลมนั้นด้วย เพื่อเป็นการขจัดวิตกต่างๆ หรือ ถีนมิตถนิวรณ^๑ให้สิ้นไป เมื่อ สิ่งเหล่านี้หมดไปแล้วจึงหยุดทำเช่นนั้น

ข้อนี้วินิจฉัยว่า การปฏิบัติอย่างนี้มีได้อยู่ในหลักเกณฑ์ ทั้งมิใช่เป็นข้อปฏิบัติ ที่ทำให้สมาธิแก่กล้าจนถึงได้มานแต่อย่างใด เมื่อมีวิตกต่างๆ หรือ ถีนมิตถนิวรณ^๑ เกิดขึ้นก็ไม่จำเป็นต้องปฏิบัติดังนี้ทุกครั้งไป เพียงแต่อาศัยใช้บ้างเป็นบางครั้งเท่านั้น ถ้าวิตกต่างๆ หรือถีนมิตถนิวรณ^๑เกิดมากนัก ก็ควรตั้งสติไว้ให้มั่นที่ปลายจมูก เมื่อสติ แก่กล้า คือ มีการกำหนดรู้อยู่ไม่ขาดระยะ และ สมาธิกับวิริยะก็มีกำลังเสมอกันดีแล้ว วิตกต่างๆ หรือ ถีนมิตถ^๑ก็จะหายไปเอง

อาการพิเศษที่เกิดขึ้นในขั้นอนุพัทธนายนัย :-

พระโยคีบุคคล ทำการปฏิบัติได้เป็นอย่างดีเรื่อยๆ มา จนเข้าขั้นอนุพัทธ- นายนัยนั้น วิสุทธิมรรค^๑รรถกตา^๒ กล่าวว่าอาจมีอาการพิเศษเกิดขึ้นดังนี้ กตฺสจฺจิ ปณ- คณนาวเสน^๓ มนสิการโต^๔ ปภุติ อนุภุมโต โอปาริกอสฺสาสปฺสสาส- นิโรธวเสน กายทรธ^๕ วูปสนฺเต กาโยปิ จิตฺตํ^๕ ลหุํ โหติ, สรีรํ อากาเส ลฺงฺฆนาการปฺตํ^๖ วิย โหติ ฯ

๑ น. วิสุทธิมรรค ปฐมภาค หน้า ๒๗๔

๒ น. -กณนาวเสน

๓ น. -มนสิการกาลโต

๔ น. -กายทรธ

๕ น. -จิตตมปี

๖ น. -ลงฆนาการปตต์ วิย

แปลความว่า เมื่อความกระวนกระวายทางกายสงบแล้ว ด้วยสามารถดับลมหายใจเข้าออกอันหยาบโดยลำดับ จำเดิมแต่การพิจารณาตามคณนานัยเป็นต้นมา ทั้งกายทั้งจิตย่อมเป็นธรรมชาติเบา ร่างกายมีอาการลอยขึ้นดังจะปลิวไปในกลางหาวย่อมมีแก่พระโยคีบางรูป

อนุพันธนานัยที่เข้าถึงขั้นรูปนา :-

การเจริญอานาปานัสสติกรรมฐาน มีนิมิต ๓ อย่างคือ บริกรรมนิมิต อุกค-
หนิมิต ปฏิภาคนิมิต ในนิมิตทั้ง ๓ นี้ ลมหายใจเข้าออกเป็นบริกรรมนิมิต ลมหายใจเข้าออกปรากฏ จดสายน้ำ เปลวควัน ปุยสำลี ไม้ค้ำ พวงดอกไม้ ดอกบัว ถัอรด
ลมต้าน เหล่านี้เป็นอุกคหนิมิต ลมหายใจเข้าออกดุจดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ พวง
แก้วมณี พวงแก้วมุกดา เหล่านี้เป็นปฏิภาคนิมิต การกำหนดรู้ตามลมหายใจเข้าออก
ของพระโยคีที่ตั้งสติไว้ที่ปลายจมูกนั้น ครั้นปฏิภาคนิมิตปรากฏแล้วก็เปลี่ยนใจมาตั้งใจ
ที่ในปฏิภาคนิมิต นี่คือ อนุพันธนานัยที่เข้าถึงรูปนา

การตั้งใจกำหนดลมหายใจเข้าออกในขณะที่มีบริกรรมนิมิต และอุกคหนิมิต
อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์อยู่ สมานนั้นเรียกว่า บริกรรมภาวนาสมาธิ การตั้งใจ
กำหนดลมหายใจเข้าออกที่มีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์ในระหว่างที่ยังไม่เข้าถึงรูปฌาน
สมานนั้นเรียกว่า อุปจารภาวนาสมาธิ การตั้งใจกำหนดลมหายใจเข้าออกที่มีปฏิภาค
นิมิตเป็นอารมณ์ที่เข้าถึงรูปฌานแล้ว สมานนั้นเรียกว่า อัปปนาภาวนาสมาธิ ในสมาธิ
๓ อย่างนี้ อุปจารภาวนาสมาธิ เป็นสมาธิที่อยู่ในชั้นมหากุศล หากแต่มีปฏิภาคนิมิต
เป็นอารมณ์ ทั้งนิเวศต่าง ๆ ก็สงบเสียบ ดังนั้นผู้ที่เข้าถึงขั้นอุปจารภาวนาสมาธินี้จึง
เรียกว่าได้อุปจารฌาน สำหรับอัปปนาภาวนาสมาธินั้น เป็นสมาธิที่อยู่ในชั้นมหัคค-
กุศล มีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์ด้วยนิเวศต่าง ๆ ก็ถูกประหารเป็นวิกขัมภนปหาน
ด้วย ดังนั้นผู้ที่เข้าถึงขั้นอัปปนาภาวนาสมาธินี้ จึงเรียกว่า ได้อัปปนาฌาน

การปฏิบัติเป็นพิเศษ เพื่อรักษาปฏิภาคนิมิต ในการที่จะให้ได้รูปฌาน

อนุพันธนานัย ที่เข้าถึงขั้นรูปนาคนี้ พระโยคีนุคคลจะต้องรักษาปฏิภาคนิมิต

ด้วยการปฏิบัติเป็นพิเศษ เพื่อให้ถึงซึ่งรูปฌาน การปฏิบัติเป็นพิเศษนั้น คือ เว้นจากสัปายะ ๗ แล้วถือเอาสัปายะ ๗ ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว และอัปปนาโกสัลละ ๑๐ คือ

๑. ทำความสะอาดเครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้สอย ที่อยู่ และชำระกายให้สะอาด
๒. ต้องเข้าใจในการกำหนดลมหายใจ
๓. ต้องข่มจิตในคราวที่จิตมีความพยายามมาก
๔. ต้องยกจิตในคราวที่จิตง่วงเหงา เกียจคร้านในการเจริญภาวนา
๕. ต้องยังจิตใจที่เหี่ยวแห้งให้เกิดปีติโสมนัส
๖. ต้องวางเฉยต่อจิตที่กำลังดำเนินงานสมำเสมออยู่ในอารมณ์กรรมฐาน
๗. เว้นจากบุคคลที่ไม่มีสมาธิ
๘. กบหาแต่บุคคลที่มีสมาธิ
๙. ต้องอบรมอินทรีย์ ๕ ให้มีกำลังเสมอกัน
๑๐. มีจิตน้อมอยู่ที่จะได้อัปปนาฌาน

พระโยคีบุคคลใด สามารถปฏิบัติได้ตามนัยนี้ ปฏิภาณนิมิตที่ปรากฏแล้วก็ไม่มีการเสื่อมหายไปจากใจ และจะสำเร็จรูปฌานทั้ง ๕ ได้โดยลำดับ ทั้งนี้ก็เพราะว่า อนุพัทธนัยที่เข้าถึงขั้นรูปนัยนี้เป็นเหตุสำคัญที่จะให้ได้อุปจารฌานและอัปปนาฌาน

อานิสงส์ของการเจริญอานาปานัสสติ

ผู้เจริญอานาปานัสสติกรรมฐานนี้ มิใช่เพียงแต่ได้รูปฌานอย่างเดียว หากยังเป็นบาทของมรรค ผล อีกด้วย และผู้เจริญก็สามารถป้องกันมิให้มิจฉาวิตกต่างๆ เกิดขึ้นแก่ตนได้ นอกจากนี้ ท่านที่ได้สำเร็จรหัตตผลโดยอาศัยการเจริญอานาปานัสสติกรรมฐานเป็นบาท ย่อมกำหนดรู้ในอายุสังขารของตนว่าจะอยู่ได้เท่าใด และสามารถรู้กาลเวลาที่จะปรินิพพานด้วย อันลมหายใจเข้าออกนี้มีที่สุด ๓ ประการ คือ

๑. ลมหายใจภวจริมกะ หมายถึงว่า กามบุคคลเมื่อได้ไปเกิดในรูปภพ อรูปภพ ลมหายใจก็เป็นที่สุดคือไม่มีการหายใจ น้อย่างหนึ่ง

๒. ลมหายใจฉานจริมกะ หมายถึงว่า กามบุคคลที่ได้ฉาน เมื่อเข้ารูป ปัญจฉานหรือ อรูปฉาน ลมหายใจก็เป็นที่สุด คือ ไม่มีการหายใจ น้อย่างหนึ่ง

๓. ลมหายใจจตุจริมกะ หมายถึงว่า ลมหายใจที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับอุป-
ปาตกขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจิตจิตขึ้นไปนั้น ดับลงพร้อมกับจิตจิต
ลมหายใจนี้ก็เป็นที่สุด คือ ไม่มีการหายใจ น้อย่างหนึ่ง

พระอรหันตบุคคลที่รู้กาลเวลาในขณะที่จักปรินิพพานได้ ก็เพราะอาศัยลมหายใจ
จตุจริมกะนี้เอง ดังปรากฏมีเรื่องเล่าไว้ใน วิสุทธิมรรคอรรรถถกว่า

ยังมีพระเถระ ๒ พี่น้อง อาศัยอยู่ในจิตตลบรรพตวิหารในลังกาทวีป องค์
หนึ่งสวดปาฏิโมกข์ในวันเพ็ญอุโบสถ เสร็จแล้วจึงกลับไปสู่ที่พักของท่าน พร้อมด้วย
พระภิกษุสงฆ์แวดล้อมอยู่ ครั้นถึงแล้วจึงยืนอยู่ ณ ที่จงกรม แลดูรัศมีพระจันทร์ตรวจ
ดูอายุสังขารของตนกล่าวกับพระภิกษุสงฆ์ว่า พวกภิกษุปรินิพพานกันอย่างไรที่พวก
ท่านเคยเห็น บรรดาพระภิกษุ เหล่านั้น บางพวกก็ตอบว่า ท่านที่นั่งปรินิพพาน
พวกข้าพเจ้าก็เคยเห็น บางพวกตอบว่า ท่านที่คู่บัลลังก์นั่งบนอาสนปรินิพพาน พวก
ข้าพเจ้าก็เคยเห็น พระเถระจึงกล่าวว่า บัดนี้ เราจะแสดงผู้ที่กำลังเดินก็ปรินิพพาน
ได้แก่พวกท่าน แต่นั้นท่านก็ขีดเป็นเส้นขวางขึ้นไว้ในที่จงกรม แล้วพูดว่าเราจักเดิน
จากที่สุดจงกรมข้างนี้ ถึงที่สุดจงกรมข้างโน้น แล้วเดินกลับมาอีกพอถึงรอยเส้นขีดไว้
นี้จักปรินิพพาน กล่าวเสร็จก็ขึ้นสู่ที่จงกรม เดินไปสู่ปลายสุดข้างโน้น แล้วเดินกลับ
มาปรินิพพาน พอดีกับขณะที่เท้าข้างหนึ่งเหยียบลงบนรอยเส้นที่ขีดไว้

อธิบายในอนุสสติ ที่มีคำว่า ‘อนุ’ และ ไม่มีคำว่า ‘อนุ’ อยู่ด้วย

ตั้งแต่พุทธานุสสติจนถึงมรณานุสสตินั้นมีคำว่า ‘อนุ’ ประกอบอยู่ด้วย แต่
ในกายคตาสติกกับอานาปานัสสติ ๒ อย่างนี้ ไม่มีคำว่า ‘อนุ’ ประกอบที่เป็นดังนี้ก็
เพราะ พุทธานุสสติจนถึงมรณานุสสติเหล่านี้ อารมณ์เป็นปรมัตถ์ ส่วนกายคตาสติ
กับอานาปานัสสติ อารมณ์เป็นบัญญัติ ธรรมดากรรมฐานที่มีอารมณ์เป็นปรมัตถ์ย่อม
มีความละเอียดลึกซึ้งมากกว่ากรรมฐานที่มีอารมณ์เป็นบัญญัติ ทั้งนิมิตที่จะปรากฏขึ้น
ก็มีได้ยาก ฉะนั้น ผู้ที่พิจารณากรรมฐานที่มีอารมณ์เป็นปรมัตถ์นี้จะต้องพยายาม

พิจารณาอยู่เสมอๆ ให้ติดต่อกัน นิมนต์นั้นๆ จึงจะปรากฏขึ้นได้

ส่วนกายคตาสติ และ อานาปานัสสติกรรมฐาน ที่มีอารมณ์เป็นบัญญัตินี้มีความละเอียดลึกซึ้งไม่มากเท่าใดนัก เพราะกายคตาสติมีอารมณ์เป็นโกฏฐาสบัญญัติ คือ ส่วนต่างๆ ที่มีอยู่ในร่างกายมี ผม ขน เป็นต้น และอานาปานัสสติก็มีอารมณ์เป็นสมุหบัญญัติ คือ รวมนาโยธาคู่ที่เข้าออกในร่างกาย นิมนต์ที่ปรากฏขึ้นนั้นปรากฏได้ไม่ยาก การพิจารณากรรมฐานทั้งสองอย่างนี้ ให้ความพยายามในการพิจารณาต่างกับกรรมฐานที่มีอารมณ์เป็นปรมัตถ์ คำว่า ‘อนุ’ แปลว่า บ่อยๆ หรือ เสมอๆ หรือ ติดต่อกัน ฉะนั้น คำว่า ‘อนุสสติ’ จึงแปลว่า ระลึกถึงบ่อยๆ ระลึกถึงเสมอๆ หรือ ระลึกถึงติดต่อกันนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ ในพุทธานุสสติจนถึงมรณานุสสติ จึงมีคำว่า ‘อนุ’ ประกอบอยู่ด้วย ส่วนในกายคตาสติและอานาปานัสสติไม่มีคำว่า ‘อนุ’ ประกอบ

จบอานาปานัสสติ

จบอนุสสติ ๑๐

อธิบายในบาลีข้อที่ ๕ ที่แสดงถึงอัปปมัญญา ๔

พร้อมด้วยแนวทางปฏิบัติ

อัปปมัญญา หมายความว่า ธรรมที่เป็นไปในสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ ไม่มีจำกัดชื่อว่า อัปปมัญญา ดังแสดงวจนัตถะว่า “อปฺปมาเณสุ สตุเตสุ ภวาติ = อปฺปมณฺญา” ธรรมที่เป็นไปในสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ ไม่มีจำกัด ฉะนั้น ชื่อว่า อัปปมัญญา ผู้เจริญอัปปมัญญา ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่นั้น จะต้องมีการแผ่ตลอดทั่วไปในสัตว์ทั้งหลายโดยไม่มีจำกัด จึงจะเรียกว่า เป็นการแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ที่เป็นอัปปมัญญา ทั้งเป็นเหตุที่จะให้ได้รูปฌานด้วย สำหรับการแผ่เมตตา ฯลฯ โดยกำจัดบุคคล และ จำกัดสถานที่ ไม่จัดว่าเป็นการเจริญอัปปมัญญากรรมฐาน และไม่ทำให้รูปฌานเกิด เป็นแต่เพียงการแผ่อย่างธรรมดา อย่างไรก็ตาม การแผ่ที่มีการกำจัดบุคคล และ สถานที่นี้ก็ยังได้รับอานิสงส์อย่างไพศาล คือ ในภพนี้ก็ช่วยให้พ้น

จากภัยต่างๆ ในภพหน้าก็ช่วยให้เกิดเป็นมนุษย์และเทวดา

อัปป์มัญญา ๔ ที่ได้ชื่อว่า พรหมวิหาร นั้น เพราะว่า บุคคลใดกำลังดำเนิน การปฏิบัติในอัปป์มัญญาอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ บุคคลนั้นย่อมมีจิตใจเหมือนพรหม ดัง มีวจนัตถะว่า “พฺรหฺมานํ วิหาโรติ = พฺรหฺมวิหาโร” การปฏิบัติในอัปป์มัญญา อย่างใดอย่างหนึ่งของผู้มีจิตใจเหมือนหนึ่งพรหม ฉะนั้น การปฏิบัติอัปป์มัญญา ๔ นั้น ชื่อว่า พรหมวิหาร

หรืออีกนัยหนึ่ง คำว่า ‘พรหม’ แปลว่า ผู้ประเสริฐ ‘วิหาร’ แปลว่า ความ เป็นอยู่ที่เข้าถึงอย่างประเสริฐด้วยอัปป์มัญญา ๔ เมื่อรวมแล้ว ความเป็นอยู่ที่เข้าถึง อย่างประเสริฐของบุคคลผู้ประเสริฐ ชื่อว่า พรหมวิหาร ดังมีวจนัตถะว่า “วิหรนฺติ เอเตหิติ = วิหารา” สัปบุรุษทั้งหลายย่อมเป็นอยู่อย่างประเสริฐด้วยอัปป์มัญญา ๔ ฉะนั้น อัปป์มัญญา ๔ ที่เป็นเครื่องให้สัปบุรุษทั้งหลายเข้าถึงความเป็นอยู่อย่างประเสริฐ ชื่อว่า วิหาร “พฺรหฺมานํ (เสฏฺฐานํ) วิหาโร (เสฏฺฐญฺโถ) ติ = พฺรหฺมวิหาโร” ความเป็นอยู่อย่างประเสริฐด้วยอัปป์มัญญา ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งของบุคคลผู้ประเสริฐ ชื่อว่า พรหมวิหาร

เมตตา หมายความว่า การปรารถนาดีรักใคร่ต่อสัตว์ทั้งหลาย ดังแสดง วจนัตถะว่า “มิทฺทติ สนิยฺหติติ = เมตฺตา” ธรรมชาติโดยอ้อมรักใคร่ชื่นชมต่อสัตว์ ทั้งหมด ฉะนั้น ธรรมชาตินี้ชื่อว่า เมตตา องค์ธรรมได้แก่ อโทสเจตสิก ที่มีปิย- มนาปัสตวบัญญัติเป็นอารมณ์ ปิยมนาบุคคล ได้แก่ บุคคลอันเป็นที่รักที่ชอบใจ ปิยมนาบุคคลนี้ มีอยู่ด้วยกัน ๒ จำพวกคือ จำพวกธรรมดาอย่างหนึ่ง จำพวกที่เป็นไปด้วยอำนาจภาวนาสมาธิอย่างหนึ่ง ฉะนั้น แม้ว่าการเจริญในระดับต่างๆ จะมีได้ ก็เฉพาะปิยมนาบุคคลธรรมดาเป็นอารมณ์ของเมตตาภาวนาก็จริง ครั้นการเจริญนั้น ได้เข้าถึงขั้นอุปจารภาวนาแล้ว จิตใจในขณะนั้นก็จะแผ่ทั่วไปแก่สัตว์ทั้งหลายได้หมด แม้แต่ผู้ที่เป็นศัตรู หรือ บุคคลที่ตนไม่ชอบเข้าเป็นปิยมนาบุคคลอันเป็นอารมณ์ของ โทสเจตสิก ซึ่งเป็นตัวเมตตาได้สิ้น สำหรับอโทสเจตสิกที่เกิดขึ้นในขณะสวคมนต์ ไหว้พระ ฟังธรรมนั้น มิได้มีอารมณ์เป็นปิยมนาปัสตวบัญญัติ ดังนั้น อโทสเจตสิก ขณะนั้นจึงไม่เรียกว่า เมตตา

การนึกถึงและมองดูคนอื่นด้วยโทสะ ในขณะที่นั้นย่อมมีแต่ความเกลียดชัง จิตใจไม่ขึ้นบาน ส่วนการนึกถึงและมองดูบุคคลอื่นด้วยเมตตาจิตนั้น จิตใจก็จะมีแต่ความรักใคร่เบิกบาน ดังนั้น วจนัตถะของเมตตาจึงมีว่า “มิชฺชติ ลินฺยฺหติ” ย่อมรักใคร่ชื่นชมต่อสัตว์ ดังนี้ ความรักใคร่ชื่นชมนี้มี ๒ อย่าง คือ ๑. เมตตาอโทสะ ๒. ตัณหาเปมะ ใน ๒ อย่างนี้ เมตตาอโทสะ เป็นความรักใคร่ชื่นชมปรารถนาดี ไม่มีการยึดถือว่าเป็น บิดา มารดา บุตร ธิดา ภรรยา สามี ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง แต่อย่างใด ถึงจะจากไปอยู่ที่อื่นก็ไม่เดือนร้อน ส่วนตัณหาเปมะนั้น เป็นความรักใคร่ชื่นชมด้วยการยึดถือว่าเป็น บิดา มารดา บุตร ธิดา ภรรยา สามี ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง และแยกจากกันไม่ได้ ดังนั้นความรักใคร่ชื่นชมที่เป็นชนิดตัณหาเปมะนี้ จึงได้ชื่อว่า เป็นเมตตาเทียม องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ถึงกระนั้นตัณหาเปมะอันเป็นตัณหาเทียมนี้ ก็ยังเป็นความดีในการที่เป็นปกตูปนัสสยปัจจัย ให้แก่เมตตาอโทสะเกิดขึ้นได้ง่าย และดำรงมั่นไม่เสื่อมถอย อานิสงส์ของเมตตาอโทสะ ที่เกิดจากตัณหาเปมะเป็นมูล มีแจ้งไว้ในวิสุทธิมรรคอรรรถกถาแล้ว ความว่า แม่โคนมตัวหนึ่ง ยืนให้ลูกดื่มนม นายพรานคนหนึ่งจะฆ่า จึงหยิบหอกพุ่งตรงไปที่แม่โค แต่หอกนั้นหาได้ ทำอันตรายแม่โคไม่ กลับปลิวตกไปจุดไบตาลหล่นลงฉะนั้น

ฝ่ายผู้ที่แสวงหาโลกุตตรธรรมนั้น ถ้าจิตใจยังประกอบด้วยตัณหาเปมะต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่ง โลกุตตรธรรมก็เกิดขึ้นไม่ได้ ทั้งนี้เพราะ ตัณหาเปมะนี้ขัดกันกับสมาธิตลอด จนถึงสติสัมปชัญญะ ดังเช่น พระฉันทนเถระ มีความรักในพระพุทธองค์อย่างเหนียวแน่น เนื่องจากเคยอยู่ใกล้ชิด จึงถึงออกสู่มหาภิเนษกรรมณ์ ดังนั้น ในระหว่างที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ พระภิกษุฉันทนเถระมีอาจปฏิบัติให้มรรค ผล เกิดได้ ต่อเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วการปฏิบัติจึงสำเร็จ ทั้งนี้ก็เพราะตัณหาเปมะที่ขัดกับสมาธิ สติสัมปชัญญะ ได้หายไปจากใจหมดสิ้น

บุคคล ๖ จำพวกที่พึงรู้เป็นพิเศษในการแผ่เมตตา

ก. บุคคลที่แผ่เมตตาก่อนไม่ได้ มี ๔ จำพวก คือ

๑.) อปัยบุคคล บุคคลที่ไม่เป็นที่รัก

- ๒.) อติปิยบุคคล บุคคลที่รักมาก
 ๓.) มัชฌัตตบุคคล บุคคลที่ไม่รักไม่ชัง มีแต่ความเฉยๆ
 ๔.) เวรีบุคคล บุคคลที่เป็นศัตรู
- ข. บุคคลที่แผ่เมตตาโดยเจาะจง (โอทิสพรรณาเมตตา) ไม่ได้ มี ๑ จำพวก คือ
- ๕.) ลิงควิสภาคบุคคล บุคคลที่มีเพศตรงกันข้ามกับตน
- ค. บุคคลที่แผ่เมตตาไม่ได้เลย มี ๑ จำพวก คือ
- ๖.) กาลังคตบุคคล บุคคลที่ตายไปแล้ว

บุคคลที่แผ่ก่อนไม่ได้นั้น เพราะมีแต่จะให้โทษ กล่าวคือ ถ้าแผ่ถึงอปิยบุคคลก่อน ก็จะได้รับความคิดอัด ขุ่นหมอง ไม่สบายใจ เนื่องมาจากไม่เป็นที่รัก ถ้าแผ่ถึงอติปิยบุคคลก่อน ถ้าบุคคลนั้นมีความทุกข์ยากลำบากเพียงเล็กน้อย ตนก็จะเดือนร้อนกลั่นไม่ไหวจนอาจร้องให้ออกมา ทั้งนี้ก็เพราะรักมาก ถ้าแผ่ถึงมัชฌัตตบุคคลก่อนจิตใจก็จะไม่สบาย เพราะบุคคลนั้นไม่มีคุณธรรมที่ทำให้เกิดความเคารพรักใคร่ อันจะทำให้เมตตาเกิด ถ้าแผ่ถึงเวรีบุคคลก่อน ก็จะมีแต่โทษะ เนื่องจากเป็นศัตรูกัน เมตตาไม่มีโอกาสเกิดได้

บุคคลแผ่โดยเจาะจงไม่ได้นั้น เพราะจะทำให้ร้าวระเกิดขึ้น เนื่องมาจากมีเพศตรงกันข้ามกับตน

บุคคลที่แผ่ไม่ได้เลยนั้น เพราะบุคคลนั้นตายไปแล้ว เมตตาและอุปการสมาธิ อปปนาสมาธิเกิดไม่ได้

บุคคลที่จะต้องทำการแผ่เมตตาก่อนพร้อมทั้งเหตุผล

การแผ่เมตตาที่มีได้มุ่งหวังจะได้อัปนาสมาธิ มีการแผ่ไปในบุคคลอื่นสำหรับตนเองนั้นจะแผ่ก็ได้ไม่แผ่ก็ได้ แต่ถ้าหวังจะได้อัปนาสมาธิ จะต้องแผ่แก่ตนเองก่อน เพื่อประโยชน์อันที่จะได้เป็นสักขีพยานแก่การแผ่ไปยังบุคคลอื่น ทั้งนี้ก็เพราะว่า ความรักต่อสิ่งอื่นๆ นั้นจะมีมากมายสักเพียงใดก็ตาม ก็ไม่เหมือนความรักตนเอง (น จ อตฺต สมิ เปมฺ) ดังนั้น เมื่อทำการแผ่แก่ตนก่อนอยู่เสมอๆ แล้ว

ความปรารถนาสุข กลัวทุกข์ อยากมีอายุยืน ไม่อยากตาย ที่มีประจำใจอยู่นั้น ย่อมเกิดขึ้นเป็นพิเศษ แล้วนึกเปรียบเทียบไปในสัตว์ทั้งหลายว่า ล้วนแต่มีความปรารถนาเช่นเดียวกับตนทุกประการ การนึกเปรียบเทียบระหว่างตนกับผู้อื่นอย่างนี้แหละ เป็นเหตุสำคัญที่จะช่วยให้เมตตาจิตเกิดขึ้นได้ง่าย และตั้งอยู่มั่นคง ในเมื่อทำการแผ่ไปในสัตว์ทั้งหลาย ตลอดจนถึงอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิเกิด พระพุทธองค์ก็ได้ทรงเทศนาไว้ว่า

สพฺพา ทิสฺสา อณุปริกมฺม เจตฺสา เนวหฺมณฺหา ปิยตรมตฺตนา กวจิ
เอวํ ปิโย ปุณฺณ อตฺตนา ปเรสํ ตสฺมา น หีเส ปริ อตฺตกาโม-ติ ฯ

แปลความว่า บุคคลเอาจิตใจค้นคว้าพิจารณาไปทั่วทิศ ย่อมไม่เห็นใครเป็นที่รักยิ่งกว่าตน ในที่ใด ๆ ก็ตามตนนั่นแหละเป็นที่รักอย่างมาก คนอื่นก็เช่นกัน ฉะนั้นผู้ที่รักตนไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่นแม้กระทั่งมด ปลวก

วิธีแผ่เมตตาแก่ตน และ คนอื่น

การแผ่เมตตาแก่ตนมี ๔ ประการ

๑. อหิ อเวโร โหมิ ข้าพเจ้าจงเป็นผู้ไม่มีศัตรูภายในและภายนอก

๒. อหิ อพฺยาปฺชฺโซ โหมิ ขอข้าพเจ้าจงเป็นผู้ไม่มีความวิตกกังวล เศร้าโศก พยาบาท

๓. อหิ อนีโฆ โหมิ ขอข้าพเจ้าจงเป็นผู้ไม่มีความลำบาก ใจ พ้นจากอุปัทวเหตุ

๔. อหิ สฺหิ อตฺตานํ ปรีหฺรามิ ขอข้าพเจ้าจงเป็นผู้นำอรรถภาพที่เป็นอยู่ด้วยความสุขกาย สุขใจ ตลอดกาลนาน

ใน ๔ ประการนี้ จะใช้ข้อใดข้อหนึ่งก็ได้

การแผ่เมตตาแก่คนอื่น มี ๔ ประการเช่นกัน ถ้าแผ่ไปในคนหนึ่งๆ ตามลำดับแล้ว ก็มีคำแผ่เป็นเอกพจน์ว่าดังนี้

๑. อเวโร โหตุ ของงไรศัตรูภายในและภายนอก

๒. อพฺยาปชฺโช โหตุ ของไร้ความวิตกกังวล เสรีโสภ พยาบาท
 ๓. อนินฺโฆ โหตุ ของไร้ความลำบากกาย ใจ พ้นจากอุปัทวภัย
 ๔. สุจี อดฺตานํ ปรีหฺรตุ ของนำอรรถภาพที่เป็นอยู่ด้วยความสุขกาย
 สุขใจ ตลอดกาลนาน

ถ้าแผ่ตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปจนถึงประมาณไม่ได้แล้ว ก็มีคำแผ่เป็นพหูพจน์ว่าดังนี้

๑. อเวรํ โหณฺตุ ของไม่มีศัตรูภายในและภายนอกทั่วกัน
 ๒. อพฺยาปชฺชา โหณฺตุ ของไม่มีความวิตกกังวล เสรีโสภ พยาบาท
 ทั่วกัน
 ๓. อนินฺมา โหณฺตุ ของไม่มีความลำบากกายใจ พ้นจากอุปัทวภัย
 ทั่วกัน
 ๔. สุจี อดฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ ของนำอรรถภาพที่เป็นอยู่ด้วยความสุขกาย
 สุขใจตลอดกาลนานทั่วกัน

ให้แผ่ในบุคคลที่กำลังรู้จักกัน กำลังชอบพอกัน กำลังทำงานร่วมกัน กำลังอยู่ด้วยกัน จากนั้นก็แผ่ไปในบุคคลที่เคยรู้จักกัน เคยชอบกัน เคยทำงานร่วมกัน เคยอยู่ด้วยกัน เคยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เมื่อเดือนที่แล้ว ปีที่แล้ว ตลอดจนถึง ๑๐ ปี ๑๕ ปี ตามแต่จะนึกได้ จนกระทั่งสัตว์ดิรัจฉานก็ไม่เว้น ถ้าแผ่ไปในคนหนึ่งๆ ก็ใช้คำที่เป็นเอกพจน์มี อเวโร โหตุ เป็นต้น ถ้าตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปก็ใช้คำที่เป็นพหูพจน์มี อเวรํ โหณฺตุ เป็นต้น จากนั้นก็แผ่กลับมาหาคนที่กำลังรู้จักกัน กำลังชอบพอกัน ฯลฯ เสร็จแล้วก็แผ่ไปในบุคคลที่เคยรู้จักกัน เป็นต้น นั้นอีก กลับไปกลับมาเรื่อยๆ ไปคล้ายกับการพิจารณา ๓๒ โกฏฐาส

การแผ่เมตตาไปในบุคคลตามลำดับ

อนึ่ง บุคคลที่ตนรู้จัก ชอบพอ ร่วมการงานอยู่ด้วยกันเหล่านี้แบ่งออกเป็น ๔ จำพวก ๑. ปิยบุคคล ๒. อติปิยบุคคล ๓. มัชฌัตตบุคคล ๔. เวรีบุคคล ในบรรดาบุคคลทั้ง ๔ จำพวกนี้ ต้องแผ่แก่ปิยบุคคลก่อน ถัดไปก็เป็นอติปิยบุคคล ต่อ

ไปก็เป็นผู้มีมัจฉัตตบุคคล ส่วนเวรีบุคคลนั้นต้องเอาไว้เป็นขั้นสุดท้าย เพราะขณะที่ทำการแผ่ไปในเวรีบุคคลอยู่นั้น โทสะมักจะเกิด ส่วนเมตตาไม่มีใครจะมีโอกาสเกิดได้ ดังนั้น ผู้ปฏิบัติจึงต้องหาทางทำการอบรมจิตใจให้ดี โดยคำนึงถึงว่าการที่จะไปสู่อบายภูมิ นั้น หาใช่ไปด้วยอำนาจของเวรีบุคคลไม่ หากแต่ไปด้วยอำนาจโทสะ โกรธ ของตนต่างหาก ฉะนั้น เมื่อจะค้นหาศัตรูที่แท้จริงแล้วก็ได้แก่โทสะ โกรธของตนเอง หาใช่เป็นเวรีบุคคลไม่ แล้วก็นึกถึงอานิสงส์ผลที่เกิดจากขันติ เมตตาโทสะที่สับปฤษฎ ได้สร้างสมไว้เป็นสักขีพยาน แล้วก็ทำการแผ่ต่อไป ถ้ายังไม่หายโกรธ ก็ต้องพิจารณาตาม อนมตคคสังยุตต์^๑ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า น โส ภิกขเว สตฺโต สุตถุโร โย น มาตา ภูตปุพฺพโ, โย น ปิตา ภูตปุพฺพโ, โย น ภาคา ภูตปุพฺพโ, โย น ภคินี ภูตปุพฺพโ, โย น ปุตุโต ภูตปุพฺพโ, โย น ธิดา ภูตปุพฺพโ ฯ อูกรภิกขุทั้งหลาย ผู้ใดไม่เคยเป็นมารดาบิดาของตน ไม่เคยเป็นพี่น้องของตน ไม่เคยเป็นบุตรธิดาของตน บุคคลที่เป็นดังนี้หาไม่มี ฉะนั้น เวรีบุคคลนี้ก็เคยเกี่ยวพันกันกับเรามาแล้วแต่ชาติก่อนๆ ไม่ควรที่เราจะไปถือโทษโกรธเคือง แล้วก็ทำการแผ่ต่อไป

เมื่อผู้เจริญได้พยายามพิจารณาตามวิธีต่างๆ ที่จะให้เมตตาเกิดต่อเวรีบุคคล แต่เมตตาก็หาได้เกิดไม่ มีแต่โทสะอันเป็นศัตรูของการที่จะได้ฉาน ดังนี้ จงหยุดแผ่ไปในเวรีบุคคลนี้เสีย วางใจเป็นอารมณ์เบกขาต่อเวรีบุคคล โดยคิดเสียว่าบุคคลนี้ไม่ได้อยู่ในโลกนี้ แล้วพร้อมกับปลื้มตัวไปอย่าให้ได้พบเห็น ทำการแผ่ต่อไปแต่ในปิยนุคคลและมีมัจฉัตตบุคคลทั่วไป จนกระทั่งเมตตาเกิดต่อบุคคล ๒ จำพวกทั่วไปนี้เสมอ เท่ากันกับตน สำหรับอดิปิยนุคคลก็สงเคราะห์เข้าในปิยนุคคลนั่นเอง

การที่ต้องพยายามแผ่เมตตาไปในเวรีบุคคลโดยวิธีพิจารณาต่างๆ ดังกล่าวนี้นี้ เพราะประสงค์จะให้เมตตาของตนเข้าถึงขั้น สัมผัสเมตตา หมายความว่า ทำลายขอบเขตของเมตตา ให้มีการเสมอกันไปในบุคคลทุกจำพวก สำเร็จเป็น สมจิตตตา มีเมตตาจิตสม่ำเสมอทั่วไป ไม่มีอุปสรรคใดๆ มาขัดขวาง ทำให้ได้ฉานเร็วและตั้งมั่น ไม่เสื่อมคลาย

๑ สข. สังยุตตนิกาย นิตานวักก อนมตคคสังยุตต์ ทุติยวักก หน้า ๒๒๓-๒๒๔, ฉ. หน้า ๓๕๕-๓๕๖ และวิสุทธิมรรค ปฐมภาค พรหมวิหารนิเทศ (ฉ.) สรุปลไว้ในหน้า ๒๕๘

ลักษณะอาการของเมตตาที่เป็นสี่มัมมภาพ

สมมุติว่าพระโยคีบุคคลผู้ทำการเจริญเมตตา กำลังนั่งอยู่พร้อมกันกับบุคคล ๓ จำพวก คือ ปิยบุคคล ๑ มัชฌัตตบุคคล ๑ เวรีบุคคล ๑ รวมเป็น ๔ ด้วยกัน มีโจรพวกหนึ่งเข้ามาบังคับว่า เราต้องการคนๆ หนึ่ง ในจำนวน ๔ คนนี้ ท่านจะให้เราจับคนไหน พระโยคีก็ถามว่า ท่านต้องการคนไปทำอะไร โจรตอบว่าจะเอาไปฆ่าเพื่อเอาโลหิตทำการบวงสรวงบูชาอัยย เมื่อพระโยคีได้ประสบเหตุการณ์คับขันเช่นนี้ ถ้ามีจิตคิดเอนเอียงให้โจรจับคนที่เป็นศัตรู หรือ คนที่ไม่รัก ไม่ชัง หรือ คนที่รักไปคนใดคนหนึ่ง อย่างนี้ไม่เรียกว่าสำเร็จในสี่มัมมภาพ แม้ที่สุดจะมีจิตคิดให้คนทั้ง ๓ พันอันตรายตนเองยอมรับเคราะห์แทนก็ตามที ก็ยังไม่นับว่าสำเร็จในสี่มัมมภาพอยู่นั่นเอง เพราะเป็นเมตตาที่ยังมีขอบเขต ต่อเมื่อพระโยคีมีจิตเสมอภาคทั่วไปในระหว่างคนทั้ง ๓ และตนเอง ชั่งไปไม่ได้ว่าจะให้จับใครเช่นนี้แล้ว จึงจะกล่าวได้ว่าสำเร็จในสี่มัมมภาพ ดังนั้น ในวิสุทธิมรรคอรรรถกถา^๑ ท่านจึงแสดงว่า

๑. อตฺตนิ หิตมชฺชตฺเต	อหิตเต จ จตฺตพฺพิเต
ยทา ปสฺสติ นานตฺตํ	หิตจิตฺโตว ปาณินํ
๒. น นิคามลาภี เมตฺตาย	กุสลีติ ปวฺจจติ
ยทา จตฺสโส สีมาโย	สมภินฺนา โหนฺติ ภิกฺขุโน
๓. สมนํ ฝรติ เมตฺตาย	สพฺพโลกํ สเทวกํ
มหาวีเสโส ปุริเมน	ยสฺส สีมา น นายติ ^๒

แปลความว่า เมื่อใดพระโยคีเห็นความแตกต่างในบุคคล ๔ พวก คือ ตน ๑ ปิยบุคคล ๑ มัชฌัตตบุคคล ๑ เวรีบุคคล ๑ เวลานั้น ท่านย่อมกล่าวว่า เป็นแต่เพียงมีจิตปรารถนาดีมุ่งประโยชน์ต่อสัตว์ทั้งหลาย แต่ยังไม่ถือว่าเป็นผู้มีเมตตาจิตเกิดได้ตามความพอใจของตน และชำนาญชำนาญในการแผ่เมตตา เวลาใดเมตตาทั้ง ๔ ของภิกษุเสมอกันไม่มีขอบเขต ย่อมแผ่เมตตาไปในสัตว์ทั้งหลายทั่วโลก พร้อมทั้งเทวดา พรหม ได้อย่างสม่ำเสมอ ขอบเขตแห่งเมตตาของภิกษุนั้นจึงไม่

๑ น. ปฐมภาค หน้า ๓๐๐

๒ น. - ญาชิตติ

ปรากฏเห็นได้ เวลานั้น ภิกษุนั้น เป็นผู้วิเศษยิ่งใหญ่มากกว่าภิกษุก่อนที่ยังไม่สำเร็จเมตตา สัมผัสเกท

สำหรับเมตตาของพระโยคีบุคคล ที่มีอารมณ์เบกขาในเวรีบุคคล ที่สำเร็จเป็น สัมผัสเกทนั้น ก็ต่อเมื่อเมตตาได้เกิดขึ้นมีทั่วไปใน ปิยบุคคล มัชฌัตตบุคคล เสมอ กับตนเวลาใด เวลานั้นก็เป็นอันว่าได้สำเร็จเมตตาที่เป็นสัมผัสเกทเพราะว่า จิตใจของ พระโยคีที่วางเฉยในเวรีบุคคลอยู่นั้น เท่ากับเวรีบุคคลนั้นได้ละโลกไปแล้ว

การแผ่เมตตาโดยนัยที่ได้กล่าวแล้วนี้ เป็นไปในบุคคลที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับ จิตใจของตนโดยตรง ทำให้เมตตาเกิดขึ้นได้ง่าย แต่เป็นการยากลำบากสำหรับผู้ทำ การแผ่ เพราะวิธีแผ่แบบนี้มิใช่แบบบริกรรมท่องจำ แต่จะต้องระลึกถึงให้เห็นด้วยใจ ของตน แล้วจึงจะแผ่ไป ดังนั้น จิตใจผู้แผ่จะต้องประกอบด้วย ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา มันคง จึงจะทำการแผ่ตามหลักนี้ได้ อย่างไรก็ตาม ผู้เจริญเมตตาจะต้องทำ การแผ่ตามหลักนี้ก่อน จนกว่าจะได้สำเร็จเป็นสัมผัสเกท จากนั้นจึงจะใช้วิธีแผ่ตาม แบบบริกรรมท่องจำแผ่ไปโดยส่วนรวม ดังจะได้แสดงต่อไปนี้

แบบบริกรรมท่องจำแผ่เมตตา ทั่วไป อย่างสามัญนั้น ว่าโดยอาการแห่งเมตตา มี ๔ อย่าง ว่าโดยบุคคลที่ได้รับการแผ่มี ๑๒ จำพวก อาการแห่งเมตตา มี ๔ อย่างนั้น คือ อเวรา โหนตุ เป็นต้น บุคคลที่ได้รับการแผ่ ๑๒ จำพวกนั้นคือ อนโณทิสบุคคล (บุคคลทั่วไปมิได้เจาะจง) มี ๕ จำพวก โอนทิสบุคคล (บุคคลที่เจาะจง) มี ๗ จำพวก

อนโณทิสบุคคล ๕ จำพวก ได้แก่

๑. สพุเพ สตุตา	สัตว์ทั้งหลาย
๒. สพุเพ ปาณา	สัตว์ที่มีชีวิตทั้งหลาย
๓. สพุเพ ภูตา	สัตว์ที่ปรากฏชัดทั้งหลาย
๔. สพุเพ ปุคฺคฺลา	บุคคลทั้งหลาย
๕. สพุเพ อุตตภาวปริยาปนฺนา	สัตว์ที่มีอรรถภาพทั้งหลาย

โอนทิสบุคคล ๗ จำพวก ได้แก่

๑. สพุพา อิตฺถิโย	หญิงทั้งหลาย

๒. สัพเพ ปุริสา	ชายทั้งหลาย
๓. สัพเพ อริยา	พระอริยบุคคลทั้งหลาย
๔. สัพเพ อนริยา	ปุถุชนทั้งหลาย
๕. สัพเพ เทวา	เทวดาทั้งหลาย
๖. สัพเพ มนุสสา	มนุษย์ทั้งหลาย
๗. สัพเพ วินิปาติกา	พวกวินิปาติกอสุราทั้งหลาย

ว่าโดย ทิสที่จะทำการแผ่ไป มี ๑๐ ทิส คือ

๑. ปุรตถิมาย ทิสาย	ทิสตะวันออก
๒. ปจฺจิมาย ทิสาย	ทิสตะวันตก
๓. อุตฺตราย ทิสาย	ทิสเหนือ
๔. ทกฺขิมาย ทิสาย	ทิสใต้
๕. ปุรตถิมาย อนุกุทิสาย	ทิสตะวันออกเฉียงใต้
๖. ปจฺจิมาย อนุกุทิสาย	ทิสตะวันตกเฉียงเหนือ
๗. อุตฺตราย อนุกุทิสาย	ทิสตะวันออกเฉียงเหนือ
๘. ทกฺขิมาย อนุกุทิสาย	ทิสตะวันตกเฉียงใต้
๙. เหฏฐิมาย ทิสาย	ทิสเบื้องล่าง
๑๐. อุปริมาย ทิสาย	ทิสเบื้องบน

การแผ่เมตตาตามแบบบริกรรมท่องจำตามลำดับ

๑. สัพเพ สตฺตา อเวรา โหนตุ, อพฺยาปชฺชา โหนตุ, อนีมา โหนตุ,
สุปฺปี อตฺตํ ปรีหฺนตุ
๒. สัพเพ ปาณา อเวรา โหนตุ, อพฺยาปชฺชา โหนตุ, อนีมา โหนตุ,
สุปฺปี อตฺตํ ปรีหฺนตุ
๓. สัพเพ ภูตา อเวรา โหนตุ, อพฺยาปชฺชา โหนตุ, อนีมา โหนตุ,

สุจี อดุดานัน ปรีหรนตุ

๔. สพุเพ ปุคคตา อเวรา โหนตุ, อพฺยาปชฺชา โหนตุ, อนินฺมา โหนตุ,

สุจี อดุดานัน ปรีหรนตุ

๕. สพุเพ อดุดทาวปรียาปนฺนา อเวรา โหนตุ, อพฺยาปชฺชา โหนตุ,
อนินฺมา โหนตุ, สุจี อดุดานัน ปรีหรนตุ

รวม อโนทิสผรณามตฺตา (แผ่เมตตาไม่เจาะจง) ๒๐

๑. สพุพา อิตฺถิโย อเวรา โหนตุ, อพฺยาปชฺชา โหนตุ, อนินฺมา โหนตุ,
สุจี อดุดานัน ปรีหรนตุ

๒. สพุพา ปุริสา อเวรา โหนตุ, อพฺยาปชฺชา โหนตุ, อนินฺมา โหนตุ,
สุจี อดุดานัน ปรีหรนตุ

๓. สพุพา อริยา อเวรา โหนตุ, อพฺยาปชฺชา โหนตุ, อนินฺมา โหนตุ,
สุจี อดุดานัน ปรีหรนตุ

๔. สพุพา อนริยา อเวรา โหนตุ, อพฺยาปชฺชา โหนตุ, อนินฺมา โหนตุ,
สุจี อดุดานัน ปรีหรนตุ

๕. สพุพา เทวา อเวรา โหนตุ, อพฺยาปชฺชา โหนตุ, อนินฺมา โหนตุ,
สุจี อดุดานัน ปรีหรนตุ

๖. สพุพา มนุสฺสา อเวรา โหนตุ, อพฺยาปชฺชา โหนตุ, อนินฺมา โหนตุ,
สุจี อดุดานัน ปรีหรนตุ

๗. สพุพา วินิปาติกา อเวรา โหนตุ, อพฺยาปชฺชา โหนตุ, อนินฺมา โหนตุ,
สุจี อดุดานัน ปรีหรนตุ

รวม โอทิสผรณามตฺตา (แผ่เมตตาโดยเจาะจง) ๒๘

อโนทิสผรณามตฺตา ๒๐

โอทิสผรณามตฺตา ๒๘

การแผ่โดยทิศทั้ง ๑๐

ปรตติมาย ทิสาย สพุเพ สตตะ ฯลฯ สพุเพ วินิปาติกา อเวรา โหนตุ
 อพฺยาปชฺชา โหนตุ อนินฺมา โหนตุ สุจี อดฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ
 วินิปาติกอสุราทั้งหลาย ที่อยู่ทางทิศตะวันออกจึงไม่มีศัตรูภายนอกทั่วกัน จึงไม่มี
 ความวิตกกังวล เสรีโสภณ พยาบาททั่วกัน จึงไม่มีความลำบากกาย ใจ พ้นจาก
 อุปัทวภัยทั่วกัน จึงนำอรรถภาพที่เป็นอยู่ด้วยความสุขกายสบายใจ ตลอดกาลนานทั่วกัน
 ทิศที่เหลือ ๕ ก็คงทำการแผ่ไปในทำนองเดียวกันนี้ เมื่อนับจำนวนเมตตาที่แผ่ไปใน
 บุคคลที่มีอยู่ในทิศทั้ง ๑๐ แล้ว ในทิศหนึ่งๆ ได้เมตตา ๔๘ รวม ๑๐ ทิศได้เมตตา
 ๔๘๐ เรียกว่า ทิสามรณเมตตา

บุคคลมรณเมตตา ๔๘ และ ทิสามรณเมตตา ๔๘๐ ทั้งสองอย่างนี้รวมเป็น
 มรณเมตตาพิสดาร ๕๒๘

อนึ่ง เมตตา ๕๒๘ ที่มีขึ้นแก่ผู้ปฏิบัตินี้หาใช่มีขึ้นจากการแผ่ไปในคนๆ
 เดียวไม่ หากแต่มีขึ้นจากการที่ได้แผ่ไปในบุคคลทั้งหมด ๑๒ จำพวก ที่มีอยู่ในทิศทั้ง
 ๑๐ ดังนั้นผู้ที่กล่าวว่า “ข้าพเจ้ามีเมตตาต่อท่านถึง ๕๒๘” นั้นเป็นการกล่าวไม่ถูก

นิमित ๓ กับ ภาวนา ๓ ในการเจริญเมตตา

นับตั้งแต่เริ่มแผ่เมตตาให้กับตนเองเป็นต้น จนถึงเวรีบุคคล รวมทั้ง ๔ จำ-
 พวกนี้ เรียกว่า บริกรรมนิमित เมื่อเมตตาจิตเกิดมีทั่วไปในบุคคลทั้ง ๓ จำพวก แต่
 ยังไม่เข้าถึงขั้นสัมผัสเกท เรียกว่า อุกคหนิมิต เมื่อสำเร็จเป็นสัมผัสเกทแล้ว เรียกว่า
 ปฏิภาคนิมิต ๓ อย่างนี้ อุกคหนิมิต และปฏิภาคนิมิตเป็นไปโดยอ้อม เพราะเป็น
 กรรมฐานที่ใส่ใจอย่างเดียว มิได้อาศัยการเห็น การกระทบ ทำการเจริญ ดังนั้น
 อุกคหนิมิต และปฏิภาคนิมิต จึงไม่มีโดยตรงพระกิตติกรรม มีแก้วกิตติกรรม มีแก้วใน
 นิमित ๓ อย่างนี้ อุกคหนิมิต และปฏิภาคนิมิตเป็นไปโดยอ้อม เพราะเป็นกรรมฐาน
 ที่ใส่ใจอย่างเดียว มิได้อาศัยการเห็น การกระทบ ทำการเจริญ ดังนั้น อุกคหนิมิต
 และปฏิภาคนิมิต จึงไม่มีโดยตรง

ในขณะที่นึกบริกรรมด้วยใจว่า อเวโร โหมิ หรือ อเวโร โหตุ หรือ
 อเวรา โหนตุ เป็นต้น ไปใน อตตะ ปิยะ มัชฌัตตะ เวรีบุคคล อยู่ นั่น เรียกว่า

บริกรรมภาวนา การแผ่เมตตาในระหว่างที่ได้อุคคหนิมิต และ ปฏิภาคนิมิตนั้น เรียกว่า
อุปจารภาวนา เมื่อรูปฌานเกิด เรียกว่า อัปปนาภาวนา

อานิสงส์ที่ได้รับจากการแผ่เมตตา มี ๑๑ อย่าง คือ

๑. สุขุม สุขุม นอนหลับสบายคล้ายเข้าสมาบัติ
๒. สุขุม ปฏิพัชฌติ เมื่อตื่นก็สบายคล้ายกับออกจากสมาบัติ
๓. น ปาปกัม สุปิน ปสฺสติ ไม่ฝันเห็นสิ่งชั่ว และ เรื่องที่น่าเกลียด
น่ากลัวฝันเห็นแต่สิ่งที่ดีที่น่าปลื้มใจ
๔. มนุสฺसानัม ปิโย โหติ เป็นที่รักของคนทั้งหลาย
๕. อมฺนุสฺसानัม ปิโย โหติ เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลายมี เทวดา
เป็นต้น
๖. เทวตา รกฺขณฺติ เทวดาย่อมรักษา
๗. นาสฺส อคฺคิ วา วิสฺส วา สดฺธํ วา กมฺมิ ไฟ หรือ ยาพิษ หรือ
ศาสตราวุธต่างๆ ทำร้ายไม่ได้
๘. ตฺวํ จิตฺตํ สมายิยฺติ มีจิตใจสงบได้เร็ว
๙. มุขวณฺโณ วิปฺปสฺสีติ มีหน้าตาผ่องใส
๑๐. อสฺมมุพฺโห กาลํ กโรติ เมื่อเวลาตายจิตใจไม่พัวพันเพื่อน
๑๑. อุตฺตริ มปฺปฏิวิชฺฌณฺโต พุรฺหมโลกุปฺโก โหติ แม้ว่าจะไม่ได้บรรลุมรรค
ผล อันประเสริฐในภพนี้ก็ตาม ถ้าได้รูป
ฌาน ก็จักไปบังเกิดในพรหมโลก

ข้อความที่ควรรู้ในเมตตากกรรมฐาน

ข้อความที่ควรรู้ในเมตตากกรรมฐาน มี ๘ อย่าง คือ

๑. ลักษณะ เครื่องหมาย ๒. รส หน้าที่ ๓. ปัจจุปฺปฏฺฐาน อาการที่ปรากฏ
๔. ปฏฺยฏฺฐาน เหตุใกล้ ๕. สัมปตฺติ ความสมบูรณ์ ๖. วิปตฺติ ความเสียหาย

๗. อาสนนปจจัตถิกะ ข้าศึกไกล ๘. ทูรปจจัตถิกะ ข้าศึกไกล (อัปมัญญา ที่เหลือ ๓ ก็มี ๘ อย่าง เช่นเดียวกัน)

๑. ลักษณะ :- หิตาการปวตฺตติลกฺขณา มีความเป็นไปแห่งกาย วาจา ใจ ในอันที่จะอำนวยการประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นลักษณะ

๒. รส :- หิตูปัลลหารรสา มีการนำประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งหลาย อย่าง ไกลชิด เป็นกิจ

๓. ปัจจุပ္ปฏฺบาน :- อาฆาตวินยปจฺจุปฺปฏฺฐานา มีการบำบัดความแค้น เป็นอาการปรากฏแก่ผู้ทำการพิจารณาเมตตา

๔. ปทฺฐฐาน :- มนาปภาวทสฺสนปทฺฐฐานา การพิจารณาแต่ความดีที่ น่าพึงพอใจของสัตว์ทั้งหลาย โดยไม่มีการนึกถึงสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม เป็นเหตุใกล้

๕. สัมปตฺติ :- พฺยาปาทุปสโม สมฺปตฺติ การสงบความพยายาทลง ได้เป็นเวลานาน เป็นความสมบูรณ์ของเมตตา

๖. วิปตฺติ :- สีนฺทสมฺภโว วิปตฺติ การเกิดขึ้นแห่งอันตรายที่เหนียวแน่นนี้เป็นความเสียหายแห่งเมตตา

๗. อาสนนปจจัตถิกะ :- ราโค อาสนนปจฺจตฺถิกโก รากะ เป็นข้าศึกไกล ของเมตตา

๘. ทูรปจจัตถิกะ :- พฺยาปาโท ทูรปจฺจตฺถิกโก พยายาท เป็นข้าศึก ไกลของเมตตา

จบเมตตา

กรุณา หมายความว่า เมื่อเห็นสัตว์ทั้งหลายได้รับความลำบาก จิตใจของ สัตว์ก็เกิดความห่วงใยอยู่ไม่ได้ หรืออีกนัยหนึ่ง หมายความว่า ย่อมช่วยผู้ที่ ได้รับความลำบากนั้นให้ได้รับความสุข ดังแสดงวจนัตถะว่า “ปรทุกฺเข สติ สาธุนํ หทยกมฺปนํ กโรตฺติ = กรุณา” ธรรมชาติใดย่อมทำให้จิตใจของสัตว์ทั้งหลาย

หวนไหวนิ่งอยู่ไม่ได้ เมื่อผู้อื่นได้รับความลำบาก ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า กรุณา “กิตติ ประทุกข์ หิตติ วินาเสตติ = กรุณา” ธรรมชาติโดย้อมเบียดเบียนทำลาย ความลำบากของผู้อื่นเสีย ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า กรุณา องค์ธรรมได้แก่ กรุณา-เจตสิกที่มีทุกจิตสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์

กรุณา เมื่อว่าโดยสามัญแล้ว มี ๒ อย่าง คือ กรุณาแท้ และ กรุณาเทียม ใน ๒ อย่างนี้ กรุณาแท้ แม้ว่าจะมีความสงสารต่อสัตว์ที่ได้รับความลำบากอยู่ หรือ จะได้รับความลำบากต่อไปในข้างหน้าก็ดี ทำการช่วยเหลือผู้ที่ได้รับความลำบากอยู่ด้วยประการใดๆ ก็ดี ความเศร้าโศก เดือดร้อน ขุ่นหมองใจไม่มี มีแต่ความแช่มชื่นผ่องใส ซึ่งเป็นมหากุศล หรือ มหากริยาจิตอุปบาท ที่เนื่องมาจากกรุณาเจตสิก อันเป็น กรุณาอัปปมัญญาแท้ สำหรับกรุณาเทียมนั้น เมื่อมีความสงสารต่อสัตว์ที่ได้รับความลำบากอยู่ หรือจะได้รับความลำบากต่อไปในข้างหน้าก็ดี ช่วยเหลือผู้ที่กำลังได้รับความลำบากอยู่ก็ดี ย่อมมีความเศร้าโศก เดือดร้อน ขุ่นมัว ซึ่งเป็นโทสจิตอุปบาท ที่เนื่องมาจากโทมนัสเวทนา อันเป็นกรุณาเทียม การเจริญกรุณากรรมฐานนี้ ผู้เจริญต้องทำการแผ่โดยกรุณาแท้ ไปในสัตว์ทั้งหลายที่เป็นทุกจิตบุคคล ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๒ จำพวก คือผู้ที่กำลังได้รับความลำบากเนื่องมา จากพยสนะ ๕ อย่างโดยอย่างหนึ่ง และผู้ที่จะต้องประสบกับพยสนะ ๕ อย่างโดยอย่างหนึ่งในข้างหน้าหรือจะได้เสวยความทุกข์ในอบายภูมิ หรือวัฏฏทุกข์ ได้แก่ชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ ซึ่งใครๆ ก็มีอาจที่จะหนีพ้นไปได้ ถ้าผู้เจริญมิได้พบเห็น ทุกจิตบุคคล จำพวกที่ ๑ จะทำการแผ่ไปในทุกจิตบุคคลจำพวกที่ ๒ ก็ได้ โดยมากำนึงว่า บุคคลเหล่านี้แม้กำลังได้รับความสุขสบายด้วยยศ อำนาจ ทรัพย์สิน บริวาร อยู่ก็ตาม แต่ก็มีความกลัวหนีให้พ้นจากความทุกข์ต่างๆ มีพยสนะ ๕ อย่างโดยอย่างหนึ่งในวันข้างหน้า หรือวัฏฏทุกข์ ที่เป็นไปในภพนี้และภพหน้า หรืออบายทุกข์ได้เลย

เมื่อจะทำการแผ่ ผู้เจริญจะต้องแผ่ไปในบุคคลโดยลำดับ มีดังนี้

๑. ต้องแผ่แก่ตนเองก่อน
๒. ทุกจิตบุคคล ประเภทที่หนึ่งและที่สอง ที่เป็นมัชฌัตตบุคคล
๓. ทุกจิตบุคคล ประเภทที่หนึ่งและที่สอง ที่เป็นปิยบุคคล

๔. ทุกจิตบุคคล ประเภทที่หนึ่งและที่สอง ที่เป็นเวรีบุคคล

ในบุคคล ๔ จำพวกนี้ หลังจากการแผ่แก้ตนเองแล้ว จะต้องแผ่ไปในมัชฌัตตบุคคลก่อน เพราะถ้าแผ่ไปในปียบุคคลก่อน กรุณาแท้ก็จักไม่เกิด เกิดแต่กรุณาเทียม ถ้าแผ่ไปในเวรีบุคคลก่อน กรุณาแท้ก็จักไม่เกิด เกิดแต่ความดีใจที่ศัตรูของตนได้รับความลำบากอันเป็นตัณหา จงทำการแผ่กรุณาไปในบุคคลตามลำดับโดยนัยนี้เรื่อยไป จนกว่าจะได้สำเร็จถึงขั้นสัมสัมเมต ดังที่กล่าวไว้แล้วในเมตตา ข้อปฏิบัติที่จะมิให้โลภะเกิดขึ้นในเวลาทำการแผ่ไปในเวรีทุกจิตบุคคลจำพวกที่หนึ่ง และโทสะที่เกิดขึ้นในเวลาทำการแผ่ไปในเวรีทุกจิตบุคคลจำพวกที่สองนั้น คงเป็นไปในทำนองเดียวกับที่ได้กล่าวไว้ในเมตตา จะมีการพิจารณาต่างกันบ้างเพียงเล็กน้อย ดังนั้นจึงมิได้แสดงซ้ำอีก จากนั้นจึงจะใช้วิธีแผ่ตามแบบบริกรรมท่องจำแผ่ไปโดยส่วนรวม ดังจะแสดงต่อไปนี้

คำที่ใช้สำหรับใช้แผ่นั้นมีอยู่อย่างเดียวกันทั้งตนและคนอื่น คือ แผ่แก้ตนใช้คำว่า อหิ ทุกขา มุจจามิ ข้าพเจ้าจงพ้นจากความทุกข์กาย ทุกข์ใจ แผ่ไปในผู้อื่นถ้าเป็นคนเดียวใช้คำว่า ทุกขา มุจจนตุ ขอท่านจงพ้นจากความทุกข์กาย ทุกข์ใจ ถ้า ๒ คนขึ้นไปก็ใช้คำว่า ทุกขา มุจจนตุ ขอท่านทั้งหลายจงพ้นจากความทุกข์กาย ทุกข์ใจ

แบบบริกรรมท่องจำแผ่กรุณาทั่วไปอย่างสามัญนั้น ว่าโดย อาการแห่งกรุณาก็มี หนึ่ง คือ ทุกขา มุจจนตุ ว่าโดย บุคคลที่ได้รับการแผ่ มี ๑๒ จำพวก คือ อนิสบุคคล ๕ โสทิสบุคคล ๗ ทำการแผ่ไปดังนี้

๑. สัพเพ สัตตา ทุกขา มุจจนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายจงพ้นจากความทุกข์กาย ทุกข์ใจ

ฯลฯ

๕. สัพเพ อตตภาวปริยาปณนา ทุกขา มุจจนตุ ขอสัตว์ที่มีอัตภาพทั้งหลายจงพ้นจากความทุกข์กาย ทุกข์ใจ

รวมเป็น ๕ เรียกว่า อนิสพรณากรุณา

๑. สัพพา อิตถิโย ทุกขา มุจจนตุ หนิงทั้งหลาย จงพ้นจากความ

ทุกข์กาย ทุกข์ใจ

ฯลฯ

๗. สัพเพ วินิปาติกา ทุกฺขา มุจฺจนตุ พวกวินิปาติกอสุราทั้งหลาย
จงพ้นจากความทุกข์กาย ทุกข์ใจ

รวมเป็น ๗ เรียกว่า โอิทิสพรรณากรุณา

อโนทิสพรรณากรุณา ๕ โอิทิสพรรณากรุณา ๗ รวมเป็น ๑๒ เรียกว่า ปุคค-
ลวารพรรณากรุณา

การแผ่โดยทิศทั้ง ๑๐

๑. ปุรตฺถิมาย ทิสาย สัพเพ สุตตา ฯลฯ สัพเพ วินิปาติกา ทุกฺขา
มุจฺจนตุ ขอสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ วินิปาติกอสุราทั้งหลายที่อยู่ทางทิศตะวันออก จง
พ้นจากความทุกข์กาย ทุกข์ใจ

ทิศที่เหลือ ๙ ก็คงทำการแผ่ไปในทำนองเดียวกันนี้ เมื่อจะนับจำนวนกรุณา
ที่แผ่ไปในบุคคลที่มีอยู่ในทิศทั้ง ๑๐ แล้ว ในทิศหนึ่งๆ ได้กรุณา ๑๒ รวม ๑๐
ทิศได้กรุณา ๑๒๐ เรียกว่า ทิสาพรรณากรุณา

ปุคคลวารพรรณากรุณา ๑๒ ทิสาพรรณากรุณา ๑๒๐ สองอย่างรวมเป็น
พรรณากรุณาโดยพิสดาร ๑๓๒

นิมิต ๓ ภาวนา ๓ อานิสงส์ ๑๑ ก็คงเป็นเช่นเดียวกันกับเมตตา

ข้อความ ๘ อย่างที่ควรรู้ มีลักษณะ รส เป็นต้น ดังนี้

๑. ลักษณะ :- ปรทุกฺขาปนยนาการปฺปวตฺติลกฺขณา มีความเป็นไป
แห่งกาย วาจา ใจ ในอันที่จะบำบัดทุกข์ของผู้อื่นให้ปราศจากไป เป็นลักษณะ

๒. รส :- ปรทุกฺขาสหฺนรสา มีการอดกลั้นนิ่งดูดยายอยู่ไม่ได้ต่อทุกข์ของ
ผู้อื่นและอยากช่วย เป็นกิจ

๓. ปัจจุปฺปญฺฐาน :- อวิหีสาปฺจฺจุปฺปญฺฐานา มีการไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็น
อาการปรากฏแก่ผู้ทำการพิจารณากรุณา

๔. ปัทฐฐาน :- ทุกขาภิกขุทานัน อนาถภาวทสสนปทฐฐานา การพิจารณาเห็นบุคคลที่ตกอยู่ในความทุกข์ไร้ที่พึ่ง เป็นเหตุไกล่

๕. สัมปัตติ :- วิหีสุปสโม สมุปตติ ความสงบลงแห่งโทสจิตอุปบาทในอันที่จะทำการเบียดเบียนสัตว์ เป็นความสมบูรณ์แห่งกรุณา

๖. วิปตติ :- โสกสมภโว วิปตติ มีการเกิดขึ้นแห่งความเศร้าโศก เป็นความเสียหายแห่งกรุณา

๗. อาสนนปจจัตติกะ :- เกหสิตโต โทมนสสึ อาสนนปจจตุถิกัม ความเสียใจที่เนื่องด้วยกามคุณอารมณ์ เป็นศัตรูไกล่

๘. ทูรปจจัตติกะ :- วิหีสสา ทูรปจจตุถิกา ความเบียดเบียนสัตว์เป็นศัตรูไกล่

จบกรุณา

มุทิตา หมายความว่า ความรื่นเริงบันเทิงใจในความสุขความสมบูรณ์ของผู้อื่น ดังแสดงวจนัตถะว่า “ดี-สมงฺกิโน โมทนติ เอตยาติ = มุทิตา” สัปบุรุษผู้มีใจถึงพร้อมด้วยมุทิตาทั้งหลาย ย่อมรื่นเริงในความสุขความสมบูรณ์ของผู้อื่นด้วยธรรมชาตินั้น ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งการรื่นเริงชื่อว่า มุทิตา องค์ธรรมได้แก่ มุทิตาเจตสิกที่มีสุจิตสัตวัญญุตินเป็นอารมณ์

มุทิตา เมื่อว่าโดยสามัญแล้วมี ๒ อย่าง คือ มุทิตาแท้และมุทิตาเทียม ใน ๒ อย่างนี้ มุทิตาแท้ แม้ว่าจะมีความรื่นเริงบันเทิงใจต่อสัตว์ที่มีสุขอยู่ หรือจะได้รับความสุขต่อไปข้างหน้าก็ดี จิตใจหาได้มีการยึดถือหรืออยากไต่อดต่อผู้อื่นแต่อย่างใดไม่ มีแต่ความเบิกบานแจ่มใสอันเป็นตัวมหากุศล หรือ มหากริยาจิตอุปบาทที่เนื่องมาจากมุทิตาเจตสิก อันเป็นมุทิตาแท้ สำหรับมุทิตาเทียมนั้น แม้จะมีความยินดีปรีดากิจจริง แต่ก็มีกิริยาถือถืออยากได้ดีมีหน้าซ่อนอยู่เบื้องหลัง เนื่องมาจากโลกมูลโสมนัส-จิตอุปบาท มุทิตาเทียมนี้ ส่วนมากย่อมเกิดขึ้นในเมื่อได้เห็น บิดา มารดา ญาติพี่น้อง บุตร ธิดา มิตรสหายของคนมียศ ทรัพย์ อำนาจ หรือได้ทราบว่าจะได้รับยศ

อำนาจในวันหน้า โดยความยึดถือว่าผู้นั้นเป็นบิดา มารดา ฯลฯ ของตน

การเจริญมูทิตากรรมฐานนี้ ผู้เจริญต้องทำการแผ่มูทิตาแท้ ไปในสัตว์ทั้งหลายที่เป็นสุขิตนุคคล ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๒ จำพวก คือ ผู้ที่กำลังมีความสุขสบายอยู่ หรือจะได้รับความสุขสบายในวันข้างหน้า อย่างหนึ่ง และผู้ที่เคยมีความสุขสบายมาแล้ว แต่เวลานี้กำลังมีความลำบากอยู่ อย่างหนึ่ง ดังนั้นถ้าผู้เจริญมิได้พบเห็นสุขิตนุคคลจำพวกที่ ๑ จะทำการแผ่ไปในบุคคลจำพวกที่ ๒ ก็ได้ โดยมาค้ำนิงว่าบุคคลนี้แม้ว่ากำลังได้รับความลำบากอยู่ก็ตามที แต่เมื่อก่อนนี้เคยเป็นผู้มั่งคั่งสมบูรณ์ มีความสุขกายสบายใจด้วย ยศ ทรัพย์สินเงินทองมาแล้ว

เมื่อจะทำการแผ่ผู้เจริญจะต้องแผ่ไปในบุคคลโดยลำดับ มีดังนี้

๑. ต้องแผ่แก่ตนเองก่อน
๒. สุขิตนุคคล ประเภทที่หนึ่งและที่สอง ที่เป็นอติปิยนุคคล
๓. สุขิตนุคคล ประเภทที่หนึ่งและที่สอง ที่เป็นปิยนุคคล
๔. สุขิตนุคคล ประเภทที่หนึ่งและที่สอง ที่เป็นมัชฌัตตบุคคล
๕. สุขิตนุคคล ประเภทที่หนึ่งและที่สอง ที่เป็นเวรีนุคคล

ในบุคคล ๕ จำพวกนี้ หลังจากการแผ่แก่ตนเองแล้ว จะต้องแผ่ไปในอติปิยนุคคลก่อนปิยนุคคลสามัญ เพราะมูทิตาเทียมย่อมเกิดขึ้นโดยอาศัยอติปิยนุคคลได้ง่าย ฉะนั้น มูทิตาแท้ ย่อมเกิดขึ้นโดยอาศัยอติปิยนุคคลได้ง่ายเช่นเดียวกัน ดังนั้น จึงต้องทำการแผ่ไปในอติปิยนุคคลก่อน ให้ทำการแผ่มูทิตาไปในบุคคลตามลำดับโดยนัยนี้เรื่อยไป จนกว่าจะได้สำเร็จถึงขั้นสัมผัสภาพ ดังที่กล่าวไว้แล้วในเมตตา ข้อปฏิบัติที่จะมิให้โทสะ อิสสา เกิดขึ้นในเวลาที่ทำการแผ่ไปในเวรีสุขิตนุคคลประเภทที่หนึ่งและที่สองนั้น คงเป็นไปในทำนองเดียวกับที่ได้กล่าวไว้ในเมตตา จะมีการพิจารณาต่างกันบ้างเพียงเล็กน้อย ดังนั้น จึงมิได้แสดงซ้ำอีก จากนั้นจึงจะใช้วิธีแผ่ตามแบบบริกรรมท่องจำแผ่ไปโดยส่วนรวม ดังจะแสดงต่อไปนี้

คำที่ใช้สำหรับใช้แผ่นั้นมีอยู่อย่างเดียวกันทั้งตนและคนอื่น คือ แผ่แก่ตนใช้คำว่า อหิ ยถาลทุสสมปคฺติโต มา วิคจฺฉามิ = ขอข้าพเจ้าอย่าได้สูญเสียจากความสุข

ความเจริญที่มีอยู่ แผลไปในผู้อื่น ถ้าเป็นคนเดียวใช้คำว่า ยถาลทฐสมปตติโต มา วิจจนตุ = ขอท่านอย่าได้สูญเสียจากความสุขความเจริญที่มีอยู่ ถ้า ๒ คนขึ้นไปก็ ใช้คำว่า ยถาลทฐสมปตติโต มา วิจจนตุ = ขอท่านทั้งหลายอย่าได้สูญเสียจากความสุขความเจริญที่มีอยู่

แบบบริกรรมท่องจำแผ่เมตตาทั่วไปอย่างสามัญนั้น ว่าโดย อาการแห่งมูทิตา ก็มีหนึ่งคือ ยถาลทฐสมปตติโต มา วิจจนตุ ว่าโดย บุคคลที่ได้รับการแผ่ มี ๑๒ จำพวก คือ อนโทสิบุคคล ๕ โอทิสบุคคล ๗ ทำการแผ่ไปดังนี้

๑. สพุเพ สตตะตา ยถาลทฐสมปตติโต มา วิจจนตุ = ขอสัตว์ทั้งหลายอย่าได้สูญเสียจากความสุขความเจริญที่มีอยู่

ฯลฯ

๕. สพุเพ อตตภาวปริยาปณนา ยถาลทฐสมปตติโต มา วิจจนตุ = ขอสัตว์ที่มีอรรถภาพทั้งหลายอย่าได้สูญเสียจากความสุขความเจริญที่มีอยู่

รวมเป็น ๕ เรียกว่า อนโทสิพรรณามูทิตา

๑. สพุพา อิตถิโย ยถาลทฐสมปตติโต มา วิจจนตุ = หญิงทั้งหลายอย่าได้สูญเสียจากความสุขความเจริญที่มีอยู่

ฯลฯ

๗. สพุเพ วินิปาติกา ยถาลทฐสมปตติโต มา วิจจนตุ = พวกวินิปาติกอสุราทั้งหลายอย่าได้สูญเสียจากความสุขความเจริญที่มีอยู่

รวมเป็น ๗ เรียกว่า โอทิสพรรณามูทิตา

อนโทสิพรรณามูทิตา ๕ โอทิสพรรณามูทิตา ๗ รวมเป็น ๑๒ เรียกว่า ปุคคล-วารพรรณามูทิตา

เมื่อแผ่ตามทิศทั้ง ๑๐

๑. ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพุเพ สตตะตา ฯลฯ สพุเพ วินิปาติกา ยถาลทฐสมปตติโน มา วิจจนตุ ขอสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ วินิปาติกอสุราทั้งหลายที่อยู่ทางทิศตะวันออกอย่าได้สูญเสียจากความสุขความเจริญที่มีอยู่

ทิศที่เหลือ ๕ ก็คงทำการแผ่ไปในทำนองเดียวกันนี้ เมื่อนับจำนวนมูทิตาที่แผ่ไปในบุคคลที่มีอยู่ในทิศทั้ง ๑๐ แล้ว ในทิศหนึ่งๆ ได้มูทิตา ๑๒ รวม ๑๐ ทิศได้มูทิตา ๑๒๐ เรียกว่า ทิสาพรณามูทิตา

บุคคลวารพรณามูทิตา ๑๒ ทิสาพรณามูทิตา ๑๒๐ สองอย่างรวมเป็น พรณามูทิตาโดยพิสดาร ๑๓๒

นิमित ๓ ภาวนา ๓ อานิสงส์ ๑๑ ก็คงเป็นเช่นเดียวกันกับเมตตา

ข้อความ ๘ อย่างที่ควรรู้มี ลักษณะ รส เป็นต้นมีดังนี้

๑. ลักษณะ :- ปโมทนลักษณะ มีการบันเทิงใจในคุณความดี ทรัพย์ บริวาร ความสุขของผู้อื่น เป็นลักษณะ

๒. รส :- อนิสฺสายนรสา มีการไม่ริษยาในคุณความดี ทรัพย์ บริวาร ความสุขของผู้อื่น เป็นกิจ

๓. ปัจจุปฺภูฐาน :- อรติมาตปัจจุปฺภูฐานา มีการพิฆาตทำลายความริษยา เป็นอาการปรากฏแก่ผู้ที่ทำการพิจารณามูทิตา

๔. ปทฺธิฐาน :- ประสมปตฺติทสฺสนปทฺธิฐานา มีการรู้เห็นความเจริญด้วย คุณความดี ทรัพย์ บริวาร ความสุขของผู้อื่น เป็นเหตุไถ่

๕. สัมปตฺติ :- อรติวุปสโม สมฺปตฺติ มีการสงบจากความไม่พอใจในสมบัติของผู้อื่น เป็นความสมบูรณ์แห่งมูทิตา

๖. วิปตฺติ :- ปทาสสมฺภโว วิปตฺติ ความสนุกรื่นเริงโอ้อวดกำหนดเกิดขึ้น เป็นความเสียหายแห่งมูทิตา

๗. อาสฺนณปจฺจตฺติกะ :- เกลียดชัง โสมนสฺสํ อาสฺนณปจฺจตฺติกํ มีความดีใจที่เนื่องด้วยกามคุณอารมณ์ เป็นศัตรูไถ่

๘. ทูรปจฺจตฺติกะ :- อรติ ทูรปจฺจตฺติกา ความไม่ยินดี ไม่สบายใจในความเจริญของผู้อื่น เป็นศัตรูไถ่

จบมูทิตา

อุเบกขา หมายความว่า ความวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลายโดยมีจิตใจที่ปราศจากอาการทั้ง ๓ กล่าวคือ ไม่น้อมไปในความปรารถนาดี ในการที่จะบำบัดทุกข์ ในการชื่นชมยินดี ในความสุขของสัตว์แต่อย่างใดทั้งสิ้น ดังแสดงวจนัตถะว่า “อเวรา โหนตุ อาทิพยาปารูปหาเนน มชฺชุตต ภาวูป คมเนน จ อุเปกขตฺติติ = อุเบกขา” ธรรมชาติใดพิจารณาในสัตว์ทั้งหลายพอประมาณด้วยการที่ไม่รักไม่ชัง คือ สละความ วุ่นวายที่เนื่องด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา มี อเวรา โหนตุ เป็นต้น และมีสภาพเข้าถึงความเป็นกลาง ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อุเบกขา องค์ธรรมได้แก่ ตัตตรมฺมชฺชัตตตทาเจตสิกที่มีมชฺชัตตตตวบุญญุตติเป็นอารมณ์

มชฺชัตตตตตตตตที่เป็นอารมณ์ของอุเบกขาพรหมวิหารนี้มีอยู่ด้วยกัน ๒ จำพวก คือ พวกธรรมดา อย่างหนึ่ง พวกที่เป็นไปด้วยอำนาจภาวนาสมาธิ อย่างหนึ่ง พวกธรรมดานั้นได้แก่ บุคคลที่ไม่รัก ไม่ชัง เฉยๆ ซึ่งเป็นวิสัยธรรมดาของจิตใจของคนทั่วไป พวกที่เป็นไปด้วยอำนาจภาวนาสมาธินั้นได้แก่ ปิยบุคคล เจริญบุคคล ที่มีความสุข หรือมีความสุขทุกขอยู่

การวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลายนั้นมีอยู่ด้วยกัน ๒ อย่าง คือ เป็นไปด้วยอำนาจแห่งตัตตรมฺมชฺชัตตตต หรือเป็นไปด้วยอำนาจโมหะชนิดที่เป็นไปด้วยอำนาจแห่งตัตตรมฺมชฺชัตตตตนั้น ไม่มีการเกี่ยวข้องกับ เมตตา กรุณา มุทิตา ดังที่ได้กล่าวแล้วนั้นแต่อย่างใด นี่เป็น อุเบกขาแท้ ที่เป็นไปด้วยอำนาจโมหะนั้น เมื่อได้ประสบกับสิ่งที่น่ารักก็ไม่รู้จักรัก น่าชวนชวายน่าอยากได้ ก็ไม่มีการชวนชวายอยากได้ เฉยๆ ไป น่าเคารพเลื่อมใส ก็ไม่รู้จักทำการเคารพเลื่อมใส น่ากลัว น่าเกลียดก็ไม่รู้จักกลัวจักเกลียด ควรสนับสนุน ส่งเสริม ก็ไม่รู้จักสนับสนุนส่งเสริม ควรแก้ไขปรับปรุงให้ดีให้สมบูรณ์ในการทำงานทั้งปวงก็นิ่งเฉยเสีย นี่เป็น อุเบกขาเทียม เรียกว่า อญาณอุเบกขา การเจริญอุเบกขากรรมฐานนี้ ผู้เจริญต้องทำการแผ่อุเบกขาแท้ไปในสัตว์ทั้งหลายที่เป็นมชฺชัตตตตตต

ความแตกต่างระหว่างอุเบกขาพรหมวิหาร กับ อุเบกขาบารมี

ในสองอย่างนี้แม้ว่าจะมีการวางเฉยต่อสัตว์ด้วยกันก็จริง แต่อารมณ์ที่จะให้เกิดความวางเฉยนี้ต่างกันคือ อุเบกขาพรหมวิหาร มีการวางเฉยต่อสัตว์ คือ ละ

ความวุ่นวายที่เนื่องด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา มีสภาพเข้าถึงความเป็นกลางในสัตว์ทั้งหลาย สำหรับ อุเบกขาบารมี นั้น เป็นการวางเฉยในบุคคลที่กระทำดีและไม่ดีต่อตน โดยไม่มีการยินดียินร้ายแต่ประการใด คือ ผู้ที่กระทำความดี มีความเคารพนับถือ บูชาสักการะ เกื้อกูล อนุเคราะห์ สงเคราะห์ เป็นประโยชน์แก่ตนสักเท่าใด ก็คงมีจิตใจวางเฉยอยู่ และผู้ที่กระทำความไม่ดีมีการประทุษร้ายต่อตนสักเพียงใด ก็ตามก็คงวางเฉยอยู่ได้เช่นกัน ในการวางเฉยทั้ง ๒ อย่างนี้ ฝ่ายบารมีประเสริฐยิ่งกว่าการบำเพ็ญก็สำเร็จได้ยาก

การเจริญอุเบกขากรรมฐานจนถึงได้อัปปนา

ในการเจริญพรหมวิหารนี้ การเจริญ เมตตา กรุณา มุทิตา จนถึงได้อัปปนา-มานั้น ไม่จำกัดบุคคล ทั้งกรรมฐานก็ไม่จำกัด แต่การเจริญอุเบกขานั้น ผู้เจริญจะต้องเป็นจุดตถุคณาภิบุคคล และ จุดตถุคณาภิคนได้นั้นก็ต้องเนื่องมาจากการเจริญ เมตตา กรุณา มุทิตา อย่างใดอย่างหนึ่ง หาใช่สำเร็จจากกรรมฐานอื่นๆ ไม่ ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าการจำกัดบุคคล และจำกัดกรรมฐาน เหตุผลในการจำกัดบุคคลและกรรมฐานนั้น เพราะการเจริญอุเบกขากรรมฐานนี้ให้ได้แต่เพียงรูปาวจรปัญจมมานอย่างเดียว ดังนั้น ผู้ที่จะทำการเจริญอุเบกขากรรมฐาน ถ้ามิใช่เป็นจุดตถุคณาภิแล้ว ก็มิอาจเจริญอุเบกขาให้สำเร็จจนถึงมณได้ ฉะนั้น จึงกล่าวว่าการจำกัดบุคคลสำหรับกรรมฐานที่มีการจำกัดนั้นเนื่องด้วยจุดตถุคณาภิที่เกิดจากการเพ่งกสิณก็ดี หรือ การเจริญอานาปานัสสติก็ดี ก็มิอาจที่จะช่วยอุดหนุนให้การเจริญอุเบกขากรรมฐานนี้สำเร็จถึงมณได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่ากสิณบัญญัติ หรือ อานาปานบัญญัติ ที่เป็นอารมณ์ของจุดตถุคณาภิที่ตนได้มานี้ กับมัชฌัตตสัจจบัญญัติ ที่เป็นอารมณ์ของรูปาวจรปัญจมมานที่จักเกิดต่อไปนั้น มีสภาพไม่ถูกกัน (วิสภาคะ) ส่วนจุดตถุคณาภิที่เกิดจากการเจริญ เมตตา กรุณา มุทิตา อย่างใดอย่างหนึ่งที่สามารถช่วยอุดหนุนในการเจริญอุเบกขาให้สำเร็จถึงมณได้นั้น เพราะว่า ปิยมนาปสัจจบัญญัติ ทุกจิตสัจจบัญญัติ หรือ สุขจิตสัจจบัญญัติที่เป็นอารมณ์ของจุดตถุคณาภิที่ตนได้มา กับมัชฌัตตสัจจบัญญัติที่เป็นอารมณ์ของรูปาวจรปัญจมมาน ที่จักเกิดต่อไปมีสภาพถูกกัน (สภาคะ)

กิจขั้นต้นก่อนที่จะทำการเจริญอุเบกขา

พระโยคีบุคคลก่อนที่จะทำการแผ่อุเบกขานั้น จะต้องชำนาญในจิตตถณานด้วยอำนาจแห่งสติทั้ง ๕ เสียก่อน จากนั้นก็มีการพิจารณาโทษของฌานที่ได้มาจากการแผ่ เมตตา กรุณา มุทิตา และพิจารณาคุณของฌานที่เกิดจากการเจริญอุเบกขา ดังต่อไปนี้

๑. เมตตาทโย โอปาริกา	สตตเกลยาเนน จ
ยุตตา สมิปจาริกา	ปฏิฆานุนยานัน จ ฯ
๒. อุเบกขา ตุ สนตภาวา	สุขุมปณิธา ^๑ ปี จ
กิลเสหิ จ วิทูรา	สเวปุลลผลา ตถา ฯ

แปลความว่า

๑. เมตตา กรุณา มุทิตา ทั้ง ๓ นี้มีสภาพหยาบ เพราะองค์ฌานประกอบด้วยโสมนัสเวทนา และยังมีความยินดีรักใคร่ในสัตว์ ทั้งยังประพฤติเป็นไปใกล้ต่อความเกลียดและความรัก

๒. สำหรับอุเบกขานั้นมีสภาพสงบ สุขุม ประณีต ห่างไกลจากกิเลสด้วยมีผลไพญญ์ดีงามมากด้วย

ครั้งได้พิจารณาโทษของเมตตา กรุณา มุทิตา และพิจารณาคุณของอุเบกขา ดังนี้แล้ว จากนั้นก็มีการพิจารณาในความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปตามอำนาจแห่งการ กระทำของตนๆ ดังต่อไปนี้

๑. อตตนา กตกมฺเมน	อาคโตยํ จ กจฺจติ
อตตนา กตกมฺเมน	อาคโต ตวํ จ กจฺจติ ฯ
๒. น ตสฺส ตว โยเคน	ลพฺภา กิณฺจิ สุขํ ทุกํ
อุปเนตฺตุ อุปเนตฺตุ	กมฺมสฺสโก หิยํ ชโน ฯ

๑ สุขุมปณิธา ?

แปลความว่า

๑. ผู้นี้ได้เกิดมาในภพนี้ ก็เพราะการกระทำของเขาเอง จักเกิดในภพหน้าต่อไป ก็เพราะการกระทำของเขาเอง ตัวฉันเองที่เกิดมาในภพนี้และจักเกิดต่อไปในภพหน้า ก็เพราะการกระทำของฉันเอง ไม่ต่างอะไรกัน ฉะนั้น ฉน--

๒. จะนำความสุข และทำลายความทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งของผู้นี้ ด้วยความพยายามของฉนเองนั้นย่อมทำไม่ได้ เพราะธรรมชาติทั้งหลายย่อมมีการกระทำของตนเองเป็นหลักเป็นที่ตั้ง

เมื่อจะทำการแผ่ ผู้เจริญจะต้องแผ่ไปในบุคคลโดยลำดับดังนี้ ๑. ต้องแผ่แก่ตนเองก่อน ๒. มัชฌัตตบุคคล ๓. ปิยบุคคล ๔. อติปิยบุคคล ๕. เจริบุคคล

ในบุคคล ๕ จำพวกนี้ หลังจากการแผ่แก่ตนเองแล้ว จะต้องแผ่ไปในมัชฌัตตบุคคลก่อนปิยบุคคล เพราะอุเบกขาเทียมย่อมเกิดขึ้นโดยอาศัยมัชฌัตตบุคคล จำพวกธรรมดาได้ง่าย ฉนใด อุเบกขาแท้ก็ย่อมเกิดขึ้นโดยอาศัยมัชฌัตตบุคคลจำพวกธรรมดาได้ง่าย ฉนนั่น ส่วนปิยบุคคล อติปิยบุคคล และเจริญบุคคล เหล่านี้อุเบกขาทั้งแท้และเทียมเกิดขึ้นได้ยาก ดังนั้นจึงต้องแผ่ไปในมัชฌัตตบุคคลก่อน จงทำการแผ่อุเบกขาไปในบุคคลตามลำดับโดยนัยนี้เรื่อยไป จนกว่าจะได้สำเร็จขั้นสัมสัมเมท ดังได้กล่าวไว้แล้วในเมตตา ข้อปฏิบัติที่จะมิให้โทษะ อิสสา เกิดขึ้นในเวลาที่ทำการแผ่ไปในเจริญบุคคล คงเป็นไปในทำนองเดียวกับที่ได้กล่าวไว้ในเมตตา จะมีการพิจารณาต่างกันบ้างเพียงเล็กน้อย ดังนั้น จึงมิได้แสดงซ้ำอีก

จากนั้นจึงแผ่ไปโดยส่วนรวมตามแบบบริกรรมท่องจำ ดังต่อไปนี้

คำที่ใช้สำหรับใช้แผ่นั้นมีอยู่อย่างเดียวกันทั้งตนเองและคนอื่น คือ แผ่แก่ตนเอง ใช้คำว่า อหิ กมุสสโก = เรามีกรรมเป็นของของเรา แผ่ไปให้คนอื่น ถ้าคนเดียวใช้คำว่า กมุสสโก = บุคคลนี้มีกรรมเป็นของของตน ถ้า ๒ คนขึ้นไปก็ใช้คำว่า กมุสสกา = สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน

แบบบริกรรมท่องจำแผ่อุเบกขาทั่วไปอย่างสามัญนั้น ว่าโดย อาการแห่งอุเบกขา ก็มีหนึ่ง คือ กมุสสกา ว่าโดย บุคคลที่ได้รับการแผ่ มี ๑๒ จำพวก

คือ อโนทิสบุคคล ๕ โอทิสบุคคล ๗ ทำการแผ่ไปดังนี้

๑. สพฺเพ สตฺตา กมฺมสุสกา สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน
๒. สพฺเพ ปาณา กมฺมสุสกา สัตว์ที่มีชีวิตทั้งหลายมีกรรมเป็นของ
ของตน
๓. สพฺเพ ภูตา กมฺมสุสกา สัตว์ที่ปรากฏชัดทั้งหลายมีกรรมเป็น
ของของตน
๔. สพฺเพ ปุคฺคตา กมฺมสุสกา บุคคลทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน
๕. สพฺเพ อตฺตภาวปริยาปณฺนา กมฺมสุสกา สัตว์ที่มีอัตภาพทั้งหลายมี
กรรมเป็นของของตน

รวมเป็น ๕ เรียกว่า อโนทิสพรรณาอุเบกขา

๑. สพฺพา อิตฺธิโย กมฺมสุสกา หญิงทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน
๒. สพฺเพ บุริสา กมฺมสุสกา ชายทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน
๓. สพฺเพ อริยา กมฺมสุสกา พระอริยบุคคลทั้งหลายมีกรรมเป็น
ของของตน
๔. สพฺเพ อนริยา กมฺมสุสกา ปุณฺชนทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน
๕. สพฺเพ เทวา กมฺมสุสกา เทวดาทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน
๖. สพฺเพ มนุสฺสา กมฺมสุสกา มนุสย์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน
๗. สพฺเพ วินิปาติกา กมฺมสุสกา พวกวินิปาติกอสุราทั้งหลายมีกรรม
เป็นของของตน

รวมเป็น ๗ เรียกว่า โอทิสพรรณาอุเบกขา

อโนทิสพรรณาอุเบกขา ๕ โอทิสพรรณาอุเบกขา ๗ รวมเป็น ๑๒ เรียกว่า
ปุคฺคลวาร์พรรณาอุเบกขา

เมื่อแผ่ตามทิศทั้ง ๑๐

๑. ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา ฯลฯ สพฺเพ วินิปาติกา

กมฺมสุสกา สัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ วินิปาติกอสฺสุราทั้งหลายที่อยู่ทางทิศตะวันออกมีกรรม
เป็นของของตน

ทิศที่เหลือ ๕ ก็คงทำการแผ่ไปในการทำนองเดียวกันนี้ เมื่อจะนับจำนวนอุเบกขา
ที่แผ่ไปในบุคคลที่มีอยู่ในทิศทั้ง ๑๐ แล้ว ในทิศหนึ่งๆ ได้อุเบกขา ๑๒ รวม ๑๐ ทิศ
ได้อุเบกขา ๑๒๐ เรียกว่า ทิสาพรรณาอุเบกขา

บุคคฉวารพรรณาอุเบกขา ๑๒ ทิสาพรรณาอุเบกขา ๑๒๐ สองอย่างรวมเป็น
พรรณาอุเบกขาโดยพิสดาร ๑๓๒

นิมิต ๓ ภาวนา ๓ อาณิสส ๑๑ ก็คงเป็นเช่นเดียวกับเมตตา

ข้อความ ๘ อย่างที่ควรรู้มี ลักษณะ รส เป็นต้นมีดังนี้

๑. ลักษณะ :- สดุดะสุมฺมชฺชตฺตาการปฺปวตฺตติลกฺขณา มีอาการเป็นไป
อย่างกลางในสัตว์ทั้งหลาย เป็นลักษณะ

๒. รส :- สดุดะสุสมภาวทสฺสนรสา มีการมองดูในสัตว์ทั้งหลายด้วย
ความเสมอกัน เป็นกิจ

๓. ปัจจุปฺปฐฺฐาน :- ปฏิกฺขานุนยวูปสมปจฺจุปฺปฐฺฐานา มีการสงบ ความ
เกลียด และไม่มีความรักในสัตว์ทั้งหลาย เป็นอาการปรากฏแก่ผู้ทำการพิจารณาอุเบกขา

๔. ปทฺธิฐฺฐาน :- กมฺมสุสกา สดฺดา เต กมฺมสุส รุจิยา สุจิตา
วา ภวิสฺสนฺติ ทฺกฺขโธ วา มุจฺฉิสฺสนฺติ ปตฺตสมฺปตฺติโธ วา น ปริหายิสฺสนฺตีติ
เอวํ ปวตฺตกมฺมสุสกาทสฺสนปทฺธิฐฺฐานา ปัญญาที่พิจารณาเห็นการกระทำของ
ตนเป็นของตนเอง เป็นไปอย่างนี้ว่า “สัตว์ทั้งหลายมีการกระทำของตนเป็นของตนเอง
สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้จะมีความสุข หรือ พ้นจากทุกข์ หรือ จักไม่เสื่อมจากทรัพย์
สมบัติของตนที่มีอยู่เหล่านี้ด้วยความประสงค์ของผู้ใดผู้หนึ่งนั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้เลย”
เป็นเหตุไฉไล

๕. สัมปตฺติ :- ปฏิกฺขานุนยวูปสโม สมฺปตฺติ สงบความเกลียดและไม่มี
ความรัก เป็นความสมบูรณ์แห่งอุเบกขา

๖. วิปตฺติ :- เคหสิดาย อณฺเฏญฺญเปกฺขาย สมฺภโว วิปตฺติ การเกิด

ชั้นแห่ง อณูณูปเพกขาโดยอาศัยกามคุณอารมณ์ เป็นความเสียหายแห่งอณูเบกขา

๗. อาสนนปัจจตติกะ :- อณูณูปเพกขา อาสนนปัจจตติกา การวางเฉยด้วยอำนาจโมหะ เป็นศัตรูใกล้

๘. ทูรปัจจตติกะ :- รากปฏิกขา ทูรปัจจตติกา รากะ และ โทสะเป็นศัตรูไกล

จบอณูเบกขา

เหตุที่อปปมัญญามีเพียง ๔

การที่อปปมัญญามีเพียง ๔ นั้น เพราะเหตุที่จะทำให้จิตใจบริสุทธิ์จากการพยายาบท วิหิงสา อรติ รากะ ที่มีอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลายนั้นมีอยู่เพียง ๔ และการใส่ใจของสัตว์ทั้งหลายที่มีต่อกันนั้นแล้วก็เพียง ๔ เช่นกัน ดังนั้นอปปมัญญาจึงมี ๔ เหตุที่ทำให้จิตใจบริสุทธิ์ ๔ อย่างนั้นก็ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา นี้เอง เพราะธรรมชาติจิตใจของสัตว์ทั้งหลายนั้นย่อมหมกมุ่นเกี่ยวพันอยู่ด้วยเรื่องพยายาบท วิหิงสา อรติ รากะ อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอไป ต่างกันก็แต่เพียงบางอย่างมาก บางอย่างน้อย ซึ่งเป็นไปตามกาลเวลาเท่านั้น

ดังนั้นผู้ที่มีพยายาบทมาก จึงต้องทำการปราบด้วยเมตตา จิตใจจึงจะสงบลงและเข้าถึงความบริสุทธิ์ผ่องใสได้ ส่วนผู้ที่มีวิหิงสามาก ต้องทำการปราบด้วยกรุณา ผู้ที่มีอรติมากต้องทำการปราบด้วยมุทิตา และผู้ที่มีรากะมาก ต้องทำการปราบด้วยอุเบกขา จิตใจจึงจะสงบและเข้าถึงความบริสุทธิ์ผ่องใสได้

อนึ่ง การใส่ใจของสัตว์ทั้งหลายที่มีต่อกัน ๔ อย่างนั้นคือ นำประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นตัวเมตตาอย่างหนึ่ง บำบัดปกป้องสิ่งที่ไร้ประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นตัวกรุณา อย่างหนึ่ง ยินดีในความสุข ทรัพย์สินเงินทอง ของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นตัวมุทิตา อย่างหนึ่ง วางเฉยในเรื่องจะนำประโยชน์ ในเรื่องบำบัดปกป้องสิ่งที่ไร้ประโยชน์ ในเรื่องยินดีในความสบาย ทรัพย์สินเงินทอง ของสัตว์ทั้งสิ้น ซึ่งเป็นตัวอุเบกขา อย่างหนึ่ง

เปรียบเหมือนมารดาที่มีบุตรอยู่ ๔ คน คนหนึ่งยังเล็กอยู่ คนหนึ่งเจ็บไข้ไม่สบาย คนหนึ่งโตแล้ว คนหนึ่งประกอบกิจการงานเลี้ยงตนเองได้แล้ว ใน ๔ คนนี้ มารดาย่อมมีจิตใจฝักใฝ่รักใคร่บำรุงเลี้ยงดูเพื่อการเจริญวัยในบุตรคนเล็ก อนึ่ง มารดา ย่อมฝักใฝ่ในการบำบัดความเจ็บไข้ให้แก่บุตรที่ไม่สบาย และย่อมมีความชื่นชมในความงามเป็นหนุ่มสาวของบุตรที่เจริญเติบโตขึ้นแล้ว แต่มารดาย่อมไม่มีความกังวลห่วงใยคอยแนะนำพร่ำสอนแก่บุตรที่ประกอบกิจการเลี้ยงชีพตนเองได้แล้ว ข้อนี้ฉันใด การ ใฝ่ใจของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีต่อกันนั้นก็ไม่น่าพ้นออกไปจาก ๔ อย่างนี้ ฉะนั้น อัป-ปมัญญาจึงมี ๔

ในอัปปมัญญา ๔ อย่างนี้ การเจริญเมตตา มีประโยชน์กว้างขวางอย่างมหาศาล ทั้งเป็นกำลังช่วยอุดหนุนให้ กรุณา มุทิตา อุเบกขา เกิดขึ้นง่าย และยังช่วยทำให้การ สร้างบารมีต่าง ๆ สำเร็จลงได้อย่างสะดวกสบาย เหตุนี้ผู้ที่ปรารถนาสัมมาสัมโพธิ-ญาณทั้งหลายจึงมีการเจริญเมตตา และการเจริญพุทธคุณประกอบไปด้วย โดยมากำนังนึกถึงว่าตนจะต้องทำการสร้างสมบารมี ๓๐ ทศ เป็นเวลาอย่างช้านานอยู่ในวัฏสงสาร

จบอัปปมัญญา

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๐ ที่แสดงถึงอาหารปฏิกูลสัณญญา พร้อมด้วยแนวทางปฏิบัติ

อาหารปฏิกูลสัณญญา หมายความว่า การพิจารณาจนเกิดความรู้สึกยึดโดย ความเป็นของน่าเกลียดในอาหารนั้น ชื่อว่า อาหารปฏิกูลสัณญญา องค์ธรรมได้แก่ สัณญญาเจตสิกที่ในมหากุศล มหากริยา

วิธีพิจารณาให้ปฏิกูลสัณญญาเกิดในการบริโภคอาหาร ๑๐ ประการ

กมณา เอสนา โภคา	อาสยา จ นิชานโต
อปกกา จ ปกกา ผลา	นิสฺสนฺทโต จ มกฺขนา
เอวํ ทสหาการเหิ	อิกฺขเยยฺย ปฏิกูลตา ฯ

แปลความว่า ผู้เจริญพึงพิจารณาเห็นเป็นของน่าเกลียดในการบริโภค โดยอาการทั้ง ๑๐ มีดังนี้ ๑. โดยการไปสู่สถานที่ที่มีอาหาร ๒. โดยการแสวงหา ๓. โดยการบริโภค ๔. โดยที่อยู่มี ดี เสมหะ หนอง เลือด ๕. โดยกระเพาะซึ่งเป็นที่หมักหมมรวมกัน แห่ง อาหารใหม่ ๖. โดยยังไม่ย่อย ๗. โดยย่อยแล้ว ๘. โดยผลที่สำเร็จ ๙. โดยการหลั่งไหล ๑๐. โดยเปื้อน

๑. คมนา พิจารณาความเป็นปฏิภูม โดยการไปสู่สถานที่ที่มีอาหาร ว่า แม้จะมีงานที่เกี่ยวกับคันถธุระและวิปัสสนาธุระ อยู่ในที่ที่ปราศจากคนยัดเยียด สะอาด ดี เรียบร้อย บริบูรณ์ด้วยน้ำท่าร่มเงาเอือกเย็น สุขสบายเจิบสดน่าพึงพอใจ อย่างไรก็ตาม แต่พอถึงรุ่งอรุณ ก็ต้องจัดการนุ่งห่มครองจีวร บ่ายหน้ามุ่งตรงต่อหมู่บ้านเพื่อหาอาหารเที่ยวไปในสถานที่ที่ไม่สงบและไม่เรียบร้อย ได้รับความลำบากต่างๆ มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น ในสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม กรำแดดกรำฝน เบียดเบียนไปด้วยฝูงชนทั้งหลายอย่างน่าเบื่อ ถ้าเป็นคฤหัสถ์ก็ต้องไปทำงาน หรือ ประกอบการค้าขายเพื่อจะได้เงินมาเป็นค่าครองชีพ ดังนั้น การบริโภคอาหารนี้เป็นสิ่งที่น่าเกลียดลำบากยุ่งยากมากมิได้เว้นแต่ละวัน

๒. เอสนา พิจารณาความเป็นปฏิภูม โดยการแสวงหา ว่า เมื่อถึงหมู่บ้านแล้วก็ต้องแวะไปที่บ้านนั้นบ้าง บ้านนี้บ้าง จากถนนสายนี้ไปยังถนนสายอื่น เพื่อหาอาหารให้ได้พอเพียงบางพวกก็ให้ บางพวกก็มีได้ให้ บางพวกก็ให้ของค้างแคว้นนี้บ้าง บุดแล้วบ้าง เก่าบ้าง ฝ่ายพวกที่มีได้ให้นั้นน้อยพวกนักที่จะกล่าวว่า โปรดสัตว์ข้างหน้าเถิดเจ้าข้า (อติจุณฺถ ภนฺเต) บางพวกก็ทำเป็นไม่เห็น หรือมิฉะนั้นก็แสวงทำเป็นพูดกับคนอื่นเสีย บางพวกก็ซัดด้วยคำหยาบ จำต้องเหยียบหลุมโสโครก บ่อน้ำคร่ำที่เจือปนด้วยน้ำล้างปลาและน้ำล้างเนื้อ น้ำขาวข้าว น้ำมูก น้ำลาย มูลสุนัข และสุกร เคลื่อนกล่นไปด้วยหมู่หมอนแมลงวันหั่วเขียว ซึ่งเป็นแมลงวันที่ชาวบ้านเพาะขึ้นเที่ยวจับแฝงอยู่ที่ผ้าสังฆาฏิบ้าง ที่บาตรบ้าง ที่ศิระะบ้าง จำต้องเห็น จำต้องได้กลิ่น จำต้องอดกลิ่น จำเดิมแต่เข้าไปจนกระทั่งออก ถ้าเป็นฆราวาสก็ต้องไปตลาด ออกจากร้านนั้นเข้าร้านนี้ จากตลาดนี้ไปตลาดโน้น เหยียบย่ำไปในที่ที่เลอะแฉะสกปรก ปะปนไปด้วยสิ่งที่ดีบ้างไม่ดีบ้าง ดังนั้นการบริโภคอาหารนี้เป็นสิ่งที่น่าเกลียดลำบากยุ่งยากมากมิได้เว้นแต่ละวัน

๓. โภคา พิจารณาความเป็นปฏิกุล โดยการบริโภค ว่า อาหารนี้เมื่อหย่อนมือลงไปหยิบทำเป็นคำใส่เข้าในปาก ก็คลุกเคล้าปะปนด้วยน้ำลายสที่ปลายลิ้นด้วยน้ำลายชั้นที่กลางลิ้น พันล่างทำกิจต่างครก พันบนทำกิจต่างสาก ลิ้นทำกิจต่างมือ เคี้ยวอยู่ที่แปดเปื้อนด้วยมูลฟันที่ไม่ชำระฟันชำระไม่ถึง สี กลิ่น และ เครื่องปรุงที่จัดว่าเป็นอย่างดินนั้นก็กลับเปลี่ยนเป็นของน่าเกลียดไป ดุจดั่งรากสุนัขที่อยู่ในรางสุนัข แม้เป็นเช่นนั้นก็ยังกลืนกินได้ ก็เพราะล้นสายตา หากว่าก่อนที่จะกลืน คายออกมาดูเสียก่อนแล้วจึงคอยหยิบใส่ปากกลืนไปใหม่ ดังนั้นก็จักบริโภคไปไม่ไหว นอกจากนี้ยังต้องบริโภคแล้วบริโภคอีกซ้ำๆ ซากๆ อยู่เสมอทุกคำเข้ามิได้เว้นวัน ดังนั้น อาหารที่คนๆ หนึ่งได้บริโภคเข้าไป นับจำเดิมแต่คลอดจากครรภ์มารดาจนกระทั่งถึงตาย แต่ละอย่างๆ ถ้านำเอาออกมากองรวมไว้เป็นส่วนๆ เฉพาะๆ แล้ว ก็มีมากมายใหญ่โตเพียงแต่ข้าวสารกับน้ำ ๒ อย่างเท่านั้น ข้าวสารจะเน่าจะเป็นกองใหญ่เท่ากับเรือนหลังหนึ่ง จำนวนข้าวประมาณสัก ๑๕๐ กระสอบ น้ำเท่ากับสระโบกขรณี ๑ สระ นี้ว่ากันแต่ในภพนี้ ยังหาได้รวมภพก่อนๆ เข้าด้วยไม่ ฉะนั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงกล่าวว่า ท้องของเรานี้เป็นมหาสมุทรอย่างหนึ่งที่มีประจำร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย นี้แหละเป็นสิ่งที่น่าเกลียดในอาหารโดยการบริโภค

๔. อาสยา พิจารณาความเป็นปฏิกุล โดยที่อยู่ที่ อยู่ ว่า อาหารที่บริโภคเข้าไปนี้มีที่อาศัยอยู่ ๔ อย่าง คือ ๑. น้ำดี ๒. เสมหะ ๓. หนอง ๔. เลือด ใน ๔ อย่างนี้ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ มีอย่างใดอย่างหนึ่ง ส่วนชนทั้งหลายนอกจากนี้ก็มีครบทั้ง ๔ เหตุนี้ผู้ใดมีน้ำดีมาก อาหารของผู้นั้นก็แปดเปื้อนด้วยน้ำดีดุจดั่งเขาเคล้าด้วยน้ำมันมะขางชัน ถ้ามีเสมหะมากก็แปดเปื้อนด้วยเสมหะดุจดั่งเขาระคนด้วยน้ำในกาเกะทิง ถ้ามีหนองมากก็แปดเปื้อนด้วยหนองดุจดั่งเขาระคนด้วยเปรียงเน่า ถ้ามีโลหิตมากก็แปดเปื้อนด้วยโลหิตดุจดั่งเขาระคนด้วยน้ำย้อม นี้แหละเป็นสิ่งที่น่าเกลียดในอาหารโดยที่อยู่ที่

๕. นิธานโต พิจารณาความเป็นปฏิกุล โดยกระเพาะซึ่งเป็นที่พักหมักรวมกันแห่งอาหารใหม่ ว่า อาหารที่ระคนด้วยน้ำดี เสมหะ หนอง เลือด ๔ อย่างๆ ใดอย่างหนึ่ง เมื่อเข้าไปสู่ภายในนั้น มิใช่จะไปหมักหมมรวมกันดังอยู่ในภาชนะเงินทอง แก้วมณี เป็นต้นแต่อย่างใดไม่ หากได้เข้าไปหมักหมมรวมกันไว้ในกระเพาะที่

โสโครกน่าเกลียด ฉะนั้น ผู้มีอายุ ๑๐ ปีบริโศกเข้าไป อาหารก็ไปหมักหมมรวมกันไว้ในกระเพาะที่โสโครกนี้ตลอดระยะเวลา ๑๐ ปี โดยมีได้มีการชำระล้างถ่ายทิ้งออกเสียแต่อย่างใด เป็นไปเสมือนหนึ่งจุฬามูลมูกที่มีได้ขุดลอกถ่ายออกทิ้งก็ฉนั้น ถ้าผู้มีอายุ ๒๐ ปี ๓๐ ปี จนถึง ๑๐๐ ปี บริโศกเข้าไป อาหารก็คงเข้าไปหมักหมมรวมกันไว้ในกระเพาะที่โสโครกนี้ตลอดระยะเวลานานเท่านั้น มิได้มีเวลาที่จะทำการถ่ายทิ้งชำระได้แม้แต่อย่างใดเลย คงเป็นไปเสมือนหนึ่งจุฬามูลมูกที่มีได้มีการขุดถ่ายออกตลอดระยะเวลา ๒๐-๓๐-๑๐๐ ปี ก็ฉนั้น นี่แหละเป็นสิ่งที่น่าเกลียดโดยกระเพาะซึ่งเป็นที่ยหมักหมมรวมกันแห่งอาหารใหม่

๖. ปลูกกา พิจารณาความเป็นปฏิภูม โดยยังไม่ย่อย ว่า อาหารที่บริโศกแต่ฉวันนี้ก็ดี ฉวันก็ดี ที่เข้าไปหมักหมมรวมกันอยู่ในกระเพาะอันเป็นที่โสโครกนี้ มีอาการเป็นฟองเกิดขึ้น ด้วยอำนาจของปากกเตโชที่มีประจำอยู่ภายใต้กระเพาะอาหารทำการเผาผลาญให้ย่อยละลาย เป็นไปเสมือนหนึ่งขยะมูลฝอยเศษอาหารต่างๆ หญ้า ใบไม้ เสื่อลำแพนเก่า ซากกู สุนัข หนู เป็นต้นที่ชาวบ้านพากันทิ้งไว้ในหลุม เมื่อฝนตกในฤดูแรงถูกแสงอาทิตย์แผดเผาให้ร้อน ก็เดือดปุดเป็นฟองขึ้นมาเป็นฝายอยู่ฉใด อาหารที่บริโศกเข้าไปแต่ฉวันนี้ ฉวัน ก็มิสภาพเป็นของน่าสะอิดสะเอียนยิ่งก็ฉนั้น นี่แหละเป็นสิ่งที่น่าเกลียดโดยยังไม่ย่อย

๗. ปลูกกา พิจารณาความเป็นปฏิภูม โดยย่อยแล้ว ว่า อาหารที่ถูกเผาผลาญด้วยปากกเตโชนี้ เมื่อย่อยเสร็จแล้วนั้นหาใช้กลายเป็นทองเป็นเงิน ดังเช่นการเล่นแร่แปรธาตุให้สำเร็จเป็นทองคำ เป็นเงินขึ้น เช่นนี้ก็หาไม่ หากแต่กลายเป็นอุจจาระและปัสสาวะ ส่วนที่เป็นอุจจาระนั้นก็ไปขังอยู่ในกระเพาะอุจจาระเป็นก้อนๆ เหมือนดังดินเหลืองที่เขาคดให้ละเอียดแล้วใส่ไว้ในกระบอกไม้ไผ่ฉนั้น ส่วนที่เป็นปัสสาวะก็ไปขังเต็มอยู่ในกระเพาะปัสสาวะ นี่แหละเป็นสิ่งที่น่าเกลียดโดยย่อยแล้ว

๘. ผลา พิจารณาความเป็นปฏิภูม โดยผลที่สำเร็จ ว่า อาหารที่ย่อยเสร็จเรียบร้อยแล้ว ด้วยอำนาจปากกเตโชธาตุนั้นยอมให้สำเร็จเป็นเลือด เนื้อ กระดูก ฝม ขน เล็บ ฟัน เป็นต้น ส่วนอาหารที่ไม่ย่อยนั้นก็กลับทำให้โรคต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย เช่น ทททุ หิดเปื่อย กณทุ หิดด้าน กจุฑ คุดทะราด กุญฐ โรคเรื้อน กิลาส กลาก

โสส หืด กาส ไอ อติสาร ลงแดง เป็นต้น ล้วนแต่เป็นผลที่เกิดจากอาหารที่บริโภคเข้าไปนี้แหละเป็นสิ่งที่น่าเกลียดและน่ากลัวโดยผลที่สำเร็จ

๕. นิสสันทโต พิจารณาความเป็นปฏิกุล โดยการหลั่งไหล ว่า อาหารที่บริโภคเข้าไปนี้ เมื่อขณะบริโภคนั้นย่อมเข้าไปแต่ทางเดียว ครั้นเมื่อไหลออกก็ไหลออกจากช่องใหญ่ทั้ง ๕ ช่องเล็กทุกขุมชน เป็นไปโดยประการต่างๆ เป็นต้นว่าไหลจากช่องตาทั้งสองเป็นขี้ตา ไหลจากช่องหูทั้งสองเป็นขี้หู ไหลออกจากช่องจมูกทั้งสองเป็นขี้มูก ไหลจากช่องปากเป็น น้ำลาย เสมหะ ไหลจากช่องทวารหนักเป็นอุจจาระจากทวารเบาเป็นปัสสาวะ ไหลจากช่องขุมชนเป็นเหงื่อ ขณะที่บริโภคนั้นย่อมนั่งล้อมวงพร้อมหน้ากันเป็นหมู่ๆ เมื่อถึงคราวที่จะถ่ายออกเป็นอุจจาระ ปัสสาวะก็ต้องปลีกออกจากหมู่ไปแอบแฝงแต่เดียวดาย เมื่อบริโภคในวันแรกมีทั้งยินดี ร่าเริง สนุกสนาน ปลื้มใจปิติโสมนัส ครั้นวันที่ ๒ เป็นเวลาที่จะถ่ายออก ย่อมปิดจมูก หน้า นิ้วคิ้วขมวดสะอิดสะเอียน เก้อเขิน และในวันแรกมีความเอร็ดอรรอยชอบอกชอบใจ จดจ่อหลงไหลหมกมุ่นกลืนกิน พอรุ่งขึ้นวันที่ ๒ ทั้งไว้เพียงคืนเดียวก็หมดความชอบใจ กลับเกลียดขะเยี่ยง มีความรำคาญไม่สบายเพราะต้องทำการถ่ายออก เหตุนี้ท่านโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า

๑. อนัน ปานํ ขาทนียํ
เอกทวารเณ ปวิสิตฺวา

โกชนนฺจ มหารหํ
นวทวารเหติ สนฺทติ ฯ

๒. อนัน ปานํ ขาทนียํ
ภุขฺชติ สปริวโร

โกชนนฺจ มหารหํ
นิภฺขามเณโต นิลียติ

๓. อนัน ปานํ ขาทนียํ
ภุขฺชติ อภินฺนทฺโต

โกชนนฺจ มหารหํ
นิภฺขามเณโต ชิกฺขจฺจติ ฯ

๔. อนัน ปานํ ขาทนียํ
เอกรตฺติปริวสา

โกชนนฺจ มหารหํ
สพฺพํ ภวติ ปฺปติกฺขนฺติ ฯ

แปลความว่า

๑. ข้าว เครื่องดื่ม ของคบเคี้ยว และของบริโภค ซึ่งควรแก่ผู้ที่ยิ่งใหญ่ เข้าไปโดยทางเดียว แต่หลังไหลออกจากช่องใหญ่ทั้ง ๕ (และช่องขุมขน)

๒. ข้าว เครื่องดื่ม ของคบเคี้ยว และของบริโภค ซึ่งควรแก่ผู้ที่ยิ่งใหญ่ ขณะที่รับประทานอยู่ก็รวมหน้าพร้อมกันหนดทั้งญาติ พี่น้อง ลูกหลาน และมิตรสหาย ครั้นถึงเวลาที่ถ่าย ก็ต้องปลีกตัวออกไปแอบแฝงอยู่แต่เดียวดาย

๓. ข้าว เครื่องดื่ม ของคบเคี้ยว และของบริโภค ซึ่งควรแก่ผู้ที่ยิ่งใหญ่ ขณะที่กำลังรับประทานอยู่นั้นย่อมยินดี รื่นเริง เอร็ดอรรอย ครั้นถ่ายออกมา ก็กลับ ขยะแขยง เกลียด เหม็น ไม่อยากมอง

๔. ข้าว เครื่องดื่ม ของคบเคี้ยว และของบริโภค ซึ่งควรแก่ผู้ที่ยิ่งใหญ่ เข้าไปในท้องเพียงคืนเดียว พอรุ่งขึ้นก็บูดเน่าเสียไปหมด

๑๐. มกฺขนฺหา พิจารณาความเป็นปฏิกุล โดยความแปรเปลี่ยน ว่า อาหาร นี้แม้ในเวลาบริโภคอยู่ ย่อมแปรเปลี่ยนมือ ปาก ลิ้น เพดาน ฉะนั้น อวัยวะเหล่านี้ จึงมีการแปรเปลี่ยนไปด้วยสิ่งเหมือนคาวลิ้น แม้ล้างแล้วก็ต้องล้างอีก ถึงกระนั้นกลืน คาวเหม็นก็ไม่ค่อยจะหมดไป จำต้องล้างด้วยเครื่องหอมซ้ำอีกเพื่อจกขจัดกลิ่นให้สิ้น สูญ ครั้นถึงคราวที่จะไหลออก หลังจากย่อยเสร็จแล้วก็เปลี่ยนแปรไปทั่วตัว คือ เปลี่ยนตาโดยเป็นขี้ตา เปลี่ยนหู โดยเป็นขี้หู เปลี่ยนจมูกโดยเป็นขี้มูก เปลี่ยนฟันโดยเป็นขี้ฟัน เปลี่ยนปากและลิ้นเพดานโดยเป็นน้ำลาย เสมหะ เปลี่ยนร่างกายทั่วไปโดยเป็น เหงื่อ เปลี่ยนทวารหนัก ทวารเบาโดยเป็น อุจจาระ ปัสสาวะ แปรเปลี่ยนน่าเกลียดทั่ว ไปหมด แม้จะหมั่นอาบน้ำชำระขัดสัวยู่ทุกวันก็ไม่สะอาดไปได้ แปรเปลี่ยนอยู่แต่ อย่างนี้ตลอดไป บางส่วนของร่างกายชำระล้างเพียงครั้งหนึ่งหรือ ๒ ครั้งก็พอจะ สะอาดสะอาดเกลี้ยงเกลาลงได้บ้าง เสร็จแล้วมือก็ไม่ต้องล้าง คงสะอาดหมดจดไป ด้วย สำหรับบางส่วนมีทวารหนักทวารเบานั้นต้องชำระล้างเป็นพิเศษ เสร็จแล้วก็ต้อง ทำการล้างมือเสียใหม่ด้วยเครื่องชำระล้างต่างๆ เพื่อขจัดความแปรเปลี่ยนสกปรกที่มือ ให้หมดไป นี่แหละเป็นสิ่งที่น่าเกลียดโดยความแปรเปลี่ยน

นิमित ภาวนา และปริญญาในการเจริญอาหารเรปฏิกุลस्थ्यญา

เมื่อผู้เจริญได้ทำการพิจารณาในอาหารโดยความเป็นปฏิกุลด้วยอาการ ๑๐ อย่าง ติดต่อกันอยู่เสมอตามลำดับดังที่กล่าวแล้ว การเจริญกรรมฐานนี้ไม่มีอุคคหนิमितและ ปฏิภาคนิมิตเกิด คงมีแต่บริกรรมนิमितเกิดอย่างเดียว คือ อาหารต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่อง ด้วยस्थ्यญาของคนที่มีการเห็นว่าเป็นปฏิกุลนี้เอง

ส่วนภาวนานั้นได้ ๒ อย่าง คือ บริกรรมภาวนาและอุปจารภาวนา ที่เป็นดังนี้ เพราะการเจริญกรรมฐานนี้มีสภาวะอาหาร คือ กพพิการาหาร เป็นอารมณ์เป็นหลัก-เกณฑ์ สำหรับสมมุติอาหาร คือ ตัวอาหารต่างๆ ที่เห็นอยู่นั้น เพียงแต่เป็นเครื่อง ประกอบในการเจริญเท่านั้น ตามธรรมดาสภาวะอาหารนี้มีสภาพละเอียดสุขุมลุ่มลึกทั้ง เป็นธรรมารมณ์ ด้วยเหตุนี้ อุคคหนิमित และ ปฏิภาคนิมิตทั้งสองนี้จึงไม่ปรากฏ เมื่อ ปฏิภาคนิมิตไม่ปรากฏ อัปนาภาวนาอันเป็นตัวฌานก็เกิดขึ้นไม่ได้

แต่อย่างไรก็ตาม การเจริญกรรมฐานนี้ ผู้เจริญย่อมได้ปริญญาทั้ง ๓ เกิด ขึ้นตามลำดับดังนี้

๑. เห็นความทุกข์ยากลำบากโดยนานาประการในการบริโภคนับแต่การไปสู่ สถานที่ การแสวงหา เป็นต้นจนถึง การเปื้อนเปราะะ นี้เรียกว่า ญาคปริญญา

๒. เห็นความเกิดดับของอาหารที่บริโภคนั้นเข้าไป ความเกิดดับของรูปภายใน คนที่เกิดจากอาหาร และ ความเกิดดับของจิตใจในขณะที่กำลังบริโภค และ หลังจาก บริโภคแล้ว นี้เรียกว่า ตีรณปริญญา

๓. สามารถประหารณสตัณหา คือ ความยินดีพอใจในรสเสียได้ นี้เรียกว่า ปหานปริญญา

อานิสงส์ที่ได้รับจากการเจริญอาหารเรปฏิกุลस्थ्यญา

๑. อาหาระ จชเต ตณห์	ปุตตมัมสาว ภูษติ
ตี มุขา กามคุณิก-	ราโคปี ปริชานโย ฯ

๒. ปรีชาเน รุปกษณฺธ

กาเย สติ จ ปุริติ

อสุกสณฺณานุโลม

ปฏิปทมปิ ปชฺชติ

อมตํ อิธ อปฺปตฺโต

โส สุกคฺคิปรายโณ ฯ

แปลความว่า

๑. ผู้เจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญา สามารถประหารมรตัมหาได้ จุจดังสามีภรรยาที่บริโภคเนื้อบุตรในทางกันดารที่แร้นแค้นด้วยอาหารโดยไม่มีความยินดี ประสงค์เพียงแต่จะข้ามทางกันดารให้ถึงที่หมายปลายทางฉันทิ ผู้เจริญก็ย่อมบริโภคไปฉันทิ อาศัยเหตุ คือ การบริโภคอาหารที่ปราศจากมรตัมหา ประสงค์เพียงแต่จะดำรงชีวิตร่างกายเอาไว้ เพื่อจะได้ทำการปฏิบัติให้พ้นออกไปจากวัฏฏทุกข์นี้ แม้ตัมหา รากะ ในกามคุณ ๕ ผู้เจริญก็ย่อมละลงได้

๒. อาศัยเหตุ คือ การละตัมหา รากะ ในกามคุณ ๕ ลงได้นี้ ผู้เจริญย่อมกำหนดรู้รูปขันธ์โดยปริยญาสาม แม้กายกตาสติภาวนาก็ย่อมสำเร็จบริบูรณ์ไปด้วย (กล่าวคือขณะพิจารณาความเป็นปฏิกูลโดย อาสยะ นิฆานะ ได้โกฏฐาส ๔ คือ ปิดตัง เสมหัง ปุพฺโพ โลหิตัง ขณะที่พิจารณาความเป็นปฏิกูลโดยอปกกะ ก็ได้โกฏฐาส ๑ คือ อุทริยํ ขณะที่พิจารณาความเป็นปฏิกูลโดยป็กกะ ก็ได้โกฏฐาส ๒ คือ กริสัง มุตตัง และขณะที่พิจารณาความเป็นปฏิกูลโดยผล ก็ได้โกฏฐาสทั้งหมดที่เหลือนี้ เกสา โลมา เป็นต้น) และอนุโลมเข้าไปในปฏิปทาแห่งอสุกสัญญาด้วย อาศัยข้อปฏิบัติอย่างนี้ แม้ว่าผู้เจริญยังมีอาจเข้าสู่พระนิพพานในภพนี้ทันตาเห็นก็ตาม แต่คงมีสุคติภูมิเป็นไปในเบื้องหน้าอย่างแน่นอน

ความลำบากที่เกิดจากการบริโภคอาหาร และนามอาหาร ๓ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในสูตรตนิบาตพระบาลี^๑ ว่า

ยํ ภิกฺขุ^๒ ทุกํ สมฺภอติ

สพฺพํ อาหารปจฺจยา

อาหารานํ นิโรธเณ

นตฺถิ ทุกฺขสฺส สมฺภโว ฯ

๑,๒ สข. ขุททกนิกาย สุตตนิบาต มหาวคค ทวยตานุปัสสนาสุตต เล่ม ๒๕ ข้อ ๔๐๑ - ขงกณฺธิ

แปลความว่า ทุกข์ใด ๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว ทุกข์เหล่านั้นทั้งหมดย่อมมีอาหารทั้ง ๔ ช่วยอุดหนุนให้เกิดเสมอ ดังนั้นถ้าอาหารทั้ง ๔ ดับลงเมื่อใด ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ก็ไม่มีเมื่อนั้น

จบอาหารแปดกัณฐ์

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๑ ที่แสดงถึงธาตุทั้ง ๔ พร้อมด้วยแนวทางปฏิบัติ

จตุธาตุวัตถถาน หมายความว่า การพิจารณาธาตุทั้ง ๔ ที่ปรากฏในร่างกาย จนกระทั่งเห็นเป็นแต่เพียงกองแห่งธาตุ โดยปราศจากความจำว่าเป็นหญิง ชาย เรา เขา สัตว์ บุคคลเสียได้ เรียกว่า จตุธาตุวัตถถาน องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ ในมหาภูต มหากริยา

ในจตุธาตุวัตถถานนี้ ผู้เจริญจะต้องทำการพิจารณาธาตุ ๔ ที่มีอยู่ภายในตน ธาตุ ๔ ที่มีอยู่ภายในตนนี้ เมื่อนับโดยพิสดารแล้วมี ๔๒ คือ ปรวิธาตุ ๒๐ อาโปธาตุ ๑๒ เตโชธาตุ ๔ วาโยธาตุ ๖ บรรดาธาตุ ๔๒ นี้ เกสา โลมา เป็นต้น จนถึงมัตถลุงค์รวมเป็น ๒๐ โกฏฐาส มีลักษณะสัณฐานเป็นก้อนเป็นแท่ง ฉะนั้น ท่านจึงจัดเป็นปรวิธาตุ ปิดตั้ง เป็นต้นจนถึงมัตถลุงค์ รวมเป็น ๑๒ โกฏฐาส มีลักษณะเหลวและไหลได้ ฉะนั้น ท่านจึงจัดเป็นอาโปธาตุ ไออุ่นที่ทำให้ร่างกายมีความร้อนมาก เรียกว่า สันตปฺปนเตโช ไออุ่น ที่มีความร้อนสูงสามารถเผาผลาญร่างกายให้วิปริตไป เรียกว่า ทหนเตโช ไออุ่นที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรมแก่ลง เรียกว่า ชีรณเตโช ไออุ่นที่ทำหน้าที่ย่อยอาหาร เรียกว่า ปาจกเตโช รวมเป็นเตโชธาตุ ๔ (สำหรับอุสมเตโช นั้น ไม่ต้องนับโดยเฉพาะอีก เพราะเข้าอยู่ในเตโช ๓ อย่างข้างต้นนั้นแล้ว) ลมพัดขึ้นเบื้องบน เรียกว่า อุทฺธังคมวาโย ลมพัดลงสู่เบื้องล่าง เรียกว่า อโรคมวาโย ลมที่อยู่ในช่องท้อง เรียกว่า กุญฺณิณฺณวาโย ลมที่อยู่ในลำไส้ใหญ่ เรียกว่า โกฏฐาสวาโย ลมที่อยู่ทั่วร่างกาย เรียกว่า อังคมังคานุสาวิราโย ลมหายใจเข้าออก เรียกว่า อัสนาส-ปัสสาสวาโย รวมเป็นวาโยธาตุ ๖

ดังนั้น ที่เรียกกันว่า หลิง ชาย เรา เขา สัตว์ บุคคล มนุษย์ เทวดา พรหม นั้น หาใช่อื่นไม่ แท้จริงนั้นก็ได้แก่ธาตุ ๔ ที่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นกองปรากฏขึ้นเป็นรูปร่างสัณฐานต่างๆ กันตามอำนาจของกรรมนั่นเอง

การพิจารณาธาตุทั้ง ๔ ที่มีในกายคนนี้มี ๒ ประการ คือ โดยย่อและโดยพิสดารใน ๒ ประการนี้ ผู้ที่เป็นตีกขบุคคลทำการพิจารณาเพียงแต่โดยย่อ ธาตุทั้ง ๔ ก็ปรากฏแจ่มแจ้ง จัดความเห็นว่าเป็นหลิง ชาย เรา เขา สัตตชีวะลงได้ ส่วนมันทบุคคล นั้น ต้องพิจารณาโดยพิสดาร ธาตุทั้ง ๔ จึงจะปรากฏแจ่มแจ้ง จัดความเห็นว่าเป็นหลิง ชาย ฯลฯ ให้หายไป

วิธีพิจารณาโดยย่อ

ผู้ปฏิบัติจะต้องทำการพิจารณาด้วยใจก่อน ตามหลักที่พระธรรมเสนาบติได้กล่าว แนะนำว่า บรรดาที่อาศัยต่างๆ อันชาวโลกทั้งหลายกล่าวเรียกกันว่าเป็นเคหสถานบ้านเรือนเหล่านี้ หาใช่อะไรอื่นไม่ แท้จริงนั้นก็ได้แก่ไม้ อิฐ ปูน ทราชังกะสี กระเบื้อง ตะปู เหล็ก รวมกันปรากฏขึ้น โดยส่วนล่างมีเป็นแผ่นดินรองรับ ส่วนบนและรอบบริเวณมีเป็นอากาศล้อมรอบ ขอนี้ฉันใด ร่างกายของเรานี้ก็ได้แก่กระดูก ๓๐๐ ท่อนเศษ เส้นเอ็น ๕๐๐ ก้อนเนื้อ ๕๐๐ ผิวน้ำทั้งกายใหญ่ประมาณเท่าเมล็ดมะขามป้อม ก็อยู่เพียงเท่านั้นเอง ควบคุมกันเข้าเป็นรูปร่างสัณฐานปรากฏขึ้นในที่ที่มีอากาศล้อมรอบ

กายที่มีแต่กระดูก เส้นเอ็น ก้อนเนื้อ ผิวน้ำ ควบคุมกันอยู่นี้ เมื่อจะค้นคว้าหาสิ่งที่มีจริงและปรากฏชัดแล้ว ก็แต่เพียง ๔ อย่าง คือ สิ่งที่แข็งกระด้างเป็นปถวิธาตุ-ธาตุดิน สิ่งที่เกาะกุมเหนียวและเอบอาบซึมซาบไหลเป็นอาโปธาตุ-ธาตุน้ำ สิ่งที่ทำให้สุกโดยอาการเจริญเติบโตเป็นหนุ่มสาว หน่งเหี่ยวยุบ แก่ห่อมลง และความเย็นร้อนในกายทั่วไปเป็นเตโชธาตุ-ธาตุไฟ สิ่งที่ทำให้อิริยาบถใหญ่่น้อยเคร่งตึงตั้งมั่นและ เคลื่อนไหวไปมาได้เป็นวาโยธาตุ-ธาตุลม จากนั้นก็มีการพิจารณาทั้งทางวาจาและใจพร้อมกันไปมีดังนี้

ยถา ปฏิจจ กกุฐาที อาคารนติ ปุจฺจติ
 เหว่ ปฏิจจ อฏฺฐยาที สรีรนติ ปุจฺจติ ฯ

แปลความว่า อาศัยไม้เป็นต้น แล้วเรียกว่า บ้าน กุฎี ศาลา อาคารต่างๆ ฉนั้นใด
 อาศัยกระดูก เส้นเอ็น เนื้อ หนัง แล้วเรียกว่า ร่างกาย ก็ฉนั้นนั้น

อฏฺฐิ นหารุณฺจ มํสณฺจ จมฺมณฺจ จตุกัม ปตํ
 ปริวาริโต อากาโส สงฺขยํ รูปนฺติ กฺขณติ ฯ

แปลความว่า ช่องอากาศที่ล้อมรอบโดยอาศัยบริวาร ๔ อย่าง มีกระดูก ๓๐๐
 เศษ เส้นเอ็น ๕๐๐ ก้อนเนื้อ ๕๐๐ หนังหนาและหนังผิรวมกันอยู่ได้ชื่อว่า ร่างกาย

โย อิมสฺมี กาเย ถทฺธภาโว วา ขรภาโว วา อยํ ปฐฺวีธาตฺุ, โย
 อาพฺนฺชนภาโว วา ทฺรพฺภาโว วา อยํ อาโปธาตฺุ, โย ปรีปาจนภาโว วา
 อุณฺหภาโว วา อยํ เตโชธาตฺุ, โย วิตุณฺมกฺขนภาโว วา สมุทฺติรณฺภาโว อยํ
 วาโยธาตฺุ ฯ

แปลความว่า ในร่างกายนี้ ส่วนที่แข็งและกระด้าง ส่วนนั้นเป็นปถวิธาตุ
 ส่วนที่เกาะกุมเหนียวเอิบอาบซึมซาบไหล ส่วนนั้นเป็นอาโปธาตุ สิ่งที่ทำให้สุกโดย
 อากาศเจริญเติบโตเป็นหนุ่มสาว หนังเหยียวย่น แก่ห่อหุ้มลงก็ดี ความเย็นร้อนในกาย
 ทั่วไปก็ดี เหล่านี้เป็นเตโชธาตุ สิ่งใดทำให้อริยาบถใหญ่่น้อยเคร่งตึงต้งมันก็ดี ทำให้
 เคลื่อนไหวไปมาได้ก็ดี เหล่านี้เป็นวาโยธาตุ

อิติ อยํ กาโย อเจตโน อพฺยาคโต สฺสณฺญ นิสฺสตุโต นิชฺชีโว
 ธาตุสมุโหเขว ฯ

แปลความว่า ร่างกายนี้ไม่มีจิตใจ เป็นอพยาคตะ ปราศจากการรู้่นวาย สฺสณฺญ
 จากความเป็นตัวตน ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่ชีวะอะไรๆ ทั้งสิ้น มีแต่ธาตุทั้ง ๔ รวมกันอยู่
 เท่านั้น ดังที่ได้กล่าวแล้ว

วิธีพิจารณาโดยพิสดาร

ผู้ปฏิบัติต้องพิจารณาธาตุทั้ง ๔๒ มีปถวีธาตุ ๒๐ อาโปธาตุ ๑๒ เตโชธาตุ ๔ วาโยธาตุ ๖ โดยเฉพาะๆ ไปตามลำดับดังนี้

เกสา ได้แก่ผมที่งอกอยู่บนศีรษะนั้น ก็ได้รู้ว่าตนได้งอกอยู่ในหนังบนศีรษะ หนังที่หุ้มศีรษะอยู่ก็ไม่ว่าผมได้งอกขึ้นบนตน ฉะนั้น ผมนี้จึงมิได้เป็นสัตว์ดิรัจฉาน แต่ประการใด เพียงแต่เป็นปถวีธาตุเท่านั้น ต่อไปก็พิจารณาว่า ผมที่มีรูปร่างลักษณะเป็นเส้นๆ นี้ นอกจากเป็นปถวีธาตุแล้วยังมีอาโป เตโช วาโย อันเป็นนิสสยธาตุที่อาศัย ๓ และวัณณะ คันธะ รสะ โอชา อันเป็นนิสสิตธาตุ ธาตุอาศัยเกิด ๔ รวมอยู่ด้วย เป็นแต่อวินิพโกรูป ๘ เท่านั้น หาใช่เป็นสัตว์ดิรัจฉานแต่อย่างใดไม่

สำหรับการพิจารณาโลมาเป็นต้นจนมาถึงมัตถลุงค์ โดยความเป็นปถวีธาตุ กิติ แล้วจำแนกออกไปโดยความเป็นอวินิพโกรูป ๘ กิติ อาโปธาตุ ๑๒ มีปีตตั้งเป็นต้น จนถึง มุตตังโดยความเป็นอาโปธาตุ แล้วจำแนกออกไปโดยความเป็นอวินิพโกรูป ๘ กิติ เตโชธาตุ ๔ มีสันตปปนเตโชเป็นต้นจนถึงปาจกเตโช โดยความเป็นเตโชธาตุ กิติ แล้วจำแนกออกไปโดยความเป็นอวินิพโกรูป ๘ กิติ วาโยธาตุ ๖ มีอุทธัมมวาโย เป็นต้นจนถึง อัสดาสปัสสาสวาโย โดยความเป็นวาโยธาตุ กิติ แล้วจำแนกออกไปโดยความเป็น อวินิพโกรูป ๘ กิติ ทั้งหมดนี้ก็มีการพิจารณาไปเช่นเดียวกันกับการพิจารณาเกสานั้นเอง

เมื่อสรุปการพิจารณาธาตุ ๔๒ ที่มีอยู่ในร่างกาย โดยความเป็นธาตุดิน ธาตุ-น้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และสี กลิ่น รสโอชาแล้ว พระโยคีนุคคลก็พึงรู้ได้ดังนี้ คือ ความเป็นธาตุดิน ธาตุไฟ ธาตุลม รวม ๓ ธาตุนี้ รู้ได้โดยอาศัยการสัมผัสทางกาย ความเป็นธาตุน้ำรู้ได้โดยอาศัยการคินิกทางใจ ความเป็นสีรู้ได้โดยอาศัยการเห็นทางตา ความเป็นกลิ่นรู้ได้โดยอาศัยการดมทางจมูก ความเป็นรสรู้ได้โดยอาศัยการชิมทางลิ้น ความเป็นโอชารู้ได้โดยอาศัยการคินิกทางใจ

การพิจารณาธาตุ ๔๒ โดยอาการ ๑๓

ผู้เจริญได้ทำการพิจารณาธาตุ ๔๒ โดยเฉพาะๆ ไปตามลำดับดังกล่าวแล้ว

แต่ธาตุนี้มีก็ปรากฏ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ต้องทำการพิจารณาต่อไปโดยอาการ ๑๓ ดังต่อไปนี้

๑. วจนตฺถโต ความหมายแห่งศัพท์มีปถวี เป็นต้น
๒. กลาปโต โดยความเป็นหมวดหมู่ที่โตประมาณเท่ากับปรมาณูเม็ดหนึ่ง
๓. จุณฺณโต โดยความเป็นผงเล็กละเอียดได้แก่ ปถวีที่รวมอยู่ในรูปกลาป
๔. ลกฺขณาทิโต ด้วยลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน
๕. สมุฏฺฐานโต โดยสมุฏฐานทั้ง ๔ มีกรรม เป็นต้น
๖. นานตฺตเอกตฺตโต โดยความต่างกันและเหมือนกัน
๗. วินิพฺโกลาวินิพฺโกลโต โดยความแยกออกจากกันได้และไม่ได้
๘. สภาควิสภาโต โดยความเข้ากันได้และไม่ได้
๙. อหฺมตฺตดิग्งาหิริวเสสโต โดยความเป็นภายในภายนอกที่แปลกกัน
๑๐. สงฺคโห° โดยความสงเคราะห์
๑๑. ปจฺจโย โดยความอุปถัมภ์ซึ่งกันและกัน
๑๒. อสมนฺนอาหารโต ไม่มีการรู้สึกในอารมณ์
๑๓. ปจฺจยวิภาโต โดยการจำแนกปัจจัยธรรมของธาตุนั้นๆ

๑. พิจารณาโดย วจนตฺถโต ว่าปถวีมีความใหญ่และแผ่ไป อาโปมีความไหลซึมซาบชุ่มอยู่ เตโชมีความเย็นร้อนอบอุ่น วาโยมีความเคร่งตึงพัดไหว ธาตุเหล่านี้มีการทรงไว้ซึ่งสภาพของตนๆ แล้วแสดงสภาพนั้นๆ ให้ปรากฏขึ้น ฉะนั้น ในร่างกายของคนนี้ส่วนที่ใหญ่แผ่ไปเป็นปถวี ส่วนที่ไหลซึมซาบชุ่มอยู่เป็นอาโป ความเย็นร้อนอบอุ่นเป็นเตโช ความเคร่งตึงพัดไหวเป็นวาโย

๒. พิจารณาโดย กลาปโต ว่า ธาตุบางอย่างมี หทยัง หัวใจ นั้นมีรูปรวมอยู่ ๑๒ อย่าง คือ อวินิพฺโกลรูป ๘ กายะ ภาวะ หทยะ และ ชีวิตะ เนื้อ เอ็น หนัง

๑ คำนี้น่าจะเป็น สงฺคหโต เช่นเดียวกับคำบาลีในข้ออื่นๆ อีก ๑๒ ที่ประกอบวิกิตถอยู่ แม้ในวิสุทธิมคคปฐมภาค หน้า ๓๖๕ (ฉ.) ก็ใช้ สงฺคหโต

ดับ ปอด สมอง เหล่านี้มีรูปรวมอยู่ ๑๑ อย่าง คือ อวินิพโกรูป ๘ กายะ ภาวะ และ ชีวิตะ ปาจกเตโชมีรูปรวมอยู่ ๕ อย่าง คือ อวินิพโกรูป ๘ และชีวิตรูป ๑ ผม ขน เล็บ และธาตุบางอย่างมีเลือด หนอง เป็นต้น ธาตุไฟที่เหลือ กับ ธาตุลม เหล่านี้มีรูปรวมอยู่ ๘ อย่าง คือ อวินิพโกรูป ๘ ดังนั้น ที่กล่าวกันว่าเป็นสัตตะ ชีวะ เรา เขา หญิง ชาย เหล่านี้จึงไม่ควรที่จะกล่าวถึงเลย

๓. พิจารณาโดย จุณณโคโต ว่า ร่างกายที่มีขนาดปานกลางนี้ เมื่อจะทุบให้ แผลกละเอียดลงจนเป็นผงเล็กเท่าปรมาณู แล้วตวงดูด้วยเครื่องตวงก็จะได้ประมาณ ๒๐ - ๓๐ ลิตร ที่ปรากฏเป็นรูปร่างสัณฐานได้ก็เพราะมีอาโปธาตุเชื่อมเกาะกุมยึดอยู่ มีเตโช - ธาตุเป็นผู้เลี้ยงรักษา มีวาโยธาตุคอยค้ำจุนให้ตั้งมั่น นอกจากธาตุ ๔ นี้ ก็ หามีอะไรอื่นไม่

๔. พิจารณาโดย ลกขณาทีโคโต ว่า ปรวิธาตุนี้มีความแข็งเป็นลักษณะ เป็น ที่ตั้งแห่งรูปอื่นๆ เป็นกิจ มีการรองรับรูปอื่นๆ เป็นอาการปรากฏ อาโปธาตุมีความไหล และเกาะกุมเป็นลักษณะ ทำให้รูปอื่นๆ เจริญขึ้นเป็นกิจ มีการรวบรวมรูปอื่นๆ ให้เป็น กลุ่มเป็นก้อนเป็นอาการปรากฏ เตโชธาตุมีความเป็นไอร้อนเป็นลักษณะ ทำให้รูปอื่นๆ มีความสุกแก่ขึ้นเป็นกิจ มีการทำให้รูปอื่นๆ อ่อนนุ่มเป็นอาการปรากฏ วาโยธาตุมีการอุดหนุนรูปอื่นๆ ให้ตั้งมั่นเป็นลักษณะ มีการชักดึงรูปอื่นๆ เป็นกิจ มีการเคลื่อน ไหวพัดไปมาเป็นอาการปรากฏ นอกจากธาตุ ๔ นี้แล้วหามีอะไรอื่นอีกไม่

๕. พิจารณาโดย สมุฏฐานโคโตว่า ในธาตุ ๔๒ นี้ อาหารใหม่ อาหารเก่า หนอง ปัสสาวะ ๔ อย่างนี้เกิดจากอตุ น้ำตา เหงื่อ น้ำมูก น้ำลาย ๔ อย่างนี้บาง ที่ก็เกิดจากอตุ บางที่ก็เกิดจากจิต ปาจกเตโชนั้นเกิดจากกรรม สมหายใจเข้าออกเกิด จากจิต ธาตุที่เหลือ ๑๒ เกิดจากสมุฏฐาน ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งได้ทั้งนั้น

๖. พิจารณาโดย นานตตเอกตตโคโต ว่า ธาตุทั้ง ๔ นี้ ล้วนแต่มีลักษณะ รส บัฏฐปฏิฐานต่างๆ กัน แต่ถึงกระนั้นก็ทั้งเป็นมหาภูตรูป เป็นธาตุ มีความเกิดดับ เป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อย่างเดียวกันนั่นเอง

๗. พิจารณาโดย วินิพโกคาวินิพโกโคโต ว่า ธาตุทั้ง ๔ นี้ แยกจากกันได้ (วินิพโก) ก็เพราะแต่ลักษณะ รส บัฏฐปฏิฐานเท่านั้น สำหรับธาตุนั้นแยกจากกัน ไม่ได้ (อวินิพโก)

๘. พิจารณาโดย สภาควิเสสาโคโต ว่า ปถวีธาตุกับอาโปธาตุ ๒ อย่างนี้เป็นสภาคะถูกกัน เพราะเป็นครุฑธาตุ ธาตุหนักด้วยกัน เตโชธาตุกับวาโยธาตุ ๒ อย่างนี้เป็นสภาคะถูกกัน เพราะเป็นลหุธาตุ ธาตุเบาด้วยกัน แต่ระหว่างปถวี อาโป กับ เตโช วาโย ธาตุทั้ง ๒ ฝ่ายนี้เป็นวิเสสาจะไม่ถูกกัน ที่เป็นอย่างนี้เพราะฝ่ายหนึ่งเป็นครุฑธาตุ อีกฝ่ายหนึ่งเป็นลหุธาตุ

๙. พิจารณาโดย อชฺฌตฺติกพาหิรวินฺเสสโต ว่า ธาตุทั้ง ๔ ที่เกิดอยู่ในร่างกายสัตว์ทั้งหลายนี้ เป็นที่อาศัยของปสาททั้ง ๕ หทยะ ภาวะ ชีวิตะ วิญญูติรูป ๒ ประกอบไปด้วยอิริยาบถทั้ง ๔ และเกิดจากสมุฏฐาน ๔ ครอบบริบูรณ์ (อชฺฌตฺติกวินฺเสส) ส่วนธาตุทั้ง ๔ ที่เกิดภายนอกสัตว์นั้น มิได้เป็นที่อาศัยเกิดของรูปดังกล่าวแล้ว และได้ประกอบด้วยอิริยาบถใหญ่ สมุฏฐานก็ไม่ครบ ๔ มีแต่อุตฺตสมุฏฐานอย่างเดียว (พาหิรวินฺเสส)

๑๐. พิจารณาด้วย สกฺกโห ว่า ปถวีธาตุที่เกิดจากกรรมนี้นับสงเคราะห์เข้ากับอาโป เตโช วาโย ที่เกิดจากกรรมด้วยกันได้ สำหรับปถวีธาตุที่เกิดจากจิต อุตุอาหาร นั้นก็นับสงเคราะห์เข้ากับมหาภูตรูป ๓ ที่เหลืออันเกิดจากจิต อุตุ อาหาร ด้วยกัน

๑๑. พิจารณาโดย ปจฺจยโต ว่า ปถวีธาตุนี้เป็นที่ตั้งแห่งมหาภูตรูปที่เหลือ ๓ มีธาตุน้ำยึดเกาะกวมมิให้กระจัดกระจาย ธาตุไฟรักษา ธาตุลมช่วยประคองค้ำจุน แล้วช่วยอุดหนุนแก่มหาภูตรูปที่เหลือด้วยอำนาจสหชาตะ นิสสยะ อัญญมัญญะ เป็นต้น อาโปธาตุ มีการยึดเกาะกวมมหาภูตรูปที่เหลือ ๓ มิให้กระจัดกระจาย มีธาตุดินเป็นที่ตั้ง ธาตุไฟรักษา ธาตุลมประคองค้ำจุน แล้วช่วยอุดหนุนแก่มหาภูตรูปที่เหลือด้วยอำนาจสหชาตะ นิสสยะ อัญญมัญญะ เป็นต้น เตโชธาตุมีการทำให้มหาภูตรูปที่เหลือ ๓ สุกแก่อ่อนนุ่ม มีธาตุดินเป็นที่ตั้ง ธาตุน้ำยึดเกาะกวมมิให้กระจัดกระจาย ธาตุลมช่วยประคองค้ำจุน แล้วช่วยอุดหนุนแก่มหาภูตรูปที่เหลือด้วยอำนาจสหชาตะ นิสสยะ อัญญมัญญะ เป็นต้น วาโยธาตุมีการประคองค้ำจุนมหาภูตรูปที่เหลือ ๓ ให้ตั้งมั่น มีธาตุดินเป็นที่ตั้ง ธาตุน้ำยึดเกาะกวมมิให้กระจัดกระจาย ธาตุไฟรักษา แล้วช่วยอุดหนุนแก่มหาภูตรูปที่เหลือด้วยอำนาจสหชาตะ นิสสยะ อัญญมัญญะ เป็นต้น

๑๒. พิจารณาโดย อสมนุสนาหารโต ว่า ปถวิธาตุนี้มีได้รู้ว่าตนเป็นธาตุดิน และมีได้รู้ว่าตนนี้กำลังทำการช่วยอุดหนุนแก่ธาตุที่เหลือ ๓ โดยความเป็นที่ตั้ง ธาตุที่เหลือ ๓ ก็มีได้รู้ว่ามิใช่ปถวิธาตุเป็นที่ตั้ง อาโปธาตุก็มีได้รู้ว่าตนเป็นธาตุน้ำ และมีได้รู้ว่าตนนี้กำลังทำการช่วยอุดหนุนแก่ธาตุที่เหลือ ๓ โดยการเกาะกุมและให้ไหลไป ธาตุที่เหลือ ๓ ก็มีได้รู้ว่ามิใช่ อาโปธาตุมาช่วยเกาะกุมและทำให้ไหลไป เตโชธาตุก็มีได้รู้ว่าตนเป็นธาตุไฟ และมีได้รู้ว่าตนช่วยอุดหนุนแก่ธาตุที่เหลือ ๓ โดยการทำให้สุกแก่อ่อนนุ่ม ธาตุที่เหลือ ๓ ก็มีได้รู้ว่า เตโชธาตุช่วยทำให้ตนสุกแก่อ่อนนุ่ม วาโยธาตุก็มีได้รู้ว่าตนเป็นธาตุลม และมีได้รู้ว่าตนนี้ ได้ช่วยประคองค้ำจุนธาตุที่เหลือ ๓ ให้ตั้งมั่น ธาตุที่เหลือ ๓ ก็มีได้รู้ว่ามิใช่วาโยธาตุ มาช่วยประคองค้ำจุน แต่คงเป็นไปตามสภาพของตนๆ มิใช่เป็นสัตว์ เป็นชีวะบุคคล แต่อย่างใดเลย

๑๓. พิจารณาโดย ปจฺจยวิภาโคโต ว่า ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายที่ปรากฏมีขึ้นได้นี้ ก็เพราะเนื่องมาจาก กรรม จิต อุดฺ อาหาร ด้วยกันสิ้น คือ บางส่วนมีกรรมเป็นประธานให้เกิด จิต อุดฺ อาหาร ทั้ง ๓ ช่วยอุดหนุนแก่การเกิดขึ้น มีอยู่ ๑๘ อย่าง ได้แก่ ดา หู จมูก ลิ้น เป็นต้น ที่เรียกว่า กัมมขรูป บางส่วนมี อุดฺ อาหารเป็นประธานให้เกิด กรรม จิต ๒ อย่างช่วยอุดหนุนแก่การเกิดขึ้น มีอยู่ ๑๒-๑๓ อย่าง ได้แก่ โครงกายทั้งหมด เลือด เนื้อ หนัง เส้นเอ็น ดับ ปอด เป็นต้น ที่เรียกว่า อุดฺขรูป อาหารขรูป ซึ่งเป็นที่อาศัยเกิดของ ดา หู และการเคลื่อนไหวต่างๆ อาการของกาย วาจา มีจิตเป็นประธานให้เกิดกรรม อุดฺ อาหาร ช่วยอุดหนุนแก่การเกิดขึ้น มีอยู่ ๑๕ อย่าง ได้แก่ การเคลื่อนไหวของกาย วาจา เช่น หัวเราะ ร้องไห้ หายใจ เป็นต้น ที่เรียกว่า จิตตขรูป

เมื่อจำแนกโดยปัจจัยแล้ว กรรมเป็นชนกปัจจัยของกัมมขรูป และเป็นอุป-นิสสยปัจจัยของรูปที่เหลือ ๓ อุดฺเป็นชนกปัจจัยของอุดฺขรูป และเป็นอรรถปัจจัย อวิคตปัจจัยของรูปที่เหลือ ๓ จิตเป็นชนกปัจจัยของจิตตขรูปทั้งหลาย และเป็นปัจจา-ชาติปัจจัย อรรถปัจจัย อวิคตปัจจัยของรูปที่เหลือ ๓

มหาภูตรูปที่เกิดจากกรรม จิต อุดฺ อาหาร เหล่านี้ก็เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่กันและกัน คือ ปถวิธาตุที่เกิดจากกรรมเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่ธาตุที่เหลือ ๓ ที่

เกิดจากกรรมด้วยกัน ด้วยอำนาจสหชาตะ อัญญมัญญะ นิสสยะ อัตถิ อวิคตะ และด้วยอำนาจของการเป็นที่ตั้ง แต่มิใช่ช่วยอุดหนุนให้เกิด และช่วยอุดหนุนแก่มหาภูตรูป ๔ ที่เกิดจากจิต อุตุ อาหาร ด้วยอำนาจนิสสยะ อัตถิ อวิคตะ แต่มิใช่ช่วยอุดหนุนโดยเป็นที่ตั้ง และให้เกิดอาโปธาตุที่เกิดจากกรรมเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่ธาตุที่เหลือ ๓ ที่เกิดจากกรรมด้วยกัน ด้วยอำนาจสหชาตะ อัญญมัญญะ นิสสยะ อัตถิ อวิคตะ และด้วยอำนาจการเกาะกุมแต่มิใช่ช่วยอุดหนุนให้เกิด และช่วยอุดหนุนแก่มหาภูตรูป ๔ ที่เกิดจาก จิต อุตุ อาหาร ด้วยอำนาจนิสสยะ อัตถิ อวิคตะ แต่มิใช่ช่วยอุดหนุนโดยการเกาะกุมและให้เกิด เตโชธาตุ ที่เกิดจากกรรมเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่ธาตุที่เหลือ ๓ ที่เกิดจากกรรมด้วยกันด้วยอำนาจ สหชาตะ อัญญมัญญะ นิสสยะ อัตถิ อวิคตะ และ ด้วยอำนาจให้สุกแก่อ่อนนุ่ม แต่มิใช่ช่วยอุดหนุนให้เกิด และช่วยอุดหนุนแก่มหาภูตรูป ๔ ที่เกิดจากจิต อุตุ อาหาร ด้วยอำนาจ นิสสยะ อัตถิ อวิคตะ แต่มิใช่ช่วยอุดหนุนโดยให้สุกแก่อ่อนนุ่มและให้เกิด วาโยธาตุที่เกิดจากกรรมเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่ธาตุที่เหลือ ๓ ที่เกิดจากกรรมด้วยกันด้วยอำนาจ สหชาตะ อัญญมัญญะ นิสสยะ อัตถิ อวิคตะ และด้วยอำนาจประกอบค้ำจุนให้ตั้งมั่น แต่มิใช่ช่วยอุดหนุนให้เกิด และช่วยอุดหนุนแก่มหาภูตรูป ๔ ที่เกิดจากจิต อุตุ อาหาร ด้วยอำนาจ นิสสยะ อัตถิ อวิคตะ แต่มิใช่ช่วยอุดหนุนโดยการประกอบค้ำจุนและให้เกิด

ปถวิธาตุที่เกิดจาก จิต อุตุ อาหาร ช่วยอุดหนุนแก่ธาตุที่เหลือ ๓ ที่เกิดจากจิต อุตุ อาหาร ด้วยกัน และช่วยอุดหนุนแก่มหาภูตรูป ๔ ที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ ก็ดี อาโปธาตุที่เกิดจาก จิต อุตุ อาหาร ช่วยอุดหนุนแก่ธาตุที่เหลือ ๓ ที่เกิดจาก จิต อุตุ อาหาร ด้วยกัน และช่วยอุดหนุนแก่มหาภูตรูป ๔ ที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ ก็ดี วาโยธาตุที่เกิดจาก จิต อุตุ อาหาร ช่วยอุดหนุนแก่ธาตุที่เหลือ ๓ ที่เกิดจาก จิต อุตุ อาหาร ด้วยกันและช่วยอุดหนุนแก่มหาภูตรูป ๔ ที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ ก็ดี เหล่านี้ก็ได้อำนาจปัจจัยเช่นเดียวกันกับปถวิธาตุที่เกิดจากกรรมช่วยอุดหนุนแก่ธาตุที่เหลือ ๓ ที่เกิดจากกรรมด้วยกัน และช่วยอุดหนุนแก่มหาภูตรูป ๔ ที่เกิดจาก จิต อุตุ อาหาร ดังที่กล่าวแล้วนั่นเอง ความเป็นไปของธาตุทั้ง ๔ เหล่านี้ย่อมอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น คือ อาศัยธาตุ ๑-๒-๓ แล้ว ธาตุที่เหลือ ๓-๒-๑ ย่อมเกิดขึ้น

ในธาตุทั้ง ๔ อย่างนี้ ปรวิธาตุเป็นเหตุแห่งการยันในเวลก้าวไป ถอยกลับ และวางลง ปรวิที่อาโปธาตุซาบซึมเกิดขึ้นตามนั้น ย่อมเป็นเหตุแห่งการยืนตั้งอยู่ได้ อาโปธาตุที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับปรวิเป็นเหตุแห่งการเหยียดมือเหยียดเท้าลง เตโชธาตุที่เกิดพร้อมกับวาโย ย่อมเป็นเหตุแห่งการยกมือยกเท้า วาโยธาตุที่เกิดพร้อมกับเตโช เป็นเหตุแห่งการก้าวเดินไป ถอยหลัง และหลบหลีก

นิमित ภาวนา และ มรรค ผล ในการเจริญจตุธาตุววัตถาน

การเจริญจตุธาตุววัตถานนี้ ไม่มีอุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิตเกิด คงมีแต่ บริกรรมนิมิตอย่างเดียว คือ ธาตุทั้ง ๔ ที่มีอยู่ในกายตนนั้นเอง ส่วนภาวนานั้นได้ ๒ อย่าง คือ บริกรรมภาวนา และอุปจารภาวนา สำหรับอัปนาภาวนาอันเป็นตัณหานั้นเกิดขึ้นไม่ได้ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะธาตุทั้ง ๔ นี้เป็นสภาวะล้วนๆ ผู้เจริญต้องใช้ ปัญญาอย่างแรงกล้า จึงจะรู้เห็นในสภาวะเหล่านี้ได้ เหตุนี้สมาธิของผู้เจริญจึงไม่มีกำลังพอที่จะเข้าถึงฌาน ดังนั้น ถ้าหากว่าการพิจารณาทั้ง ๔ ที่มีอยู่ในกายตนโดยมีปัญญาเป็นประธานนี้ได้เห็นธาตุทั้ง ๔ โดยความเกิดดับแล้ว ก็จะทำให้ผู้เจริญนั้นได้สำเร็จ มรรค ผล

อานิสงส์ ๘ อย่างที่ได้รับจากการเจริญธาตุทั้ง ๔

๑. สุธณฺฑิต์ อวคาหติ	อนัตตลักษณะปรากฏทางใจ
๒. สตตสธณฺญํ สมุคฺฆมาเถตฺติละ	ความเห็นว่าเป็นสัตว์ บุคคล ชาย หญิง เสียได้
๓. ภยภรวสโห โหติ	ไม่มีการหวาดกลัวต่อภัยใหญ่่น้อย ที่เนื่องมาจากสัตว์ร้ายต่างๆ มีจิตใจ คล้ายจะเป็นพระอรหันต์
๔. อรติรติสโห โหติ	สามารถละความไม่ยินดีในการทำงานที่เป็น คันถธุระ วิปัสสนาธุระ ทั้ง สามารถละความยินดีในกามคุณ อารมณ์เสียได้

๕. อิฏฐาณิฏฐาเสฏฺฐ อุกฺขมาณิกฺขมาณฺเฑ น ปาปฺปณฺดาติไม่มีการรื่นเรึง
 สนุกสนานจนลืมหืมตัวในอารมณ์ที่น่ารัก
 และไม่มีการอึดอัด ขุ่นหมองใจใน
 อารมณ์ที่ไม่น่ารัก
๖. มหาปญฺโญ โหติ เป็นผู้มีปัญญากว้างขวางมาก
๗. อมตปริโยสาน โหติ มีพระนิพพานเป็นที่สุดในภพนี้
๘. สุกติปรายโน โหติ ถ้ายังไม่เข้าสู่พระนิพพานในภพนี้
 ก็มีสุคติภูมิ เป็นที่ไปในภพหน้า

จบจตุรธาตุวัตถาน

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๒ ที่แสดงถึงอารูป ๔ พร้อมด้วยแนวทางปฏิบัติ

ในที่นี้อารูป ๔ มีอากาสนัญญาตณฺณานเป็นต้นนั้น หาใช่เป็นอารมณ์
 กรรมฐาน เหมือนกสิณ ๑๐ อสุก ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปปมัญญา ๔ แต่อย่างใดไม่
 เพียงแต่เป็นอารมณ์มณิกกรรมฐาน คือ ตัวมานจิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยอารมณ์กรรม-
 ฐานทั้ง ๔ มี กสิณคฺขมาณิกาสบฺบญฺญติ อากาสนัญญาตณฺณาน นตฺถิกาวบฺบญฺญติ
 อากิญจัญญายตณฺณาน เหมือนกับอาหาเรปฏิกูลสํญฺญา และจตุรธาตุวัตถาน ที่เกิด
 ขึ้นโดยอาศัยอาหารต่างๆ และธาตุทั้ง ๔ ฉะนั้น

สำหรับเนื้อความพร้อมด้วยแนวทางปฏิบัตินั้นได้แสดงไว้แล้ว ในลำดับแห่ง
 การได้รูปปัญจมณฺณ โดยอาศัยการเพ่งปลอวิกสิณ (ในหน้า ๗๖) ดังนั้นจึงมิได้แสดง
 ไว้ในที่นี้อีก

จบอารูป ๔

จำแนกสมถกรรมฐาน ๔๐ โดยภูมิ

ในบรรดากรรมฐาน ๔๐ นี้ ในมนุษยภูมิได้กรรมฐาน ๔๐ ในเทวภูมิ ๖ ชั้น ได้กรรมฐาน ๒๘ (เวณิสสุก ๑๐ กายคตาสติ ๑ อาหารเปฏฐิสัญญา ๑) ที่เป็นดังนี้ก็เพราะเทวดาเป็นส่วนมากเมื่อจุติแล้วไม่มีซากศพเหลืออยู่ ร่างกายสูญหายไปจุติดวงประทีปดับไป ฉะนั้น ส่วนร่างกายมี ผม ขน เล็บเป็นต้นก็เป็นสิ่งซึ่งคงามไม่เป็นปฏิกุล เรื่องอาหารก็ไม่ลำบากเพราะมีอาหารเป็นทิพย์ บริโภคแล้วให้เป็นเลือดเนื้ออย่างเดียว ไม่มีอุจจาระ ปัสสาวะ เสมหะน้ำลายที่เป็นปฏิกุลแต่อย่างใด ด้วยเหตุนี้ อสุก ๑๐ กายคตาสติ ๑ อาหารเปฏฐิสัญญา ๑ จึงไม่มีในภูมินี้ สำหรับจาตุมหาราชิกาเทวดาบางพวกที่อยู่ติดต่อกันกับมนุษย์นั้น เมื่อจุติแล้วคงเป็นซากศพเหลืออยู่ก็มี สำหรับอวัยวะต่างๆ อาหารต่างๆ เป็นปฏิกุลยิ่งกว่ามนุษย์เสียอีก

ในรูปภูมิ ๑๕ ได้กรรมฐาน ๒๗ (เวณิสสุก ๑๐ กายคตาสติ ๑ อานาปานัสสติ ๑ อาหารเปฏฐิสัญญา ๑) เพราะพรหมทั้งหลายไม่มีลมหายใจ ไม่มีการบริโภคอาหาร ดังนั้น อานาปานัสสติและอาหารเปฏฐิสัญญากรรมฐานจึงไม่มี ส่วนอสุก ๑๐ กายคตาสติ ๑ ไม่มีนั้นก็คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับเทวภูมิเบื้องบน ๕ นั้นเอง

ในอรุณภูมิ ๔ ชั้นนั้น ชั้นที่ ๑ ได้อรุณกรรมฐาน ๔ เท่านั้น ชั้นที่ ๒ ได้อรุณกรรมฐาน ๓ (เวณิสสุก ๑ กายคตาสติ ๑ อานาปานัสสติ ๑) ชั้นที่ ๓ ได้อรุณกรรมฐาน ๒ (เวณิสสุก ๑ กายคตาสติ ๑) ชั้นที่ ๔ ได้อรุณกรรมฐาน ๑ (เวณิสสุก ๑) อย่างเดียว ดังแสดงไว้ในอภิธรรมมวาทวรรคตภาวว่า

๑. อสุกานิ ทสหาร-	สญญา กายคตาสติ
เทเวสุ น ปวตฺตนติ ^๑	ทวาทเสตานิ สพุพพา
๒. ตานิ ทวาทส เจตานิ	อานาปานัสสติปิ จ ^๒
เตรส ^๓ จ ปเนตานิ	พฺรหฺมโลเก น วิชฺชเร
๓. รุเปตฺวา จตุรารูปเป ^๔	นตฺถิ กิณฺจิ อรูปิสฺสุ
มนุสฺสโลเก สพุพานิ	ปวตฺตนติ น สํสโย ๑

๑ น. หน้า ๑๒๓

๒ น. - นปวตฺตนติ

๓ น. - อานาปานัสสติปิ จ

๔ น. - เตรเสว

๕ น. - จตุรารูป

แปลความว่า

๑. กรรมฐาน ๑๒ คือ อสุภ ๑๐ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ กายคตาสติ ๑ ย่อมเจริญไม่ได้โดยประการใดๆ ในเทวภูมิ ๖ ชั้น

๒. กรรมฐาน ๑๓ คือ กรรมฐาน ๑๒ ที่เจริญไม่ได้ในเทวภูมิ และอานาปานัสสติ ๑ ย่อมไม่มีในรูปภูมิ

๓. ในอรุณภูมินั้น นอกจากอารูปกรรมฐาน ๔ แล้ว กรรมฐานอื่นๆ อย่างใดอย่างหนึ่งย่อมไม่มีเลย

ส่วนในมนุษย์ภูมินั้น ย่อมเจริญกรรมฐาน ๔๐ ได้ โดยไม่ต้องสงสยเลย

จำแนกสมถกรรมฐาน ๔๐ โดยปรมัตต์ และ บัญญัติ

ในบรรดากรรมฐาน ๔๐ นั้น บัญญัติกรรมฐานมี ๒๘ คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ ไภยฐานบัญญัติที่เป็นอารมณ์ของกายคตาสติ อัสดาสปัสดาสบัญญัติที่เป็นอารมณ์ของอานาปานัสสติ สัตวบัญญัติ ๔ ที่เป็นอารมณ์ของอัปปมัญญา ๔ อากาสบัญญัติ และ นัตถิภาวบัญญัติที่เป็นอารมณ์ของปฐมารูปวิญญาณ และตติยารูปวิญญาณ

ปรมัตถกรรมฐานมี ๑๒ คือ อนุสสติ ๘ (เว้นกายะ อานาปานะ) อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุราศรวัตถาน ๑ อากาสนัญญาตนณาน และอาภิกญัญญาตนณาน ที่เป็นอารมณ์ของทุตติยารูปวิญญาณ และจตุตถารูปวิญญาณ ใน ๑๒ อย่างนี้ พุทธานุสสติและสังฆานุสสติมี ศีล สมาธิ ปัญญา ที่เป็นปรมัตถอารมณ์ ธัมมานุสสติมีมรรค ๔ ผล ๔ นิพพานและศีล สมาธิ ปัญญา ที่เกิดจากปริยัติที่เป็นปรมัตถอารมณ์ สीलานุสสติมีศีลกุศลจิตตูปบาทเป็นอารมณ์ จาคานุสสติมีทานกุศลจิตตูปบาทเป็นอารมณ์ เทวตานุสสติมีสัพปริสรัตนะและสัพปริสธรรม ๗ อย่างเป็นอารมณ์ อุปमानุสสติมีนิพพานเป็นอารมณ์ มรณานุสสติมีความดับครั้งสุดท้ายแห่งรูปชีวิต นามชีวิตเป็นอารมณ์ กรรมฐาน ๔ ที่เหลือมีปรมัตต์เป็นอารมณ์นั้น ความแจ้งชัดอยู่แล้ว

การพรรณานี้เพื่อความพร้อมด้วยแนวทางปฏิบัติในบาลีข้อที่ ๑ ถึงข้อที่ ๑๒ ที่แสดงถึงสมถกรรมฐาน ๔๐ หมดลงเพียงเท่านี้

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๓

แสดงการจำแนกกรรมฐานที่เหมาะสมแก่จริต

ในบรรดาจริต ๖ อย่างนี้ รากะ โทสะ โมหะ วิทกจริต เป็นจริตที่ไม่ดี ไม่งาม ดังนั้น พระโยคีนุคคลจึงต้องใช้กรรมฐานที่ไม่ถูกกับจริตเหล่านี้ เพื่อทำลายให้หมดไปจากจิตตสันดาน สำหรับศรัทธาและพุทธิจริตทั้ง ๒ นี้ เป็นจริตที่ดีที่งาม ดังนั้น พระโยคีนุคคลจึงจำเป็นที่จะต้องประทับประคองส่งเสริมโดยการใช้อย่างถูกกับจริตทั้ง ๒ นี้ เพื่อแก่การที่จะให้เจริญยิ่งขึ้น เหมือนหนึ่งผู้ที่มีโรคต้องบริโภคยา และอาหารที่เป็นปฏิปักษ์กับโรคนั้น ในอันที่จะทำลายให้หายไป แต่ถ้าใช้ยาและอาหารที่ถูกกับโรคนั้นเข้า แทนที่โรคจะหายก็กลับทำให้โรคนั้น กำเริบขึ้นจนได้รับอันตรายก็ได้ ส่วนผู้ที่ไม่มีโรคและมีสุขภาพดี ก็ต้องรับประทานอาหารที่ดีๆ เพื่อช่วยบำรุงรักษาสุขภาพที่ดีอยู่แล้วนั้นให้ดียิ่งขึ้น และเว้นจากอาหารไม่ดี ที่จะไปทำลายสุขภาพให้เสียอีกด้วย ส่วนการใช้กรรมฐานที่ไม่เหมาะสมแก่จริต ถึงแม้ไม่มีโทษ แต่ก็ทำให้ได้ผลช้า

ก. ฉะนั้น ผู้มีรากจริต จึงต้องเจริญอสุภ ๑๐ กายคตาสติ ๑ รากะจึงจะสงบแล้วทำให้ฌานเกิดขึ้น ถ้าเจริญอัปปมัญญา ๔ หรือวณณกลีณ ๔ รากะก็จะทวีมากขึ้น ทำให้ฌานเกิดขึ้นไม่ได้

ข. ผู้มีโทสจริต ธรรมชาติของโทสะเป็นสภาพที่ไม่สวย ไม่งาม น่าเกลียด อสุภ ๑๐ กายคตาสติ ๑ ก็มีสภาพไม่สวย ไม่งาม น่าเกลียด เช่นกัน ฉะนั้น ผู้ที่มีโทสจริต เจริญกรรมฐานนี้เข้า โทสะที่มีอยู่ก็จะทวีมากขึ้น ฌานก็ไม่สำเร็จ ส่วนอัปปมัญญา ๔ เป็น สภาพที่ทำให้จิตใจเยือกเย็น ชุ่มชื้น เบิกบาน และวณณกลีณ ๔ ก็ เป็นสภาพที่สวยงาม สามารถทำให้จิตใจของผู้เพ่งเกิดปีติโสมนัส เหตุนี้ผู้ที่มีโทสจริต จึงต้องเจริญอัปปมัญญา ๔ และ วณณกลีณ ๔ เพื่อที่จะทำลายโทสะให้สงบลง และให้ฌานเกิดขึ้น

ค. ผู้มีโมหจริตและวิทกจริต ธรรมชาติของโมหะเป็นสภาพที่มีมืดมัว ย่อม ทำให้จิตใจฟุ้งซ่านโลเลหวั่นไหว ธรรมชาติของวิทกมีการคิดนึกเรื่อยเปื่อยไป ฉะนั้น ถ้าวิทกนี้มีกำลังกล้าขึ้นก็ทำให้นุคคลมีจิตใจเลื่อนลอยไม่สงบ ดังนั้น ผู้ที่มีโมหจริต และวิทกจริตถ้าเจริญมรณานุสสติ อุปสมานุสสติ อาหารปฏิภูมัตถัญญา จตุธาตุววัตถาน

ที่มีความละเอียดลึกซึ้งเห็นคุณโทษได้ยากแล้ว ก็จะทำให้โมหะและวิตกกทวิกำลังขึ้น ส่วนอานาปานัสสตินั้น ไม่มีความลึกซึ้งและปรากฏชัดอยู่ทุกๆ ขณะที่หายใจเข้าออก ดังนั้น ผู้รู้ทั้งหลายจึงได้กล่าวว่า ถ้ามีวิตกมากจนถึงกับนอนไม่หลับแล้วก็จะกำหนดลมหายใจเข้าออกเหตุนี้ผู้มี โมหะ หรือวิตกจริต จึงต้องเจริญอานาปานัสสติ เพื่อจะได้ทำลายโมหะและวิตกให้สงบลงและให้ฌานเกิดขึ้น

ฉ. ผู้มีศรัทธาจริต ธรรมชาติของศรัทธานั้น เป็นสภาพที่มีความเชื่อ ความเลื่อมใส ฉะนั้น เมื่อได้รู้ได้เห็นคุณความดีของพระธรรม และศีล สมาธิ ปัญญาของพระพุทธ พระสงฆ์แล้ว ศรัทธาก็จะทวียิ่งขึ้น เหตุนี้ผู้มีศรัทธาจึงต้องเจริญอนุสสติ ๖ มีพุทธานุสสติ เป็นต้นจนถึง เทวदानุสสติ เพื่อให้ศรัทธาแก่กล้าขึ้น

ง. ผู้มีพุทธิจริต ธรรมชาติของปัญญานั้น เป็นสภาพที่มีความรู้แจ้งแทงตลอดโดย ไม่มีสิ่งปกปิดกำบังสภาพความเป็นจริงของอารมณ์นั้นๆ ได้ ฉะนั้น เมื่อได้พิจารณาในอารมณ์ที่มีสภาพละเอียดสุขุมแล้ว ปัญญา也将มีความเฉียบแหลมแก่กล้าขึ้นไปอีก เหตุนี้ ผู้มีพุทธิจริตจึงต้องเจริญกรรมฐาน ๔ อย่าง คือ มรณานุสสติ อุปสมานุสสติ อาหาเรปฏิกูลสัญญา จตุราควัตถาน เพื่อเป็นการอบรมปัญญาที่มีอยู่แล้วให้เฉียบแหลมเพิ่มพูนยิ่งๆ ขึ้นไป

กรรมฐานที่เหมาะสมแก่จริตทั่วไป

จ. มหาภูตกสิณ ๔ อากาสกสิณ อาโลกกสิณ อารูปปกรรมฐาน ๔ รวม ๑๐ อย่างนี้ บุคคลที่มีจริตใดๆ ก็ตาม เมื่อได้มีการเจริญแล้ว ย่อมข่มกิเลสนิวรณ์ให้สงบลงแล้ว ให้ฌานเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น พระอนุรุธาจารย์จึงได้กล่าวว่าเหมาะสมแก่ผู้มีจริตทั่วไป แต่มีข้อพิเศษอยู่ว่า ผู้มีโมหจริตและวิตกจริตจะเจริญกสิณ ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ต้องมีการปฏิบัติดังนี้ คือ

ฉ. ผู้มีโมหจริตต้องใช้ ปุณฺณกสิณ คือ องค์กสิณที่มีขนาดกว้างเท่าลานข้าวสำหรับเพ่ง ถ้าองค์กสิณเล็กไป ก็จะทำให้เกิดความอึดอัด เพลอเรือ ใจลอย ส่วนผู้มีวิตกจริตต้องใช้ ขุททกกสิณ คือ องค์กสิณที่มีขนาดโตเท่ากระดัง หรือ เล็กประมาณเท่าจานข้าว ถ้าองค์กสิณใหญ่มาก ก็ไปสนับสนุนวิตกให้นึกพละนมากขึ้นเป็น

ไปตามองค์กลืนที่กว้างใหญ่นั้น สำหรับผู้มี รากะ โทสะ ศรัทธา พุทธิจิตนั้น ใช้
เพ่งองค์กลืนขนาดกลางจึงจะเหมาะสม

อนึ่งการจำแนกกรรมฐานที่เหมาะสมกับจิตที่ได้ชื่อว่า สปปายเภท ดังที่กล่าว
นี้ หาใช่บังคับไม่ให้ทำการเจริญกรรมฐานอื่นๆ ที่ไม่เหมาะสมกับจิตของตนแต่อย่าง
ใดไม่ เพียงแต่เป็นการชี้แจงให้ทราบว่า กรรมฐานใดเหมาะสมแก่จิตใด เมื่อต้องการ
เจริญก็จะได้เลือกเจริญให้ถูกแก่จิตของตนเท่านั้น สมดังที่แสดงไว้ในปรมัตถ์ทปนี-
มหาฎีกาว่า สพฺพพลฺเจตฺตํ อุชฺฐวิปฺปจฺจนีกฺวเสน เจว อติสปปายตฺยา จ วุตฺตํ ฯ

แปลความว่า ท่านได้กล่าวเนื้อความทั้งหมดที่เกี่ยวกับสปปายเภทเหล่านี้ ก็
เพราะเป็นกรรมฐานที่ไม่ถูกต้องกันกับจิตไม่ดีโดยตรง อย่างหนึ่ง และเป็นกรรมฐาน
ที่ถูกกันกับจิตมากที่สุด อย่างหนึ่งนั่นเอง

เพราะขึ้นชื่อว่ากรรมฐานแล้ว ไม่ว่าจะเป็นกรรมฐานอย่างไหน ย่อมสามารถ
ทำลายจิตที่ไม่ดี และอุดหนุนส่งเสริมจิตที่ดี มีศรัทธาจิต และพุทธิจิต ให้เจริญ
ยิ่งขึ้นได้ทั้งสิ้น ฉะนั้น เมื่อว่ากันโดยสามัญแล้ว จะใช้อย่างไหนก็ได้ในกรรมฐาน ๔๐ นี้

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๔

แสดงการจำแนกกรรมฐานโดยภาวนา ๓

ก. ตามธรรมดาผู้ที่ จะทำการเจริญกรรมฐานนั้น ไม่ว่าจะเป็นเจริญกรรมฐานใด
ถ้าเว้นเสียจากบริกรรมภาวนาเสียแล้ว อุปจารภาวนาอันเป็นกุศลจิตอุปบาทที่ใกล้ชิดต่อ
ฌานก็ดี และอัปปนาภาวนาอันเป็นตัวฌานก็ดี เหล่านี้ก็จักไม่มีโอกาสเกิดขึ้นได้เลย
ดังนั้น บริกรรมภาวนาจึงได้ในกรรมฐานทั้งหมด

ข. กรรมฐาน ๑๐ อย่าง คือ อนุสสติ ๘ มีพุทธานุสสติเป็นต้น จนถึง
มรณานุสสติ อาหารเปฏฺฐิตสํญญา ๑ จตุธาตฺววัตฺถาน ๑ รวม ๑๐ อย่างนี้ ไม่
สามารถทำให้กุศลจิตอุปบาทของผู้เจริญเข้าถึงอัปปนาภาวนา ซึ่งเป็นมหัคคตฌานได้
เพียงแต่ให้เข้าถึงอุปจารภาวนาเท่านั้น ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะกรรมฐานเหล่านี้มีอารมณ์
เป็นปรมัตถ์อันละเอียดสุขุมลุ่มลึก องค์ฌาน ๕ มีวิตกเป็นต้น มิสามารถที่จะตั้งอยู่ใน

อารมณ์กรรมฐานเหล่านั้นจนถึงสมาธิมีกำลังแก่กล้าให้ฌานเกิดได้ อุปมาเหมือนเรือที่ทอดสมออยู่กลางน้ำลึก เรือมีอาจหยุดอยู่กับที่ได้ เนื่องจากสมอที่ทอดลงไปมิได้หยั่งลงถึงที่ถึ้นนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพระพุทธรูป ธรรมคุณ สังฆคุณ และพระนิพพานนั้น นอกจากจะมีความละเอียดสุขุมลุ่มลึกแล้ว ยังมีความกว้างขวางลึกซึ้งเหลือที่จะนับจะประมาณได้อีกด้วย ซึ่งจะระลึกอยู่แต่ในพระคุณบทใดบทหนึ่งก็ไม่ได้ ผู้เจริญจะต้องระลึกไปในพระคุณอันกว้างขวางลึกซึ้งนั้นตามสติปัญญาของตน เหตุนี้สมาธิของผู้นี้จึงไม่มีกำลังพอที่จะเข้าถึงฌานได้ สมดังที่พระภิกษุจารย์ได้แสดงไว้ว่า

ปรมตถกมกิริตตา

เนกตตา เนกลมพโต

พุทธานุสสติอาทิส

อุปจาโรว นาปปนา ฯ

แปลความว่า ในกรรมฐาน ๑๐ อย่าง มีพุทธานุสสติเป็นต้น อุปจารภาวนาเท่านั้นที่เกิดขึ้นได้ ส่วนอัปนาภาวนานั้นเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะอารมณ์เป็นปรมัตถ์มีความละเอียดสุขุมลึกซึ้ง ประการหนึ่ง และต้องระลึกไปในพระพุทธรูปอย่างกว้างขวางตามที่พระคุณมีอยู่อย่างกว้างขวางนั้น ประการหนึ่ง

ก. กรรมฐานที่เหลือ ๓๐ ได้แก่ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ กายคตาสติ ๑ อานาปานัสสติ ๑ อัปมัชฌา ๔ อารูป ๔ ทั้งหมดนี้ ย่อมทำให้กุศลจิตอุปบาทของผู้เจริญเข้าสู่ขั้นอัปนาภาวนาได้นั้น ก็เพราะนอกจากวิญญาณัญญาตนฌานและเนวตัณญานาตัณญาตนฌานทั้ง ๒ แล้ว กรรมฐานเหล่านี้ล้วนแต่เกี่ยวกับบัญญัติซึ่งเป็นอารมณ์ของปฐมฌานเป็นต้นบ้าง เป็นอารมณ์ของอากาสาณัญญาตนและอาภิกญัญญาตนฌานบ้าง ดังนั้น จึงไม่มีข้อที่น่าสงสัยแต่อย่างใดในการที่ฌานเกิดขึ้น

สำหรับ อารูปกรรมฐาน ๒ ที่มีอารมณ์เป็นปรมัตถ์ แต่ฌานก็เกิดได้นั้น ก็เพราะว่าการเกิดขึ้นของรูปฌานนั้นเป็น อารัมมณาทิกกมฌาน ความหมายว่า เวลาใดภาวนาจิตของผู้เจริญสามารถก้าวล่วงละทิ้งอารมณ์ของฌานเบื้องต่ำจากใจ แล้วทำให้ อารมณ์ใหม่ปรากฏขึ้นแทนขณะใด ในขณะนั้นฌานเบื้องบนก็เกิดขึ้น ไม่ว่าอารมณ์ใหม่จะเป็นบัญญัติหรือปรมัตถ์ ขอแต่ให้อารมณ์กรรมฐานกับฌานตรงกันเท่านั้น เหตุนี้แหละ อารูปกรรมฐาน ๒ จึงให้ฌานเกิดขึ้นได้

มีข้อที่น่าคิดอยู่ว่า นิพพานก็เป็นปรหมัดอารมณ์เหมือนกัน แต่ไหน มรรคผล จึงเกิดได้ ที่เป็นดังนี้ เพราะเป็นด้วยอำนาจแห่งภาวณาจิตที่เกิดขึ้นตามลำดับของวิสุทธิ ๗ และวิปัสสนาญาณนั่นเอง หมายความว่า แม้พระนิพพานจะมีความละเอียดลึกซึ้งสักปานใดก็ตาม เมื่อจิตใจของพระโยคินุคคลได้มีการอบรมด้วยภาวณาไปตามลำดับขั้น จนกระทั่งถึงวิสุทธิที่ ๖ และมีสังขารูปกษาณญาณเป็นเครื่องประกอบแล้ว ขั้นสุดท้ายแห่งภาวณาจิตนั่นเอง นิพพานอารมณ์ก็จักปรากฏพร้อมทั้งมรรค ผลเกิดขึ้น ดังนั้น ท่านภูิกายาจารย์จึงได้แสดงไว้ว่า

ปรหมตถคมภีเรปี

ภาวณาอนุกรมโต

โลกุตตรอัปปนา อารูปปา ตู

อาลัมพสมตักกมา ฯ

แปลความว่า แม้นิพพานเป็นปรหมัดอารมณ์ มีความละเอียดลึกซึ้งสักเพียงใดก็ตาม แต่ด้วยอำนาจแห่งภาวณาจิตที่แก่กล้าเกิดขึ้นตามลำดับวิสุทธิ และวิปัสสนาญาณ โลกุตตรอัปปนาก็เกิดขึ้นได้ ส่วนอารูปปกรรมฐาน ๒ ที่มีปรหมัดเป็นอารมณ์ฌานก็เกิดได้นั้น เพราะเนื่องด้วยภาวณาจิตที่สามารถก้าวล่วงอารมณ์ของฌานเบื้องต่ำเสียได้นั่นเอง

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๕

แสดงการจำแนกกรรมฐาน ๓๐ ที่เข้าถึงอัปปนาโดยฌานทั้ง ๕

ก. กสิณ ๑๐ อานาปานัสสติ ๑ รวม ๑๑ กรรมฐานนี้เป็นอารมณ์ของรูปฌาน ๕ ดังนั้น เมื่อพระโยคินุคคลได้เจริญในกรรมฐาน ๑๑ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ย่อมสำเร็จฌานทั้ง ๕ ตามลำดับได้โดยไม่ต้องเปลี่ยนกรรมฐาน

ข. อสุภ ๑๐ กายคตาสติ ๑ รวม ๑๑ กรรมฐานนี้เป็นอารมณ์ของปฐมฌาน โดยเฉพาะ ดังนั้น จึงให้ได้แต่เพียงปฐมฌาน ถ้าต้องการฌานเบื้องบนต่อไปก็ต้องเปลี่ยนเป็นกรรมฐานอื่น ที่เป็นเช่นนี้เพราะ อสุภ ๑๐ กายคตาสติ ๑ นี้เป็นอารมณ์หยาบ น่าเกลียดมาก ที่ปฐมฌานเกิดได้ก็เพราะอาศัยวิตกองค์ฌานช่วยยกภาวณาจิตให้ขึ้นสู่อารมณ์กรรมฐานเหล่านี้ ส่วนทุติยฌานจิต เป็นต้นนั้นไม่มีวิตกช่วยยกภาวณา

จิตให้ขึ้นสู่อารมณ์ ดังนั้น กรรมฐานเหล่านี้จึงทำให้ผู้เจริญได้เพียงปฐมฌาน ดังที่ท่าน
ฎีกาจารย์ได้แสดงเหตุผล อุปมาอุปไมยไว้ว่า

นาวา อริตตพเลน	จณฺหาโสทมฺหิ ติฏฐติ
เอวาสุเกสุ จิตฺตํปี	ตกฺกพเลน ติฏฐติ
เตเนตฺถ ปฐมํ ฌานํ	น โหนติ ทฺวยาทินิ ฯ

แปลความว่า เรือที่จอดนิ่งอยู่ได้ในกระแสน้ำเชี่ยว ด้วยอำนาจถ่วงไม้ที่ปักไว้
ฉันใด แม้ภาวนาจิตที่ตั้งอยู่ในอารมณ์กรรมฐานที่ไม่สวย ไม่งาม ด้วยอำนาจวิตกก
ฉันนั้น เหตุนี้ ปฐมฌานที่มีวิตกองค์ฌานเท่านั้นจึงจะเกิดขึ้นได้ในอารมณ์เหล่านี้
ทุกขฌานเป็นต้นที่ไม่มีวิตกย่อมเกิดขึ้นไม่ได้เลย

ก. เมตตา กรุณา มุทิตา ทั้ง ๓ ทำให้ผู้เจริญได้รูปฌานเบื้องต้น ๔
ข. ส่วนผู้เจริญอุเบกขาพรหมวิหารนั้น ย่อมให้ได้แต่รูปปัญจฌานอย่างเดียว
ง. สำหรับอารูปปกรรมฐาน ๔ ย่อมทำให้ผู้เจริญได้รูปฌาน ๔ โดยเฉพาะๆ
กล่าวคือ อากาสบัญญัติให้ได้แต่อากาसानัญญาตนฌาน ปฐมารูปปวิญญาณให้ได้
แต่วิญญาณัญญาตนฌาน นัตถิกาวบัญญัติให้ได้แต่อาภิญญัญญาตนฌาน ตติยารูปป-
วิญญาณให้ได้แต่เนวสัญญานาสัญญาตนฌาน

ในที่นี้เมื่อได้พิจารณาการจำแนกกรรมฐาน ๓๐ โดยรูปฌาน อรูปฌานแล้ว
ก็จะเห็นได้ว่า อารมณ์กรรมฐานของรูปฌานนั้นล้วนแต่เป็นบัญญัติ ส่วนอารมณ์กรรม-
ฐานของอรูปฌานนั้นมีทั้งบัญญัติและปรมัตถ์ เมื่อสรุปแล้วก็คงได้จำนวนกรรมฐานและ
ฌาน ดังนี้

กสิณ ๑๐ อสุก ๑๐ โกฏฐาส ๑ อัสนาสปัสสาสะ ๑ สัตวบัญญัติ ๓ รวม
บัญญัติกรรมฐาน ๒๕ เป็นอารมณ์ของปฐมฌาน

กสิณ ๑๐ อัสนาสปัสสาสะ ๑ สัตวบัญญัติ ๓ รวมบัญญัติกรรมฐาน ๑๔ นี้
เป็น อารมณ์ของทุกขฌาน จนถึงจตุตถฌาน

กสิณ ๑๐ อัสนาสปัสสาสะ ๑ มัชฌัตตสัตวบัญญัติ ๑ รวมบัญญัติกรรมฐาน
๑๒ นี้ เป็นอารมณ์ของรูปปัญจฌาน

เหตุผลในการเจริญ เมตตา กรุณา มุทิตา ที่ให้ได้แต่เพียงรูปฌาน เบื้องต่ำ ๔

อนึ่งผู้เจริญ เมตตา กรุณา มุทิตา ที่ให้สำเร็จแต่เพียงฌานเบื้องต่ำ ๔ นั้น ก็เพราะว่ากรรมฐานทั้ง ๓ นี้ เป็นเหตุให้พ้นจากพยาบาท คือ ความปองร้าย วิหิงสา คือ ความเบียดเบียน และอนภิริติ คือ ความไม่ยินดีในสมบัติของผู้อื่น ซึ่งล้วนแต่เกิดมาจากโทสะทั้งสิ้น ธรรมดาเมตตานั่น เป็นสภาพที่มีความรักใคร่ ปรารถนาดีใน อันที่จะให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์อยู่เสมอ ส่วนพยาบาทนั้น มีความปองร้าย ทำลาย ประโยชน์ของผู้อื่น เมื่อว่าโดยองค์ธรรมก็ได้แก่ โทสเจตสิก ที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัสเวทนา ฉะนั้น เมตตาซึ่งเป็นธรรมที่ตรงกันข้ามกับพยาบาทนี้ จึงเป็นธรรมที่ต้อง เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนาเสมอ เหตุนี้ผู้ได้ฌานที่เกิดจากการเจริญเมตตาภาวนา จึงได้เพียงรูปฌานเบื้องต่ำ ๔ ซึ่งเป็นฌานที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา

กรุณานั้น มีความสงสารต่อสัตว์ที่กำลังได้รับความทุกข์ ความลำบาก หรือ จะได้รับความลำบากในภายหน้า ฝังดูอยู่ไม่ได้ มีจิตคิดที่จะช่วยให้พ้นจากความทุกข์ ยากลำบากเหล่านั้น ส่วนวิหิงสานั้นมีการเบียดเบียนสัตว์ ไม่มีความสงสารต่อผู้อื่น เมื่อว่าโดยองค์ธรรมก็ได้แก่ โทสเจตสิก ที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัสเวทนา ฉะนั้น กรุณา ซึ่งเป็นธรรมที่ตรงข้ามกับวิหิงสา จึงเป็นธรรมที่ต้องเกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา เหตุนี้ผู้ได้ฌานที่เกิดจากการเจริญกรุณา จึงได้แต่เพียงรูปฌานเบื้องต่ำ ๔ ซึ่งเป็นฌานที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา

มุทิตานั้น มีความยินดีพอใจในสมบัติของผู้อื่น ส่วนอนภิริตินั้น ไม่มีความ ยินดี พอใจในสมบัติของผู้อื่น เมื่อได้เห็นได้ยินความดีของผู้อื่นแล้ว มีการไม่สบายใจ เกิดขึ้นและชอบติเตียนกล่าวร้ายดูหมิ่นคุณสมบัติของผู้อื่น เมื่อว่าโดยองค์ธรรมก็ได้แก่ โทสเจตสิก ที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัสเวทนา ฉะนั้น มุทิตาซึ่งเป็นธรรมที่ตรงข้ามกับ อนภิริติ จึงเป็นธรรมที่ต้องเกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา เหตุนี้ผู้ได้ฌานที่เกิดจากการ เจริญมุทิตา จึงได้แต่เพียงรูปฌานเบื้องต่ำ ๔ ซึ่งเป็นฌานที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา สมดังที่ท่านภูิกายาจารย์ได้แสดงไว้ว่า

เมตตาทโย ตโย ปุพพา โทมนสฺสขนิสฺสรา

โสมนสฺสาวิปปโยคา เหฏฐา จตุกกณานิกา ฯ

แปลความว่า พรหมวิหารข้างต้น ๓ มีเมตตา กรุณา มุทิตา เหล่านี้ย่อมประกอบกับโสมนัสเวทนาเสมอ เนื่องด้วยก้าวล่วงพยาบาท วิหิงสา อนภิริติ ที่เกิดจากโสมนัสเวทนา ฉะนั้น จึงได้แต่รูปฌานเบื้องต่ำ ๔ ที่มีสุขเป็นองค์ฌาน

เหตุผลของการเจริญอุเบกขาให้ได้เฉพาะแต่รูปปัญจฌาน และ ผู้ที่ได้รูปปัญจฌานโดยการเจริญอุเบกขา

การเจริญอุเบกขาที่ให้สำเร็จแต่รูปปัญจฌานอย่างเดียวนั้น เพราะอุเบกขานี้มีการวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลาย โดยมีจิตใจปราศจากอาการทั้ง ๓ กล่าวคือ ไม่น้อมไปในความปรารถนาดี ในการที่จะบำบัดทุกข์ ในการชื่นชมยินดีในความสุขของสัตว์ แต่อย่างใดสิ้น แม้ว่าในขณะที่กำลังเจริญอยู่ กามชวณะจะเกิดพร้อมด้วยโสมนัสบ้าง อุเบกขาบ้างก็ตาม แต่เมื่อเข้าถึงอัปปนาชวณะแล้ว จะต้องประกอบกับอุเบกขาเวทนาเสมอไป ด้วยเหตุนี้การเจริญอุเบกขา จึงให้ได้แต่รูปปัญจฌานอย่างเดียว

อีกประการหนึ่ง ผู้ที่เจริญกสิณเรื่อยมาจนถึงได้จตุตถฌาน ครั้นต่อมาได้เปลี่ยนมาทำการเจริญอุเบกขาพรหมวิหาร แทนการเจริญกสิณ เพื่อจะได้ปัญจฌานนั้น การเจริญอุเบกขาพรหมวิหารของพระโยคินีย่อมไม่สำเร็จ เพราะอารมณ์ไม่เหมือนกัน กล่าว คืออารมณ์ของรูปฌานเบื้องต่ำที่พระโยคีได้มานั้นเป็นกสิณบัญญัติ อารมณ์ อารมณ์ของปัญจฌานที่พระโยคีหวังจักได้ต่อไปเป็นสัตตบัญญัติ เหตุนี้จึงทำให้รูปปัญจฌานเกิดขึ้นไม่ได้ สำหรับผู้ที่ได้รูปฌานเบื้องต่ำ ๔ โดยอาศัยการเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา อย่างใดอย่างหนึ่งมาแล้ว จากนั้นก็เจริญอุเบกขาต่อไปเพื่อจะได้รูปปัญจฌานนั้น การเจริญอุเบกขาของพระโยคินีย่อมสำเร็จได้ เพราะมีสัตตบัญญัติเป็นอารมณ์ด้วยกัน ดังนั้นท่านภูิกจารย์จึงได้แสดงไว้ว่า

มชฺฌตฺตเวทนาโยคา ปัญจเม ชาตุเภกฺขา

เมตตาทิทิ จ ลทฺชชฺฌา- นิกฺขเสเวส วตฺตติ ฯ

แปลความว่า อุเบกขาพรหมวิหารนี้ย่อมเกิดในปัญจมนาน เพราะประกอบกับอุเบกขาเวทนา ผู้ที่ได้รูปจุดตมณโดยอาศัยการเจริญเมตตา กรุณา มุทิตาเท่านั้น จึงจะทำการเจริญอุเบกขาให้สำเร็จได้

จบภาวนาเกท

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๖

แสดงการจำแนกกรรมฐาน ๔๐ โดยนิมิต ๓

คำว่า 'โคจร' และ 'นิมิต' ทั้งสองนี้เป็นคำที่แสดงถึงอารมณ์ หมายความว่า อารมณ์กรรมฐานนี้เรียกว่า โคจรก็ได้ เรียกว่า นิมิตก็ได้ ดังนั้น ในการจำแนกกรรมฐาน ๔๐ โดยนิมิต ๓ พระอนุรุธาจารย์จึงให้ชื่อว่า โคจรเกท

ก. ที่ท่านกล่าวว่า บริกรรมนิมิต อุคคหนิมิตทั้ง ๒ นี้ ย่อมเกิดในกรรมฐานได้ทั้งหมด แต่มีคำท้ายประกอบว่า โดยปริยายตามสมควร (ยถารัม ปริยาเยน) นั้นหมายความว่า กรรมฐานบางอย่างได้บริกรรมนิมิต และ อุคคหนิมิตโดยปริยาย บางอย่างก็ได้โดยตรง เหตุนี้ พระอนุรุธาจารย์จึงกล่าวว่าได้โดยปริยายตามสมควรแก่กรรมฐาน กรรมฐานที่ได้นิมิตทั้ง ๒ โดยปริยายนั้นได้แก่อนุสสติ ๘ อัปปมัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อารูป ๔ เนื่องด้วยการเจริญกรรมฐานประเภทนี้ไม่มีการเพ่งการกระทบ ไม่มีภาพมาปรากฏทางใจ ส่วนกรรมฐานที่ได้นิมิตทั้ง ๒ โดยตรงนั้นได้แก่ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ กายคตาสติ ๑ อานาปานัสสติ ๑ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะกรรมฐานเหล่านี้มีการเพ่ง การกระทบมีภาพปรากฏติดทางใจ

ความเป็นไปแห่งบริกรรมนิมิต และอุคคหนิมิต ของกรรมฐานที่ได้โดยปริยาย และโดยตรงนี้ ความมีแจ้งชัดอยู่แล้วในเรื่องกรรมฐานนั้นๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ข. การเจริญกรรมฐาน ๑๘ อย่าง คือ อนุสสติ ๘ อัปปมัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อารูป ๔ เหล่านี้ ภาวนาจิตของผู้เจริญครั้งแรกขณะที่สมาธิยังอ่อนอยู่ และ ครั้งหลังขณะที่สมาธิได้แก่กล้าขึ้นแล้ว ก็คงมีพุทธคุณเป็นต้น เป็นอารมณ์อยู่เช่น

เดิมไม่เปลี่ยนแปลง ดังนั้น การเจริญกรรมฐาน ๑๘ อย่างนี้จึงไม่ได้ปฏิภาคนิมิต และ
ฌานที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการเจริญอัปปมัญญา ๔ ก็ดี และอรุปป ๔ ก็ดี ฌานเหล่านี้
คงมีอุคคหนิมิตเป็นปริยายเป็นอารมณ์เท่านั้น สำหรับปฏิภาคนิมิตที่แสดงไว้ในวิธี
เจริญอัปปมัญญา ๔ ณ ข้างต้นนั้นก็เพียงแต่อนุโลมเข้าโดยปริยายเช่นเดียวกัน

ส่วนการเจริญกสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ โกณฑาส ๑ อานาปานัสสติ ๑ นั้นผู้เจริญ
ย่อมได้ปฏิภาคนิมิตโดยตรงอย่างแน่นอน เพราะกรรมฐานเหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลง
อารมณ์ได้กล่าวคือ กาวนาจิตครั้งแรกขณะที่สมาธิยังอ่อนอยู่ก็มีบริกรรมนิมิต อุคคห-
นิมิตเป็นอารมณ์ ครั้นต่อมาเมื่อกาวนาจิตครั้งหลังมีสมาธิแก่กล้าขึ้นแล้วก็มีปฏิภาค-
นิมิตเป็นอารมณ์ และฌานจิตที่เกิดขึ้นนั้นก็รับปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์ต่อไป

ตามข้อความทั้ง ๒ ข้อที่พระอนุรุธาจารย์ได้แสดงไว้นี้ สรุปเรื่องนิมิต และ
กาวนาได้ว่า กรรมฐานที่มีปฏิภาคนิมิตโดยตรงนั้น บริกรรมสมาธิมีบริกรรมนิมิต และ
อุคคหนิมิตเป็นอารมณ์ อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิมีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์
ส่วนกรรมฐานที่ไม่ได้ปฏิภาคนิมิตทั้งโดยตรงและโดยอ้อมนั้น บริกรรมสมาธิมีบริกรรม
นิมิตเป็นอารมณ์อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิมีอุคคหนิมิตเป็นอารมณ์

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๗-๑๘-๑๙-๒๐

ข้อความในบาลีข้อที่ ๑๗ นั้น พระอนุรุธาจารย์ได้แสดงการจำแนกนิมิต ๓
กาวนา ๓ ที่เกิดจากการเจริญกรรมฐาน ๒๒ ด้วยการยกปลวักลิณขึ้นเป็นตัวอย่าง
สำหรับคำพรรณนาเนื้อความโดยละเอียดในบาลีข้อนี้ มีแจ้งชัดไว้แล้วในหน้า ๔๗ เป็นต้น
จนถึง ๖๕

ข้อความในบาลีข้อที่ ๑๘ นั้น พระอนุรุธาจารย์ได้ชี้แนวทางการปฏิบัติเพื่อ
ที่จะให้ได้ทุติยฌานเป็นต้น หลังจากที่ได้ปฐมฌานแล้ว คำพรรณนาเนื้อความโดย
ละเอียดมีในหน้า ๖๖ จนถึง ๗๒

ข้อความในบาลีข้อที่ ๑๙ นั้น พระอนุรุธาจารย์ได้แสดงอารมณ์ที่ให้ได้ถึง
อัปปนาฌานด้วยการเจริญอัปปมัญญา ๔ และอรุปป ๔ ซึ่งเป็นกรรมฐานที่มีได้มีนิมิต
๓ โดยตรง คำพรรณนาเนื้อความโดยละเอียดมีในหน้า ๗๒ จนถึง ๘๑ และหน้า ๑๗๘

จนถึง ๒๐๕

ข้อความในบาลีข้อที่ ๒๐ นั้น พระอนุรุธาจารย์ได้จำแนกนิมิต และ ภาวนา ในการเจริญกรรมฐาน ๑๐ อย่าง มีพุทธานุสสติ เป็นต้น ซึ่งเป็นกรรมฐานที่มีได้ถึง อปปนาและไม่ได้ปฏิภาคนิมิต คำพรรณานี้ข้อความโดยละเอียดมีอยู่แล้วในการแสดง กรรมฐานแต่ละอย่างโดยเฉพาะๆ

สำหรับคำว่า ‘ปริพนุช’ ที่มีอยู่ในข้อ ข. แห่งบาลีข้อที่ ๑๗ นั้น มีวจนัตถะ แสดงว่า ‘จิตตํ ปริพนุชเณติ นิวาเรณตีติ = ปริพนุชา’ ธรรมเหล่านี้ย่อมกันทาง กุศลจิตมิให้เกิด ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า ปริพนุชะ องค์ธรรมได้แก่ นิเวรณ ๕

จบการจำแนกกรรมฐาน ๔๐ โดยนิมิต ๓ และภาวนา ๓

อธิบายในบาลีข้อที่ ๒๑ ที่แสดงการปรากฏของอภิญญา

ตามธรรมดาการเกิดขึ้นแห่งรูปปัญจมณานั้น จะเกิดในครั้งแรกก็ดี ขณะที่ เข้าฌานสมาบัติอยู่ก็ดี ย่อมมีอารมณ์จำกัดแน่นอน คือ ปัญญาธรรมารมณ์ ซึ่งได้แก่ กลิณปัญญติ ๑๐ อัสสาสปีสสาสะ ๑ มัชฌัตตสัจจปัญญติ ๑ รวม ๑๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น สำหรับ รูปปัญจมณที่เกิดขึ้นโดยความเป็นอภิญญานั้นมิ ได้จำกัดอารมณ์ คือ รับอารมณ์ ๖ ทั้งปรหมัดต์และปัญญติได้หมด แล้วแต่การอธิฐาน ของอภิญญาลาภบุคคลเมื่อออกจากปาทกมานแล้ว ดังนั้น พระอนุรุธาจารย์จึงกล่าวว่า อภิญญาเวสน ปวตฺตมานํ ฯลฯ รูปาทีสุ อารมมเณสุ ยถารมฺหปฺเปติ ฯ

อภิญญา หมายความว่า ปัญญาที่มีการรู้ในอารมณ์ ๖ เป็นพิเศษ เมื่อ แยกบทแล้ว ได้ ๒ บท คือ อภิ + ญา ธาตุ อภิ แปลว่า พิเศษ ญา แปลว่า รู้ในอารมณ์ ๖ ดังแสดงวจนัตถะว่า “วิเสสโต ชานาตีติ = อภิญญา” ปัญญาใด ย่อมรู้ในอารมณ์ ๖ เป็นพิเศษ ฉะนั้น ปัญญานั้น ชื่อว่า อภิญญา หมายความว่า ปัญญาที่ประกอบในรูปปัญจมณที่มีความรู้ความสามารถอย่างน่าอัศจรรย์ เนื่องมาจากสมาธิที่มีกำลังแก่กล้าอย่างเยี่ยมนี้เองเรียกว่า อภิญญา เป็นการเรียกโดยตรง ส่วน

รูปปัญจมณาดิจที่เรียกว่า อภิญญาจิตนั้น ก็เพราะเกิดพร้อมกันกับอภิญญา เป็นการเรียกโดยย่อ

กรรมฐานที่ให้ได้อภิญญา

ในบรรดากรรมฐานทั้งหมด การเจริญกสิณ ๑๐ เท่านั้นที่จะให้ได้อภิญญา ทั้งนี้เนื่องมาจากเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. สมาธิในรูปปัญจมณาดิจที่เกิดจากการเจริญกสิณ ๑๐ นั้น มีกำลังแรงกล้า ยิ่งกว่ากรรมฐานอีก ๑๖ อย่างที่เหลือ

๒. ตามธรรมดาผู้ที่จะได้อภิญญานั้นจะต้องได้สมาบัติ ๕ คือ รูปฌาน และ อรูปฌาน เว้นแต่ผู้ที่มีบารมีเป็นพิเศษเท่านั้น ฉะนั้น รูปปัญจมณาดิจก่อนที่จะเจริญอรูปฌาน ต้องทำการเพ่งปฏิภาณนิมิตที่ได้มาจากกสิณ ๕ (เว้นอากาศกสิณ) โดยปริกรรมว่า อากาโสๆ อรูปฌานขั้นที่หนึ่งจึงจะเกิดได้ ถ้าไปเจริญกรรมฐานอื่นๆ แทน อรูปฌานขั้นต้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ ด้วยเหตุ ๒ ประการนี้แหละ การเจริญกสิณ ๑๐ เท่านั้น จึงจะให้สำเร็จอภิญญา

ผู้ที่ไม่ได้สมาบัติ ๕ แต่ก็ได้อภิญญาด้วยอำนาจบารมี

ผู้ที่ไม่ได้สมาบัติ ๕ แต่ได้อภิญญาด้วยอำนาจบารมีนั้น มีอยู่ด้วยกัน ๒ พวก คือ ปุณฺณมณาดิจ และพระอริยบุคคล ใน ๒ จำพวกนี้ ผู้ที่เคยได้อภิญญาในภพก่อนที่ไถ่กลับกับภพนี้ เมื่อมีการเจริญกสิณอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วไม่ต้องได้รูปฌาน ๔ ได้แต่เพียงรูปฌาน ๕ อภิญญาก็เกิดได้ดังเช่น พระดาบส ๒๔,๐๐๐ รูปซึ่งเป็นสาธุศิษย์ของพระสุรจิตตาสีใหญ่ ที่ได้มาเป็นพระสารีบุตรในศาสนาของพระสมณโคตมนี้ เมื่อท่านเหล่านั้นทำการเจริญกสิณจนได้สำเร็จรูปฌาน ๕ แล้วอภิญญาก็สำเร็จด้วย ทั้งนี้ก็เพราะท่านเหล่านั้นเคยได้อภิญญาในภพก่อนที่ไถ่กลับกับภพนี้นั่นเอง

พระอริยบุคคลบางท่าน เมื่อได้บรรลุมรรคผลแล้ว ปัญญาที่ประกอบด้วยมรรคจิตนั้นมีอำนาจที่เกี่ยวกับอภิญญาอยู่ด้วย หากแต่ยังมีใชเป็นตัวอภิญญาเท่านั้น เมื่อมีความประสงค์จะทำอภิญญาเวลาใด เวลานั้นรูปปัญจมณาดิจที่มีตัวอภิญญาก็เกิด

ขึ้น ความประสงค์ที่อธิษฐานไว้ก็สำเร็จพร้อมไปด้วย อภิญญาชนิดนี้ได้ชื่อว่า มัคค-
สิทธิอภิญญา ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจบารมีที่เคยได้อภิญญามาแต่ภพก่อนใกล้เคียงกับภพนี้
หรือ ด้วยอำนาจที่ได้ปรารภนาไว้ มัคคสิทธิอภิญญามีอยู่ ๒ อย่าง คือ

๑. เหาฐุมมัคคสิทธิอภิญญา อภิญญาที่สำเร็จพร้อมด้วยมรรคเบื้องต่ำ ๓

๒. อรหัตตมัคคสิทธิอภิญญา อภิญญาที่สำเร็จพร้อมด้วยอรหัตตมรรค

ผู้ที่ได้เหฐุมมัคคสิทธิอภิญญานั้น มีตัวอย่าง คือ ภิกษุ ๕๐๐ รูปที่ได้สดับ
ฟังพระธรรมเทศนาเรื่อง กุณาลชาดก ที่พระพุทธรูปทรงเครื่องแสดงจบลง ก็ได้สำเร็จโสดา-
ปัตติมรรคพร้อมด้วยอภิญญา ดังที่มีเรื่องแสดงใน มหาสมัยสูตรอรธกถา ผู้ที่ได้
อรหัตตมัคคสิทธิอภิญญานั้น มีตัวอย่าง คือ พระอานนทเถระ ขณะที่ท่านได้สำเร็จ
อรหัตตมรรคนั้น อภิญญา ก็ทำสำเร็จพร้อมไปด้วย

แนวทางให้ได้อภิญญาสำหรับผู้ที่ได้สมาบัติ ๕ แล้ว

ผู้ที่ได้สมาบัติ ๕ แล้ว ถ้าประสงค์จะทำอภิญญา ก็ต้องฝึกฝนสมาธิให้ชำนาญ
ในการเพ่งกสิณ ๘ (เวณอากาศกสิณ อาโลกกสิณ) และการเข้าสมาบัติ ๕ ด้วยวิธี
ฝึกสมาธิโดยอาการ ๑๔ อย่าง คือ

๑. กสิณานุโลมโต การเข้าฌานโดยมีการเพ่งกสิณไปตามลำดับหลายร้อยครั้ง

๒. กสิณปฏิโลมโต การเข้าฌานที่มีการเพ่งกสิณ โดยการย้อนกลับหลาย
ร้อยครั้ง

๓. กสิณานุโลมปฏิโลมโต การเพ่งกสิณแต่ต้นจนถึงที่สุดไปตามลำดับ
แล้ว กลับเพ่งจากที่สุดย้อนมาหาต้น ในการเข้าฌานนั้น ๆ หลายร้อยครั้ง

๔. ฌานานุโลมโต การเข้าฌานตามลำดับแห่งสมาบัติ ๕ หลายร้อยครั้ง

๕. ฌานปฏิโลมโต การเข้าฌานย้อนจากปลายมาหาต้นตามลำดับแห่ง
สมาบัติ ๕ หลายร้อยครั้ง

๖. ฌานานุโลมปฏิโลมโต การเข้าสมาบัติ ๕ ไปตามลำดับ และย้อนกลับ
หลายร้อยครั้ง

๗. ฆานุกุกนุติกโต การเข้าสมบัติ ๕ โดยมีการข้ามฆานไปตามลำดับ
แห่ง ฆานหลายร้อยครั้ง

๘. กสิณุกุกนุติกโต การเข้าสมบัติโดยมีการเพ่งกสิณ ข้ามไปตามลำดับ
แห่งกสิณหลายร้อยครั้ง

๙. ฆานกสิณุกุกนุติกโต การเข้าฆาน การเพ่งกสิณ ที่มีการข้ามไปตาม
ลำดับแห่งฆานและตามลำดับแห่งกสิณหลายร้อยครั้ง

๑๐. องกสฺกนฺติโต การเพ่งกสิณอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วเข้ารูปฆาน ๕
โดยการก้าวล่วงองค์ฆานไปตามลำดับหลายร้อยครั้ง

๑๑. อารมฺมณสฺกนฺติโต การเข้าปฐมฆานเป็นต้น ที่มีการเปลี่ยนอารมณ์
กรรมฐาน คือ เปลี่ยนย้ายการเพ่งกสิณทั้ง ๘ ไปตามลำดับหลายร้อยครั้ง

๑๒. องฺการมฺมณสฺกนฺติโต การเข้าฆาน และการเพ่งอารมณ์กรรมฐานไม่
ให้ซ้ำกันไปตามลำดับแห่งฆานและลำดับแห่งกสิณหลายร้อยครั้ง

๑๓. องฺคววฏฺฐาปนโต การพิจารณากำหนดรูปร่างไปตามลำดับแห่ง
สมบัติ ๕ หลายร้อยครั้ง

๑๔. อารมฺมณววฏฺฐาปนโต การพิจารณากำหนดรูปร่างอารมณ์กรรมฐานแห่ง
สมบัติ ๕ หลายร้อยครั้ง

อธิบาย

ข้อ ๑. หมายความว่า การเพ่งปลวีกสิณแล้วเข้าปฐมฆาน หรือรูปฆานอื่น
แล้วออกมาเพ่งอาโปกสิณ แล้วกลับเข้าปฐมฆาน หรือ รูปฆานอื่นอีก ต่อไปออก
มาเพ่ง เตโชกสิณ แล้วกลับเข้าปฐมฆาน หรือ รูปฆานอื่นอีก เปลี่ยนการเพ่งเรื่อย
ไปจนกระทั่งถึงโอทาคกสิณ แต่ฆานที่เข้านั้นคงเป็นอย่างเดิม เรียกว่า การอบรม
สมาธิโดยลำดับแห่งการเพ่งกสิณ

ข้อ ๒. การเพ่งโอทาคกสิณแล้วเข้าปฐมฆาน หรือ รูปฆานอื่นเสร็จแล้วออก
มาเพ่งโลหิตกสิณ แล้วเข้าปฐมฆาน หรือ รูปฆานอื่นอีก เสร็จแล้วออกมาเพ่งปีตกสิณ
แล้วกลับเข้าปฐมฆาน หรือ รูปฆานอื่นอีก เปลี่ยนการเพ่งย้อนกลับเรื่อยไปอย่างนี้จน

กระทั่งถึงปลวักสิณ แต่ฌานที่เข้านั้นคงเป็นอย่างเดิม เรียกว่า การอบรมสมาธิที่มีการเพ่งกสิณโดยการย้อนกลับ

ข้อ ๓. การเพ่งปลวักสิณ เป็นต้นไปตามลำดับจนถึง โอทาคกสิณ ตามข้อ ๑ แล้วก็เพ่งโอทาคกสิณ เป็นต้น นั้นย้อนกลับมาตามลำดับจนถึงปลวักสิณตามข้อ ๒ แต่ฌานที่เข้านั้นต้องเป็นอย่างเดิมทุกๆ ครั้งไป เรียกว่า การอบรมสมาธิด้วยการเพ่งกสิณโดยอนุโลมและปฏิโลมในการเข้าฌานนั้น

ข้อ ๔. การเข้าฌานตั้งแต่ ปฐมฌาน เรื่อยไปจนถึง เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เรียกว่า การอบรมสมาธิด้วยการเข้าฌานไปตามลำดับแห่งสมาบัติ ๘

ข้อ ๕. การเข้าฌานจาก เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เรื่อยมาตามลำดับจนถึงปฐมฌาน เรียกว่า การอบรมสมาธิด้วยการเข้าย้อนจากปลายมาหาต้นตามลำดับแห่งสมาบัติ ๘

ข้อ ๖. การเข้าฌานตั้งแต่ ปฐมฌาน เรื่อยไปจนถึง เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน แล้วก็เข้าย้อนกลับมาหาต้นโดยเข้าตั้งแต่ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เรื่อยมาจนถึงปฐมฌาน เรียกว่า การอบรมสมาธิด้วยการเข้าสมาบัติ ๘ ไปตามลำดับและย้อนกลับ

ข้อ ๗. เพ่งปลวักสิณแล้วเข้าปฐมฌาน เพ่งปลวักสิณแล้วเข้าตติยฌาน เพ่งปลวักสิณแล้วเข้าปัญจฌาน เพื่อดูออกจากปัญจฌานแล้วก็เพ่งอากาศบัญญัติที่เพิกจากปลวักสิณเป็นอารมณ์ แล้วเข้าอากาสนัญจายตนฌาน ออกจากอากาสนัญจายตนฌานแล้วก็ทำการพิจารณาคติภาวบัญญัติเป็นอารมณ์ แล้วเข้าอากิญจัญญายตนฌาน ส่วนกสิณที่เหลือ ๗ และการเข้าก็คงเป็นไปในทำนองเดียวกันนี้เรียกว่า การอบรมสมาธิโดยการข้ามฌานไปตามลำดับ

ข้อ ๘. เพ่งปลวักสิณเข้าปฐมฌาน เพ่งเตโชกสิณเข้าปฐมฌาน เพ่งนิลกสิณเข้าปฐมฌาน เพ่งโลหิตกสิณเข้าปฐมฌาน การเข้ารูปฌานที่เหลือ ๔ ก็คงเป็นเช่นเดียวกัน เรียกว่า การอบรมสมาธิด้วยการเพ่งกสิณข้ามไปตามลำดับแห่งกสิณ

ข้อ ๙. เพ่งปลวักสิณเข้าปฐมฌาน เพ่งเตโชกสิณเข้าตติยฌาน เพ่งนิลกสิณเข้าปัญจฌาน เมื่อออกจากปัญจฌานแล้วก็เพ่งอากาศบัญญัติที่เพิกจากนิลกสิณ

แล้วเข้าอาภาสานัญญาตนณาน ออกจากอาภาสานัญญาตนณานแล้วก็เพ่งโลหิตกสิณ โดยการเพิกปฏิภาคนิมิตออกก็มีแต่อาภาสบัญญัติ แต่แล้วก็มีได้สนใจที่จะพิจารณาต่ออาภาสบัญญัตินี้ คงกลับไปสนใจในอาภาสานัญญาตนณานที่เกิดในสันดานของตนที่ดับไปนั้นด้วยการพิจารณาว่า นตฺถิ กิณฺณจิฯ แล้วก็เข้าอาภิกขัญญาตนณาน เรียกว่า การอบรมสมาธิด้วยการเข้าฌาน การเพ่งข้ามไปตามลำดับแห่งฌานและลำดับแห่งกสิณ

ในข้อ ๕. นี้ ในปรมัตถทีปนิมहाฎีกา ท่านได้แสดงการเพ่งกสิณ และการเข้าฌานข้ามไปตามลำดับนี้ เป็นพิเศษออกไปอีกเล็กน้อย คือ เพ่งปลววิกสิณเข้าปฐมฌาน เพ่งเตโชกสิณเข้าตติยฌาน เพ่งนิลกสิณเข้าปัญจฌาน เมื่อออกจากปัญจฌานแล้วก็ทำการพิจารณาอาภาสานัญญาตนณาน ที่เคยเกิดในสันดานของตนในภพนี้แล้วเข้าวิญญาณัญญาตนณาน เสร็จแล้วออกมาพิจารณาอาภิกขัญญาตนณานที่เคยเกิดในสันดานของตนในภพนี้ แล้วเข้า เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนณาน เสร็จแล้วออกมาพิจารณานตฺถิภาวะบัญญัติเข้าอาภิกขัญญาตนณาน ออกมาเพ่งปิตกสิณโดยการเพิกปฏิภาคนิมิตออก คงมีแต่อาภาสบัญญัติ แล้วก็เพ่งอาภาสบัญญัติเข้าอาภาสานัญญาตนณาน ออกมาเพ่งวาโยกสิณเข้าจตุตถฌาน ออกมาเพ่งอาโปกสิณเข้าทุติยฌาน

การเข้าฌาน การเพ่งกสิณ ด้วยวิธีข้ามทั้งอนุโลมและปฏิโลมตามนัยปรมัตถทีปนิมहाฎีกานี้ ความสำคัญมีอยู่ว่าในระหว่างที่กระทำอยู่อย่างนี้หลายร้อยครั้งนั้นเพื่อที่จะได้มีการเพ่งกสิณให้ครบทั้ง ๘ อย่างนั่นเอง

ข้อ ๑๐. เพ่งปลววิกสิณแล้วเข้าปฐมฌาน เป็นต้นจนถึง ปัญจฌาน โดยการก้าวล่วงองค์ฌานไปตามลำดับ และการเข้ารูปฌานต่อไปที่มีการเพ่งกสิณที่เหลือ ๗ ก็คงเป็นไปในทำนองเดียวกันนี้เรียกว่า การอบรมสมาธิด้วยการเข้ารูปฌาน โดยการก้าวล่วงองค์ฌานไปตามลำดับ

ข้อ ๑๑. เพ่งปลววิกสิณเข้าปฐมฌาน เพ่งอาโปกสิณเข้าปฐมฌาน เพ่งเตโชกสิณเข้าปฐมฌาน เพ่งวาโยกสิณเข้าปฐมฌาน เพ่งนิลกสิณเข้าปฐมฌาน เพ่งปิตกสิณเข้าปฐมฌาน เพ่งโลหิตกสิณเข้าปฐมฌาน เพ่งโอทาทกสิณเข้าปฐมฌาน ตั้งแต่ทุติยฌาน เป็นต้น จนถึง ปัญจฌาน ก็มีการเปลี่ยนเพ่งองค์กสิณดังนี้ทุก ๆ ฌานไป

เรียกว่า การอบรมสมาธิโดยการเปลี่ยนเพ่งองค์กสิณทั้ง ๘ ตามลำดับ

ข้อ ๑๒. เพ่งปถวิกสิณเข้าปฐมฌาน เพ่งอาโปกสิณเข้าทุติยฌาน เพ่งเตโช-
กสิณเข้าตติยฌาน เพ่งวาโยกสิณเข้าจตุตถฌาน เพ่งนิลกสิณเข้าปัญจฌาน เพ่ง
ปีตกสิณโดยการเพิกปฏิภาคนิมิตออก คงมีแต่อาภาสบัญญัติแล้วก็เพ่งอาภาสบัญญัติ
นั้นเข้าอาภาสานัญจายตนฌาน เมื่อออกมาก็เพ่งโลหิตกสิณที่มีการเพิกปฏิภาคนิมิต
ออก คงมีแต่อาภาสบัญญัติ แต่แล้วก็มิได้สนใจที่จะพิจารณาในอาภาสบัญญัตินี้ คง
กลับไปสนใจในอาภาสานัญจายตนฌานที่เกิดในสันดานของตนที่ดับไปนั้นด้วยการ
พิจารณาว่า (วิญญาณ อนุตฺตํ) แล้วเข้าวิญญาณัญจายตนฌาน เมื่อออกมาก็เพ่ง
โอทาคกสิณที่มีการเพิกปฏิภาคนิมิตออก คงมีแต่อาภาสบัญญัติ แต่แล้วก็มิได้สนใจที่
จะพิจารณาในอาภาสบัญญัตินี้ คงกลับไปสนใจในนัตถิภาวะบัญญัติด้วยการพิจารณาว่า
(นตฺถิ กิณฺจํ) แล้วเข้าอาภิกขัญญายตนฌาน เมื่อออกมาก็เพ่งอาโลกกสิณที่มี
การเพิกปฏิภาคนิมิตออก คงมีแต่อาภาสบัญญัติ แต่แล้วก็มิได้สนใจที่จะพิจารณาใน
อาภาสบัญญัตินี้ คงกลับไปสนใจในอาภิกขัญญายตนฌานที่เกิดในสันดานของตนที่ดับ
ไปนั้นด้วยการพิจารณาว่า (สนฺตํ ปณฺธิตํ) แล้วเข้าเวสัณญานาสัญญายตนฌาน

หมายเหตุ ในตอนต้นได้กล่าวว่าใช้แต่องค์กสิณ ๘ มีปถวิกสิณ เป็นต้น
จนถึงโอทาคกสิณเท่านั้น ในการอบรมสมาธินี้ แต่ในข้อ ๑๒. ได้กล่าวว่า มีการเพ่ง
อาโลกกสิณ ก่อนที่จะเข้าเวสัณญานาสัญญายตนฌาน ที่เป็นดังนี้ก็เพราะการเพ่งกสิณ
ทั้ง ๘ นี้ได้หมดลงเพียงแค่อภิกขัญญายตนฌานซึ่งเป็นฌานสมาบัติอันดับที่ ๘ แต่
เวสัณญานาสัญญายตนฌานนั้นยังเหลืออยู่ เหตุนี้ก่อนที่จะเข้าเวสัณญานาสัญญาย-
ตนฌาน จึงจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนไปเพ่งอาโลกกสิณ แต่ถ้ามานลาภิบุคคลนั้นได้รูป
ฌานตามจตุกกนัย องค์กสิณ ๘ กับฌานสมาบัติก็ครบกันพอดี มิต้องไปเพ่งอาโลก
กสิณแต่อย่างใด อนึ่งการที่จัดองค์กสิณแต่เพียง ๘ นั้น ก็เพราะว่าอาโลกกสิณนี้ท่าน
สงเคราะห์เข้าไปในโอทาคกสิณอยู่แล้ว ส่วนอาภาสกสิณนั้นมิสามารถที่จะช่วยอุดหนุน
แก่การเข้ารูปฌาน ฉะนั้น จึงมิได้นำมากล่าวไว้ในที่นี้ แต่ก็สามารถช่วยอุดหนุนแก่
การเข้ารูปฌาน ทำการเพ่งอบรมสมาธิเพื่อประโยชน์ ในอันที่จะได้เนรมิตอากาศให้เกิด
ขึ้นภายใต้พื้นแผ่นดินและในน้ำ ดังนั้น แม้ว่าท่านอรรถกถาจารย์จะไม่ได้กล่าวไว้แต่
ท่านฎีกาจารย์ได้แนะนำว่าใช้ได้เหมือนกัน

ข้อ ๑๓.ปฐมณานี้มีองค์ฌาน ๕ ประกอบ ได้แก่ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ทุติยณามือองค์ฌาน ๔ ประกอบ ได้แก่ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ตติยณามือองค์ฌาน ๓ ประกอบ ได้แก่ ปีติ สุข เอกัคคตา จตุตตณามือองค์ฌาน ๒ ประกอบ ได้แก่ สุข เอกัคคตา ปัญจณามือองค์ฌาน ๒ ประกอบ ได้แก่ อุเบกขา เอกัคคตา อากาสาณัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัณญานาสัณญายตนฌาน เหล่านี้มีองค์ฌาน ๒ ประกอบ ได้แก่ อุเบกขา เอกัคคตา เรียกว่า การอบรมสมาธิโดยการพิจารณาองค์ฌานไปตามลำดับแห่งสมาบัติ ๘

ข้อ ๑๔.ปฐมณานที่เกิดขึ้นที่มีปถวิกสิณเป็นอารมณ์ ก็พิจารณาว่า ปถวิกสิณนี้เป็นอารมณ์ของปฐมณาน ถ้ามีอาโป หรือ เตโชกสิณ เป็นต้นจนถึง โอทาทกสิณ ก็พิจารณาว่า อาโป เตโชกสิณ เป็นต้น หรือ โอทาทกสิณนี้เป็นอารมณ์ของปฐมณาน ทุติยณาน เป็นต้นจนถึง ปัญจณาน ที่เกิดขึ้นจากการเพ่งกสิณนั้น ก็คงมีการพิจารณาไปในทำนองเดียวกันกับปฐมณานเกิด เมื่ออากาสาณัญจายตนฌานเกิดขึ้นแล้ว ก็พิจารณาว่าอากาสบัญญัตินี้เป็นอารมณ์ของอากาสาณัญจายตนฌาน เมื่อวิญญาณัญจายตนฌานเกิดขึ้นแล้ว ก็พิจารณาว่า อากาสาณัญจายตนฌานนี้เป็นอารมณ์ของวิญญาณัญจายตนฌาน เมื่ออากิญจัญญายตนฌานเกิดขึ้นแล้ว ก็พิจารณาว่า นัตถิภาวบัญญัตินี้เป็นอารมณ์ของอากิญจัญญายตนฌาน เมื่อเนวสัณญานาสัณญายตนฌานเกิดขึ้นแล้ว ก็พิจารณาว่า อากิญจัญญายตนฌานนี้เป็นอารมณ์ของเนวสัณญานาสัณญายตนฌาน เรียกว่า การอบรมสมาธิด้วยการพิจารณากำหนดรู้อารมณ์กรรมฐานแห่งสมาบัติ ๘

เมื่อสรุปความในหลัก ๑๔ อย่างนี้แล้ว จะเห็นว่า จุดประสงค์มีอยู่อย่างเดียวคือ จะให้ฌานลาภีนุคคลมีความชำนาญในการเพ่งกสิณ การเข้าฌานสมาบัติ อันเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยทำจิตให้มีอำนาจโดยมีสมาธิกล้าแข็งเป็นพิเศษ ซึ่งเป็นเหตุที่จะทำให้รูปปัญจณานอกิณญาเกิดขึ้น ดังนั้น การอบรมฝึกฝนสมาธิให้กล้าแข็งนี้ ฌานลาภีนุคคลจะมีวิธีอื่นเพิ่มขึ้นอีกก็ได้ มิเป็นการขัดข้องแต่ประการใด

อธิบายในบาลีข้อที่ ๒๒ ที่แสดงอภิญญา ๕

อภิญญานี้มีอยู่ด้วยกัน ๒ ประเภท คือ โลเกียอภิญญา และ โลกุตตรอภิญญา ใน ๒ ประเภทนี้ โลเกียอภิญญา เมื่อนับโดยพิสดารแล้วมี ๗ คือ

๑. อิทธีวิธอภิญญา	๒. ทิพพโสธอภิญญา
๓. ปรจิตตวิธานนอภิญญา	๔. ปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญา
๕. ทิพพจักขุอภิญญา	๖. ยถากัมมุปคอภิญญา
๗. อนาคตังสอภิญญา	

พระอนุรุธาจารย์ได้กล่าวไว้แต่เพียง ๕ ประการ หาได้กล่าวถึงยถากัมมุปคอภิญญาและ อนาคตังสอภิญญาไม่ ทั้งนี้ก็เพราะอภิญญาทั้ง ๒ นี้สงเคราะห์ในทิพพจักขุอภิญญาอยู่แล้ว กล่าวคือ ทิพพจักขุอภิญญานี้ เมื่อสามารถเห็นสัตว์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในภุมิต่างๆ ตามอำนาจแห่งการกระทำของตนก็เรียกว่า ยถากัมมุปคอภิญญา และ เมื่อสามารถรู้เห็นเรื่องต่างๆ ที่จะบังเกิดในกาลข้างหน้าก็เรียกว่า อนาคตังสอภิญญา โลเกียอภิญญา ๕ หรือ ๗ นี้องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในรูปาวจรปัญจมณานกุศลและกริยา

สำหรับโลกุตตรอภิญญานั้นมีอยู่อย่างเดียว คือ อาสวักขยอภิญญา อภิญญาที่สามารถทำลายกิเลสอาสวะให้หมดสิ้นไปจากขันธสันดาน องค์กรธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในอรหัตตมรรคจิต ๑ เมื่อรวมแล้วจึงเป็น อภิญญา ๖

อธิบายขยายความในโลเกียอภิญญา

๑. อิทธีวิธอภิญญา “อิชฌตตีติ = อิทธี” ธรรมชาติโดยยอมทำให้สำเร็จ ฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่า อิทธี “อิทธียา วิโร ยสฺสาติ = อิทธีวิธ” อิทธีฤทธิ์ต่างๆ มีอยู่แก่ญาณใด ฉะนั้น ฌาณนั้นชื่อว่า อิทธีวิธะ

อิทธีวิธอภิญญามี ๓ อย่าง คือ ก. อธิฐฐานาอิทธิ ข. วิกุพพนาอิทธิ ค. มโนมยาอิทธิ

ก. อธิภูฐานาอิทธิ “พหุภาวาทิกัสส อธิภูฐานํ ยสฺสาติ = อธิภู-
ฐานา” การตั้งจิตอธิษฐานให้มีจำนวนมากเกิดขึ้น มีอยู่แก่อิทธิใด ฉะนั้น อิทธินั้น
ชื่อว่า อธิภูฐานา “อธิภูฐานา จ สภา อิทธิ จาติ = อธิภูฐานาอิทธิ” อภิญญา
นี้มีการตั้งจิตอธิษฐานให้มีจำนวนมากเป็นต้นเกิดขึ้นด้วย เป็นอิทธิฤทธิ์ด้วย ฉะนั้น
จึงชื่อว่า อธิภูฐานาอิทธิ

ความสำเร็จต่างๆ ของอธิภูฐานาอิทธินั้น คือ ๑. คนๆ เดียวให้เป็นหลาย
ร้อยหลายพันคน ๒. หลายร้อยหลายพันคนให้เป็นคนๆ เดียวกัน ๓. แสดงตัวให้
ปรากฏที่อื่น ๔. หายตัว ๕. ทะลุฝา กำแพง ภูเขาหินเข้าไปได้ ๖. ทำพื้นแผ่นดิน
ให้เป็นทะเล ๗. ทำทะเลให้เป็นพื้นแผ่นดิน ๘. เหาะ ๙. ดำดิน ๑๐. ลูบคลำ
ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ๑๑. ไปสู่พรหมโลก และอื่นๆ อีกหลายอย่าง

ข. วิกุพพนาอิทธิ “วิวัธึ กุพฺพนํ ยสฺสาติ = วิกุพฺพนา” การแสดง
เนรมิตสิ่งต่างๆ มีอยู่แก่อิทธิใด ฉะนั้น อิทธินั้นชื่อว่า วิกุพพนา “วิกุพพนา จ
สภา อิทธิ จาติ = วิกุพพนาอิทธิ” อภิญญาแสดงเนรมิตสิ่งต่างๆ ด้วย เป็น
อิทธิฤทธิ์ด้วย ฉะนั้น จึงชื่อว่า วิกุพพนาอิทธิ

ความสำเร็จต่างๆ ของวิกุพพนาอิทธินั้นคือ แปลงตัวเป็นเด็ก เป็นพระยานาค
ยักษ์ คนธรรพ์ เทวดา พรหม ช้าง ม้า กองทัพ ป่า เขา มหาสมุทร เรือ วัด
บ้านเมืองต่างๆ เหล่านี้เป็นต้น

ค. มโนมยาอิทธิ “มนสา นิพฺพตฺตา = มโนมยา” ฤทธิ์ที่สำเร็จด้วย
ใจชื่อว่า มโนมยา “มโนมยา จ สภา อิทธิ จาติ = มโนมยาอิทธิ” อภิญญา
เป็นฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยใจด้วย เป็นอิทธิฤทธิ์ด้วย ฉะนั้น จึงชื่อว่า มโนมยาอิทธิ

ความสำเร็จต่างๆ ของมโนมยาอิทธิ คือ เนรมิตร่างกายให้ผุดออกมาจาก
กายของตน โดยที่ร่างกายเดิมคงอยู่เป็นปกติ เหมือนหนึ่งการชักดาบออกจากฝัก หรือ
งูลอกคราบ ฉะนั้น

๒. ทิพฺพโสฺตอภิญญา “ทิวี ภวํ = ทิพฺพํ” ความเป็นไปในเทวโลกและ
พรหมโลกชื่อว่า ทิพพ “ทิพฺพญจ ตํ โสฺตญฺจาติ = ทิพฺพโสฺตํ” รูปนี้เป็นไปใน
เทวโลก พรหมโลกด้วย เป็นโสตประสาทด้วย ฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิพพโสตะ ได้แก่

โสตประสาทของพวกเทวดา พรหม “ทิพฺพโสตํ วิทยาติ = ทิพฺพโสตํ” อภิญญานี้มี การได้ยินเสมือนหนึ่งหูของเทวดาและพรหม ฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิพฺพโสตะ ได้แก่ ทิพฺพโสตอภิญญา

อัมประสาทหูของเทวดาชั้นสูงและพรหมทั้งหลายนั้น เกิดจากมหากุศลกรรม อัมประสาท และรูปกุศลกรรม ทั้งปราศจากสิ่งโสโครก มีเสมหะ ดี เลือด ลม เป็นต้น อย่างไรก็ดี ปรกอบกันด้วย ฉะนั้น ประสาทหูจึงมีความใสสะอาดเป็นพิเศษสามารถได้ยินเสียงที่ไกลที่สุดและเบาที่สุดได้อย่างน่าอัศจรรย์ แม้ว่ามนุษย์จะตั้งอยู่ในระยะอัน ห่างไกลจากเทวภูมิ พรหมภูมิ หลายหมื่นหลายแสนโยชน์ก็ตาม แต่เทวดา พรหมทั้งหลายเหล่านั้นย่อมได้ยินเสียงของมนุษย์ได้ ส่วนเสียงเบาที่สุด เช่น เสียงของมด ปลวก ฯลฯ ที่อาศัยอยู่ภายในเรือนอันคนทั้งหลายมิอาจได้ยิน แต่เทวดา พรหมทั้งหลายนั้นได้ยิน โดยไม่มีสิ่งใดที่สามารถปิดกั้นขวางเสียงเหล่านั้นไว้ได้

นอกจากนี้ก็ยังมียังมีเสียงอีกชนิดหนึ่ง ที่เกิดจากการกระทบกันระหว่างเสียงคน กับวัตถุภายนอก ตามธรรมดาเสียงคนที่เปล่งออกทุกๆ ครั้งก็ดี เสียงระฆัง เสียงปี่นก็ดี เหล่านี้ เมื่อดังขึ้นแล้วย่อมแผ่กระจายไปในอากาศหลายร้อยหลายพันโยชน์ใน ขณะที่แผ่กระจายออกไปนั้น ถ้าไปกระทบกับมหาภูตรูปที่มีปฏวิมาก เช่น ดิน ไม้ แผ่นดิน ภูเขา ฯลฯ แล้ว เสียงก็เกิดขึ้นอีกเรียกว่า สัททวนกกลाप อันเป็นเสียงที่เบา ที่สุดอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งเทวดา พรหมทั้งหลายสามารถได้ยิน มนุษย์นั้นย่อมได้ยินแต่ เสียงคน เสียงระฆัง เสียงปี่น ที่ดังขึ้นเท่านั้น สำหรับเสียงที่เกิดจากการกระทบกัน ระหว่างเสียงคน เสียงระฆัง เสียงปี่น เป็นต้น กับวัตถุภายนอกที่มีปฏวิธาตุมากนั้น โดยมากคนเราได้ยินไม่ได้

ทิพฺพโสตอภิญญาก็สามารถได้ยินเสียงที่ไกลและเบาที่สุดได้เช่นกัน ดังนั้นจึง กล่าวว่ “ทิพฺพโสตํ วิทยาติ = ทิพฺพโสตํ”

๓. ปรจิตตวิฆานนอภิญญา “ปรจิตํ จิตตํ = ปรจิตตํ” ใจของผู้อื่นชื่อว่า ปรจิตตะ “ปรจิตตํ วิฆานาตีติ = ปรจิตตวิฆานนา” อภิญญาใดย่อมรู้ใจของผู้อื่น ฉะนั้น อภิญญานี้ชื่อว่า ปรจิตตวิฆานนะ หรืออีกนัยหนึ่ง “ปรจิตํ จิตตํ วิฆานนุติ เอเตนาคี = ปรจิตตวิฆานํ” ญาณลาภีบุคคลทั้งหลายย่อมรู้จักใจของผู้อื่นด้วยอภิญญา

นี้ ฉะนั้น อภิญญา นี้ จึงชื่อว่า ปรจิตตวิชานนะ ปรจิตตวิชานนอภิญญานี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เจโตปริยอภิญญา การที่เรียกชื่ออย่างนี้ ก็เพราะอภิญญานี้มีการรู้ใจของผู้อื่นได้โดยชัดจริงอย่างเด็ดขาดนั่นเอง

การกระทำอภิญญานี้มีข้อพิเศษอยู่ว่า ในระยะแรกที่ยังมิได้มีความชำนาญในการกำหนดรู้ นั้น อภิญญาลาภีบุคคลได้ทำทิพพจักขุอภิญญา เพื่อดูโลहितที่อยู่ภายในหัวใจก่อน เพราะธรรมชาติดีและใจร้ายย่อมเกิดดับอยู่ที่ภายในหัวใจ หาได้มีการเกิดดับที่อื่นไม่ ดังนั้น เมื่อจิตใจเป็นอย่างใด สีของโลहितก็คงเปลี่ยนไปตามจิตใจนั้นๆ ด้วย กล่าวคือ ผู้ใดมีจิตใจหนักไปในทางตัณหาหาคะมาก โลहितที่อยู่ภายในหัวใจนั้นก็มืดแดงจัด ถ้ามีโทสะมากก็มีสีดำ โมหะมากก็มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ วิตกมากก็มีสีเหมือนกับน้ำต้มถั่วแขก สรรถามากก็มีสีเหลือง ปัญญามากก็มีสีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ เมื่อว่าโดยเวทนา คือ ความรู้สึกในการเสวยอารมณ์แล้ว ขณะใดมีจิตใจสบาย ขณะนั้นโลहितที่อยู่ภายในหัวใจก็มีสีแดง ขณะใดจิตใจไม่สบายก็มีสีดำ ขณะที่เฉยๆ ก็มีความใสเหมือนน้ำมันงา ดังนั้น เมื่อทำทิพพจักขุอภิญญาเห็นโลहितภายในหัวใจแล้ว ก็อนุมานรู้ได้ไปตามสีของโลहितนั้น

ต่อจากนั้นก็มีการอธิษฐานว่า ขอให้รู้ถึงจิตใจของผู้นั้น แล้วก็เข้าป่าทก-
มาน เมื่อออกมาปรจิตตวิชานนอภิญญาวิถียกเกิด มีการรู้จิตใจของผู้นั้นโดยชัดแจ้ง เมื่อมีความชำนาญดีแล้ว ก็ไม่ต้องทำทิพพจักขุอภิญญาเพื่อดูสีโลहितอีก คงทำแต่ปรจิตตวิชานนอภิญญาอย่างเดียว

๔. ปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญา “นิวาสียุสฺสตี = นิวาสา” เคยอาศัยอยู่มาแล้ว ฉะนั้น จึงชื่อว่า นิวาสะ “ปุพฺเพ นิวาสาติ = ปุพฺเพนิวาสา” เคยอาศัยอยู่มาแล้วในชาติปางก่อน ฉะนั้น จึงชื่อว่า ปุพเพนิวาสะ คำว่า ‘นิวาสะ’ นี้ แม้ว่าจะเป็นชื่อของภูมิโดยตรงก็จริง แต่เมื่อว่าโดยอ้อมแล้ว ชั้น ๕ ของคนที่เคยพบเห็นมา และชั้น ๕ ของผู้อื่น ตลอดจนถึงชาติ สกฺกฺ ทุกฺข สุข เรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวกับชั้น ๕ และพระนิพพานของผู้ที่เข้าถึง เหล่านี้ก็ชื่อว่า นิวาสะ เช่นกัน “ปุพฺเพนิวาสานุสฺสตี = ปุพฺเพนิวาสานุสฺสตี” การระลึกถึงภูมิและชั้น ๕ เป็นต้น ที่เคยเกิดเคยพบเห็นมาแล้วแต่ในชาติก่อน ฉะนั้น จึงชื่อว่า ปุพเพนิวาสานุสสติ

บุพเพนิวาสะ ที่อภิญญาตาภิษุคละสลิกได้นี้มีอยู่ ๒ อย่าง คือ ๑. อารัมมณบุพเพนิวาสะ ได้แก่ขันธ ๕ ชาติ ชื่อ สกฺข เป็นต้น ของผู้อื่นในชาติก่อนๆ และพระนิพพานที่ผู้นั้นเข้าถึง ๒. อัชฌาวุตตบุพเพนิวาสะ ได้แก่ขันธ ๕ ชาติ ชื่อ สกฺข เรื่องราวของตนที่เคยเกิดเคยเป็นมาแล้วแต่ในชาติก่อนๆ ดังนั้น ผู้ที่ทำบุพเพนิวาสานุสสติอภิญญา จึงมีการรู้ถึงเรื่อง ๒ ประการนี้ แต่การรู้นี้จะกำหนดรู้ภพชาติได้มากน้อยเท่าใดนั้น ก็แล้วแต่บารมีที่ตนได้สร้างสมมา

การระลึกชาติได้นั้น หาใช่เป็นบุพเพนิวาสานุสสติอภิญญาไม่ เป็นแต่เพียงสัญญาพิเศษที่เกิดจากกุศลที่ตนได้ปรารถนาไว้เท่านั้น

๕. ทิพพจักขุอภิญญา “ทิพฺพจฺจุ ตํ จกฺขุ จาติ = ทิพฺพจกฺขุ” รูปนี้เป็นไปในเทวโลก พรหมโลกด้วย เป็นจักขุประสาทด้วย ฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิพพจักขุ “ทิพฺพจกฺขุ วิทยาติ = ทิพฺพจกฺขุ” อภิญญานี้มีการเห็นเหมือนหนึ่งตาของเทวดาและพรหม ฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิพพจักขุ

จักขุประสาทของเทวดาชั้นสูง และ พรหมทั้งหลายนั้น เกิดจากมหากุศลกรรม อันประเสริฐ และรูปกุศลกรรม ทั้งปราศจากสิ่งโสโครก มีเสมหะ ดี เลือด ลม เป็นต้น อย่างใดๆ ครอบงำอีกด้วย ฉะนั้น จักขุประสาทจึงมีความใสสะอาดเป็นพิเศษ สามารถเห็นได้ไกลที่สุด และสิ่งที่เล็กที่สุดได้อย่างน่าอัศจรรย์ แม้ว่ามันขุมภูมิจะตั้งอยู่ห่างไกลจากเทวภูมิ พรหมภูมิมากแต่ เทวดา พรหมทั้งหลายย่อมเห็นได้ ตลอดจนถึงสถานที่ที่ลึกลับมืดซิด หรือวัตถุที่มีสิ่งปกปิดกำบังอยู่ ส่วนสิ่งที่เล็กที่สุด คือ ปริมาณนั้น ในขณะที่กำลังนั่งอยู่ก็ดี หรือ ยืน เดิน อยู่ก็ดี รอบๆ ตัวก็ล้วนแต่ปริมาณทั้งนั้นแต่เรามิอาจแลเห็นได้ คงมีแต่ความสว่างและความมืด เป็นต้น สำหรับ เทวดา พรหมทั้งหลายนั้นเห็นปริมาณเหล่านี้ได้

ทิพพจักขุอภิญญา สามารถแลเห็นสิ่งต่างๆ ที่อยู่ในระยะไกลและเล็กที่สุด ตลอดจนถึงสถานที่ที่ลึกลับมืดซิด หรือวัตถุที่มีสิ่งปกปิดกำบังไว้ได้เช่นกัน ฉะนั้น จึงกล่าวว่า “ทิพฺพจกฺขุ วิทยาติ = ทิพฺพจกฺขุ”

อีกประการหนึ่ง ภายในสิ่งที่มีชีวิต และ ไม่มีชีวิตนั้น ย่อมมีรูปกลาปที่เล็กละเอียดยิ่งไปกว่าปริมาณเกิดอยู่ ในกลาปหนึ่งๆ นั้นมีรูปารมณอยู่ด้วย รูปารมณที่มีอยู่

ในรูปกลาปหนึ่งๆ นี้ ทิพพจักขุอภิญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้น ที่เห็นได้ ทิพพจักขุอภิญญา อื่นๆ มิอาจที่จะเห็นได้เช่นนั้น คงเห็นแต่รูปารมณที่อยู๋ในกลาปอย่างน้อย ๑๐ กว่ากลาปรวมกันเป็นกองอยู่แล้ว

ส่วนการเห็นด้วยตาธรรมดานั้น คงเห็นแต่รูปารมณของสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตที่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นกอง ประกอบด้วยรูปกลาปหลายล้านหลายโกฏิจนนับไม่ถ้วน ภาพต่างๆ ที่ปรากฏในโทรทัศน์นั้น ก็เพราะมีเครื่องรับคอยรวบรวมรูปกลาปหลายล้านหลายโกฏิจนนับไม่ถ้วนให้เป็นกลุ่มเป็นกองขึ้น จึงมีการเห็นได้ ส่วนรูปารมณที่กำลังผ่านมายังไม่เข้าไปในเครื่องรับนั้น มิอาจที่จะเห็นได้ ทั้งนี้ก็เพราะยังมิได้มีการรวบรวมขึ้นนั่นเอง

อนึ่ง ทิพพจักขุอภิญญาของท่านที่มีบารมีเป็นพิเศษนั้น มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า จุตูปปาตญาณ (จติ + อุปปาต + ญาณ) เพราะสามารถแลเห็นสัตว์ทั้งหลาย ในขณะที่จะตายและในขณะที่เกิดแล้ว

๖. ยถากัมมุปลคอภิญญา “ยถากมฺมํ อุปคจฺจนตฺติติ = ยถากมฺมุปลคา” สัตว์ทั้งหลายย่อมไปเกิดในภพต่างๆ ตามกรรมของตน ฉะนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงชื่อว่า ยถากัมมุปลคา ได้แก่ สัตว์ทั้งหลายที่เกิดอยู่ในภพนั้นๆ ตามอำนาจแห่งกรรม

ยถากัมมุปลคอภิญญา คือ ปัญญาที่รู้เห็นกรรมของสัตว์ทั้งหลายที่จัดแจงให้เกิดในภพต่างๆ ตลอดจนถึงสุข ทุกข์ ที่สัตว์เหล่านั้นกำลังได้รับอยู่ การทำอภิญญานี้ ถ้าสัตว์นั้นอยู่ห่างไกลต้องทำทิพพจักขุอภิญญาเพื่อเห็นสัตว์นั้นๆ ก่อน แล้วจึงทำ ยถากัมมุปลคอภิญญาทีหลัง สำหรับผู้ที่มีการพบเห็นกันอยู่นั้น คงทำแต่ยถากัมมุปลคอภิญญาอย่างเดียว

๗. อนาคตังสอภิญญา “อนาคตํ ปวตฺโต อโส = อนาคตโส” ขันธ์ ๕ ที่จักเกิดในอนาคต ชื่อว่า อนาคตังสะ ได้แก่ ภพชาติที่จักมีขึ้นในภายหน้า

อนาคตังสอภิญญานั้น นอกจากจะรู้ถึงภพชาติของสัตว์ทั้งหลาย และของตน ที่จักมีขึ้นในภายหน้าแล้ว ยังรู้ทั่วไปตลอดจนถึง ชาติ ชื่อ สกฺล สุข ทุกข์ และการเข้าถึงพระนิพพานของตนและคนอื่นได้อีกด้วย การทำอนาคตังสอภิญญานี้ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับยถากัมมุปลคอภิญญา คือ ผู้ที่อยู่ห่างไกลมิอาจพบเห็นกันได้ก็

ต้องทำทิพพจักขุอภิญญาเสียก่อน แล้วจึงทำอนาคตังสอภิญญาทีหลัง ถ้าอยู่ใกล้ได้พบเห็นกันอยู่ก็ไม่ต้องทำทิพพจักขุอภิญญา

แสดงการทำอภิญญาต่างๆ

๑. อธิวิธอภิญญา

การแสดง อธิฐานนาอิทธิ นั้น เฟ่งกลืนแล้วเข้าปาทกฌาน เพื่อปลุกสมาธิที่มีอยู่ให้เข้มแข็ง แล้วออกมาทำการอธิฐานตามที่ต้องการ เสร็จแล้วกลับเข้าปาทกฌานใหม่ เมื่อออกมาอภิญญาวิธีที่มีปรหมัตต์และบัญญัติเป็นอารมณ์ ตรงกับที่ตนได้อธิฐานไว้ก็เกิดขึ้น คือ ฌวังคจลนะ ฌวังคุปัจเฉทะ มโนทวาราวัชชนะ ปริกรรมอุปจาร อนุโลม โคตรฏ อภิญญาชวนะ ๑ ครั้ง ครั้นฌวังคจิตเกิดต่อไป ฤทธิ์ต่างๆ ที่ตนประสงค์ก็สำเร็จขึ้น ในขณะเดียวกับที่อภิญญาจิตเกิดนั้นเอง แล้วตั้งอยู่เป็นไปตามที่ได้กำหนดเวลาไว้ เมื่อถึงเวลาก็อันตรธานไปเอง โดยมีต้องทำอภิญญาให้หายไปแต่อย่างใด ถ้ามิได้กำหนดเวลาเอาไว้ ฤทธิ์นั้นก็คงอยู่อย่างนั้น ไม่หายไป เมื่อต้องการให้หายไป ก็ต้องทำอภิญญาใหม่ โดยเข้าปาทกฌาน ออกจากปาทกฌานแล้ว ก็ทำการอธิฐานว่าขอให้ฤทธิ์ที่ตั้งอยู่นี้สูญสิ้นไป แล้วกลับเข้าปาทกฌานอีก เมื่อออกมาอภิญญาวิธีที่มีบัญญัติเป็นอารมณ์ก็เกิดขึ้น คือ ฌวังคจลนะ ฌวังคุปัจเฉทะ มโนทวาราวัชชนะ ปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรฏ อภิญญาชวนะ ๑ ครั้ง แล้วฌวังคจิตเกิดต่อไป ฤทธิ์ที่ตั้งอยู่ก็อันตรธานไปในขณะเดียวกับที่อภิญญาชวนะเกิดนั้นเอง

อธิฐานนาอิทธินี้ ย่อมให้สำเร็จโดยประการต่างๆ คือ ทำตนเอง หรือ คนอื่นเพียงคนเดียวให้เป็นหลายร้อยหลายพันคน แต่ละคนๆ ก็มีกิริยาอาการต่างๆ กันไป ส่วนตนเอง หรือ คนอื่นนั้นคงเป็นอยู่อย่างเดิม การที่จะให้สำเร็จเป็นไปได้โดยประการต่างๆ นั้น ข้อสำคัญอยู่ที่การอธิฐานของผู้แสดง เพราะอธิฐานนาอิทธินี้กว้างขวางมาก ถ้าต้องการแสดงฤทธิ์อันใด ก็เฟ่งกลืนให้ตรงกับเรื่องที่ตนประสงค์ ฤทธิ์ต่างๆ ก็จักเกิดขึ้นดังเช่น

ก. ถ้าประสงค์จะดำดินลงไป แล้วโผล่ขึ้นมาจากดินเหมือนกับดำน้ำ แล้วโผล่ขึ้นมาจากน้ำ ผู้นั้นจะต้องเฟ่งอาโปกสิณแล้วอธิฐานว่า ให้แผ่นดินนี้จึงเป็นน้ำ

ข. ถ้าประสงค์จะเดินจงกรมภายในภูเขา กำแพง หรือ แผ่นดิน ก็ให้เพ่ง
อากาสกสิณ แล้วอธิษฐานว่า ขอให้ภายในภูเขา กำแพง หรือ แผ่นดิน จงมีช่องว่าง

ค. ถ้าประสงค์จะเหาะขึ้นไป และเดินจงกรมในท้องอากาศ เหมือนกับ
เดินจงกรมบนพื้นดิน ก็เพ่งปลววิกสิณและอธิษฐานว่า ขอให้ท้องอากาศจงเป็นพื้น
แผ่นดิน

ฅ. ถ้าประสงค์จะเหาะขึ้นไปในอากาศเหมือนกับเครื่องบิน ก็เพ่งวาโย-
กสิณ แล้วอธิษฐานว่า ขอให้ตัวของข้าพเจ้าเหาะไปได้ จงเหาะไปได้เร็ว หรือ ชำนาญ
อยู่ที่อธิษฐาน ถ้าต้องการจะไปที่ไหนที่ใดให้ถึงโดยเร็วพร้อมกับอภิญญาจิต เหมือน
กับการไปของโลहितดาบส ก็ให้อธิษฐานว่า ขอให้ตัวของข้าพเจ้าเบาเหมือนกับจิต

ง. ถ้าประสงค์จะให้ผู้อื่นแลเห็นนิรยภูมิ ก็เพ่งอากาสกสิณ แล้วอธิษฐาน
ว่า ขอให้พื้นแผ่นดินนี้จงเป็นอากาศ ถ้าจะให้ผู้อื่นเห็นเทวภูมิ พรหมภูมิ ก็เพ่ง
อากาสกสิณแล้วอธิษฐานว่า ขอให้สถานที่เหล่านี้จงปรากฏให้แลเห็นได้

สำหรับอานุภาพแห่งกสิณ ๑๐ นั้น ได้แสดงไว้แล้วในตอนต้นแห่งปกรณ์นี้

การแสดง วิภพพนาธิธิ นั้น ตัวของตนเองย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามฤทธิ์ เช่น
จะแสดงเป็นพระยานาค ร่างกายของตนก็กลายเป็นพระยานาค จะแสดงเป็นภูเขา
ร่างกายของตนก็เปลี่ยนแปลงเป็นภูเขาไป ส่วนการเพ่งกสิณ เข้าป่าทกฌาน การ
อธิษฐาน ตลอดจนถึง การเกิดขึ้นของอภิญญาวิถิเหล่านี้ไม่มีอะไรเป็นพิเศษ เป็นไป
ทำนองเดียวกันกับการแสดง อธิษฐานาธิธิ

การแสดง มโนมยาธิธิ นั้น ผู้แสดงจะแสดงให้เป็นคนๆ เดียว หรือ
หลายร้อยหลายพันคนก็ตาม ร่างกายของผู้นั้นคงเป็นปกติอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง ดังเช่น
การแสดงของท่านจูฬปัณฑก แต่การแสดงฤทธิ์ชนิดนี้ผู้แสดงจะต้องอธิษฐาน ๒ ครั้ง
ทำอภิญญา ๒ ครั้ง จึงจะสำเร็จ คือ ครั้งแรกเพ่งกสิณเข้าป่าทกฌาน แล้วออกมา
อธิษฐาน ขอให้ภายในร่างกายของตนเป็นช่องอากาศ เสร็จแล้วกลับเข้าป่าทกฌานอีก
ออกมาอภิญญาวิถิเกิดสำเร็จเป็นช่องอากาศขึ้นภายในตนในขณะนั้นเอง จากนั้นก็เพ่ง
กสิณเข้าป่าทกฌานอีกเป็นครั้งที่สองแล้วออกมาอธิษฐานขอให้ตนเองมีเป็น ๒ คน
หรือ หลายร้อยหลายพัน เสร็จแล้วกลับเข้าป่าทกฌานอีก ออกมาอภิญญาวิถิเกิด

ปรากฏเป็นคนขึ้นมีจำนวนดังที่ตนได้อธิษฐานไว้

๒. ทิพพโสตอภิญญา การทำอภิญญาแต่ละอย่างๆ นั้น แม้ว่าฌานลักขณกุลจะได้อภิญญาก็ตาม หาใช่ว่าทำได้โดยทันทีทันใดไม่ ดังนั้นก่อนที่จะทำจึงต้องฝึกหัดในเรื่องที่เกี่ยวกับอภิญญานั้นๆ เสียก่อน เช่น ก่อนที่จะทำทิพพโสตอภิญญา ก็ต้องฝึกหัดฟังเสียงด้วยบริกรรมสมาธิ คือ เพ่งวาโยกสิณ หรือ อากาสกสิณ เข้าป่าทกฌาน แล้วออกมาแสวงหาเสียงที่มีอยู่ ณ ที่ต่างๆ ชั้นแรกน้อมใจนึกถึงเสียงของราชสีห์ ช้าง เสือ เหล่านี้ เป็นต้นที่มีอยู่ในป่า ซึ่งเป็นเสียงหยาบในที่ไกลด้วยประสาทหู แล้วก็นึกถึงเสียงละเอียดเป็นชั้นๆ ขึ้นไปโดยลำดับ ตั้งแต่เสียงหยาบๆ มีเสียงระฆัง ในวัด เสียงกลอง เสียงสังข์ เสียงสวดมนต์ท่องบ่นต่างๆ ของภิกษุ สามเณร เสียงคุยกัน เสียงนก เสียงลม เสียงเท้า เสียงน้ำเดือด เสียงใบไม้ที่แห้งกรอบ เสียงมด เป็นต้น ไปในทิศต่างๆ มีทิศตะวันออก ตะวันตก เหนือ ใต้ เบื้องล่าง เบื้องบน แม้ในทิศเล็กทั้ง ๔ ทั้งหยาบ ทั้งละเอียด ด้วยบริกรรมสมาธิประกอบด้วยมหากุศลญาณ สัมปยุตต์ เมื่อได้ยินเสียงเหล่านี้ด้วยบริกรรมสมาธิแล้วจึงทำทิพพโสตอภิญญาต่อไป

การทำทิพพโสตอภิญญานั้น มีการเพ่งปฏิภาคนิมิตที่เกี่ยวกับวาโยกสิณ หรือ อากาสกสิณ แล้วขยายไปตามระยะที่ตนประสงค์จะฟัง ดังนั้น ถ้ามีการขยายปฏิภาคนิมิตให้กว้างออกไปจนจดขอบจักรวาล เบื้องบนจดเทวภูมิ พรหมภูมิ เบื้องต่ำจดนิรยภูมิแล้ว ก็สามารถได้ยินเสียงที่มีอยู่ ณ สถานที่ต่างๆ เหล่านั้นได้ทั้งหมด สัมผัสปะปนกันไป เมื่อมีความประสงค์จะฟังเฉพาะแต่เสียงใดเสียงหนึ่ง ให้อธิษฐานว่า ขอให้ได้ยินเฉพาะแต่เสียงนี้แล้วก็จะได้ยินแต่เสียงที่ต้องการ เช่น ต้องการได้ยินแต่เสียงที่มีอยู่ภายในบริเวณบ้าน มีเสียงมด ไร ปลวก เท่านั้น ก็จักได้ยินเฉพาะดังประสงค์

การได้ยินเสียงที่มีอยู่ทั่วๆ ไปทั้งหมดนั้น รู้ความหมายก็มี ไม่รู้ความหมายก็มี ฉะนั้น ถ้าต้องการรู้ความหมายของเสียงใดเสียงหนึ่งโดยชัดแจ้งแล้ว ก็ต้องทำปรจิตตวิชานนอภิญญาเพื่อรู้ถึงจิตใจเจ้าของเสียงนั้นก่อนว่ามีความประสงค์อันใด เมื่อรู้แล้วก็รู้ความหมายของเสียงนั้นๆ ด้วย

๓. ปรจิตตวิชานนอภิญญา การทำปรจิตตวิชานนอภิญญานี้ คือ เพ่งอาโลกสิณ เข้าป่าทกฌาน แล้วออกมาอธิษฐานขอให้รู้ถึงจิตใจของผู้นั้น เสร็จแล้วกลับเข้า

ปาทกณานิใหม่ ออกมาปรจิตตวิชานนอภิญญาวิถีก่เกิด สามารถรู้จิตใจของบุคคลทั้งหลายได้หมดตลอดจนถึงอุปพรหม

เนื้อความการทำปรจิตตวิชานนอภิญญาที่นอกจากนี้ ได้แสดงไว้แล้วในการขยายความโลกียอภิญญา

๔. ปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญา ก่อนที่จะทำปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญานั้น ได้มีการฝึกหัดนึกทบทวนในการทำ การพูด การคิดต่างๆ ตลอดจนถึงสถานที่ที่ตนอยู่อาศัย โดยการเพ่งกสิณ ๓ มี เตโชกสิณ โอทาทกสิณ อาโลกกสิณอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วเข้าปาทกณานิเพื่อปลุกสมาธิที่มีอยู่ให้เข้มแข็ง จากนั้นก็ออกมาทำการระลึกถึงกิจการต่างๆ ที่ตนได้กระทำไปทั้งสิ้น ตลอดจนถึงสถานที่ที่อยู่ นับแต่ขณะนั้นเป็นต้น ทวนถอยหลังเรื่อยไปโดยลำดับ จนถึงสมัยที่ตนยังอยู่ในครรภ์มารดา แล้วก็กลับน้อมนึกจากสมัยนั้นมาโดยลำดับจนถึงความเป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยความเป็นปฏิโลมอนุโลมด้วยบริกรรมสมาธิที่ประกอบกับมหากุศลญาณสัมปยุตต์ ถ้านึกไม่ได้ก็เข้าปาทกณานิใหม่ แล้วออกมาทำการน้อมนึกไปในทำนองนี้อีก ทำเช่นนี้ จนกว่าจะนึกได้ แล้วจึงจะทำปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญาต่อไป

การทำปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญานี้ มีการเพ่งปฏิภาณนิมิตที่เกี่ยวกับกสิณ ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งที่ได้กล่าวแล้ว โดยขยายให้กว้างแผ่ออกไปจนจดขอบจักรวาล แล้วเข้าปาทกณานิออกมาทำการอธิษฐานขอให้รู้ถึงภพชาติของตนในปางก่อน ตลอดจนถึงความเป็นอยู่นับจากภพที่แล้วเป็นต้น ถอยหลังไปโดยลำดับแล้วกลับเข้าปาทกณานิอีก ออกมาอภิญญาวิถีก่เกิด สำเร็จในการระลึกรู้ได้ดังที่ตนประสงค์ทุกประการ ถ้าอภิญญาวิถิไม่เกิด ก็กลับเข้าปาทกณานิอีก แล้วออกมาอธิษฐานใหม่ ทำอยู่อย่างนี้จนอภิญญาวิถิเกิดขึ้น

ส่วนการที่จะรู้ถึงความเป็นไปของผู้อื่น โดยนับจากภพปัจจุบันถอยหลังเรื่อยไปโดยลำดับ แล้วย้อนกลับมาใหม่จนถึงภพนั้นนั้น ก็คงมีการปฏิบัติเช่นเดียวกัน เมื่ออภิญญาวิถิเกิดก็รู้ได้ดังประสงค์ ตลอดจนถึงผู้นั้นได้เข้าสู่พระนิพพานแล้วก็สามารถรู้ได้เช่นกัน แต่การรู้การเข้าสู่พระนิพพานของผู้อื่นนั้น มีพิเศษอยู่ว่า อภิญญาลาภบุคคลต้องเป็นพระอรหะจึง จะรู้ได้

อนึ่ง การระลึกถึงภพชาติในอดีตได้นั้น มีการระลึกได้ไม่เหมือนกัน คือ ปุพเพนิวาสานุสสติภิญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงระลึกได้โดยไม่มีจำกัดทั้ง ไม่ต้องนึกไปตามลำดับแห่งภพ และไม่ต้องค้นหาต้นและปลายของภพ คือ ปฏิสนธิ และ จูติแต่อย่างใด พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายระลึกได้ ๒ อสงไขยแสนมหากัป พระอัครสาวกระลึกได้ ๑ อสงไขยแสนมหากัป ท่านเหล่านี้มิต้องมีการนึกไปโดยลำดับแห่งภพแต่อย่างใด เพียงแต่นึกค้นหาต้นและปลายของภพ คือ ปฏิสนธิ และ จูติเท่านั้นก็รู้ได้ มหาสาวกทั้งหลายระลึกได้แสนมหากัป ปกคิสาวกระลึกได้ระหว่างร้อยถึงพันมหากัป แล้วแต่บารมีที่ได้สร้างสมมา ทั้งสองพวกนี้จะทำการระลึกรู้โดยลำดับแห่งภพก็ได้ หรือ จะค้นหาต้นและปลายของภพนั้นๆ คือ ปฏิสนธิ และ จูติก็ได้ ส่วนพวกเดียรธียนั้น ระลึกได้เพียง ๔๐ มหากัปเท่านั้น และต้องมีการนึกไปโดยลำดับแห่งภพด้วย ต้องค้นหาต้นและปลายของภพนั้น คือ ปฏิสนธิ และ จูติด้วยจึงจะรู้ได้

๕. ทิพพจักขุภิญญา ก่อนที่จะทำทิพพจักขุภิญญานั้น ได้มีการฝึกหัดดูเสียก่อนโดยการเพ่งกสิณที่มีความสว่าง ได้แก่ เตโชกสิณ โอทาคกสิณ อาโลกกสิณ อย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วเข้าป่าทกมาน เพื่อปลุกสมาธิที่มีอยู่ให้เข้มแข็ง เสร็จแล้วออกมาแสวงดูสิ่งต่างๆ ที่ปกปิดกำบังไว้มีอยู่ภายในบริเวณของตนด้วยบริกรรมสมาธิ ถ้ายังไม่เห็นก็เข้าป่าทกมานใหม่ แล้วออกมาดูอีก ทำอยู่อย่างนั้นจนกว่าจะเห็นได้ เมื่อเห็นได้ด้วยบริกรรมสมาธิแล้วจึงจะ ทำทิพพจักขุภิญญาต่อไป กสิณทั้ง ๓ อย่างนี้ ท่านอรรถกถาจารย์ยกย่องอาโลกกสิณว่า ดีที่สุด

การทำทิพพจักขุภิญญานั้น มีการเพ่งปฏิภาคนิมิตที่เกี่ยวกับกสิณ ๓ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งที่ได้กล่าวแล้ว โดยขยายให้กว้างแผ่ออกไปตามสถานที่ต่างๆ มี บ้านเรือน จังหวัด ประเทศ ทวีป จนถึงขอบจักรวาล เทวภูมิ พรหมภูมิ นิรยภูมิ เป็นต้น ตามที่ตนประสงค์จะดู แล้วเข้าป่าทกมาน ออกมาทำการอธิษฐานขอให้เห็นสิ่งนั้นๆ เสร็จแล้วก็เข้าป่าทกมานอีก ออกมาอธิษฐานวิธีกี่เกิดมีการเห็นสิ่งนั้นๆ ได้ ดังที่ตนอธิษฐานไว้ ถ้าอธิษฐานวิธีกี่เกิดก็กลับเข้าป่าทกมานอีก แล้วออกมาอธิษฐานใหม่ ทำเช่นนั้นจนกว่าอธิษฐานวิธีกี่เกิดขึ้น

เนื้อความต่างๆ ที่นอกจากนี้ ได้แสดงไว้แล้วในการขยายความโลกียะภิญญา

๖.-๗. ยถากัมมุปกอภิญญา และ อนาคตังสอภิญญา อภิญญาทั้งสองนี้ กลิ่นที่ใช้เฟ่งนั้นเป็นอย่างเดียวกับทิพพจักขุอภิญญา ส่วนเนื้อความนั้นก็มิได้มีอะไร เป็นพิเศษไปอีก พึงเข้าใจตามความที่ได้แสดงไว้ในการขยายความโลเกียอภิญญา

อารมณ์ของอภิญญาต่าง ๆ

๑. อิทธิวิธอภิญญาทั้ง ๓ เกิดขึ้นในอารมณ์ ๗ อย่าง ได้แก่ กามอารมณ์ มหัคคตอารมณ์ ปัจจุบันอารมณ์ อดีตอารมณ์ อนาคตอารมณ์ อัชฌัตตอารมณ์ พหิททอารมณ์

๒. ทิพพโสตอภิญญา เกิดขึ้นในอารมณ์ ๔ อย่าง ได้แก่ กามอารมณ์ ปัจจุบันอารมณ์ อัชฌัตตอารมณ์ พหิททอารมณ์

๓. ปรจิตตวิชานนอภิญญา เกิดขึ้นในอารมณ์ ๘ อย่าง ได้แก่ กามอารมณ์ มหัคคตอารมณ์ มัคคอารมณ์ ผลอารมณ์ อดีตอารมณ์ อนาคตอารมณ์ ปัจจุบัน-อารมณ์ พหิททอารมณ์

๔. ปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญา เกิดขึ้นในอารมณ์ ๗ อย่าง ได้แก่ กามอารมณ์ มหัคคตอารมณ์ โลกุตตรอารมณ์ อดีตอารมณ์ อัชฌัตตอารมณ์ พหิททอารมณ์ บัญญัติอารมณ์

๕. ทิพพจักขุอภิญญา เกิดขึ้นในอารมณ์ ๔ อย่าง ได้แก่ กามอารมณ์ ปัจจุบันอารมณ์ อัชฌัตตอารมณ์ พหิททอารมณ์

๖. ยถากัมมุปกอภิญญา เกิดขึ้นในอารมณ์ ๕ อย่าง ได้แก่ กามอารมณ์ มหัคคตอารมณ์ อดีตอารมณ์ อัชฌัตตอารมณ์ พหิททอารมณ์

๗. อนาคตังสอภิญญา เกิดขึ้นในอารมณ์ ๗ อย่าง ได้แก่ กามอารมณ์ มหัคคตอารมณ์ โลกุตตรอารมณ์ อนาคตอารมณ์ อัชฌัตตอารมณ์ พหิททอารมณ์ บัญญัติอารมณ์

ฤทธิ์ ๑๐ อย่าง

คำว่า ‘อิทธิ’ ในบท อิทธิวิธอภิญญา นั้นแปลว่า ความสำเร็จ ท่านอรรถ-
กถาจารย์ได้แสดงจำแนกความสำเร็จนี้ออกเป็น ๑๐ อย่าง คือ

๑. อธิญาณฤทธิ์ ฤทธิ์ที่เกิดจากการตั้งใจ

๒. วิภวฤทธิ์ ฤทธิ์แปลงกายให้เป็นไปอย่างอื่น ดังเช่น พระโมคคัลลา-
นะแปลงเป็นพระยานาค เป็นต้น

๓. มโนมยาฤทธิ์ ฤทธิ์ที่เกิดจากฌานสมาธิ ดังเช่น พระจูฬปันธก

๔. ญาณวิปหารฤทธิ์ ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นทำการคุ้มครองให้พ้นจากอันตราย
เนื่องด้วยอำนาจแห่งอหัตตมรรคที่จักเกิดขึ้น ดังเช่น พระพากุลเถระ และ พระสัง-
กิจเถระ เป็นต้น

๕. สมาธิวิปหารฤทธิ์ ฤทธิ์เกิดขึ้นป้องกันอันตราย เนื่องด้วยอำนาจ
สมาธิดังเช่น พระสารีบุตร นางอุตตรา นางสาวาวดี

๖. อริยาฤทธิ์ ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งการเป็นพระอรหันต์ คือ ไม่
รู้สึกเกลียดในสิ่งที่น่าเกลียด ด้วยการแผ่เมตตาและการพิจารณาธาตุทั้ง ๔ และมีการ
เกลียดต่อสิ่งที่น่ารกรำยินดี ด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาสุกะและอนิจจะ

๗. กัมมวิปากชาฤทธิ์ ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งผลของกรรม ดังเช่น
นกบินไปได้ เทวดาและพรหมทั้งหลายเหาะได้ หายตัวได้ คาทิพย์ หูทิพย์ และ
วินิปาติก เทวดา คือ นางยักขินีที่ชื่อว่า สุสสะ มิตตะ รัมมกุตตะ ที่เป็นมารดา
ของปิยงกะ อุตตระ เหาะได้ หายตัวได้ เหล่านี้เป็นต้น

๘. ปุญญวโตฤทธิ์ ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของบุญ ดังเช่นพระเจ้าจักร
พรรค์ทรงเหาะไปในทวีปทั้ง ๔ พร้อมด้วยเสนาข้าราชบริพาร และโชติกเศรษฐีที่มี
ปราสาทเป็นแก้วมณีผุดขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นลักษณะ

๙. วิชขามยาฤทธิ์ ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของวิชาอาคม ที่แสดงไว้ใน
อาถรรพณเวทปกรณ์ ดังเช่นวิชาธรเหาะได้ แสดงเป็นพลช้าง พลม้า พลเท้า พลรถ
ปรากฏในท้องอากาศให้คนทั้งหลายเห็นได้

๑๐. ตัดถดถอสัมมาปโยคปัจจยาอิทธิ ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งความพยายามค้นคว้าศึกษาพิสูจน์อย่างรอบคอบถี่ถ้วนโดยถูกต้อง ในด้านวัตถุสิ่งของนั้นๆ และการงานต่างๆ ตลอดจนถึงการปริยัติและปฏิบัติ ดังเช่นการประหาณนิรณด้วยปฐมฌานเป็นต้น การประหาณกิเลสด้วยมรรคทั้ง ๘ ความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก และอรรถกถา วิชาโหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ แพทยศาสตร์ เกษตรศาสตร์ อักษรศาสตร์ วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ยุทธศาสตร์ เหล่านี้เป็นต้น

จบสมถกรรมฐานที่ปณี

วันที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๔

ปัญหาในสมถกรรมฐาน

(ปัญญที่มีอักษร อ. อยู่ข้างหน้า เป็นปัญหาสำหรับนักศึกษาชั้นอาจารย์ ส่วนปัญหาที่ไม่มีอักษร อ. นั้น เป็นปัญหาทั่วไป)

๑. จงแปลอภิมมัตถสังคหะบาลีที่แสดงถึงเรื่องดังต่อไปนี้ :-

ก. คำปฏิญญา ข. กรรมฐาน ๔๐ แบ่งเป็น ๗ หมวด ค. จริต ๖
 ง. กสิณ ๑๐ จ. อสุภ ๑๐ ฉ. อนุสสติ ๑๐ ฌ. อัปปมัญญา ๔
 ช. จำแนกกรรมฐานที่เหมาะสมแก่จริต ฌ. จำแนกกรรมฐานโดยภาวนา ๓
 ฌ. จำแนกกรรมฐาน ๓๐ ที่เข้าถึงอัปปนาโดยฉันทัง ๕ ฌ. จำแนก
 กรรมฐาน ๔๐ โดยนิมิต ๓ ฌ. การเกิดขึ้นแห่งนิมิตและภาวนาที่เกี่ยวข้อง
 เนืองกัน จนถึงปฐมฌานเกิด ฐ. การเกิดขึ้นของฌานเบื้องต้นมีทุติยฌาน
 เป็นต้น (หน้า ๑ ถึง ๑๒)

๒. จงแปลอภิมมัตถสังคหะบาลี ข้อที่ ๑๕-๒๐-๒๑-๒๒ (หน้า ๑๒ ถึง ๑๔)

๓. จงบรรยายคำปฏิญญาของพระอนุรุธาจารย์ให้ถี่ถ้วน (หน้า ๑๔ ถึง ๒๔)

๔. จงแสดงอนุสนธิพร้อมด้วยคำปฏิญญาของพระอนุรุธาจารย์ (หน้า ๑๔)

๕. กรรมฐานสังคหะหมายความว่าอะไร มีวจนัตถะอย่างไร ? (หน้า ๑๕)

๖. จงแสดงความหมายและวจนัตถะในบทดังต่อไปนี้ :-

สมถะ วิปัสสนา ภาวนา กรรมฐาน (หน้า ๑๕ ถึง ๒๔)

๗. ภาวนามีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? และอธิบายในวจนัตถะของสมถะทั้ง ๓ ข้อ (หน้า ๑๕-๑๗)

๘. สมถะมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงอธิบายในสมถะนั้นๆ ด้วย (หน้า ๑๗)

๙. การเห็นแจ้งอย่างไรจะได้ชื่อว่าวิปัสสนา ? จงอธิบายให้เห็นโดยชัดเจน (หน้า ๑๗-๑๘)

๑๐. คำว่า 'วิปัสสนา' เมื่อตัดบทแล้วมีกี่บท คืออะไรบ้าง ? จงบอกความหมาย และแสดงวจนัตถะมาด้วย (หน้า ๑๘)

๑๑. จงแปลจนวนัตถะดังต่อไปนี้ :-

ก. รุปาทิอามมณเฑสุ ปณฺณตฺติยา วิเสเสน นามรูปภาเวน
ปสฺสตีติ = วิปัสสนา

ข. รุปาทิอามมณเฑสุ นิจุ - สุข - อตฺต - สุข - สณฺณาย วิเสเสน
อนิจุทาทิอากาเรน ปสฺสตีติ = วิปัสสนา

ค. ปณฺจกฺขนฺธสุ วิวิเชน อนิจุทาทิอากาเรน ปสฺสตีติ = วิปัสสนา
(หน้า ๑๗-๑๘)

๑๒. การเห็นแจ้งเป็นพิเศษ ซึ่งเป็นตัววิปัสสนาปัญญานั้นมีอยู่กี่อย่าง คืออะไร
บ้าง ? (หน้า ๑๘)

๑๓. จงยกเหตุผลที่กล่าวว่า การเห็นรูปนามก็เป็นวิปัสสนา การเห็นไตรลักษณ์
และอสุภะก็เป็นวิปัสสนา ให้ถูกต้องตามหลัก (หน้า ๑๘-๑๙-๒๐)

๑๔. วิปัสสนามีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงบอกความหมายมาด้วย (หน้า ๒๑)

๑๕. จงอธิบายในวิปัสสนาทั้ง ๓ มี สงฺขารปริกคฺชนกวิปัสสนา เป็นต้น
(หน้า ๒๑-๒๒)

๑๖. จงแปลบาลีดังต่อไปนี้ วิปัสสนา ปเนสา ติวาธา โหติ ฯลฯ วิปัสส-
นาย เต สงฺขारे วิปัสสติ ฯ (หน้า ๒๒-๒๓)

๑๗. คำว่ากรรมฐาน เมื่อตัดบทแล้วมีกี่บท คืออะไรบ้าง ? จงบอกความหมาย
ของบทนั้นๆ พร้อมด้วยจนวนัตถะมาด้วย (หน้า ๒๓)

๑๘. อยากทราบว่าจะอะไรเป็นอารมณ์กรรมฐาน และอะไรเป็นอารมณ์กถาภาวนา-
กรรมฐาน ? จงยกจนวนัตถะและอธิบายประกอบด้วย (หน้า ๒๓-๒๔)

๑๙. จงแสดงจนวนัตถะของคำว่า กัมมฏฺฐานํ ตามนัยมูลฎีกา และ ยถากัม
ในคำปญญาของพระอนุรุธาจารย์นั้นหมายความว่าอะไร มีจนวนัตถะว่า
อย่างไร ? (หน้า ๒๔)

๒๐. สมถกรรมฐานสังคหะ หมายความว่าอะไร มีจนวนัตถะว่าอย่างไร และ
พระ-อนุรุธาจารย์ได้แสดงสมถกรรมฐานออกเป็น ๗ หมวดนั้น คืออะไร
บ้าง ? (หน้า ๒๔)

๒๑. คำว่า 'จริตา' กับคำว่า 'จริยา' ทั้งสองนี้มีความต่างกันอย่างไร ? และจะแสดงวจนัตถะของคำว่า 'จริยา' 'ราคจริยา' 'ราคจรีโต' ด้วย (หน้า ๒๕)
๒๒. จริตโดยพิสดารมีจำนวนเท่าใด ก็อะไรบ้าง ? (หน้า ๒๕)
๒๓. สุทธจริตมี ๑๔ มิสสกจริตมี ๔๕ ก็อะไรบ้าง? จงนับให้ครบตามจำนวนนี้ด้วย (หน้า ๒๕-๒๗)
๒๔. ผู้มีจริต ๓ อย่างปะปนกัน จะเลือกกรรมฐานให้อย่างไร ? (หน้า ๒๗)
- อ. ๒๕. จงบรรยายข้อสังเกตในจริตต่างๆ โดยถี่ถ้วน (หน้า ๒๗ ถึง ๓๒)
๒๖. จงแสดงคาถาที่เป็นหลักพึงยึดถือไว้เป็นเครื่องสังเกตรู้ได้ในจริตต่างๆ พร้อมทั้งแปล (หน้า ๒๗)
๒๗. จงแสดงข้อสังเกตที่พึงรู้ได้แก่ผู้มีจริตต่างๆ ดังต่อไปนี้ :-
 ก. ผู้มีราคจริต ข. ผู้มีศรัทธาจริต ค. ผู้มีโทสจริต ฉ. ผู้มีพุทธิจริต
 ง. ผู้มีโมหจริต จ. ผู้มีวิตกจริต (หน้า ๒๘ ถึง ๓๒)
- อ. ๒๘. จงบรรยายสมุฏฐานของจริต (หน้า ๓๓ ถึง ๓๗)
๒๙. จงแสดงสมุฏฐานของผู้มีจริตดังต่อไปนี้ :-
 ก. ผู้มีราคจริต ข. ผู้มีโทสจริต ค. ผู้มีโมหจริต ฉ. ผู้มีวิตกจริต
 ง. ผู้มีศรัทธาจริต จ. ผู้มีพุทธิจริต (หน้า ๓๓-๓๔-๓๕)
๓๐. เมื่อมีความประสงค์จะแก้ไขปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเพื่อให้ดีขึ้นทั้งในภพนี้และภพหน้า หรือเพิ่มเติมให้ดียิ่งๆ ขึ้นไปทั้งในภพนี้และภพหน้านั้น จักปฏิบัติตนอย่างไร ? จงชี้แจงให้ทราบด้วย (หน้า ๓๕-๓๖)
๓๑. ภาวนาอย่างไหนได้ชื่อว่าบริกรรม จงยกวจนัตถะมาแสดงด้วย และ บริกรรมภาวนานั้นเป็นวิถิจิตชนิดไหน มีวจนัตถะว่าอย่างไร ? (หน้า ๓๖-๓๗)
๓๒. คำว่า 'อุปจาร' แสดงวจนัตถะว่าอย่างไร องค์ธรรมได้แก่อะไร และวิถิจิตชนิดไหนได้ชื่อว่า อุปจารภาวนา ? จงยกวจนัตถะมาแสดงด้วย (หน้า ๓๖-๓๗)

๓๓. คำว่า ‘อัปปนา’ หมายความว่าอะไร เป็นชื่อของสภาวะชนิดไหน มีวจนัตถะว่าอย่างไร คำว่า ‘อัปปนา’ กับคำว่า ‘ภาวนา’ เมื่อรวมเป็นบทเดียวกันแล้วมีวจนัตถะแสดงว่าอย่างไร มีใจความเป็นประการใด ? (หน้า ๓๗)
๓๔. บริกรรมภาวนา อุปะจารภาวนา ทั้งสองนี้ก็ได้แก่ มหากุศล มหากริยา ชวณะนั่นเอง ดังนั้น อยากทราบว่า เป็นบริกรรมภาวนา และอุปะจารภาวนา นั้นเป็นในระยะไหน ? จงเปรียบเทียบให้เห็นด้วย (หน้า ๓๗)
- อ. ๓๕. จงบรรยายคำบาลีข้อที่ ๔ มี ปริกขมภาวนา เป็นต้น จนถึง ติสุโส ภาวนา (หน้า ๓๖-๓๗)
๓๖. คำว่า ‘นิมิต’ ในบริกรรมนิมิตนั้นได้แก่อะไร มีวจนัตถะว่าอย่างไร เมื่อเรียกว่า บริกรรมนิมิต แล้วได้แก่อะไร มีวจนัตถะว่าอย่างไร ? (หน้า ๓๗-๓๘)
๓๗. คำว่า ‘อุคคหะ’ และคำว่า ‘อุคคหนิมิต’ นั้น มีความต่างกันอย่างไร คืออะไร ? จงยกวจนัตถะขึ้นแสดงด้วย (หน้า ๓๘)
- อ. ๓๘. จงอธิบายในบาลีข้อที่ ๕ มี ปริกขมนิมิตตัม เป็นต้น จนถึง ตีณิ นิมิต- ตานิ (หน้า ๓๗-๓๘)
๓๙. จงแสดงความต่างกันระหว่างบริกรรมนิมิต กับ อุคคหนิมิต พร้อมทั้ง วจนัตถะและสภาพของปฏิกากนิมิตนั้นด้วย (หน้า ๓๘)
๔๐. จงแสดงความต่างกันระหว่าง อุคคหนิมิต กับ ปฏิกากนิมิต และ ถ้า เป็น คำปุจฉาของใคร มีวจนัตถะว่าอย่างไร ? (หน้า ๓๙)

ปัญหาในกสิณ ๑๐

๔๑. คำว่า ‘ปลวี่’ ในปลวีกสิณนั้นได้แก่ดินชนิดไหน คำว่า ‘กสิณ’ หมายความว่าอะไร มีวจนัตถะว่าอย่างไร คำว่า ‘ปลวี่’ กับคำว่า ‘กสิณ’ เมื่อรวมกันเข้าแล้วมีความหมายเป็นอย่างไร ? จงยกวจนัตถะแสดง ประกอบด้วย (หน้า ๔๐)
๔๒. ผู้ที่ทำการฌงปลวีกสิณนั้น จะต้องจัดทำองค์กสิณทั่วกันไปทุกๆ คน

หรือ ? จงอธิบายให้ทราบในเรื่องนี้ด้วย (หน้า ๔๐)

๔๓. การแสวงหาอมตธรรม มีอยู่ที่ประการ คืออะไร ? จงแสดงบุพพกิจทั้ง ๗ ของผู้จะทำการปฏิบัติมาโดยสังเขปด้วย (หน้า ๔๑)
๔๔. จงอธิบายในบุพพกิจข้อที่ ๑-๒-๓-๔-๕-๖-๗ (หน้า ๔๑ ถึง ๔๗)
๔๕. จงแสดงการจัดทำองค์กสิณและการเพ่ง (หน้า ๔๗ ถึง ๕๐)
๔๖. การป้องกันอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากใจในระหว่างอุคคหนิมิตยังไม่ปรากฏนั้นมีวิธีอย่างไร ? (หน้า ๕๐-๕๑)
๔๗. เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏขึ้นแล้วจะมีการปฏิบัติต่อไปอย่างไร (หน้า ๕๑-๕๒)
๔๘. จงอธิบายข้อวินิจฉัยที่เกี่ยวกับมีปฏิสนธิจิตเป็นไตรเหตุ และมีไซไตรเหตุ (หน้า ๕๒)
๔๙. ผู้ที่มีปฏิสนธิจิตเป็นไตรเหตุด้วยกัน เมื่อทำการปฏิบัตินั้น บางท่านก็ได้สำเร็จเร็ว บางท่านก็สำเร็จช้า ที่เป็นดังนี้เพราะเหตุใด ? (หน้า ๕๒)
- อ. ๕๐. เมื่อปฏิภาคนิมิตปรากฏขึ้นแล้วนั้น มีความเป็นไปอย่างไร และ พึงปฏิบัติอย่างไร ? จงอธิบายให้ทราบด้วย (หน้า ๕๒ ถึง ๕๔)
๕๑. จงเพิ่มคำบาลีที่ ฯลฯ ไว้ในคาถาดังต่อไปนี้ และแปลด้วย :-
อวาโส โคจโร ภสฺสํ ฯลฯ โหติ กสฺสจิ อปฺปนา ฯ (หน้า ๕๔)
- อ. ๕๒. จงอธิบายใน อสัปปายะ และ สัปปายะ ๗ อย่าง (หน้า ๕๕ ถึง ๖๓)
๕๓. จงอธิบายใน อสัปปายะ และ สัปปายะ ในข้อดังต่อไปนี้ :-
ก. อวาสะ ข. โคจระ ค. ภัสสะ ฉ. ปุคคละ ง. โกชนะ จ. อุตุ
ฉ. อิริยาปละ (หน้า ๕๕ ถึง ๖๓)
๕๔. พระโยคินุคคลทำการปฏิบัติเว้นจากอสัปปายะ ๗ อย่าง เสพสัปปายะ ๗ อย่าง แต่รูปาวจรปฐมฌานก็ยังไม่เกิด เมื่อเป็นเช่นนี้จะมีการปฏิบัติกันอย่างไร เพื่อจักให้ปฐมฌานเกิด ? จงชี้แจงให้ทราบด้วย (หน้า ๖๓ ถึง ๖๕)
๕๕. จงบอกถึงวิธีที่ทำการขยายปฏิภาคนิมิต (หน้า ๖๕)

๕๖. จงแสดงการเกิดขึ้นแห่งปฐมฌานวิถิโดยละเอียด (หน้า ๖๕)
๕๗. หลังจากที่ได้ฌานวิถิดับลงแล้ว จะรู้ได้อย่างไรว่าตนได้ฌาน ? จงอธิบายให้ทราบด้วย (หน้า ๖๖)
๕๘. ปฐมฌานเป็นต้นที่ได้ชื่อว่า รูปร่างจริงจิต นั้น เพราะเหตุอะไร และการปฏิบัติครั้งแรกที่จะให้ทุติยฌานเป็นต้นเกิดขึ้นนั้น ปฐมฌานลาภีบุคคลจักมีการปฏิบัติอย่างไร ? (หน้า ๖๖)
๕๙. คำว่า ‘วสะ’ ‘วสี’ ‘วสีภาวะ’ ทั้ง ๓ อย่างนี้ มีความหมายอย่างไร ? จงยกวจนัตถะแสดงประกอบด้วยและจงแสดงวสีทั้ง ๕ พร้อมด้วยความหมาย (หน้า ๖๗)
๖๐. จงบรรยายในวสีภาวะ ข้อ ๑-๒-๓-๔-๕ (หน้า ๖๘ ถึง ๗๐)
๖๑. จงแสดงการปฏิบัติขั้นสุดท้ายที่จะให้ทุติยฌานเกิด พร้อมทั้งการเกิดขึ้นแห่งทุติยฌานวิถิ (หน้า ๗๐-๗๑)
๖๒. การปฏิบัติขั้นแรกและขั้นสุดท้ายเพื่อจักให้ตติยฌาน เป็นต้นจนถึง ปัญจฌานเกิดขึ้นนั้น ฌานลาภีบุคคลจะพึงปฏิบัติอย่างไร ? (หน้า ๗๑)
๖๓. รูปฌานตามจุดกณัฏฐิที่เกิดแก่ตติยบุคคลนั้นเป็นอย่างไร จงแสดงมาให้เห็นโดยชัดเจนด้วย และเมื่อได้รูปฌานหมดแล้วนั้น อภิญญาจักเกิดหรือไม่ ประการใด ? จงอธิบายให้ทราบโดยถี่ถ้วนด้วย (หน้า ๗๑-๗๒)
๖๔. รูปปัญจฌานลาภีบุคคลจักปฏิบัติอย่างไรจึงจะได้आากาสาณัญญาตนฌาน ? จงชี้แจงให้ทราบโดยถี่ถ้วนด้วย (หน้า ๗๒-๗๕)
๖๕. આากาสาณัญญาตนฌาน มีชื่อเรียกได้กี่ชื่อ คืออะไรบ้าง ? จงบอกถึงเหตุแห่งการเรียกชื่อนั้นๆ มาด้วย (หน้า ๗๔)
๖๖. આากาสาณัญญาตนฌานลาภีจักปฏิบัติต่อไปอย่างไร จึงจะได้วิญญาณัญญาตนฌาน อภิญญาตนฌาน เนวสัญญานาสัญญาตนฌาน ? (หน้า ๗๕ ถึง ๘๐)
๖๗. จงแปลและอธิบายในคาถาที่แสดงถึงความประณีตต่างกันยิ่งๆ ขึ้นไปของอรุณานทั้ง ๔ (หน้า ๘๐-๘๑)

๖๘. จงอธิบายข้อความและการปฏิบัติในกถิตินต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ :-
 ก. อาโปกถิติน ข. เตโชกถิติน ค. วาโยกถิติน ง. วัณณกถิติน ๔
 ง. อาโลกกถิติน จ. อากาสกถิติน (หน้า ๘๑ ถึง ๘๘)
๖๙. การเพ่งกถิตินอย่างเดียวนิมนต์อื่น ๆ ที่เกี่ยวกับกถิตินที่เหลือ ๕ จักเกิดได้หรือไม่? จงอธิบายให้ทราบด้วย (หน้า ๘๙)
๗๐. ผู้ปฏิบัติต้องการจะได้มานเร็ว นั้น จะเจริญกรรมฐานชนิดไหนจึงจะสำเร็จตามความประสงค์? จงชี้แจงและยกเหตุผลมาให้ทราบด้วย (หน้า ๘๘)
๗๑. กถิติน ๑๐ มีอานุภาพเป็นอย่างไรบ้าง? จงบรรยายให้ถี่ถ้วน (หน้า ๘๙ ถึง ๙๒)

ปัญหาในอสุภ ๑๐

๗๒. จงแยกบทและแสดงความหมาย พร้อมด้วยวจนัตถะในอสุภกรรมฐานทั้ง ๑๐ ให้ถี่ถ้วน (หน้า ๙๒ ถึง ๙๕)
๗๓. จงบรรยายวิธีเจริญตามหลักกรรมดา และนิมิต ๓ ในอสุภกรรมฐานทั้ง ๑๐ โดยละเอียด (หน้า ๙๕ ถึง ๙๙)
๗๔. ศพที่เป็นอัฐิใช้เป็นอารมณ์กรรมฐานได้นั้น มีอยู่กี่อย่าง คืออะไร? (หน้า ๙๙)
๗๕. การพิจารณาอสุภกรรมฐานตามหลักกรรมดา คือ พิจารณาว่าเป็นของน่าเกลียด แต่อุคคหนิมิตและปฏิกาคนิมิตไม่ปรากฏ เมื่อเป็นเช่นนั้นผู้เจริญจักปฏิบัติต่อไปอย่างไร? จงชี้แจงให้ทราบด้วย (หน้า ๑๐๐-๑๐๑)
๗๖. การเข้าไปพิจารณาศพนั้น จะต้องปฏิบัติอย่างไรจึงจะถูก? จงชี้แจงให้ถี่ถ้วน (หน้า ๑๐๑)
๗๗. อสุภชนิดไหนที่ทำให้จิตใจของพระโยคีบุคคลมีการวิปริตเกิดขึ้นและผิเข้าสิงได้ จะมีวิธีแก้ไขได้อย่างไร? จงอธิบาย (หน้า ๑๐๒)
๗๘. อุคคหนิมิตที่เกิดจากการเจริญอสุภกรรมฐานนี้ จะเป็นภัยแก่ผู้เจริญได้หรือไม่

ไม่ ? จงอธิบายด้วย (หน้า ๑๐๒)

๗๕. จงอธิบายถึงการจำรู้ในบริกรรมนิมิต และการเห็นรู้ในอุคคหนิมิตว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร (หน้า ๑๐๓)
๗๖. ในอสุกทั้ง ๑๐ อย่างนั้น อย่างไหนที่อุคคหนิมิตปรากฏเร็ว อย่างไหนปรากฏช้า และวิธีพิจารณาอสุกที่ยังมีชีวิตอยู่นั้น มีการพิจารณาอย่างไร? (หน้า ๑๐๓ ถึง ๑๐๔)
๗๗. จงยกคาถาและคำแปลที่แสดงถึงผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นอสุก และความสำคัญผิดแห่งชนทั้งหลาย (หน้า ๑๐๔-๑๐๕)
๗๘. ผู้ที่ได้ปฐมฌานโดยอาศัยการเจริญอสุกนั้น เมื่อจะทำทุติยฌานเป็นต้นต่อไปก็คงใช้กรรมฐานนี้โดยไม่ต้องเปลี่ยนจะได้หรือไม่ ? จงอธิบาย (หน้า ๑๐๕)
๗๙. วิธีเจริญอสุกให้ได้มรรค ผล นั้น มีหรือไม่ ? จงอธิบายให้ชัดเจน (หน้า ๑๐๖)

ปัญหาในอนุสสติ ๑๐

๑. ๗๔. จงบรรยายการพรรณนาเนื้อความ พร้อมด้วยแนวทางปฏิบัติ ในบาลีข้อที่ ๘ ที่แสดงถึงอนุสสติ ๑๐ (หน้า ๑๐๗ ถึง ๑๗๘)
๗๕. จงแยกบทและแสดงความหมาย พร้อมด้วยวจนัตถะ ตลอดจนถึงวิธีเจริญนิมิตและข้อปฏิบัติต่างๆ ในอนุสสติกรรมฐาน ดังต่อไปนี้ :-
 ก. อนุสสติ ข. พุทธานุสสติ ค. ธัมมานุสสติ ง. สังฆานุสสติ
 จ. สีลานุสสติ ฉ. จาคานุสสติ ช. เทวตานุสสติ ซ. อุปमानุสสติ
 ฌ. มรณานุสสติ ญ. กายคตาสติ ฎ. อานาปานัสสติ (หน้า ๑๐๗ ถึง ๑๗๘)

ปัญหาในอัปปมัญญา ๔

๑. ๗๖. จงบรรยายการพรรณนาเนื้อความ พร้อมด้วยแนวทางปฏิบัติในบาลีข้อที่ ๘

ที่แสดงถึงอัปมัญญา ๔ (หน้า ๑๙๘ ถึง ๒๐๖)

๘๗. จงแสดงความหมายและวณัตถะ พร้อมด้วยวิธีเจริญตลอดจนถึงนิมิตและ
อานิสงส์ในอัปมัญญากรรมฐาน ดังต่อไปนี้ :-

ก. อัปมัญญา ข. พรหมวิหาร ค. เมตตา ฉ. กรุณา ง. มุทิตา
จ. อุเบกขา (หน้า ๑๙๘ ถึง ๒๐๖)

ปัญหาในอาหารเปฏฐกสัณญา

อ. ๘๘. จงบรรยายการพรรณนาเนื้อความ พร้อมด้วยแนวทางปฏิบัติในบาลีข้อที่ ๑๐
ที่แสดงถึงอาหารเปฏฐกสัณญา (หน้า ๒๐๖ ถึง ๒๑๑)

๘๙. จงแปลและอธิบายโดยเฉพาะๆ ในคาถาดังต่อไปนี้ :-

คมนา เอสนา โภคา ฯลฯ อิกุเขยฺย ปฏิกุลตา ฯ (หน้า ๒๐๖ ถึง
๒๑๑)

๙๐. จงแสดงความเป็นไปแห่งนิมิต ภาวนา และปริณญาทั้ง ๓ ในการเจริญ
อาหารเปฏฐกสัณญา (หน้า ๒๑๒)

๙๑. จงแสดงอานิสงส์ที่รับจากการเจริญอาหารเปฏฐกสัณญา และพระพุทธ-
องค์ทรงแสดงโดยประการใดในเรื่องอาหาร ? (หน้า ๒๑๒)

ปัญหาในจตุธาตวัตถาน

อ. ๙๒. จงแสดงการพรรณนาเนื้อความ พร้อมด้วยแนวทางปฏิบัติในบาลีข้อที่ ๑๑
ที่แสดงถึงธาตุทั้ง ๔ (หน้า ๒๑๔ ถึง ๒๒๔)

๙๓. จงอธิบายเรื่องดังต่อไปนี้ให้แจ่มแจ้ง :-

ก. จตุธาตวัตถานหมายความว่าอะไร องค์ธรรมได้แก่อะไร ?

ข. การพิจารณาธาตุทั้ง ๔ มีกัณย คืออะไร ?

ค. วิธีพิจารณาธาตุทั้ง ๔ โดยย่อนั้น มีการพิจารณากันอย่างไร ?

ฉ. วิธีพิจารณาธาตุทั้ง ๔ โดยพิสดารนั้น มีการพิจารณากันอย่างไร ?

- ง. การพิจารณาธาตุ ๔๒ โดยอาการ ๑๓
- จ. นิमित ภาวนา และ มรรค ผล ในการเจริญจิตตสมาธิ
- ฉ. อานิสงส์ ๘ อย่างที่ได้รับจากการเจริญสมาธิทั้ง ๔ (หน้า ๒๑๔ ถึง ๒๒๔)

ปัญหาในารูปกรรมฐาน

- อ. ๕๔. จงแสดงการพรรณนาเนื้อความ พร้อมด้วยแนวทางปฏิบัติในบาลีข้อที่ ๑๒ ที่แสดงถึงารูป ๔ โดยละเอียด (หน้า ๒๒๔ และ ๗๒ ถึง ๘๑)
- ๕๕. จงจำแนกกรรมฐาน ๔๐ โดยภูมิ พร้อมด้วยหลักฐานบาลีและคำแปล (หน้า ๒๒๕-๒๒๖)
- ๕๖. จงจำแนกกรรมฐาน ๔๐ โดยปรมัตถ์และบัญญัติ (หน้า ๒๒๖)
- ๕๗. จงอธิบายในบาลีข้อที่ ๑๓ ที่แสดงถึงการจำแนกกรรมฐานที่เหมาะสมแก่จริต โดยครบถ้วน (หน้า ๒๒๗ ถึง ๒๒๙)
- ๕๘. จงอธิบายในบาลีข้อที่ ๑๔ ที่แสดงถึงการจำแนกกรรมฐานโดยภาวนา ๓ อย่างพิสดาร (หน้า ๒๒๙ ถึง ๒๓๑)
- ๕๙. จงอธิบายในบาลีข้อที่ ๑๕ ที่แสดงถึงการจำแนกกรรมฐาน ๓๐ ที่เข้าถึงอัปปนา โดยมานทั้ง ๕ (หน้า ๒๓๑ ถึง ๒๓๒)
- ๑๐๐. จงแสดงในเรื่องต่างๆ ดังต่อไปนี้ :-
 - ก. เหตุผลในการเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา ที่ให้ได้แต่เพียงรูปมานเบื้องต้น ๔
 - ข. เหตุผลในการเจริญอุเบกขาให้ได้เฉพาะแต่รูปปัญจมาน
 - ค. ผู้ที่จะได้รูปปัญจมานโดยการเจริญอุเบกขา (หน้า ๒๓๓ ถึง ๒๓๕)
- ๑๐๑. จงบรรยายในบาลีข้อที่ ๑๖ ที่แสดงถึงการจำแนกกรรมฐาน ๔๐ โดยนิमित ๓ (หน้า ๒๓๕-๒๓๖)
- ๑๐๒. จงอธิบายโดยย่อในบาลีข้อที่ ๑๗-๑๘-๑๙-๒๐ (หน้า ๒๓๖-๒๓๗)

ปัญหาในอภิญญา

๑๐๓. จงแก้ปัญหาดังต่อไปนี้ :-

- ก. การปรากฏแห่งอภิญญาเป็นอย่างไร ?
- ข. คำว่า 'อภิญญา' หมายความว่าอะไร แยกบทเป็นกัณฑ์ คืออะไร มีวจนัตถะว่าอย่างไร ?
- ค. ธรรมเนียมที่ให้ได้อภิญญานั้น เป็นธรรมเนียมชนิดไหน ?
- ฌ. ผู้ที่ไม่ได้สมบัติ ๕ แต่ก็ได้อภิญญาด้วยอำนาจบารมีนั้นเป็นไปอย่างไร ?
- ง. มัคคสิทธิอภิญญามีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?
- จ. ผู้ที่ได้สมบัติ ๕ แล้ว แต่ยังไม่ได้อภิญญานั้น จักปฏิบัติอย่างไร จึงจะทำอภิญญาได้ ? (หน้า ๒๓๗ ถึง ๒๔๔)

๑๐๔. โลกียอภิญญานับโดยพิสดารแล้วมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? พร้อมทั้งความหมายและองค์ธรรม จงอธิบายในลัทธิอภิญญาด้วย (หน้า ๒๔๕)

อ. ๑๐๕. จงบรรยายในเรื่องโลกียอภิญญามาให้ทราบอย่างถี่ถ้วน (หน้า ๒๔๕ ถึง ๒๕๖)

๑๐๖. จงอธิบายขยายความในโลกียอภิญญาดังต่อไปนี้ ไม่ต้องแสดงวิธีทำอภิญญา

- ก. อิทธิวิธอภิญญา ข. ทิพพโสธอภิญญา ค. ปรจิตตวิชานนอภิญญา
- ฌ. ปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญา ง. ทิพพจักขุอภิญญา จ. ยถากัมมุปก-อภิญญา
- ฉ. อนาคตังสอภิญญา (หน้า ๒๔๕ ถึง ๒๕๑)

๑๐๗. จงบรรยายเรื่องการทำอภิญญาต่างๆ โดยละเอียด (หน้า ๒๕๑ ถึง ๒๕๖)

๑๐๘. จงแสดงอารมณ์ของโลกียอภิญญา และลัทธิอภิญญาโดยเฉพาะๆ (หน้า ๒๕๖)

๑๐๙. ฤทธิ์มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? พร้อมด้วยความหมาย และอธิบายให้ทราบด้วย (หน้า ๒๕๗-๒๕๘)

จบปัญหาในสมถกรรมฐาน

อาตมาภาพได้รจนาสมถกรรมฐานที่ปนีในปริจเฉท ๕
สำเร็จเรียบร้อย ณ วันอังคารที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๔

คำปรารภ

อิมินา ปุณฺณกมุเมน

พุทฺธ โหมิ อนาคเต

ยตุถ ยตุถ ภเว

ชาโตมา ทลิตฺโต ภวามหิ

ด้วยอำนาจแห่งกุศลที่เกิดจากการแต่งปกรณ์นี้ ขอให้ข้าพเจ้าได้ปัญญาริះ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในข้างหน้า และขออย่าให้ข้าพเจ้าต้องเป็นคนยากจนในภพต่างๆ
ที่ยังต้องเกิดอยู่

อปตุตฺติ ยาว พุทฺธตุตฺติ

ปญฺญาธิกัม ภวามิหิ

ชาติสตรญานิกาว

เชฏฺฐเสฏฺฐโน นรินฺตรํ

ตราบใด ที่ปัญญาริះพุทธภาวะของข้าพเจ้า ยังไม่ถึงซึ่งสัมฤทธิ์ผล ขอให้
ข้าพเจ้าเป็นผู้เจริญ ผู้ประเสริฐ และมีญาณอันเป็นเครื่องระลึกชาติได้ตลอดกาลนิรันดร์

กเรยฺยํ คารวํ ครุ

มานะยฺยํ มานนารหิ

วนเทยฺยํ วนทนารหิ

ปุเชยฺยํ ปุชนารหิ

ขอให้ข้าพเจ้าได้เคารพผู้ที่ควรเคารพ ขอให้ข้าพเจ้านับถือผู้ที่ควรนับถือ ขอให้
ข้าพเจ้าได้กราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้ ขอให้ข้าพเจ้าได้บูชาผู้ที่ควรบูชา

สารนิยกรา

จา

ท่านอาจารย์พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ

สาสนสุต จ โลกสุต

วุฑฒิ ภวตุ สพุพพา

สาณมปิ จ โลกณจ

เทวารกขณตุ สพุพพา ฯ

ขอให้ศาสนาทั้ง ๓ คือ ปรียติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ และชนทั้งหลายจงเจริญทุก ๆ สมัย ขอสมมาเทวาททั้งหลาย จงช่วยกันรักษาศาสนาทั้ง ๓ และชนทั้งหลายทุกทิ พาราตริกาล

อาตมาภาพขออนุโมทนาแก่บรรดานักศึกษาที่ได้มาศึกษาในด้านการสร้าง ปัญญาบารมีที่เกี่ยวกับสุดมยวิปัสสนาญาณ และจินตามยวิปัสสนาญาณ คือการรู้ใน ความเป็นไปของ รูป นาม ชันธ ๕ อันเป็นกำลังอย่างสำคัญยิ่งแก่การช่วยอุดหนุน ส่งเสริมให้เกิดภาวนามยวิปัสสนาญาณ ซึ่งเป็นหนทางจะนำผู้ปฏิบัติ ให้บรรลุถึงฟากฝั่งพระนิพพานในภพนี้ หรือภพต่อไปโดยแน่แท้

การที่อาตมาภาพตั้งความปรารถนาโดยยกคาถา สาสนสุต จ โลกสุต เป็น ด้นขึ้นมادتัง ณ ที่นี้นั้น ก็เพราะว่าเวลานี้ศาสนาทั้ง ๓ หาใช่เจริญก้าวหน้าไปอย่าง แท้จริงโดยถูกต้องสมบูรณ์ตามพุทธประสงค์ไม่ คงเป็นไปเพียงแต่ผิว ๆ เท่านั้น ส่วนความเจริญของประชาชนนั้น ก็คงเจริญก้าวหน้าไปแต่ในทางด้านวัตถุ ฝ่ายจิต ใจนั้นมีแต่ความเสื่อมลงทั้งมิได้รู้เห็นว่าเป็นความเสื่อมของจิตใจอีกด้วย

จริงอยู่ที่กล่าวว่า ศาสนาทั้ง ๓ มิได้เจริญก้าวหน้าไปอย่างแท้จริง โดยถูก ต้องสมบูรณ์ตามพุทธประสงค์นั้น หมายความว่า การสอน การศึกษาปรียติธรรมของ พระภิกษุ สามเณร ส่วนมากมิได้มีการศึกษาให้ทั่วถึงในปฎักทั้ง ๓ เพียงแต่มีการสอน การศึกษาไปตามหลักสูตรนักรธรรมและเปรียญ สำหรับการสอน การศึกษาในอรรถกถา ฎีกา ก็มีการศึกษาน้อยเต็มที มีการศึกษาอยู่แต่ในข้อบันทึกที่ได้จัดรวบรวมไว้เท่านั้น เป็นส่วนมาก

..... การเจริญภาวนาในหลายสำนักก็ยังไม่เข้าถึงฌาน มรรค ผล เจริญได้แต่เพียงนิมิต หรือ วิปัสสนาญาณขั้นต้น ผู้ปฏิบัติและผู้สอนต่างก็พอใจว่าได้ธรรมชั้นสูง ความเป็นไปอย่างนี้แหละเป็นส่วนมาก จึงกล่าวได้ว่าศาสนาทั้ง ๓ ยังไม่เจริญก้าวหน้า การเป็นดังนี้ก็เพราะทั้งผู้ใหญ่และผู้ย่อยโดยมากยังไม่มี การสนใจในด้าน นิรามิสปริยัติ ปฏิบัติ ที่เป็นฝ่าย วิวัฏฏนิสสิตศาสนกิจ นั้นเอง เพียงแต่สนใจ สนับสนุนชักชวนอยู่ใน สามิสปริยัติ ปฏิบัติ ที่เป็น วิวัฏฏนิสสิตศาสนกิจ ฝ่ายเดียว จึงเป็นที่น่าเสียดายยิ่ง

สามิสปริยัติ ปฏิบัติ อันเป็น วิวัฏฏนิสสิตศาสนกิจ นั้น หมายความว่า การสอน การศึกษา การเจริญภาวนา มุ่งอยู่ที่จะได้รับผลกำไรในทางโลก อันเป็น ศาสนกิจที่ยังวนเวียนอยู่ในวัฏฏทุกข์

นิรามิสปริยัติ ปฏิบัติ อันเป็น วิวัฏฏนิสสิตศาสนกิจ นั้น หมายความว่า การสอน การศึกษา การเจริญภาวนาที่ไม่มีความมุ่งหวังผลกำไรอย่างใด ๆ ในทางโลก อันเป็นความเสียหายแห่งเมตตา

อนึ่ง ผู้ใหญ่และผู้ย่อยที่มีการสนใจสนับสนุน ชักชวนอยู่แต่ในวิวัฏฏนิสสิตศาสนกิจ คือ สามิสปริยัติ ปฏิบัติ นั้น โดยมากพากันละเลย เพิกเฉยไม่สนใจ กลับไปวิพากษ์วิจารณ์ด้วยวิธีต่าง ๆ มีปาฐกถาบ้าง ได้วาทะบ้าง ดังนั้น เมื่อได้คำนึงถึงพุทธศาสนิกชนในระยะ ๒๐ ปีข้างหน้าเป็นต้นไปแล้ว ผู้ใหญ่และผู้ย่อยที่มีหน้าที่โดยตรงในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากเหล่านี้ จะต้องตกเป็นจำเลยในการที่พระพุทธศาสนาไม่เจริญก้าวหน้าอย่างถูกต้องโดยสมบูรณ์ตามพุทธประสงค์อย่างแน่แท้ ต่างกันก็เพียงเป็นจำเลยที่ ๑-๒-๓ เท่านั้นเอง การมีวัดวาอารามและภิกษุ สามเณรมากนั้น ยังไม่เรียกว่าพระพุทธศาสนาถึงซึ่งความเจริญก้าวหน้าโดยแท้จริงแต่ประการใด

สำหรับประชาชนนั้น ถ้าจิตใจมีความเจริญยิ่งขึ้นไปด้วยคุณธรรมเหมือนกับการเจริญแห่งวัดอยู่แล้ว วัดอุทกภายนอกที่กำลังเจริญก้าวหน้าอยู่ ณ บัดนี้ ก็จะช่วยอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชนทั้งหลายได้อย่างสมบูรณ์เต็มที่ แต่บัดนี้หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ ดังนั้น วัดอุทกภายนอกที่ถึงซึ่งความเจริญอยู่นี้ จึงกลายเป็นภัยอย่างใหญ่หลวงแก่ประชาชนไปถึงจะมีวิธีแก้ไขจิตใจให้มีคุณธรรมเจริญขึ้น ก็ไม่มีโอกาสจะทำได้เต็มที่ เพราะขาดการสนับสนุนช่วยเหลือ จึงต้องปล่อยให้ไปตามยถากรรม